

הוצתק והוכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org
ע"י חיים תשס"ט

פירוש על משלי

לרבנו יונה גרונדי

הוציאו לאור בפעם הראשונה

על פי כתב יד אקספרד

עם מבוא על קורות ימי חיי המחבר והערות ומראה מקומות

אברהם לאווענטהאל

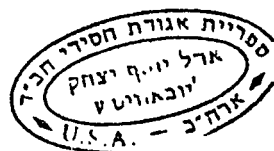
רב בהמבורג

הודפס בעזרת החברות הנכבדות „צונץ שטיפטונג“ ו„געזעללשאפט צור
פארדערונג דער וויסענשאפט דעם יודענטומס“ בברלין.

ברלין

מ. פאָפּעלויִער

התרי"ע.

R. Jona Gerundi

und sein

ethischer Kommentar zu den Proverbien

Von

Rabbiner Dr. A. Löwenthal

Hamburg

Gedruckt mit Unterstützung der „Zunzstiftung“ und der „Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaft des Judentums“ zu Berlin.

BERLIN

M. POPPELAUER.

1910

Printed in Germany

ביאור משלי

להחכם והחסיד מהר"ר יונה גירונדי זצק"ל.

א.

1 משלי שלמה. במקומות שהיה רואה כי יעמוד אדם על הרבר מתוך המשל היה נושא משלו עליו על כן קרא שם הספר משלי שלמה. 2 לדעת חכמה ומוסר¹) חבר משלי שלמה. לדעת ממנו חכמה ומוסר. והחכמה היא מרת הצדיקים ודרכי האמת והצדק אשר יודיע ויבאר בספר הזה. והמוסר הוא גנות הרשעים והורעת הנזק וההפסד המגיע מהם. ותראה הרבה מקראות בספר הזה מקצת המקרא מדבר על מרת הצדיק ומקצתו בגנות מרת הרשע וראוי ליסר נפשו תחלה להרחיק מרת הרשע ולהיות גרור ממנה שלא יכשילו היצר עליה בעתים אשר יקר מקרהו להחנכר לשלוט באדם ואיכ יגיל נפשו לעלות במעלת מרת הצדיק. ודע כי לא הנמלט והמסתר מדרך מרת הרשע עולה למרת הצדיק כי היא נתונה בקצה האחרון מן הצדק והישר והיא אמצעית בתולדתה ולא תמצא באדם וולתי לאחר המורה וההרגל. להבין אמרי בינה. הבנת הרבר היא ההנעה לתכלית כונת האומר בו בהבין אליו המחשבה כמו הבן להלן את המראה (דניאל ח' טז) בינו נא זאת שובחי אלוה (תלים נ' כ"ב) בינותי בספרים (דניאל ט' ב'). ופעמים תבוא על ההכרה כמו אבינה בכנים (וי' ו') ויכן עלי (שיא ג' ח'). אמרי בינה. דברים עמוקים שלא ישיג אדם לדעתם עד שיתבונן בהם ויעמיק בהבנתם, ויש לפרש לדעת חכמה ומוסר, הטוב באדם שידע חכמה ומוסר והוא במקום אוהרה כמו זכור, אבל מן הכתוב בענין ישמע חכם ויוסף לקח (א' ה') יש ללמוד כי על דברי הספר ידבר שחברם לדעת מהם חכמה ומוסר. 8 לקחת מוסר השכל. הוכיר תחלה לדעת חכמה ומוסר ואח"כ לקחת מוסר השכל. וביאור הענין, שידע חסיד כדי לקחת מוסר ולקחת חסיד

¹ עיין שער השוכח ג/ ג.

הוא קיום המוסר בפועל לישר מדותיו ולהנהיגם על פי המוסר כמו ראיתי לקחת מוסר (כיד ל"ב). מוסר השכל כמו מוסר והשכל בדרך נוסף ספיר ויהלום (שמות כ"ח י"ח) וענין השכל ההשגחה ועיון בכל מעשה מלשון ויהי דוד בכל דרכיו משכיל (שיא י"ח י"ד). ויתכן לפרש לקחת מוסר השכל לקבל ולקחת המוסר אשר יורהו שכלו ותלמדו חכונתו כענין אף לילות יסרוני כליותי (תלים מז' ו'). ר"ל שימשך אחרי מוסר הנפש המושכלת ואחרי עצתה ויניח דרך התאוה כי ע"י שירע חכמה ומוסר וידרשם מעל הספר הזה יקשיב אחיב לדברי המוסר אשר יורהו שכלו במעשיו ודרכיו ויטה אליהם וירבק בהם ויסור מדרכי היצר. צדק, הוא שיכנס האדם לפנים משורת הדין. ומשפט, שורת הדין. כי יש דברים שראוי לאדם ליכנס בהם לפנים משורת הדין כמו שאמריל ואת המעשה אשר יעשון. ואת המעשה זה הדין אשר יעשון זה לפנים משורת הדין (עיין במכילתא). ומישרים, להתנהג על פי היושר ודרך השכל בדברים שלא יסול עליהם משפט וחוב ביד כאשר הווכר בדבריהם ויל' בדברים רבים שאדם פסור בהם מדיני אדם וחייב בדיני שמים: 4 לתת לפתאים ערמה. הנה תחלה ידע האדם המוסר לקחתו ולקיימו בפועל ולהוכיח בו אחיב הסתאים כמו שאויל קשום עצמך ואחיב קשום אחרים (ב"מ ק"ו). עיקר מצות התוכחה לפתי ולנער. והפתי הוא מי שלא למד חכמה כמו פתיות וכל ידעה מה (ש' י"ג) פתי יאמין לכל דבר (י"ד מז'). והנה כתוב אל תוכח לץ סן ישנאך וגו' (ש' ח') אם תכתוש את האויל וגו' (כ"ז כ"ב), באויל כסיל אל תדבר (כ"ז ט') ומוכיח לרשע ממו (ש' ו'). ואויל כשם שמצוה על אדם לומר דבר הנשמע כן מצוה שלא לומר דבר שאינו נשמע (יבמות ס"ה:). על כן אין להוכיח הכסיל היות כי המעשים שאוחז בהם דברי עונות והרגיל נפשו ללכת אחרי תאוות ימים ושבו הדברים בנפשו למבע ונאמר גם אתם תוכלו להיטיב למורי הרע (ירמ' י"ג כ"ג), אך מי שיחמא במקרה בהתגבר היצר עליו אעים שהוא מויד ראוי להוכיחו כי אחרי שלא הרגיל נפשו בחטא ההוא ולא התמיד בו ולא נצמד אליו יתכן שישמע לקול התוכחה וגם זה בכלל הפתי כי פירשו ויל' המתפתה ביצרו (עירובין י"ט, סנהדרין ל"ח א'). והנה הוזהר על תוכחת הנער אעים שהוא רגיל בחטא ימים רבים מפני שהוא תחת יד האב ליסרו ולהכותו והשנית מפני שיש תקוה שימשול בתאוותיו וישנה את טבעו אחרי כי עורנו בימי הנערות וכן כתיב אולת קשורה בלב נער (כ"ב מז') שבט מוסר ירחיקנה ממנו: 7 יראת יי' ראשית דעת. תחלת כל דעת תלמוד לגשך יראת ה' יתברך כי החכמה ומוסר אוילים בו שאין להם יראת השם ואינם יקרים בעיניהם ולא תצליח בלמוד החכמה אם איננה יקרה בעיניך ולא תחקים בידך ונאמר נחלתי עדותיך וגו' (תלים קי"ט קי"א) ואויל

כל שיראת חמאו קודמת לחכמתו מחיימת (אבות ג' י"א): 8 שמע בני מוסר אביך. צריך להקדים ארבע הקדמות להצליח בעבודת השם. הראשונה שיקדים בחברת הטובים והמלמדים להועיל ויחסין לשמוע מוסרם שנאמר שונא תוכחת בער (י"ב א') שונא תוכחת ימות (מ"ז י'). והשנית יזהר מכל חברה רעה ולא יתחבר לרשע סן יכשילוהו והשלישית יתן אל לבו העונג והשלום והנמול והשכר ויירא את השם כי אין הצלחה לעבודה מבלעדי היראה וְהַרְבִּיעִית יתעסק בחכמה ותהי חכימה וחשוקה בעניו ויטרח בה ויקל בעניו טרחו עליה כענין שנא' ויהיו בעיניו בימים אחרים (בראשית כ"ט כ'). וזוהר שלא יתעסק בחכמות החיצוניות הרקות והרעות ולא יתחבר אל השונים כסן יכשילוהו וינסו רגליו ולמוד החכמה יצילוהו מזה שלא יכשילוהו הכופרים ולא יהנה בספריהם ולא יאמין לרבריהם ועיי ההקדמות האלה יצליח בעבודה. ואיל היראה מביאה לידי מעשה¹ וכמקום אחר אמרו גדול תלמוד שהתלמוד מביא לידי מעשה (ביק י"ז). וכאשר ישקוד על המעשה לעזוב החמא ולקיים המצות יגיע מזה אל המעלות כאשר יתבאר. והנה על זה הסדר שכתבנו לך תראה הפרשיות בתחלת הספר הזה סדרות ומבוארות ויגלו אליך דרכי העבודה והיראה סדרם וסודותם. עתה החל במצות מוסר אב ואם החפצים בתקון מנהגי הבן וטוב מוסרו. ואחת מן האזהרות הנזכרות תמיד מן הספר הזה שזוהר על הבן לשמוע מוסר האב. ועל האב להוכיחו. ומעם העיקר הזה מפני כי הנער לא שלמו כל י שכלו עד אשר יגדל ויצר לב האדם רע מנעיו. והנה הוא מתנהג כפי תאוותו כי אין לו עור מאת שכלו להוכיח נפשו ולהניח דרכי תאוותו ואחרי שירגיל נפשו בימי הנערות ללכת אחרי תאוותו יתחוק הכח הסתאווה אשר בו וכאשר יגדל וישלם כח שכלו ויבקש להסר מדרך תאוותו יכבד עליו מפני הגדול וההרגל. על כן צריך שיעזורו יולידיו בשכלם ויוכיחוהו וידיכוהו בדרך ישרה בימי הנערות וגם כי יוקין לא יסור ממנה. ודרך התוכחת מתבארת מפסוק אחר והוא חנוך לנער על פי דרכו (כ"ב ו'). ויורה על הענין שאמרנו מה שאמיל י"ג שנה קדם יצר הרע ליצר הטוב (אבות דר' נתן²) פ' מ' ט"ז): 9 כי לוית הן וגוי מוסר אביך ותורת אסך הם לוית הן לראשך וגוי. וענין המשל כי עיי קבלת המוסר וטוב ההנהגה תהיה החכמה מסוארת וטהורה אם יגיע למעלת החכמה והרעת ויהיו דבריך נשמעים ומקובלים על לב שומעיהם. כי הראש משל לחכמה אשר שם החכמה וכוחות השכל והתגרות

¹ לא נודע לי מקום מוצאו.

² שם הגירסא: יצר הרע כיצר אמר שלש עשרה שנה גדול יצר הרע מיצר הטוב.

משל לרבור כי הקול עובר על הגרון ואמרו מחברי המוסר מה טובה החכמה תייספה את המעשה ומה טוב המעשה תייספה את החכמה¹). ויתכן לפרש מוסר אביך דברי תורה והאב הוא הית וכן הלא הוא אביך קנך (רברים ליב ו') אחת יי אבינו אחת (ישעי' ס"ג מ"ו). תורת אסף. התקנות שחקנו האבות והגדרים שגדרו חכמי ישראל לתורה. כי לית חן. שים רעיונך ומחשבותיך להתבונן בהם כי הם לית חן להתבונןך ודעתך והגית בס חמיר כי הם ענקים להגות שפתך: 10 בני אם יפתוך וגו' עתה יוהיר להבדל מן החברה הרעה כי תדיח לכ האדם מן הדרך וכן סתח דור העיה אשרי האיש וגו' ואחריו כי אם בתורת יי וגו' (תלים א' ו') למדנו כי יש על האדם לפרוש מדרך חסאים ומושב לצים ואיך יהנה בתורה. וכן חראה שמסר שלמה עיה דרישת החכמה אתר הסדר מן הרשעים. והשיב אל העונש והגמול ליראה את השם: 11 אם יאמרו לך אתנו וגו' הפרשה מוכיח כי על הגול מדבר וימשיל את הגול לשפיכת דמים כאשר אויל כל הגומל פרוטה מן העני כאלו גומל נשמתו ממנו²). נצפנה. למדנו בזה כי הרשעים ישנאו נקי וצדיק מיתר ההסון. וענין נקי שהוא נקי מחטא כמו ימלט אי נקי (איוב כ"ב ל'). והוא מענין מה שכתוב אחריו ותמימים כיוודי בור (א' י"ב). ולא יתכן לפרש נצפנה לנקי לאשר לא הרע לו שאם כן חנם נכתב חנם: 12 נבלעם כשאויל חיים וגו' והיו כלא היו כאשר יבלע השאויל את המתים כי העני חשוב כמת כאשר אויל (גדרים ס"ד). ותמימים כיוודי בור. נבלעו החמימים ונמשלו עם יורדי בור. יורונו המקראות האלה כי תולדת הרשעים לשנאו הנקי והתם שהוא יותר במעלות מן הנקי כאשר יתבאר. והנה תולדת האש לשנאו הסכה וכן כתיב אנשי דמים ישנאו חם (כימ י'). וזה מהדברים שהמוכיח צריך להודיע בתחלה לנער ולגדול למען לא יאמינו לרברי הרשעים הדוכרים על צדיק עתק ומספרים בגנותו. וכאשר ידעו השומעים כי חק לרשעים הוא מאחם שנאחם לצדיקים או יבינו כי היא מעלת הצדיקים אשר ישנאו הרשע והמה ידברו עליו כוכים. וכן יורונו המקראות האלה עוצם עון הגול בהמשילו לשפיכת דמים כאשר פירשנו: 14 גורלך תפיל בתוכינו וגו' יוהיר שלא יחפתה ולא יאבה להם בחמדת הרווח והשלל. כיס אחר. לשון שוחסות מלשון הזלים והב מכים (ישעי' מ"ו ה') וכענין שהווכר בדבריהם ויל שנים שהמילו לכים (כתובות צ"ג:) ויתכן לפרש כיס מלשון מספר ומנין מלשון תכוסו על השם (שמות י"ב ד') ומכסם ליי (במדבר ל"א ל"ח) ובא בש קל וחין ערכו (איוב מ"א ד') שהוא

¹ עיין מבחר הפנינים שער א' ס"י כ"ו.

² הגירסא שלנו (כ"ק ק"ט) תגול מחברו שוה פרוטה כאלו גומל נשמתו.

כמו חן בצרי ומבעלי חסל: 15 בני אל תלך בדרך וגו' בדרך אשר יעצוך החמאים ללכת אתם לארוב לדם לשלול שלל אל תלך אתם. מנע רגלך מנתיבתם ואל תארח לחברה⁽¹⁾ עמהם אחרי כי הם אנשים חמאים אולי יורמן להם לגוול ולהויק או כל דבר פשע ויסיחוך לחמוא עמהם ואו ענוש תענש אם תמצא לבך למחות בדם ולכחות בם. גם יענש המתחבר לרשע והיוצא בעקבותם כי ראשית מצעריו מועדת לחמוא כי לחמוא נתון ענין תמיד להרע ולהויק ואזיל הנמסל לעוכרי עבירה כעוכרי עבירה דמי (מנהרין ט') ונאמר בהתחברך לרשע פרץ ד' את מעשיך (דחיב כ' ליו). ויוכיח על הפירוש הזה מה שאחריו גם כסל לשון המקרא יורה עליו. ויתכן לפרש גם תחילת המקרא על הענין שפירשנו. על כן נקוד בדרך בשוא תחת הבית ולא בסתחות ודגשת הדלת כי לא הוצרך להזהיר שלא ילך אתם לארוב לדם אכן יזהיר שלא יתחבר עליהם ולא יאתו חברתם אחרי אשר יודע אליו כי הם חמאים. ודע כי זאת מפינת יראת הש' להבדל מחברת הרשעים. ויש עונש גדול בדבר כמו שנא' ועם שונים אל תתערב (כיד כ"א). 16 כי רגליהם לרע ירוצו וגו' על כן אנכי מצוך לבלתי לחבר עמהם כי מועדים הם לחמוא ולהויק בכל דרך אשר ילכו כי אם יורמן להם בדרךם ענין לחמוא ולגוול ולהויק רגליהם לרע ירוצו. וזה יוכיח על מה שפירשנו כי הוא מזהיר שלא יתחבר עמהם אע"פ שאינם הולכים לגוול ולחמוא כי אם לא יזהיר וולתי לבלתי לכת אחריהם בלכתם לארוב לדם לצפון לנקי לא הוצרך לכתוב כי רגליהם לרע ירוצו כי כבר ענה בהם סיהם לאמור לו נארכה לדם: 17 כי חנם מזורה⁽²⁾ וגו'. הדין והמשפט הנמוי על מעשה בני אדם ימשול לרשת כאשר אזיל ומצורה פרושה (אבות סיג כ') וכתיב ופרשתי עליו רשתי (יחזקאל י"ז כ'). וגו'. והנה הרשע גיב אף כי יאמין כי יש משפט ויש שופט בעת שיתאווה לחמוא ויחמוד לגוול ולחמוא נדמה בעיניו כאילו קו הדין ומשקולת המשפט הם נמיים חנם לבלתי ימרו סעולותיו אל חיקו כי התאווה תשכיחנהו הדין. כענין בעל כנף והוא העוף יביט אל התבואה הנתונה בחוך הרשת. וכי יעשה האיש עבירה מירי עברו נחפש ברשת אע"פ שיאריכו לו פעמים ולא ישלמו לו מיד פעלו: 18 והם לדמם יארכבו. העופות רואים הרשת פרושה ויהיה מזורה חנם בעיניהם ולא ימנעו בעבור הרשת לבא שמה לאכול התבואה ופורשי הרשת יארכבו לדמם ויצמנו לנפשותם והעופות אינם מכירים הדבר. לנפשותם מלשון נפש החיה הרומשת (בראשית א' כ"א): 19 בן ארחות כל בוצע⁽³⁾ וגו' רואה הנאת הבצע ושוכח

⁽¹⁾ תלשון לקוח מאיוב ל"ה ח'.

⁽²⁾ עיין כד תקמח ערך מטר.

⁽³⁾ עיין שית ג' כ"ה ק"א.

הדין והשילום. וחנה הבצע את נפש בעליו יקה כי יענש עליו פעמים מיתה בדי שמים לפי הצער והנוק שיגיע בו הנגול ואעים שלא נתמרש העונש הזה בתורה וכתב כי מה תקות חנף כי יבצע (איוב כ"ז ח') כי ישל אלוה נפשו ואזיל נפשו של גולן (ביק ק"ט ע"א). ועוד אויל דור המבול שלא נחתם נור דינם אלא על הגול (סנהדרין ק"א ע"א) וי"מ והם לרמס יארוכו הרשעים האורכים לרם וצופנים לנקי לרם עצמם יארוכו: 20 חכמות בחוץ תרונה וגוי דגשות הנזין לפאר המלה כמו מקדש אדני¹ (שמות מ"ו י"ז) ורכים כאלו, והוא לשון יחיד לנקבה בתוספת היא וכלשון רבים חרננה בשקל והנה חסובינה (בראשית ל"ז ו'). הפרשה השלישית הזאת מדברת על ענין העונש והגמול. כי יש על האדם להשיב אל לבו תמיד העונש והגמול ויפחד ויירא חמיר מהשם. ויראת השם ית' קודמת ללמוד החכמים על כן הקדים הפרשה הזאת לפרשה הרביעית המוהרת על למוד החכמים וכאשר אויל כל שיראת חמאו קודמת להכמתו חכמתו מתקיימת (אבות ג' י"א). בחוץ בשוק. וכן מחוץ האוסים (ירמ' ל"ז כ"א) וחוצות תשים לך בדמשק (מ"א כ' כ"ד). ברחובות. דרך בני אדם להקבץ ברחובות עיר. ויש על המוכחים להשמיע דבריהם ברחובות העיר ובשוקים ובכל מקומות אשר יאספו שמה בני אדם למען ישמיעו דבריהם לרבים². תתן קולה כננות צעדה (בראשית מ"ט כ"ב): 21 בראש הומיות וגוי בראש דרכי העיר בהומיות ששם יאספו רבים וכן בסתחי שערים אשר בעיר. אמריה תאמר: 22 עד מתי פתים וגוי פתי שם דבר כמו פתיות בשקל בית המרי (יחזקאל כ"ד ג'). פתאים הם אנשים שהם חלושי הדעת ונפתים לרברי מסיתים ומתעים. וכן בכלל פתאים אנשים אשר להם דעות משובשות וכן אנשים שהתאוה משבשת ומתעת דרך כי תראה מקצת בני אדם יחשבו על דבר שחפצים בו שהוא נכון והגון ואינן רואין חובה לתאומם. וכל זה מחולשת שכלם וכי דללו כחות בינתם. על כן חמשכם תאומם אליה והיא מעצמת עיניהם. וגם אלה האנשים אם לא ימשילו תאומם ולא יאבו להמשך אחריה לא היה משבשת דעתם. ועל כן אמרו ז"ל כל המתפתה ביצרו נופל בניהנם (עירובין י"ט) שני ואל"ך תשוקתו ואחא חמשול בו (בראשית ד' ו'). כי יצר לב האדם רע ושואל הדברים ממנו ומשחוקק שיחן לו כל אשר ישאלו עיניו ואין ביד היצר למלאות תשוקתו בלא הסכמת הנפש המשכלת ורעיונה. וזהו ענין ואחא חמשול בו כענין אל אישך תשוקתך (שם ג' מ"ו). על כן תענש הנפש בתחה רצון התאוה. ולצים הבוים לכל דבר ולוענים לכריות ומדברים לשון הרע

¹ בענין מעם הרגש באות ק' עיין אבן עזרא.

² עיין ש"ת ג' ע"ג.

ותבא המרה הווא משתי סבות האחת משרשי מדות הנפש כאשר יתבאר בפסוק וד יהיר לץ שמו (כ"א כ"ד). והסבה השנית מפריקת עול שמים פריקה נמורה ומפני שאין עליו עול המורא ואין חתת אלהים בלבו על כן לבו משולח לשחוק ולענוק ולענוק. ועל כן כתב ועתה אל תתלוצצו פן יחוקו מוסריכם (ישעי' כ"ח כ"ב) מדה כנגד מדה כי אתם פורקים עול שמים והוא יכביר את עולכם ויחוקו מוסריכם. ומפני כי מדת הלשון בסבת מדות הנפש המתאווה והתומדת על כן אמר ולצים לצון חמרו להם. ומדת הפתי אשר שכלו חלוש ורעותיו משוכשות הוכיר תאהבו פתי והאהבה היא הבחירה כמו כי כן אהבתם בית ישראל (עמוס ד' ה') אהב לנוע (ירמ' י"ד י') כי הפתאים בוחרים דרכי הפתיות ומתעים בנפשותם לאמר כי הם דרכי יושר. וכסילים. הם בעלי הפעולות הרעות ועוברים עבירות למלאות משאלות עיניהם בעניני הנאותם ותענוניהם. ודע והתבונן כי כחות נפש האדם שלש האחד הצומחת והמגדלת וישתחף בה האדם עם שאר ביה ועם האילנות והצמחים והכח הזה ימצא בכבד ויקרא נפש כמו שכתוב כנפשו שבעך (דברים כ"ג כ"ה). צדיק אוכל לשובע נפשו (י"ג כ"ה). והשנית כח המתאווה. ומדות הנפש הנזכרות בדרכי המדברים על הטבע יולדו מן הכח הזה וישתחף בו האדם עם שאר ביה אשר ימצא בהם חפץ להמציא צרכי הכח המגדל גם להוץ ולנצח. ויש אשר יקראו לכח הנפש הווא נפש הבהמית. והכח הזה ימצא בלב והוא יקרא רוח. ונשמרם ברוחם ואל תבגורו (מלאכי ב' ט"ו) העולה על רוחכם (יחזקאל כ' ל"ב) כל אשר נדבה ורוחו (שמות ל"ה כ"א) ורוח נכאה מי ישאנה (י"ח י"ד). השלישית הכח המשכלת והוא יסוד הנפש ויקרא כבוד. עורה כבודי (תלים נ"ז ט') למען יוסרך כבוד (שם ל' י"ג) וכן יקרא יחידה ונשמה. ובה יברל האדם מבית. והנה כל זמן שימשך אדם אחרי הכח המגדל וירדוף תענונים יתרחק מאד מדרך הכח המשכיל לפי שהוא נוטה אל החומר ונמשך לחולדת האדמה ואעים שהנמשך אחר הכח המתאווה גם הוא מתרחק מדרך הכח המשכיל ומעצתו יותר יתרחק ממנו הנמשך אחר הכח המגדל אם חמשנהו תאות המאכל והמשגל לחטוא בהנה ולא ימשול השכל לכבוש היצר ההוא בכח יראת השם ית' על כן הזהיר שנאת הרעת בכסילים יותר מן הלצים לפי שהם מתרחקים יותר מן השכל בנאותם אל החומר כי יש בדרכי הכסילות שהם בסבת הכח המגדל כגון רריפת התענונים. והלצנות בסבת מדת הכח המתאווה. ועוד כי הכסילות כוללת מדות הנפש הרעות תאוה ותענוגי הגוף. אמנם למטה יוכיר בפרשה הוואת תחת כי שנאו דעת (פסוק כ"ט) על הפתאים והלצים והכסילים הוכיר דעת שנאותם על הכסילים כי הם מתרחקים מדרכי הרעת יותר מכולם. והנה במקרא יוכיח הפתאים והלצים והכסילים. אמנם במקום אחר מפורש אל תוכח

לִץ סֵן יִשְׁנֹאךְ (ט' ח'). באוני כסיל אל חרבר (כיג ט'). ועיקר מצות התוכחה לפתי ולנער ולחכם ולנבון השוגגים דרך מקדה. אך יש צר לתוכחת הלִץ והכסיל להגיד להם ענין האחרית והגמול (והעונש אולי יכנע לבכם. אך אם תאמר להם זה הרבר חמא ועון יבוו לשכל מליך¹) כי כל עת שלא יבנע לבכם לא יקשיבו אל דבר אזהרה ולא יאוינו אל דברי חכמה: 23 תשובו לתוכחתי הנה וגוי תשובו מדרכיכם בעבור תוכחתי, הנה אביע לכם רוחי. הדברים הכתובים למטה בפרשה. ויחנן לפרש חכמות בחוץ תרונה על התורה שנכללת בה החכמות והמוכיחים בה ידברו על דרך לשון הכתוב כאילו היא מדברת אלה הדברים ופי' הנה אביעה לכם רוחי, הנה הנדתי לכם רוחי והורעתי דברי אתכם מצות עשה ומצות לא תעשה הכתובים בספר התורה על דרך אז ישיר משה (שמות טז א')².

ב.

1 בנן אמן תקח אמרי וגוי הנה בפרשה הזאת ירבר על ההקדמה הרביעית אשר לעבודת הכורא ית' והיא למור החכמה כאשר אויל תורה מביאה לידי מעשה³. וימרר את המעשה אשר בהם ישיג האדם לקנות החכמה ויססר עצם התועלת אשר יגי'עו מן החכמים. ומצותי אזהרותי אשר הזהרתיו על דרכי למור החכמה: 2 להקשיב לחכמה אונך וגוי. זאת היא המעלה הראשונה להשיג החכמה שתקשיב ותבחן אונך דברי המלמדים המורים על אמתתם ועל בוריים וחכונים שמועתך בלא תוספות ומגרעת. ויש אנשים שאינם מכוונים שמועתם ויוסיפו עליהם ויגרעו ממנה גם ירמו לפעמים ששמעו על לאו הן ועל אסור מותר וכיוצא בו. ורויל מנו במספר מספר מדות החכמה המכוין לשמועתו (אבות פ"ו ו'). תטה לבך לתבונה. היא המעלה השנית שיטה לכו מכל תאות העולם וחפץ להתבונן לחכמה ואחר שיכוון אדם לשמועתו יתבונן באשר שמע וילמד עד עמדו על טעם הדברים ויתבונן בהם בינה. וכן אמרו ויל ילמוד אדם תחלה ואיכ יתי סוכר במה שלמד והעמיק ויתבונן (עין י"ט). והנה חכמת האדם קבלת דברי החכמה מפי המלמדים והמורים. וענין התבונה שייתבונן איב לרעת טוב טעם הדברים עד שישיג להבין דבר מתוך דבר ולדמות הדברים אשר למד כל ענין הראוי

¹ חלשון לקוח ממשלי כיג ט'.

² פירוש הרבר: אביעה היא לשון עתיד במקום עבר כמו אז ישיר עתיד במקום עבר.

³ תגורסא שלנו כ"ק י"ז: גדול תלמוד תורת שחתלמוד מביא לידי מעשה.

לדמות אליו וכן אויל¹ כי הנבון הוא אשר מבין דבר מתוך דבר² ועל
 כן הזהיר בכאן על נמיית חלב לתבונה כי צריך האדם לפנות מחשבתו
 מכל דבר ולהטות לבו מכל חסץ וליחדו לתבונה: 3 כי אם לבינה תכרא
 וגו' זו היא המעלה השלישית שיחמלל אל החכמה ויבקש עליה מלפני
 השיי שיצליח בה וישיג אליה. תקרא תחמלל מלשון ובימי אקרא (תלים
 קמ"ו ב'). תחן קולך מענין קולי אל ה' אקרא (תלים ג' ה') ויתן את קולו
 (בראשית מ"ה ב'): 4 אם תבקשנה ככסף וגו' המעלה הרביעית שימרח
 בחכמה כאשר ימרח האדם לבקש הכסף וכן אויל מה יעשה אדם ויחכם
 יבקש רחמים ממי שהחכמה שלו (נדה ע' ע"ב) שני כי יי יתן חכמה (ב' ו')
 וירבה בישיבה וימעט בסתורה ומבלעדי שחי אלו אין אדם וזכה לחכמה.
 וכמטמונים. המעלה החמישית³ שתחערב לנפשו החכמה ולא יהיה
 עליו עסקה למורה מרוב האהבה כענין שני ויהיו כעניני כימים אחרים (בראשית
 כ"ט ב') וגו' וכענין חוש ממונים שהוגד לו כי יש מטמון בבית הזה או
 בבקעה הזאת כי לא יהיה עליו למורה חפוש המטמון מדעתו שימצא הון רב
 במקום אחד ויתעשר ברנע אחד. הנה הזהיר למורה בחכמה ומבקש הכסף
 במיני מלאכות והסתורות ולהשיג במרחה וחפוש ערבות חוש ממונים
 ונאמר שש אנכי על אמרתך (תלים קי"ט קס"ב) ולפי הערבות במרחה וחפוש
 תפקחנה בה עיני השכל ותשתמר כלב האדם כענין שני נחלתי עדותיך וגו' (שם
 קי"ט קי"א) והנה ביאור המשל הזה ר"ל וכמטמונים תחפשנה יבאר אותו
 למטה באמרו ודעת לנפשך ינעם (ב' י'). ואויל אין אדם לומד תורה אלא
 במקום שלבו חפץ (ע"ז י"ט) והנה תלוי הצלחת הלמוד בחפץ: 5 אז תבין
 יראת יי וגו' אחר שסדר המעלות ששיג האדם בהם את החכמה ידבר על
 סרי החכמה והתועלות הנמצאות בה כי אין מעיקר תועלת החכמה הכבוד
 ששיג אדם בה וחשיבות הנפש בהיותה בעלת חכמה ותבונה כחכמת
 התשובות והתולדות והמזלות. והנה ביאר עיקר התועלת כי ישיג
 האדם מן החכמה ליראת השם וארויל אין להקביה בעולמו אלא יראת שמים
 בלבד (שבת ל"א). ודעת אלהים. מן החכמה תשיג דעת אלהים הוא
 שלמות המדות והיראה, על כן סמך דעת אלהים ליראה כי הוא מענין היראה
 כאשר נפרש. והנה התורה כוללת מצות ידיעת השיי בלשון היראה שני
 את יי אלהיך תירא (דברים ו' י"ג) כי ענין הראשון מן היראה יראת
 הגמול והעונש בעולם הזה ובעולם הבא. והענין השני והוא מדרגה עליונה

¹ עיין ספרי דברים א' י"ג בענין מה ששאל אדריאנוס לר' יוסי מה בין חכמים
 לנבונים.

² אלו חמש המעלות המצא בכיזור אבות לר' יוסף יעקב פרק ו' משנת ו'.

מאור שתקבל הנפש ענין הרוממות חשיי וגבורותיו ונפלאותיו והזכרון והענין והידיעה הזאת יהיו מקובלין בנפש ומצויין בה בכל עת ונעצרים וחרותים בלב ותקבל הנפש מזה מורא גדולה וכושה וצניעות מצויין בה בכל עת ויהי דבר נמנע לנפש לעבור את פי השם ויבוש מלפניו. ושני עקרים האלה נזכרים בסמוך אחד כי פחד אלי איר אל ומשאתו לא אוכל (איוב ליא כ"ג). והנה תראה כי ייראת הכן את האב והעבר את אדוניו והתלמיד את רבו מצותם שלא לעבור גם כי יודע להם שלא יבאם הנזק בכיטול מצותם. והנה העובר מיראת הנמול והעונש בלבד דומה לעבר המשמש את הרב על מנת לקבל פרס. והנה מצאנו בענין ידיעת השם חמשה עניינים זה למעלה מזה. הראשון מציאות חשיי שני וידעת היום והשבות אל לבבך (דברים ד' ל"ט) ונאמר דעו כי יי הוא האלהים (תלים ק' ג') והיא הקודמת לעבודה כענין שני דע את אלהי אביך ועברו (ד"ה א' כ"ה מ') ונאמר שפוך חמך על הגוים וגו' (תלים ע"ט ו') ונאמר ידע שור קונו (ישעי' א' ג'). והשני עבודת חשיי והזהירות במצותיו והיראה מעבור על דבריו ויקרא ידיעת השם כי בזה יודע בנגלה מפעולות האדם כי הוא מאמין בשם ומקבל עליו עול מלכותו שני דן דין עני ואביון אז טוב הלא היא הדעת אותי (ירמ' כ"ב מ"ז). והשלישית ידיעת דרכי השם וגבורת חסדיו ורב טובו והתבונן בנפלאותיו וידעת רוממותו והחילותיו כפי מה שדעת האדם יכול להשיג ויתבונן במעשה בראשית ומעשה מרכבה ובדברי הנבואה כענין שני הודיעני נא את דרכיך ואדעך (שמות ל"ג י"ג) ויריע דרכיו למשה (תלים ק"ג ו') ובתיב אחריו רחום וחנון יי ונאמר אשגבהו כי ידע שמי (תלים צ"א י"ד) ויבטחו בך יודעי שמך (שם מ' י"א) ונאמר ושמאל פרס ידע את יי (ש"א ג' ו'). ותקרא ג"כ הידיעה הזאת מציאות שני מי יחן ידעתי ואמצאהו (איוב כ"ג ג'). ונאמר שרי לא מצאנוהו שניא כח (שם ל"ז כ"ג) ס' מחמת שניא כח הוא גדול כחו ומונע את הנבראים מלהשיגו והוא שניא משפט ורב צדק לא יענה מלבו כי הוא רב צדקה ונכנס לסנים משורת הדין וכל גזרה הבאה על האדם מצד פועל האדם. ונאמר הן אל כביר לא ימאס (שם ל"ז ה') ונאמר ויודע דעת עליין (במדבר כ"ד י"ז). והרביעית קבלת הנפש וזכרון האמונה בשם ויחודו ורוממותו כפי מה שהשיג בהם הנפש ולקחה וקבלה הנפש והזכרון. והיגיעה הזאת בכל עת עד שנאצל מהם על ידי מורא עיקרית ובנושה יסודית לא יסורו ממנה ותגיע מאלה אל הקריבה והדבקות. אמנם לפי גודל הידיעה בדרכי חשיי ורוממותו יוכל האדם לעלות יותר במדרגה הזאת. והנה יקרא הזכרון ידיעת השם שני בכל דרכיך דעהו (נ"ו ו') ואויל כשאתם מתפללים דעו לפני מי אתה מתפללים (ברכות כ"ה). ועוד אמרו דע מה למעלה ממך עין רואה ואוזן שומעת (אבות ב' א') והוא על ענין זכירה.

והנה זאת המדרגה נקראת בסמוך הוה דעת אל הים על כן הוזכרה אחרי היראה כי היא שלמות היראה. וכן מצאנו כי שלמות יריעת השם במדרגה הזאת שני ונדעה נדרסה לדעת את יי (הושע ו' ג') וגוי כמו השחר היא יריעה מאירה וזכה כן נכון מוצאו בלי שום עביות וכענין שני בוקר לא עבות (שיב כיג ד') ויבא כגשם לנו (הושע ו' ד') תישר ותכשיר היריעה את נפשנו ליראה את השם ולדבקה בו כאשר הגשם יתקן את הארץ וירוח אותה והולידה והצמיחה כענין שני כי כאשר ירד הגשם והשלג וגוי (ישעי' ניה י') כי מן האפשר שירע האדם יריעה עליונה ולא תקבל נפשו זכרון היריעה ולא יאצל אליה המורא על ענין המדרגה הזאת על כן אמר ויבא כגשם לנו ונאמר כי אם בואת יתהלל המחהלל השכל וידוע אותי וגוי (ירמ' מ' כיג) ובאמת יקרא לזה יודע השם יותר מן הראשונים בהאצל על נפשו המורא מן היריעה וזכרון יסודו ושפלות נפשו ורוממות השיי לעומתו כנגד עיניו בכל עת כענין שני שיויתי יי לנגדי תמיד¹) (תלים מז' ח') ונאמר ובעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו (שמות כ' כ') והנה אם עברת לפני המלך פעם אחת ואח"כ לא ירעת צורתו אמנם כי תוסיף לראותו תזכור כי היא צורתו כי הוא המלך אשר כבר ראית ואיש אחר עבר לפני המלך וזכר צורתו אח"כ והיא נמצאת במחשבתו וקבל אותה בכח המדרגה אשר בו הלא זה מכיר ויודע את המלך מן הראשון. על כן מי שקבלה נפשו יריעת רוממות השם ויראתו על פניו מבלי שיצטרך להכין לבו ולערוך מחשבתו להביאה ברעיונו ולצייר אותה בנפשו הוא היודע את השיית ויגיע האדם אל המעלה הזאת:

ג.

1. בני תורתך אל תשכח וגוי אחר שהותיר על דרישת החכמה יוהר בפרשה הזאת על עבודת השיי כי מן החכמה מגיעין אל העבודה כאשר הקדמנו. והנה בסמוך הוה יוהר לשמור החכמה אחר לימודה ולא ישכחנה. או יהיה פירושו אל תשכח תורתך מהמקום אותה בפועל: 2 כי ארך ימים וגוי שנות חיים שנות כריאות וטובה ושנות שלום יוסיפו לך ואויל בארצות החיים (יומא ע"א.) אלו שנותיו של אדם שמחתהפכות עליו מרעה לטובה: 3 חסד ואמת אל יעזובך וגוי הנה התחיל עתה לדבר על דרכי עבודת השם ופתח להותיר על המדות האלה והם חסד ואמת והנה חסד כולל רבות ממעלות המדות ואמת כולל המעלות השכליות וקלות (?) המדות לאהבת השכל. והנה ענין האחד שישים חפצו והשתדלותו לגמול חסד לבני אדם ולהטיב להם בממונו ובמורח גופו ולעשות להם נחת

¹ (1) עיין כל זה גם במורה נבוכים ג', נ"א.

רוח ולדרוש שלומם וטובתם ולחמוץ ביקרם וטובם אף כי להוהיר מהזיק להם במעשה ודבור. והנה במדה הזאת מדת האכזריות והכילות והשנאה והקנאה והתאוה ר"ל השחרר על בני אדם שלא כחפצם ורצונם. וענין האמת שלא יאמר לרע טוב ולטוב רע ולא יחניף לבריות אך יקנא לאמת ואוהב כבוד צדיקים ושפלוח רשעים ואנשי און. והענין הזה אינו בכלל מדות החסד. ובכלל ענין האמת שישפוט בין בני אדם שלא ישא פנים לנכבד ולאוהב ובכל דבר מריבה ומחלוקת יצדיק את הצדיק וירשיע את הרשע. וכן כענין שאויל מנין לתלמיד שיושב לפני רבו ורואה זכות לפני ותובה לעשיר מנין שלא ישתוק¹ ת"ל מדבר שקר תרחק (שמות כ"ג ו'). ואויל ארבע כתות אינן מקבלות פני שכינה כת חנפים כת שקרים כת לצים כת מספרי לשון הרע (סוטה ט"ב) ונאמר מצדיק רשע ומרשיע צדיק תועבת יי גם שניהם (י"ז ט"ו) ונאמר דובר שקרים לא יכון לנגד עיני (תלים ק"א ו'). ובכלל ענין האמת שאם יחלוק עם חברו וינצחוהו באמת יודה עליו וכן בכלל אם ישפוט בני אדם על פי ערים ירבה לחקור העדים ואם נראה לו כי הדין מוטעה לפניו יחמיץ אותו ולא יחכנו. וכן בכלל שלא יקבל לשון הרע ולא יאמין כל מה שישמע מן יאמין ברכי שקרים אך ישים הדברים כספק עד היותם נחקרים אצלו. ונאמר שקר מוין על לשון הוות (י"ז ד') ונאמר פתי יאמין לכל דבר (י"ד ט"ו). וכן המעלות השכליות בכלל האמת כי יזהר מן הדעות המשובשות ומן הסברות הנפסדות ובכל חכמה אשר יעסוק ובכל דברי אמונה אשר יתבונן ירבה לחקור האמת לא ילאה במחקרו לא ייעף ולא ייגע ויירא לנפשו מן יקחהו לבו דבר שקר. ודע כי מעלות חסד ואמונה גדולות ועצומות אין קצה לחבונת מעלת מי שמגיע לשלמותם. אך מי שאינו אוהו בהם אכל מתהלך בהפכם הוא מן הרשעים הנמורים והנתעבים לפני הש"י כאשר תראה בפרש' אדם בליעל איש און — שנא יי (ו' י"ב) כאשר נבאר שם בעיה². על כן פתח הנה לחוהיר בהם כאשר בא לדבר על עבודת הש"י למען תהיה העבודה רצויה באחו בעליה בחסד ואמת כי עבודת הרשעים אינה רצויה כמו שני חרשיכם ומועריכם שנאה נפשי (ישעי' א' י"ד) ונאמר נירו לכם ניר ואל תורעו אל קוצים (ירמ' ד' ג'). למד דעת בפרשה הזאת על המדות הרצויות ועל דרכי האמונות כאשר יתבאר וא"כ יוהיר על קיום כל המצות בפרשה אחת שני בני אל ילוו מעיניך (ד' כ"א). והנה

¹ שבעות ל"א ע"א.

² הפירוש של פרק ו' מס' משלי לא נעשה מ' יונה ו"ל ממעטים שכתבנו למעלה. אכן פירוש חפסוק נמצא בשית ג' קע"ה, ס"א.

אומיף לבאר לך על ענין החסד כי ישיג כל אדם לעלות במעלותיו אע"פ שאיננו בעל ממון כמו שאויל גדולה נמילות חסדים יותר מן הצדקה שזה בנוסו וזה במסוגו (סוכה מ"ט:) וענין נמילות חסדים שטורה ומשתדל בתקנת חבריו ותועלתם ודורש בשלוטם ושוכתם וכענין שני דורש טוב לעמו (אסתר י"ג) ויבקר חולים וינחם אבלים וידבר על לב עניים מרודים ויכבדם ואויל המספיקו בדברים גדול מכולם (כ"ב ט'). והנה זה הענין אשר ישיג כל איש להקימו בלא עמל ושכרו הרבה מאד וכן יליץ טוב על העניים וימשיך לבות בני אדם להיטיב להם ואויל גדול המעשה יותר מן העושה (כ"ב ט'). וכן יחון על העלובים ויפתח פיו לאלם ויהיה עינים לעור ורגלים לספח. ואם אינו בעל ממון יתאוה ויכסוף לעשות צדקה וחסד בראותו בצרת עניים מרודים ויחמוד מדת הצדקה ויאשר עושיה וישמח במעשה צדקתם ויחוק ידיהם ואויל הממספל לעושה מצוה כעושה (סנהדרין ט'). והנה התבאר הענין הזה על יד הנביא ע"ה שני כי אם עשות משפט ואהבת חסד (מ"כה ו' ח') ואויל אפי' עני המספרנס מן הצדקה יעשה מהם (נטיין ו'). והנה המעט מוער מיד העני כמתנה מרובה יחשב יותר ממחנת העשיר ונאמר כי תקריב קרבן מנחה ואויל דרכו של עני להקריב מנחה לפיכך נאמר ונפש כי תקריב (ויקרא כ' א') מעלה עליו הכתוב כאלו הקריב נפשו (מנחות ק"ד:). והנה אוסיף לבאר בענין אמת כי יתחייב האדם להתחוק מאוד במדת האמת ולהרחיב גבולה מרוב היות מדת האמת אהובה ודרושה מלפני השיי כי גם אם יאמר האדם בלבו לתת מתנה או לקנות חפץ בדמים יתרים אם האיש מן המשתדלים להגיע לשלמות יראת שמים יתקיים בפועל את אשר גמר בלבו כמו אשר שנינו בירר והניח בירר והניח אפי' כל היום לא קנה גמר בלבו לקנות מעשר ונזון לו (כ"ב פ"ח ע"א) וכיארנו הענין הזה כי מדבר באדם ירא שמים כנון רב ספרא שהיה מקים מה שכתוב ודובר אמת בלכבו (תלים מ"ו ב') ודע כי בדברי רז"ל מדת חסירות ומדת יראת שמים שתי מדות הן כאשר ביארו בס' כל כתבי הקודש¹) (שבת ק"כ.) והזכירו על ענין אחר מדת החסירות לכדה כי כל איש אשר מורא שמים עליו יתחייב להניח כל ענין אשר איננו נכון לפני השיי אמתם במדת החסירות הרבות כהדור המצוה ולאחזו בכל דרך נאה אע"פ שאם ירף ממנו לא ימצא בירו פועל מנונה ולא מעשה אשר איננו נכון ותגיע מדת החסירות מרוב החפץ בעבודה כענין שני במצותיו חפץ מאד (תלים קי"ב א'). קשרם על גרגרותיך וגו' תדבר על מדות האלה תמיד והיא חפצתך כענינים על הגרון והזכיר ע"ה לדבר תמיד במדות הנכבדות כי ההגיון בהם יזכיר לנפשו להזהר בהם ויועיל לשומעים כי ילמדו מרביו

¹ עיין דרשות ר' נסים דרוש ח'.

דרך החיים אף כי בדברו בשבח המדה יתהדרו האוחזים בה בעיני השומעים. וכברו בנגות יתגנו המעשים ההם בעיני שומעיהם וגם האוחזים בהם יהיו לחרסה ויבדל העם מהם. גם הדבור בשבח המדות המיוכות ונגנות המכס תמיד תהיה לעדה על המדבר כי פיו ולבו שווים כמו שני מצרף לכסף (י"ז ג' ; כיז כ"א) וגוי כאשר יתבאר. כתבם על לוח לבך. שחשיב אותם בלבך תמיד לעשות עצות בנמשך איך תשיג אליהם ותגיע לקיים אותם בפועל: 4 ומצא חן ושכל טוב. עיי' החסד חמצא חן בעיני אלהים ואדם כאשר אויל כל המרחם על הבריות מרחמין עליו מן השמים (שבת קי"א) שנא' ונתן לך רחמים ורחמך והרחך (דברים י"ג י"ח) וכתוב הנה כאשר גדלה נפשך היום בעיני כן תגדל נפשי בעיני יי' (שיב כ"ז כ"ד) וכתוב תאות אדם חסרו (י"ט כ"ב) והוא מלשון נאוו לחיך (שיר א' י"י) ס' חמדת אדם ותחן והנוי שלו לפי חסרו ונרבחו וכתוב ולענוים יתן חן (ג' ל"ד) ס' יתן להם חן בעיניו ובעיני כל הנבראים. הנה עיי' המדות הנאות ימשך החן על האדם וידוע הדבר כי עיי' הטוב והחסד אשר יעשה האדם לבריות ימצא חן בעיניהם ועיי' האמת חמצא שכל טוב בעיני אלהים ואדם. כי ההולכים בדרך אמת והצדיקו את חמצא שכל טוב בעיני אלהים הם המשכילים שכל טוב. לא המחזיקים בחכמתם הצדיק והרשעו את הרשע הם להרע (ירמ' ד' כ"ב) ונאמר הנה בדבר יי' את השקר כענין שני חכמים הם להרע (י"ט כ"ד) ונאמר הנה בדבר יי' מאסו והכמת מה להם (שם ח' ט') ונאמר ושמתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם (דברים ד' ו') ונאמי' שכל טוב לכל עושיהם (תלים קי"א ו'). גם יש לפרש כי עיי' החסד אדם מוצא חן בעיני אלהים כמו שפירשנו וימצא חן כמו שני שכל טוב יתן חן (י"ג ט"ו): 5 במח אל יי' בכל לבך. בלב שלם שתכמת בו באמת. הנה כתיב דע את אלהי אביך ועבדו בלב שלם ונפש חפצה (ד"ה א' כ"ח ט') ס' בלב שלם שתאמין בו אמונה קימת ולא מסופקת, וכן ס' בכל לבך שתכמת בו באמת ובלבב שלם ולא יכנס בבטחונך ספק. ואל בינתך אל תשען. שלימות הבטחון שיבטח אדם בשם ולא יבטח באדם ולא גם בכח עצמו ועוצם ידו ולא בשכלו ותבונתו ועל כן אמר ואל בינתך אל תשען. ומפני כי רבים ישנו לבטוח בבינתם תוהיר על זה יותר מן הבטחון בעושר ובנבורה. והשנית כי הבטחון בבינה כלל אותם כי לא יבטח אדם בעושר ובנבורה ולא בוולתם עד שיראה מבינתו כי יש לבטוח בהם על כן תוהיר ואמר ואל בינתך אל תשען. והענין כאשר יראה לך בשכלך ותבונתך כי המעשה אשר תעשה יצליח על דרך עצת לבך ותחבולות אשר תחשוב, אל תבטח על זה כי הכל תלוי בידי שמים שני משיב חכמים אחר ורעתם יסכל (ישעי' מ"ד כ"ה) רבות מחשבות בלב איש (י"ט כ"א) וגוי. אם יי' לא יבנה בית שוא עמלו בוניו בו (תלים קכ"ז א') וגוי ונאמר כי כל

מעשנו הבל¹) ונאמר כי לא לקלים המרוץ (קהלת ט' י"א) וגוי' ונאמר לאדם מערכי לב, ומימי מענה לשון (פיו א') הנה כי גם מענה לשון איננו ביד האדם אף כי הפועל: 6 בכל דרכיך דעוהו וגוי' בכל סועל אשר תבקש לעשות וזכור את הש"י וקוה אליו להצליחך בו ותלה בו במחונך והשב אליו לבך, כי אין הפועל בידך, והוסף המקרא הזה על מה שאמר תחלה במה אל יי בכל לבך, כי יש מי שבוטח בשיית בכלל ומאמין כי הכל בירי שמים ובוטח בו ולא יבטח באדם ולא בבוהו ושכלו ואך לא ישיב ענין הבטחון אל לבו בפרטים ר"ל בכל מעשה אשר יעשה, על כן אמר בכל דרכיך דעוהו, פ"י בכל פרטי מעשיך בכל דרך ופעולה וזכרהו והשב אל לבך כי אין לך כח ויכולת בפועל ההוא ואיננו בידך רק ביד השם ותלה בו תקותך וצפייחך לחסד הש"י, ובענין הזה אמר דוד ע"ה קייתי יי קוהה נפשי (תלים ק"ל ה') נפשי לדי' וזה הענין [נכבד] מאיר ועיי' ההרגל הזה תקבל הנפש המתאזת (?) אל הבטחון. ודע כי יש אנשים שעיניהם אל השם במעשה גדול כמו אם יבקשו לסרוש בים לסחורה או לצאת בשיירה, ובמעשה קטן לא יזכרו את השם מסני שהפועל קל בעיניהם וברור לדעתם כי יעלה בידם או מסני שלא יגיעם הססר מרובה אם יבטל המעשה ההוא ולא יעלה בידם. על כן אמר בכל דרכיך דעוהו, בדבר גדול או קטן כי אחר שכל הפעולות תלויות ביד השם וכל ההצלחות בחסדו חייב אדם לזכור בכל מעשיו, כי אם יצלה המעשה בידו והוא לא זכר בו את השם ולא נשא עיניו בו אל השם הנה קצר בחוק העבודה. גם יתן אל לבו כי שגור הבטחון ותקוה אל השם להצלחת הפועל הגדול יותר מאור מתועלת הפועל עצמו וכן יכלול במה שאמר בכל דרכיך דעוהו בין מלאכת הרשות בין מלאכת מצוה כאשר אויל מחשבה מועלת אפי' לדברי תורה (סנהדרין כ"ז ב'), והוא יישר ארחותיך, וזולתי שגור הבטחון אשר הוא גדול מעל השמים תצליח במעשה ההוא אשר זכרת בו את השם וכי אין הפועל כרשונך: והנה ענין הסירוש הזה²) אשר ביארנו עולה בירי מדבריהם ויל' שאמרו בפי' הרואה (דף ס"ג א') דרש בר קפרא איזו היא פרשה קמנה שכל גופי תורה תלויין בה הוי' אומר בכל דרכיך דעוהו וגוי' ואמר רבא ואסי' לדבר עבירה, תדע דאמרי אינשי גנבא אפוס מתחרתא רחמנא קרי. הנה נתבאר לך מזה כי המקרא הזה אמור על ענין הבטחון וכי גופי תורה תלויין בבטחון וכן הענין מוכיח למעלה ולמטה: והנה סדר הפרשה להזהיר על החסד ואמת ואחרי כן אל הבטחון ועל התקוה תמיד בכל דרכיו וכן כתיב חסד ומשפט שמור וקוה אל אלהיך תמיד (הושע י"ב ז'): עוד יש לסרש בכל דרכיך דעוהו שיהיו כל מעשיך לשם שמים ואל תדרוש מן

¹ הפסוק הזה אינו נמצא ואולי כוונתו אל הכל המה מעשה תענועים ירמ' י' מ"ו.

² עיי' בכר תקמח ערך בטחון ומה שחשיג שם המפרש צפחת חשמן באות י"ג.

העולם הזה הנאה והענוג וכבוד ועושר וכל חפץ רק להשיג עבודת השם ית' והוא יישר אורחותיך מלבד השכר הגדול במדה הזאת הנה המעשה יצליח שתעשנו לשם שמים: גם יש לפרש בכל דרכיך דעה לא תשכח במדרכיך במלאכתך וזרון מחשבת עול שמים ויראתו ורוממחו והוא יישר אורחותיך וזונה תצליח מלאכתך ואזיל מתוך שחמדים הם תורתך⁽¹⁾ מתקיימת ומלאכתך מתברכת (ברכות ל"ב ב'): גם יש לפרש בכל דרכיך דעה בתחלת כל מעשה תשיב אל לבך אם יש דרך עון אשר חמא במעשה ההוא ואל תעשנו עד שיחברר לך כי הוא רצוי לפני השי"ת ואז יצליח בירך ויישר אורחותיך. אמנם הפי' הראשון אשר נחבנו מענין הפרשה ועל דרך פ' רז"ל והם כולם כאחד טובים: 7 אל תדוי חכם בעיניך וגו' כאשר יישר השם אורחותיך ותצליח בעושר ונכסים ובכל משלה יריך אל תאמר בלבבך חכמתי עמדה לי כי הצלחתי כמו עצתי ונחכמתי כי נבונותי ומחשבותי יצאו לסועל ונענין שני חכם בעיניו איש עשיר (כ"ח י"א) פ' כי העשיר בראתו הצלחותיו קאשר שכלו ומועצותיו, ועל בן הזהיר עיה שלא יהיה חכם בעיניו בסכת כל הצלחה וקיום כל מחשבה כי הכל כנורת השי' אשר יצליח המועצות ויסכב⁽²⁾ עניני האדם ברצותו דרכי איש וכאשר יגזור על הצלחת האדם. וכן הזהירה התורה על זה שני סן תאכל ושבעת ואמרת בלבבך (דברים ח' י"ב). הנה הזהיר לבל ישען על בינתו לפני המעשה ושיקוה ביה בכל דרכיו, ואחרי השלמת המעשה והצלחתו לא יאמר בלבבו כי הצליח בחכמתו. ירא את יי וגו'. ירא את השם וסור מרע ומכל מדה פחותה כי לא ימשול האדם להסיר מנפשו כל מדה רעה וולתי בכח יראת השם והזהיר עתה על זה לפי שהזהיר שלא יהיה חכם בעיניו והיא סן המדות הפחותות וכל מדה פחותה בכלל הרע וכן אזיל וירא אלהים וסר מרע מנהגו של עולם אדם נותן פרוטה לחנוני עמד איוב ויתרו משלו (בבא בתרא ס"ז ע"ב). הנה כי צרות העין שהיא סן המדות הפחותות בכלל הרע. גם פחיתות הנפש יקרא רע מלשון רע יאמר הקונה (כ' י"ד). הרקות והרעות (בראשית מ"א כ') וכלשונם ז"ל רע בדמים. עוד חבין ותשכיל כי קשר לשון הבטחון ירא את ה' כי לא יגיע האדם לשלימות היראה וולתי בשלמות הבטחון כי אחרי שלא יבטח באדם ולא יירא וולתי השי"ת ותקבל נפשו כי הכל בירי שמים ואין לו חלק בעצמו ויקוה תמיד אל השם וישא עיניו בכל עת אליו מאלה יגיע אל שלמות היראה. והנה תרע כי כל המדות הטובות בכלל חסד ואמת וכל המדות הרעות בהפסן, ודרכי האמונה בכלל האמת והבטחון בכלל האמונה כענין שכת' והאמין ביי (בראש' ס"ז ו')

⁽¹⁾ בגמ' שלנו הגרסא: משתמרת.

⁽²⁾ בכת"י H ויסדר.

וכתיב במה ביי ועשה טוב (תלים ליו ג'), וארזיל כל מי שיש לו פת בסלו ואומי מה אוכל מחר הרי הוא מקמני אמנה (פסמה מיה עיב). והנה רוב הספר הזה ידבר על תקון מדות הנפש ובמסרם ידבר עליהם הקדים לדבר בפרשה הזאת על תקון דברי השכל שיאמין בשיית ויבטח בו ולא ישען על בינתו ושלא יהיה חכם בעיניו וכן כל הפרשה הזאת על האמונה ועל הבטחון, ועל כן הקדים להזהיר על אלה בפרשה הזאת כי שלמות האמונה ראוי להקדים לכל. והשנית כי היראה קודמת לכל כי עי' היראה ימשול האדם בנפשו לתקן מדותיה ולהזהר בפעולותיה כאשר כתוב במקרא הוה ירא את יי וסור מרע, והנה מן הבטחון מגיעין אל היראה כאשר בארנו, וארזיל על מי שיש בו תורה ואין בו יראה משל לגובר שמסרו לו מסתחות הפנימיות ומסתחות החיצונות לא מסרו לו (שבת ל"א ע"א), וכא המשל הזה על מי שאין בלבו שרש יראה, אבל שלמות היראה עי' תורה ותקן המדות יגיעו אליה כאשר יתבאר בספר הזה. והשלישי תקון דרכי השכל ראוי להקדים לתקן המדות כי השכל המתקן יתקן המדות אבל השכל המעוות מי יתקנוה ועוות השכל מעוט האמונה והבטחון והיותו החכם בעיניו, על כן אמר שלמה עיה ראית איש חכם בעיניו תקוה לכסיל ממנו (כ"ו י"ב) סי' כי הכסיל והוא הרשע ובעל מדות רעות יש תקוה עליו אולי שכלו יתקן מדותיו, אבל האיש אשר שכלו מעוות והוא חכם בעיניו מי יתקן שכלו, והנה המדה ההיא חסנועה משמוע אל הסוכיחו ואל המלמדו אחרי היותו חכם בעיניו. עוד אמר חיות איש אין בדבריו (כ"ט כ') שהוא נשען על תחלת העיון ומקדים לדבר קודם המתון גם זה מן השכל המעוות על כן אמר תקוה לכסיל ממנו, והנה נמשל הענין הזה למה שני רוח איש יכלכל מחלהו וגו' (י"ח י"ד) כי הנפש מנחמת וסועדת הגוף במכאוביו אך כשהנפש נכחה ורואנת הגוף לא ינחם הנפש. ישאנה מלשון ישא בשיחי משכבי (איוב ו' י"ג) ור"ל כי תאנחה קשה מחלי הגוף. והנה אנחנו מוסיפין לבאר בענין הפסוק הזה כי מה שאמר אל תהי חכם בעיניך איננו מוסב על ענין הבטחון אך מסני שהוא מזהיר על תקון השכל שלא יהיה חכם בעיניו כי יתכן שלא ישען האדם על בינתו כהצלחת פעולותיו כאשר יאמין כי הכל בירי שמים ויבטח על השם אבל יהיה חכם בעיניו יותר מאנוש כערכו, גם יחשוב שהגיע לשלמות בענין החכמה כפי החלק אשר בני אדם ראויים לקבל והפך ממה שאמר החכם כי בער אנכי מאיש (ל' ב') וגו' והמדה הזאת פתחה מאד והיא מתעה נפש האדם בחכמות ומסלפת דרכו ומעצותיו ומעוררת עיניו. והשנית כי הגיע לאיש מדרך הגאווה המדה השנואה והנתעבת שני תועבת יי כל גבה לב (פ"ז ה'). אמרו מחברי המוסר¹ האדם יקרא חכם

¹ עיון מבחר הפנינים שער א' ס' כ"א.

בעודנו דורש החכמה וכאשר יחשוב שהגיע ער תכליתה יקרא סכל. על כן אמר ירא את יי' וסוד מרע כי זאת מדה רעה מאוד. עוד חבין ותשכיל כי קשר בזה יראה ירא את יי' לענין נכבד וכוונה נפלאה. כי מענין המדרגה העליונה ביראת השיי שיירא אדם בכל עת מן ימעה בשבילו ויקצר במחשבת תבונתו בעבודת השיי מדעת גורל חיוב הנכרא לעבוד את הבורא ית' ונאמר אשרי אדם מספח תמיד (כ"ח י"ד). והנה האיש החכם בעיניו לא יגיע אל המדרגה הזאת, והנה גם בהיות האיש גדול בחכמה מכל מתי דורו ראוי שתקטן מאוד חכמתו כי יתכן אליו המשגה בדבר קטן אשר נער קטן ישיגנו כי כח בשר ודם דל וחלש ואין השלמות בלתי ליי' לברו אף כי ראוי לו שיחשוב מעט חכמתו לעומת האיחנים שהיו בימים הראשונים. והענין הזה אשר זכרנוהו מענין היראה אע"פ שקצרונו בביאורו ראוי לך שתאריך בו מחשבותיך: גם אתה צריך לדעת כי אין מניעין לשלמות היראה וולתי בעשות העולם הזה הכל ותפלה והיות אדם בעיניו עפר ואפר רמה ותולעה בעמדו לפני השיי ונאמר כי אראה שמיך (תלים ח' ד') וגו'. והנה מענין היראה דעת שפלות האדם והצניעות והבנושה מלפני השיי וזכרון רוממותו בכל עת והאיש החכם בעיניו תבאחו לזה היותו מהודר בעיניו ומפואר ברעיוניו הפך מן הכתוב נבזה בעיניו נמאס (תלים מ"ו ד') וכן תבאחו לזה היות העולם הזה עיקר במחשבתו ואהוב והדור לרעתו כי מי שישים העולם הזה כאין וכאפס לא יגדל בעיניו מה שישגי בו רק יקטן בעיניו ולא יגיע אל היראה מי שישים העולם הזה עיקר, וזה ענין ידוע ומבואר מן הכתוב. וכן תביאחו לזה היות חכם בעיניו הגאווה והגבהות ואין מגיעין אל שלמות היראה וולתי מן המהרה והקדושה וענין המהרה הנקיון מן המדות הרעות כענין שני נקי כפים (תלים כ"ד ד') על כן חבר בכאן ירא את יי'. 8 רפאות תהי לשרך וגו' בריאות ותזק לכוחך וכענין שני יראת יי' חוסף ימים (י' כ"ז) ושם יתבאר סוף הדבר. 9 כבד' את יי' מהונך וגו' שב אל ענין הבטחון ואמר כבד את יי' מהונך וכא להזהיר שלא תרע עינו כפזרו ממון למצות ולצדקות ולא יראג מן יחסר הונו במחנת ידו אבל יבטח ביי' כי בגלל הדבר הזה יברכהו וכל אשר לו ירכה כאשר יתבאר אחרי כן. . וימלאו אסמך שבע וכן כתיב ובחנוני נא בזאת (מלאכי ג' י'). ההון כולל כל מיני ספוק שאוצרים באוצרות מלשון לא אמרו הון (ל' מ"ו). על כן אמר וימלאו אסמך שובע כנגד כבד את יי' מהונך. . . וחירוש יקביך יפרוצו כנגד ומראשית כל תבואתך, ותבואת הכרם (דברים כ"ב ט'). יפרוצו ירבו. כי הברכה בדבר שלא נמדד כאשר אריל²). על כן הזהיר

⁽¹⁾ עיין ש"ת ג', ל' ופ' ר' יונה על פסוק זה תמצא בפ' ר' בחיי ריש פ' כי תבא

⁽²⁾ עיין תענית ה': אין הברכה מצוית אלא בדבר חסמו מן העין.

הרבי על תירוש היקבים. והנה זה מדרכי הבטחון שיבטח לבו כי כאשר יחסר ממנו למצוא בן ירבה וכן יפרוץ. ואולי¹) קיום הממון ומליחתו החסרון. 11 מוסר יי בני אל תמאס וגוי זה דבר מופלא במעלות הבטחון, כי אם יראה בעל הצדקות והמצות שאינו מצליח בעושר או שיבואהו מוסר השם יחזק ויאמץ בכמתון, ואל ימאס מוסר השם וידע כי הוא למובתו יותר מנמול ההצלחה בעושר ובשלוה כי רצה השם לזכותו ולנקותו מכל אשמה ועון ולהגדיל שכרו בעולם הגמול כי שלות העולם הזה במה נחשבת וימי האדם כצל עובר וסופו כלא היה. אילו היה אלף שנים. ויסה שעה אחת של קורת רוח בעולם הבא מכל חיי העולם הזה ואין אדם יודע מה טובו והשיית יודע בתקנתו ובתועלתו ומה טוב לו אם השלוה אם המוסר. . . ואל תקוץ בתוכחתו. אחר שאמר אל תמאס הוסיף ואמר אל תקוץ שלא תקצר נפשך ואל יצר לך בתוכחת אך תקבל אותה באהבה כאשר אויל הנעלבים ואינם עולבים עושין מאהבה ושמים ביסורין עליהם הכתוב אומר ואזהבו כצאת השמש בנבורתו (שבת פ"ח:) וזה מדרכי המוסר הנמשך לעבודת הש"י שהוא מן המעלות הגדולות במדות הבטחון. 12 כי את אשר יאהב יי יוכיח. למען לא ישאר עליו כחם עין אשר ימעט האהבה ולמען הוסיף על הכנעת לבו ופן תמעט השלוה את המורא מעליו ולמען הרבות שכרו ואין טובה בעולם הזה שתערך לזאת. וכאב את בן ירצה, כאב יוכיח את בן ירצה²). אם יש לאב בנים הרבה הבן אשר יאהב וירצה מכל בניו אותו יוכיח מכלם וישקוד על מוסרו למען יהיה כולו יפה במדתו ומוסר אין בו על בן יוכיח הש"י את אשר יאהב מיתר ההמון וכתיב יי צדיק יבחן וגוי (תלים י"א ה') גם יש לפרש וכאב את בן ירצה אחר שיוכיח האדם יוסיף לרצותו כאב שיוסיף לרחם על הבן אחר התוכחת ולכפול חמלתו עליו³). 19 יי בחכמה יסד ארץ וגוי בחכמה ובתבונה ובדעת, בחכמה יבנה בית (כ"ד ג') ונחה עליו רוח יי רוח חכמה ובינה (ישעיה י"א ב') צריך הדעת להגיע אל היראה בכל מקום, כך סדרן וכן במקום הזה, וצריכין אנו לפרש המעם ומה ענינם וחלוקם והחכמה תחלה, ואז חכמה חכם יחשב. נכון מבין דבר מתוך דבר, ומגיעין מזה. אל הדעה בענין שלא ימצא דבר להבין מתוכן יבין משקול הדעת, וזה צריך לקדושה ויראה ודעת קרושים, לב נבון⁴) ישיב דעת ושנינו אם אין בינה אין דעת אם אין

¹) עיין כתובות ס"ו: מלח ממון חסר.

²) עיין ש"ת ב' ב', ד', ב'.

³) כמנחנו בבאור משלי ח' רבינו יונה השמים כאן פירוש אויזה פסוקים ובשאר חבוריו נמצא פי הפסוקים האלה: פסוק י"ג נזכר בפי פ"א דף י"א ע"ב, ופסוק י"ח בש"ת ד', י"א. — ⁴) צ"ל יבקש דעת (מ"ו י"ד) או יקנה דעת (ע"ו מ"ו).

דעת אין בינה (ס' אבות ג' כ"א), כונן שמים בחבונה: ב'ה אומרים ארץ נבראת תחלה ואח"כ שמים שנא' ביום עשות יי' אלהים ארץ ושמים, קשי קראי אהרדי אמר ר"ל כשבראן הקביה ברא שמים ואח"כ הארץ, כשנמה אותם נמה הארץ ואח"כ שמים לפי שהחכמה תחלה אס' בחכמה יסד ארץ כי הארץ נמה תחלה (חגיגה י"ב ע"א). 20 בדעתו תהומות נבקעו, כי זה אתרי בריאת שמים וארץ, ומחדש בכל יום, נבקעים התהומות ברעתו בשפמו העולם ומוכה אותם, מעלה התהום ומשקה הארץ, ושמים יתנו מלם, ואם לא ישמעו בקולו ועצר את השמים, ויש לפרש שהזכיר חכמה על בריאת הארץ ותבונה על בריאת שמים על שם שנכבדים מן הארץ. בדעתו תהומות נבקעו, ששקול יום גשמים כיום בריאת שמים וארץ ומחדש הדבר בכל יום, גדול יום הגשמים כיום שנבראו בו שמים וארץ (תענית ט"ז ע"ב) שני הלא ידעת אם לא שמעת (ישעיה מ' כ"ח) וגו' ונאמי עושה גדולות עד אין חקר (איוב מ' י"י) הנותן מטר וגו' (שם ה' י') כיום תחית המתים, כיום שנתנה בו תורה (תענית ז' ע"א) שני יערוף במטר לקחי (רברים ל"ב ב') כיום קבוץ גלויות שני כאפיקים בנגב (תענית ח' ע"ב): 21 בני אל ילוזו מעיניך וגו' החכמה והתבונה והרעת, אתר שהורעתך שבכותם הגדול נבראו שמים וארץ וצריך אחת להתבונן על הענין הזה והלא התחתונים והעליונים לא ישינו לחלק מרוב רובי רבבות קצבות דרכי חכמתו ית' ואין הנבראים משיגים לברא יתוש אחד בחכמתם, ויש לפרש כי כל מה שישגי אדם מן החכמה דבר גדול אתרי אשר בחכמה יסד ארץ, והנכון לפר' כי בא עתה להזהיר על שמירת התורה ואמר אתרי אשר ידעת כי השיי בחכמה יסד ארץ הלא לך לדעת כי תורתו צרופה ומוקקת, והפעולות אשר בחר בהם הם הנבחרות ואשר יעשה אותם האדם וחי בהם ונאמר אמרות יי' אמרות מהורות (תל' י"ב ז') ועל הדרך הזה אמר במקום אחר מי עלה שמים וירד כל אמרת ח' צרופה (ל' ד' וחי) . . . וענין הפסוק הזה כן הוא בני אל ילוזו מעיניך נצור תושיה ומומה, והתורה נקראת¹ תושיה ונקראת מומה, ויתכן לפר' כי החוקים נקראו תושיה והמצות המושגות מן השכל יקראו מומה, תושיה לשון יסוד ואושיא יחישו (עזרא ד' י"ב) בשקל תופיני והם יסוד כמו יסדת עזו (תלים ח' ג') כי כן יסד המלך (אסתר א' ח'). תחלה הזהיר על חסד ואמת ובטחון ויראה כי בתקון תכונת המעשים רצויים נירו לכם גיר ואל תורעו אל קוצים המולו ליי' (ירמיה ד' ד'), ועתה יזהיר על שמירת כל התורה, 22 וידיו חיים לנפשך וגו' כאשר תשמור התורה

¹ עיין ש"ת ד' ו"א שם פ' שמתשת כחו של אדם כפי רבותיו ד"ל. ועי' ספר השרשים לר' יונה בן גנאת שפ' עמוד 549 משקל פועלית כמו ולא דמיה' לי וגם הוא מביא תוס' כי מנחת פתים (ויקרא ו' י"ד) ועיין מה שפ' עמוד 48 שורש אשה.

יהיו דבריך נשמעים בחוכיך אחרים בהיותך נאה מקים ונאה לירש וזה ענין וכן לגנרותיך ואויל התקששו וקושו קשוט את עצמך ואח"כ קשוט את אחרים (כ"ט ק"ו ע"א). תוחלת אצולה מן הבטחון בשכר העבודה. סלע זו לצדקה בשביל שיחיה בני (פסחים ח' ע"א). עשר בשביל שתתעשר (שבת ק"ט ע"א). תוחלת אצולה מן הבטחון בגבורתו ונפלאותיו אולי יעשה יי אותנו ככל נפלאותיו, אבל יסוד הבטחון בשכר העבודה בעולם הנמול, וכן אויל אין הבטחה לצדיקים בעולם הזה שני ויירא יעקב מאד (כ"ד פ' ע"ו). והביה שומר הצדיקים שלא ישאר עליהם עון. 23 אז תלך לבטח דרכך וגו' כאשר תשמור כל התורה, אך אם תעבור על דבר אחד יש לך ליראה ולערוץ וכן יורה לשון א.ו. ורגלך לא תנוף, תנצל מן האויבים ותלך לבטח ותנצל מן הנגיפה ומן הנפילה. 24 אם תשכב לא תפחד וגו' אם תשכב בדרך לא תפחד, ושכבתם ואין מחיר (ויקרא כ"ו ו') ולא בהיותך נעור בלכד תהיה בטוח, אף גם בשכבך תשמור התורה עליך ושכבת וערכה שנתך כל כך יהיה לבך בטוח כי לא יבהילוך חלומות וחזיונות ולא כענין שאמר ותחתני בחלומות (איוב ו' י"ד). 25 אל תירא מפחד פתאום, אע"פ שנגזר על המקום לבא עליו שואת רשעים אתה תנצל ולא תספד בעון העיר אחר שאתה נקי מעון ונוצר תושיה ומוסה ואתה בושח בשם כאשר יפרש בסמוך שאחרי. 26 כי יי יהיה בבסלך וגו' כי הצדיקים הנצלים מן העון וכוסחים בשיי יעשה להם גם וינצלו אע"פ שהמקום נספה. ושמר רגלך מלכד ישמרך שלא תלכד בעון העיר מלשון עונותיו ילכדונו את הרשע (ה' כ"ב). יקשת לך וגם נלכדת (ירמיה ג' כ"ד). וכענין הזה מצאנו כי עם שמירת התורה והבטחון ינן השיי בעד החוסה בו מכל צרה שנא' אמרת יי צרופה מנן הוא לכל החוסים בו (תלים י"ח ל"א), והנה דוד ושלמה (ה') חבירו זה הענין יחד להודיע כי עם שמירת אמרת השם והבטחון ינן השם לחוסה בו מכל צרה. עוד יש לפרש מנן הוא לכל החוסים בו ולא יהרהרו אחרי פנים אמריו. והנה כתיב טוב יי למעון ביום צרה ויודע חוסי בו (נחום א' ו'). מ' יעשה מקום הראוי להם כי לא ילכדו בעת צרה החוסים בו אע"פ שנגזר על המקום ההוא לעשותו כלה, והנה נדבר על ביאור הבטחון כי הוא משורש האמונה כענין שני במח ביי ועשה טוב שכן ארץ ורעה אמונה (תלים ל"ו ג'). והאמין ביי (בראשית מ"ו ו'). ודע כי הבטחון האמונה הברורה והתחזק הלב בישועת השיית והסמך עליה באמת כענין שני והאמין ביי ונשען עליו. ואולם מצאנו כי הצדיקים יראים ומפחדים מן החטא שני

(1) משלי ל' ח': כל אמרת אלוה צרופה מנן הוא לחוסים בו.

ויירא יעקב מאוד (בראש' ל"ב ח') ונא' איך אלך ושמע שואל (שיא מ"ו ב') וגו' ונאמ' אשרי אדם מספר חסיד (כ"ח י"ד) ונאמר במקום אחר חרדת אדם יח' מוקש (כ"ט כ"ה) צריך לבאר עיקר הענין. דע כי הבטחון הוא שלא יתערב בו שום ספק, ועל דרך משל נבאר כי ענין הבטחון כשכיר הבוטח על המלך ועמל בכל כחו לפניו בשמחה ובטוב לבב מרוב מבטחו על המלך ומדעתו כי יחן משכורתו שלימה. והנה הבוטח בהשיית גם אם ימצאהו צרות רבות ורעות יתאמץ בעבודת השיי ויבטח באמת כי שכרו כסול ומכוסל וכי השיי יבחר לו הטוב ואם יוכיחו השם בעולם הזה כי זאת לטוב לו להעביר את עונו ולקרבו אל השם ולהאדיר חלקו בעולם הגמול כי שלות העה"ז כהבל וכאין הבל נדף וצל עובר וכענין שנא' מי בכס ירא יי שומע בקול עבדו אשר הלך חשכים ואין נגה לו יבטח בשם יי וישען באלהיו (ישעיה ג' י'). ואני אמרתי לריק ינעתי (שם מ"ט ד') פ' אני אמרתי על רוב הצרות לריק ינעתי ורבו העונות על הוכיות. אכן אין הדבר כן כי הצרות לטובתי ושכר פעולתי שלם כענין שכרו אחו ופעולתו לפניו (שם מ' י'). והנה מדעתו כי שכרו שמור ואור ורוע לו, הוא מיחל ומקוה גם לפירות מעשיו בעולם הזה והיא תוחלת ותקוה אצולה מן הבטחון¹ וגם התוחלת נקרא בטחון לפי שהיא אצולה ממנו כענין שני' מי אשר יחובר אל כל חיים יש בטחון (קהלת מ' ד') פ' יש לו תקוה להטיב מעשיו כי יודע הוא ובטוח כי הרשות נתונה ביד החיים לבחור הדרך הטוב על כן יש לו תקוה על זאת בעוד בחיים חייתו. והנה מענין הבטחון אשר זכרנו שיאמין בכל מה שיבטיח השיית על ידי נביאיו ובכל הנפלאות והטובות אשר ייעד ביד מלאכיו כי יקום דברו לעולם וימלא הכל כענין שנא' והאמין ב'י ונאמר יבש חציר נבל ציץ ודבר אלהינו יקום לעולם (ישעיה מ' ז'). ועוד² יחייב ענין הבטחון שידע עם לבבו כי הכל בירי שמים ובירו לשנות הטבעים ולהחליף המול ואין לשם מעצור להושיע ברב ובמעט וגם כי צרה קרובה ישועתו לבוא קרובה כי כל יוכל ולא יבצר מזה ונאמר שאו לשמים עיניכם והביטו אל הארץ מתחת וגו' (ישע' נ"א ו') ויבטח בשיית בכל עת צרה וחשכה וידע באמת כי הוא רב להושיע מכל צרה וישועתו כהרף עין ועל כן יקוה לישועתו גם אם החרב מונח על צואר האדם כענין שני' הן יקטליני לו איחל (איוב י"ג מ"ו). והיא תוחלת אצולה מן הבטחון שהזכרנו ונאמר בטחו בו בכל עת (תלים ס"ב מ') וגו' פ' בכל עת גם בעת שהצרה קרובה ולא ידע אדם דרך להנצל ממנה. וענין הבטחון אשר זכרנו מס' בכתו' שני'

(1) זה נזכר כבר למעלה במ' פסוק כ"א.

(2) המאמר הזה נמצא בכר הקמח בערך בטחון דף כ"ח בשם ר' יונה.

במחו ביני עדי עד (ישעי' כז ד') וגו' כי הוא יחברך יוצר העולם הזה ועולם הבא והכל בידו לכן במחו בו כי כל יוכל ואויל ודע לפני מי אתה עומד ועמל ונאמן הוא בעל מלאכתך שישלם לך שכר פעולתך (פ' אבות ס' פ"ב) פ' הוכירו בכאן שני עניני הבטחון אשר זכרנו מפורש בכתוב שנא' במחו ביני עדי עד וגו' כי הוא יחבי' והתבונן בדבר ונאמר הנה שכרו אתו כרועה עדרו ירעה (ישעיה' מ' י"א) ונאמר מי מדר בשעלו מים (שם מ' י"ב). ומענין¹ הבטחון אשר זכרנו שלא יבטח באדם וידע באמת כי אין ביד בשר ודם להשיב לו ולהצילו וולתי אם יגור השם ית' כענין שנא' ארור הגבר אשר יבטח באדם (ירמיה' י"ז ה') ונאמר חדלו לכם מן האדם (ישעיה' ב' כ"ב). וכן ידע באמת כי לא ביד בשר ודם להרע לו כענין שני באלהים במחתי לא אירא מה יעשה לי אדם (תלים נ"ז ה'). יי לי לא אירא (שם ק"ח ו') ונאמי' יי אורי וישעי' ממי אירא (שם כ"ז א') אמנם² בבא הצרה מדעתו כי הכל ביד השיית וכי הצלה ביד המכה פני לבבו מועדות אל השיית הנה כעני' עברים אל יר אדוניהם (שם קכ"ג ב') ולא ישים לבו לפחד המכה ויוסיף יראה לשם ותקוה ותוחלת אליו ולא יוסיף עוד שארית ישראל ופליטת בית יעקב לשען על מכהו ונשען על יי קדוש ישראל באמת פ' בטחון גמור בלא ספק כי ההכאה וההצלתה ביד המכה שני פלגי³ מים לב מלך ביד השם אל כל אשר יחפוץ ימנו (כ"א א') ונאמר כהניף שבט את מרימי (ישעי' י"ז). אמנם לא ירך לבבו ולא יחת לצרה כי הנה החקוק קשורה עם היראה בהכרח ואל תבהלו מקרבת הצרה והמרע מחשבת ההצלה כי הנה ידע כי השיית רב להושיע אחרי שהצרה קרובה ומוכנת כמו לפני הצרה. לו נחננו עלילות והרבה רווח והצלה לפניו והרבה עמו פדות ואיך איך יחרד הלב וימס הלא התקוה תחוקהו שני חוקי ויאמץ לבבכם (תל' ל"א כ"ח) וגו'. וכפי גדולת החקוק ואומץ הלב בתוחלת תגדל מעלת הנפש ונאמי' אל ירך לבבכם (דברים כ' ג') וגו' פ' אל תיראו מן העם כענין שנאמי' וראית סוס ורכב (שם כ' א') וגו' ונאמי' לא תירא מהם (שם ו' י"ח) וגו' אבל את השם ירא ונאמי' את מוראו לא תיראו ולא תערצו (ישעי' ח' י"ב) את יי צבאות אותו תקדישו (שם) הוא מוראכם והוא מעריצכם ואשר נאמי' וירא יעקב, ירא היה מן החמא והיה מתאמץ ביראת השי'. ואחרי אשר יבטח אל השם כל אשר יסחד מן העון תחזק התקוה את לבו על כן לא ימס לבבו והוא שני

¹ גם זה תמצא בכד הקטח דף כ"ח.

² בכד הקטח גרסא אחרת והיא: ובתקרב אליו הצרה בחשבו כי היא מיד השיית יוכל להבין כי אין החצלה וחחכאה ביד המכה ולא יתן אל לבו פחד ההכאה.

³ עיין פ' אבות לר' יונת דף מ' ודף מ"ז.

תרדת אדם יתן מוקש (כ"ט כ"ה) ונאמר מי האיש הירא ורך הלבב (דברי
 כ' ח') מי הירא עד שהוא רך הלבב כי נברה יראת העם והוא חרד בראותו
 רוב מתניהם. ויתכן שהוא מאמין באמת כי הכל ביד השם אבל אם מפני
 שלא גדל נפשו בענין מדרגת הבטחון רך לבבו ונחת טבעו וגם מהתנבר
 חולשת טבעו ומורך לבבו. והענין המכוון במה שני' תרדת אדם יתן מוקש
 התרדה שיתרד מן האדם היא חטא נפשו ונותן מוקש ומגברת האויב ומקרבת
 הצרה עליו כי ראוי לאדם שלא יחרד מורוע בשר ודם ויכין יראת לבו בשם
 ובטח ביי' ישונב מן הצרה בשכר הבטחון אע"פ שהיתה הצרה ראויה לבא
 עליו והוא שני' אחריו רבים מבקשים פני מושל ומיי' משפט איש (כ"ט כ"ו).
 מי את ותיראי מאנוש ימות (ישעי' נ"א י"ב) כי זה משפלות הנפש,
 ונתבאר שם כי הירא מן האדם שוכח את השיית שני' ותשכח יי' עושך
 וגו' מי' בראותך את הצרה קרובה ומוכנת ונבצרה מאוד מומת הצלחה ואיה
 חמת המציק, היה לך להעלות על לבך כי גם פעמים רבות מצאתך כואת וורח
 אור ישועת השיית ונפלאותיו וכלתה שבט עברת המציק ואיה חמתו ואיה
 איסה פיו. עוד יחייב ענין הבטחון לבטוח באמת על רחמי השיית
 כי רבים רחמיו ועל רוב חסדיו ויאמץ במדת השיית ויבטח בהם באמת כמו
 שני' ואני בחסדך בפתתי (תל' י"ג ו') וגו' ואני כוית רענן בבית אלהים וגו'
 (שם נ"ב ו') מי' כוית רענן אשר תודו עליו קיים כל השנה כן בטחוני בחורו
 ובכחו ככל עת גם בהיות הצרה קרובה, והתקוה אצולה מן הבטחון
 הזה כי גם בהיות עונותיו רבים ועצומים יקוה אל רחמי היות כמו שני' כי לא
 על צדקותינו וגו' (דניאל מ' י"ח) ונא' שומע תפלה (תל' ס"ה ג') ונאמי'
 דברי עוונות נברו מני' (שם ס"ה ד') וגו' ונאמר יחל ישראל אל יי' (שם
 ק"ל ז') וגו' מי' גם כי העונות רבו למעלה ראש הרבה עמו פדות כמו שנתבאר
 אחריו והוא יסרה את ישראל. וכן אם נברו עליו צרות ונכנע מפניהם יבטח
 על רחמי השם כי ירחם עליו מפני צרותיו ומפני הכנעתו ומפני חקותו אל
 השם שני' ראה עניי ועמלי' (תל' כ"ה י"ח) ונא' וכוזר עניי ומרודי לענה וראש
 (איכה ג' י"ט) מי' איחל רחמיו על הצרות ועל ההכנעה. חסרי יי' כי לא תמנו
 (שם ג' כ"ב) ויתכן כי מה שאמר למעלה על כן אוחיל לו (שם) מחובר
 לזה כי אוחיל לחסדיו אשר לא תמנו ורחמיו אשר לא כלו. חרשים
 לבקרים וגו' (שם ג' כ"ה) חלקי יי' אמרה נפשי (שם כ"ד) מי' אינני בוחר
 בעולמי וולת עבודתו ואין לי חלק בארץ וולת קיום מצותיו באהבתו וביראתו
 על כן אוחיל לו. זה הדבר יחוק התקוה ועל כן יוחיל להשם שינחלוהו לחלק
 בענין שני' כי חלק יי' עמו (דברי' ל"ב מ') על כן כפל תוחלת שנית אחר

⁽¹⁾ בכר הקמח דף כ"ט.

שני על כן אוהיל גם הוסיף בכאן ואמ' אוהיל לו כי התוחלת הראשונה על ההצלה והישועה והחסדים והתוחלת השנית להסיק רצון מהשם ולהתקרב אליו כענין שני והקרבתי ונגש אלי (ירמי' ל' כ"א) ונאמ' יהשוך נפשי מני שחת (איוב ל"ג י"ח) ונאמ' באור פני מלך חיים (י"ג מ"ו) ודע כי התוחלת האצולה מן הבטחון הזה יחוק התוחלת עד כי כאשר תקרב הצרה וירא מעוונותיו לא יהיה שקול הסדר עם התקוה אך חזק התקוה ממנו כי חסדי השם יחיים על כל עון ומרחם על כל הנכנע ומבקש רחמי ונאמ' כי חנון ורחום הוא (יואל ב' י"ג) ונא' קוה אל יי חזק ויאמץ לכך (תל' כ"ז י"ד) פ' תקוה חזקו הלב ובהתחזק את הלב ע"י התקוה חזק התקוה עוד בלב וחגל התקוה יותר כי מרוך הלב ימעט התקוה. ודע כי זאת המדרגה גדולה עליונה בבטחון וזכיר סוד הרבר שני קייתי יי קיוותה נפשי (שם ק"ל ה') פ' הנפש המתאוה קבלה הבטחון כמ' שני יצר סמוך (ישע' כ"ז ג') והמשיכילים יבינו ונאמ' אחריו נפשי ליי ג' (קל"ו). והיא התקוה בפרטים¹). המדרגה השנית בענין הבטחון המסר הנפש להשם ונפש כי תקריב וגו' (ויק' ב' א') כענין שני אליך יי נפשי אשא (תל' כ"ה א') אלהי כך בסחתי (שם) ונאמ' השמיעני בבוקר חסדך (שם) קמני ח' ונאמר בדרך אפקיד רוחי (שם ל"א ו') וגו'. ומסירת הנפש שהוא בוסח בשיית שיבחר לו הדרך הטובה כענין שני הוריעני נא את דרכיך (שמות ל"ג י"ג) הוריעני דרך זו אלך וידע כל מעשה היית לטובה כמו שאמ' כל דעברין מן שמיא לטב (ברכות ס' ע"ב) ויקבל עליו כל הבא באהבה וידע כי הוא מוכתו וכפרת עוונותיו וכי זה לתועלתו יותר מאשר הוא מבקש כי הוא אינו יודע הטוב לנפשו ונאמ' גם את הטוב נקבל מאת האלהים (איוב כ' י') ונאמ' יסרתי חוקי זרועותם וגו' (הושע ז' מ"ו) ונא' בחבלי ארם אמשכם בעבותות אהבה (שם י"א ד') ונאמ' ואנכי חרגלתי לאמרים וגו' (שם ג') ואם הון ועושר בכיתו כל מה שיהנה ממנו יקבל בכל שעה במתנת חסדי כי יודע כי אין לו כל מאומה בעשרו ולא בכחו כענין שני ומידך נתנו לך (ד"ה א' כ"ט י"ד) ונאמר השלך אל יי יהבך והוא יכלכלך (תל' נ"ה כ"ג) ונא' גול אל יי דרכך (שם ל"ו ה') ואמ' עושין מאהבה ושמים בייסורים עליהם הכתוב אומ' ואוהביו כצאת השמש בנבורתו (שבת פ"ח ע"ב) ונאמ' גול אל יי ילמאו (תל' כ"ב ס') ונאמ' כבד את יי מהונך (ג' מ') ונאמ' וימלאו אסמך שבע (שם) ונאמ' מוסר יי אל תמאס וגו' עליך השלכתי מרחם (תל' כ"ב י"א) ונאמ' כי אתה נוחי מבטן וגו' (שם כ"ב י'): 27 אל תמנע טוב מבמעליך וגו' אתה שהזהיר על שמירת כל התורה כלה בכלל החל להזהיר ולמנוע בני

¹ גם זה תמצא בכר הקמח דף כ"ט ע"ב ד"ח: ועוד מענין תבטחון.

האדם מן המדות הפחותות למהר פעולותיו ודרכיו ואמ' אל תמנע טוב מבעליו
 ס' מבעליו מן הצריך אל הטוב ואתה מחוייב במצות השיי להשיב לו שני לא
 תאמץ את לבבך (דברים מ"ו ז') ונאמ' השמר לך מן יהיה דבר עם לבבך
 בליעל וגו' (שם שם ט) שכל המעלים עיניו מן הצדקה כעובר ע"ז (כתובות
 ס"ח) ועל כן פתח ע"ה אוהרותיו בענין הכילות וצרות עין¹ ואמ' בהיות לאל
 ירך לעשות, ס' לא תדע כמה יתקיים העושר בדרך וכאשר אויל עשה עד
 שאתה מוצא ומצוי לך (שבת קנ"א ע"ב), ונאמ' כל אשר תמצא ירך לעשות
 בכחך עשה (קהלת מ' י') ועוד כיוון באומרו בהיות לאל ירך לעשות כענין
 שאמ' לפום גמלא שיחנא (כתובות ס"ז) ואמר במקום אחר וחושך מיושר אך
 למחסור (י"א כ"ד) וס' כענין שנא' מה שקצבו בחוקי תמחוי וקופה לצנועים
 מערב שבת ואין פוחתין לעני העובר ממקום למקום מככר לפוגדיו, לן
 נותנים לו פרנסת לינה. בורקין למונות ואין בורקין לכסות ונותני לעני בן
 טובים סוס לרכוב עליו ועבר לרוץ לפניו (ביב ט' ע"א, כתובות ס"ז) ומצות
 פדיון שבויים ונישואי יתום ויתומה וענין הנדיב שנותן מתנה מרובה ומנה
 יפה על המדות הנזכרות שם בספוקים אשר תחתיו: 28 אל
 תאמר לרעך לך ושוב וגו', אם נדרת לתת מתנה מנרבח לך תמהר
 ותשחרל למלאת בדרך בהקדמה אשר דברת בפך. ואמרו מליצי
 המוסר²: מתנת הנדיב מהרה. והנה אמרך לך ושוב יורה על צרות
 העין על כן יתעצל במתנתו גם יקרו עון באשר יכלים חברו כאמרו אליו לך
 ושוב. גם יציק לו בתחלת ממושכה ואחר אשר יש אתך הלא זאת המדה
 פחותה מאור ואיל³ כי בכלל האזהרה הזאת שלא יאחר אדם שבר שכיר,
 בוקר ראשון עובר בלא תלין מכאן ואילך עובר בלך ושוב (ביק ק"י ע"ב).
 ויש לפר' אל תמנע טוב מבעליו מן השכיר והלוח ופירושו איב אל תאמר
 לרעך לך ושוב והוא אזהרה שיהא משאו ומתנו נאה עם כל אדם: 29 אל
 תחרוש על רעך רעה וגו', אם הציק לך חברך אל תחרוש עליו רעה
 בעורנו יושב לבטח אתך כי זאת מדה פחותה מאד ודרך שקר אך תודיעהו
 תחלה כי שנאתו על מה שהרע לך וכי לא יבטח לבו עליך, ולא שיהיה
 מותר לחרוש על חברו רעה ואיננו יושב לבטח אתה, אך הודיע כי העון כפול
 כחשבו עליו רעה והוא יושב לבטח אתך וכי זאת מדה פחותה מאור.
 ויתכן לפרש כי גם הדבר מותר לחרוש עליו כמו אם בא להשפיל
 כבודך בין חברות שלא יתגבר להזיק והוא איש רשע יש עליך

¹ עיין כל זה בש"ת ג', ס"ז.

² במבחר הפנינים ש"ב: האוהב הנאמן מי שהתנדב לך מסוגו בעת רצונך

ובנפשו בעת צרתך. נדר הנדיב מתנה מהרה.

³ עיין בש"ת ג', ס"ח.

להוריעו חלה חסך עליו ושלא יבטח עוד עליך: 30 אל תריב עם אדם חנם וגו'. פ' אם לא נמלך רעה הוא פ' חנם כי חנם יקרא אם תריב על דבר שפתים אשר לא הויך לך בדבר כמו שאמ' במקום אחר גם לכל הדברים אשר ידברו אל תתן לבך (קדלת ו' כיא) והנה המריבה מדה סחוחה על כן לא תריב עם אדם אם לא נמלך נזק והססר¹:

ד.

1 שמעו בנים מוסר אב, מוסר אביכם, והקשיבו לדעת בינה. על יד המוסר תזכו לבינה: 2 כי לקח טוב נתתי לכם תורת וגו', תורת, מוסר שסדרתי כי ראוי לנערים ולחכמים שני לתת לפתאים ערמה (א' ד'). ישמע חכם ויוסף לקח: 3 כי בן הייתי לאבי. בן מקבל מוסר הייתי ורך ויחיד לפני אמי באותה שעה אמר שלמה קבלתי מוסר אבי לרדוף את החכמה: 4 ויורגו. התורה הזאת והמוסרים האלה יתמך דברי לבך, שלא תשכחם אלא תחשוב בהם תמיד ולא תקצר בדבר וברשעים כתיב לב רשעים כמעט (י' כ') הן שוהין 5 קנה חכמה קנה בינה. הוי שקוד ללמוד תורה. ודע מה שתשיב לא פיקורוס. ומן החכמה מניעין ליראה ולהבין צדק ומשפט. והזהר כשתקנה חכמה ובינה שלא תשכח מוסרים אלה ולא תמה מהם בפועל. רצה להזהיר שלא ישכח המוסרים בשביל שום חכמה שילמוד מן ישכחם מטרדת עסק החכמה או יניח מהתעסק בתקון מדותיו ומתבודד לשית עצות בנפשו איך יזהר ויקיים כי על כן לא אמר אל תשכחנה ואל תמאמריה לא המדרש הוא העיקר אלא המעשה עיקר ונרעה נדרסה: 6 אל תעזבה ותשמרך. אל תעזוב תורת. אהבה, עשה מאהבה. על כן אמר ותנצרך. כי הנצירה יתירה על השמירה כי שמירת כסף או כלים חמור או שור בשומר שכר לרעות שלא יכחש אבל הנצירה כוללת להשביח הדבר ולקבל החקון שהוא ראוי לקבל. נוצר חאנה יאכל פריה (כז' יח) אני ה' נוצרה לרנעים (ישעי' כז' ג') כי שמרו אמתך ובריתך ינצורו (דברים ל"ג ט'). כצאת השמש בגבורתו שאינם נלאים בעבודה. שמרה נפשי עדותיך (תלים קי"ט קס"ו). שמרתי פיקודיך ועדותיך: 7 ראשית חכמה קנה חכמה ובכל קנינך וגו' ליגמר איגש והדר לסביר (שבת ס"ג:) אתה לקמיה דר' ישמעאל גמר גמרא והדר אתה לקמיה דר' עקיבה וסבר סברא (עירובין י"ג):

(1) פסוק ל"א נדרש בש"ח ג', נ"א; פסוק ל"ד שם קע"ה וגם בבואור אבות

ג', ג' ופסוק ל"ה בש"ח ג', קמ"ה קצ"א.

8 מלמלה ותרוםמך. סולו. מסלות בלבבם. מסלות ממעדות¹). דרחים רבג דרחיל דמוקיר (שבת כ"ג:). הסך הכבוד אפיקורוס מכאן אמרו המבזה תלמידיו חכ המגלה פנים בחורה שלא כהלכה. המבזה חברו בפני ת"ח נקרא אפיקורוס. זה יוכיח כי בעון תלמיד חכם אחר יקרא אפיקורוס והמעם מפני קדוש השם שיודע בגלוי כי העבודה עיקר בנבראים ושיתחזקו בני אדם בדבר. מעלה אני עליהם כאלו דרתי ביניהם וכבדוני (קדושין צ:). איקום מקמי שכינה דאתיא. לרבות תית. קרבת הנביאים זו למעלה מזו נמשלת לאספקלריא. כבר עבריו הקרבים אליו. לא אותך מאמו. מאי אהנו לן רבנן (סנהדרין צ"ט) לית לך תנאי. אי לאו חורה כמה נחמן איכא בשוקא (קדושין ל"ג) לא כשמעון אחי עזריה המסיל מלאי לכים של תלמידים חכמים (פסחים נ"ג:). 9 תתן לראשך לוית חן עמרת וגו' שדבריו מקובלים ונשמעים. ורעת לנפשך ינעם (משלי ב' י'). שמנעימים דעתך ונפשך. עמרת תפארת חן ומעלה שתי מעלות חן וכבוד, תמנך, תמסור לך שלא יהא כבודך תלוי באחר. ממלכת כהנים, כל המקבל עליו עול תורה סורקין ממנו עול מלכות ועול דרך ארץ. איזה הוא דרך ישרה שיבור לו האדם כל שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם: 10 שמע בני וקח אמרי וגו' בדרך חכמה הוריתך וגו' כבר הורכתך בדרך עבורת השם ית' בארבע הקדמות, וביאר לך ענין העבודה תקון המדות האמונה והכשתון והיראה והזהרתך על כל הכתוב כי אינך רשאי לבטוח בביטול אחר מדבריה ובאהבת החכמים ויראתם ותיקון מדות הילדות להסיר הנאוה מאין באת מטיפה סרוחה, אנוש רמה וכן אדם תולעה, ויכוננו ברחם אחר. הקרבה צריכה עזר גדול כי יצר הרע דוחף ודורף, והקרבתו ונפש אלי (ירמ' ל' כ"א) התאוה תצמא לקרבת השם ויהי נכר באיברים כענין שני לב שמח ייטיב גהה (י"ז כ"ב) כי לא יערב לו דבר עד השלים תאוותו כמה לך בשרי (תלים ס"ג ב'): 12 בלכתך לא יצר צעדיך וגו' מה הלאיתך (מכה"ו ג') כי ינעת בי (ישעי' מ"ג כ"ב) לא שהעבודה יגיעה. אילו מרתת לכיוצא בה לדבר הרשות. קאי בשוק כולי יומא ולא לאי. אם כן היגיעה בשביל שאתה עובד, קרוב אתה בסיחם (ירמ' י"ב כ'). לא תכשל, אין עליך לחוש שמא תמצא מכשול בדרך העבודה והיושר כאדם שהוא רץ שהוא ירא שמא יש מכשול בדרך שלוחי מצוה אינן נוקין (פסחים ח':). לא ירעיב ה' נפש צדיק (י' ג') ובהות בוגדים ילכדו (י"א י') וימלאו אסמך שבע ותירושי יקבך יסרוצו (ג' י'): 13 החזק במוסר אל תרף נצרה כי היא ח"ך. גם אם ירעת החכמה החזק במוסר לנגות הרע ועל כן סמך אחריו בארז רשעים אל תבא וגו' אל תאשר אל תדרך מן אשורי: 20 בני לדברי הקשיבה וגו' הפרשה הזאת

¹ כן הגרסא בכ"י H וחזא הנכון ולא מצעדות כאשר בכ"י O ועיין ספר השרשים לר' יונה צד 840.

מדברת על ענין הזהירות⁽¹⁾ ואזיל תלמוד מביאה לירי מעשה מעשה מביאה לירי והירות (עיו ב). על כן סדר שלמה ע"ה פרשי' לטור החכמה ואח"כ סדר ג' פרשיות על המעשה, הראשונה על שלימות האמונה והיא שלימות הכמחון ועל יראת השם ית' והשנית על קיום התורה והשלישית לכבד התורה וליראה מחוסשי התורה ולהתרחק מחברת רשע כי יגיע ממנה הפסד גדול גם לחכמים ולצדיקים. ועתה ידבר על הזהירות ויסדר בה ד' פרשיות אחת על הזהירות במצוה ואחת על והירות היראה ואחת על והירות מנוקי ממון גם בה יתכן להגיע לדרך ישרה ומעלה יתרה כאשר נבאר בעיה ואחת על היסך הזהירות והיא העצלה כמשפט הספר הזה כאשר ילמד על כל מדה ומדה חמורה ועל כל דרך יראה. ידבר אח"כ בגנות הסך המדה ההיא למען הרחיקך מעל גבולה. והנה ענין הזהירות השמירה מן השיעו' שלא יפגע אדם במצות וכן נמצא הלשון הזה בבריהם ויל אמרם הנותן דינר לאישה ואמר לה הזהירי בו של כסף הוא ופסעה בו משלמת דינר של כסף הויקחנהו משלמת דינר של זהב ואמרו עוד בענין המאכיל במספה בלא נמילת ידים מאי לאו דזהיר ולא נגע דוריו ומשי ידיה מעקרא (תולין ק"ו:) ובלשון תורה והורת אתהם (שמות י"ח ב') ותרגמו⁽²⁾ ותסדיר יתהון כתרנום הערותי בכם (דברים ד' כ"ו) והוא מלשון התראה והנה המזהיר הוא המתרה והמוכיח והמונח והמונח והמונח והמונח והמונח ע"י הוכחת המוכיח או מעצמו כענין שאמרו חבר אינו צריך התראה (מנהדרין ח'): ואמר אין מזהירין אלא לנוהר⁽³⁾ כי רוב פעמים אין תועלת באזהרות רק למי שיש לו מוכיח משכ"ל. והנה תדע כי עונש מי שאינו זהיר ולא ישמר מן הפשיעות קרוב הוא למיור אע"פ שהוא שונג בעת החמא אחרי שפגע ולא נוהר מן החמא עונשו רב וכן אזיל הוי זהיר בתלמוד שלא תשכח דבר מדבריו ולא תשנה בפחשנן ביאוריו כי שגגת תלמוד עולה זדון⁽⁴⁾ (אבות ד' י"ג). וכן תראה בריני השומרים כי יתחייב שומר חנם על הפשיעה ולא יתחייב על גניבה ואברה ושומר שכר יתחייב על גניבה ואברה ויסמר מן האינס כגון אם השור שנתנו לו לשמור מת או נשבר או נשבה, והשואל חייב באונסין ואשר אינו שומר לא יתחייב על הפשיעה

⁽¹⁾ על הזהירות כבר דבר ר' יונה בשערי גדרי הזהירות כאשר מביא הוא עצמו בש"ת ג', ס"ה ע"ד.

⁽²⁾ בתרגום שלנו וחזה יתהון.

⁽³⁾ הגרסא שלנו אין מזהירין אלא למזורו (מכות כ"ג).

⁽⁴⁾ עיין מדרש תנחומא פ' ויקרא אות ו': מכאן אתה למד שכל תחומא בשגגה נקרא חומא. ובביאור ר' יונה על אבות: ד"ה הוי זהיר בתלמוד: וארבעה חס פושע רוב למיזר שונג קרוב לאונס.

בנכמי חברו ויחייב על הנוק וכנגד ההפרש הזה תמצא בענין העבדות ארבע
 מדות מויד ופשיעה ואונם ושונוג ואמר דוד העיה גם עבדך נזח
 בהם (תלים י"ט י"ב) שבה עצמו במדות הזהירות כי היא השלמת שיטת
 מצות ואמר בשמרם עקב רב. והענין כי שר גדול ונמול רב ומפלא
 בשמירתם. אח"כ אמר שניאות מי יבין על ענין הזהירות אני משבת נפשי כי
 אני נשמר מן הפשיעה במצות אבל מי יוכל להשמר מן השניאות ובקש מן
 השית לנקותו מן הנסתרות. והנה הוזהרנו מן התורה על דבר הזהירות שלא
 לפשוע בשמירת המצות שני השמר לך ושמור נפשך מאוד מן תשנה
 (דברים ד' ט'), הנה כי השוכח אעים שהוא שונג בעת העכירה עבר על
 אוהרת המקרא הזה כאשר פשע ושונג ונאמר ושמרתם ועשיתם אותם
 (שם ו' י"ב) ומה שאמר השמר לך ושמור נפשך מאוד מורה על חוב
 הרבות השמירה מן הפשיעה במצות: הנה בארנו ענין הזהירות מה הוא
 וביארנו עונשו ממי שאינו נוהר כי רב הוא יען כי הוא קרוב למור וביארנו
 כי הוזהרנו על הזהירות מה תורה. עתה נבאר בכמה דברים הזהירות תלוי
 כי הוא תלוי על עשרה דברים הזהירות בשמנה דברים והזהירות ביראה
 לשמרה תלוי בשני דברים ואלה הם הזכרון שמור השפתים פלם המעשים
 והדקדוקים בתם שמור התאווה השמירה מן העצלה הזהירות בקלות כגון
 הדרך שמור המחשבות שמור הרעת. והנה יתבאר לך על תכונת עניינם
 בבאור הפרשה הזאת: 21 אל יליו מעיניך שמרם וגו', הזהיר תחלה
 על הזכרון¹ שלא ישכח אדם המצות והאוהרות. ודע כי השכחה באה על
 שני דרכים האחד שכחת העיקר השני שכחת המקרה כגון השוכח
 עיקר מצוה או אוהרה וסרו מלבו כענין שאול השוכח עיקר מצוה או
 אוהרה וסרו מלבו כענין שבת ועשה מלאכות הרבה בשבתות אינו חייב אלא
 אחת. וענין שכחת המקרה הוא שהאדם יודע עיקר המצוה או האוהרה
 ונתעלמה ממנו לפי השעה ולא שם אותה על לבו ועבר עליה כגון שהיה
 יודע שחייב להניח תפילין ולקבוע מזוזה ולקרא קיש ולהתפלל ולא שם
 אותם על לבו ולא קיים קיום אחד מהם. וכן היודע כי החדש אסור ועבר
 על שדה תבואה ולא שם אוהרה על לבו ואכל מן החדש הנה זה פושע כי
 העלים וזכרון האוהרה מעיניו אבל מי שמצא תבואה תלושה מן החדש וחשב
 כי היא מן הישן לזה יקראו שונג. והפשיעה בשכחת המקרה גדולה מן
 הפשיעה בשכחת העיקר כי הוא יודע המצוה ואינו שם אותה על לב להקימה
 ולא יקיים אדם מצוה לעולם אם לא ישים אותה על לבו על כן הזהיר
 תחלה בפסוק הזה על שכחת המקרה ואמ' אל יליו מעיניך, גם למעלה כאשר

¹ כל זה ברי' בחיי ריש פ' עקב.

הזהיר על קיום המצות אל ילוו מעיניך (ג' כ"א). והענין שישים תמיד המצות על לבו ויהיו לנגד עיניו בכל עת למען לא ישמע בקיומם: אחרי כן אמר ש מרס בתוך לבבך. הזהיר על שכחת העיקר שלא ישכח מצוה מן המצות ויהנה בהם תמיד שלא ישכחם ויחכן כי הוסיף בכאן והירות במה שאמר אל ילוו מבנין הסעיף¹) ר"ל אל ילוו אותם העסקים ושרדות מעיניך. והנה הזהירנו מן התורה להשמר מן הפשיעה בשכחת העיקר שנאמר השמר לך ושמור נפשך (דברים ד' ט') וז"ל אמרו השוכח דבר מתלמודו עובר בני לאוין²) וכל מקום שני השמר מן ואל אינו אלא בלא תעשה (שבועות ל"ו א') ונאמ' מוצא שפתיך תשמור ועשית (דברים כ"ג כ"ד). והזהיר על הפשיעה בשכחת העיקר מן הנדר וחייב על שכחת זמן קיומו שלא יאחר לשלמו כי מעת שנדר וחייב עצמו בנדר ברצון לבו הוזהר לשום על לב שלא ישמע ולא ישכח כי הנה הוא יודע כי השכחה מצויה בלבבות בני אדם לשכוח³) דבריהם אם לא ישמרו אותם כלבם. ונאמר אל תחן את פיך לחטא את בשרך (קהלת ה' ה') פ' אע"פ שאתה שונן בסוף בבטול הנדר לא תחשוב לך שגנה כי הנה פשעת באשר לא שמת הנדר על לבך לבלתי תשכחנו. והנה העצה היעוצה להשמר משכחת העיקר ללמוד ולהנות בתורה תמיד ולהתגדל בין החכמים, והתקנה ליוהר משכחת המקרה אם⁴) יכתוב תרי"ג מצות ויביט בהם פעם ופעמים בשבוע ויתן לבו אם הוא מקיים כולם ואם יראה כי הוא מקצר בשמירתם ולמען ישוב מדרכו ויתגורר על זה ויוסיף והירות וכאשר ימצא את נפשו כי אחזה והחזיקה בשמירתם וזהירם יורה את השיית וישמח בלבו ויקבל שכר על השמחה כי השמחה במצות מעיקרי העבודת. ועל הדרך הזה היה נהג דוד העיה שהיה מביט אל המצות תמיד לראות אם הוא נזהר בכלם ולמען ישוב ויתורה אם הוא מקצר בזהירות באחת מהן שני אחלי יכונו דרכי (תלים קי"ט ה') וגו' ונאמר אז לא אבוש וגו' (שם פ' ו'), והכן כי הענין אשר אמרנו מבואר בסמוך הזה: 22 כי חיים הם למוצאייהם וגו' כי הם חיים למי שימרח וישתדל בהם עד שימצאם כי אין הדבר מצוי שימצא האדם וישיג דבר זולתי עם השתדלות וטוהר⁵)

(1) עיין בכד הקמת דף א' פרק אמונה ובצפחת שטן סי' ד'.

(2) זאת היא דעת ר' נחמן בר יצחק (מנחות צ"ט ע"ב).

(3) על דבר השכחה עיין ביאור ר' יונה על אבות ג' ד"ה ולפני מי אתה עתיד

ליהן דין וחשבון וגם בדיה: הוי זהיר בתלמוד דף כ"ו.

(4) עיין בשית א' ח'. וכן ראוי לכל בעלי תשובה לכתוב במגלת ספר חרובים

אשר נכשלו בהם והמצות אשר קצרו בקיומם ולקראו בס' זכרונותם בכל יום. גם בס'

חובת הלבבות שער הפרישות פ' ה': ואם תוכל לכתוב עשה.

(5) עיין שית ג', ל"ו מה שכתב רבינו בענין שחיטה.

ובכאן רמו על הסרת העצלה ואזיל אם יאמר לך אדם ינעתי ולא מצאתי אל תאמן לא ינעתי ומצאתי אל תאמן ינעתי ומצאתי תאמן (מנלי ו'). ויתכן כי הסרת העצלה בכל המדות והאזהרות, כי לא יתכן להזהר משכחת העיקר ושכחת המקרה ומשאר המדות עם העצלותים. אולם ברור הענין כי הסרת עצלת הלב וההגיון בכלל המדות האחרות אבל צריך להזהיר על הסרת עצלת הפועל כי היא גורמת בשול המצוה באשר יאתר קיומה ותכנס מדרה וסבה לבטל קיום המצוה וכן אזיל תפלת המוספין כל היום איר יוחנן ונקרא פושע (ברכות כ"ח ע"א) הנה כי איחור המצוה הרבה פשיעה היא כי היא סבה לבטל המצוה. וכן יתבאר עוד כי הסרת העצלה מכלל הזהירות כי אחרי שהשלים ענין הזהירות אמ' לך אל נמלה עצל (ו' ו') מפני שהעצלה הסך הזהירות על כן דבר בננות העצלה כמנהג הספר הזה כאשר כתבנו למעלה, ונאמר דרך עצל כמשוכת חרק (מ"ז י"ט): 23 מכל משמר נצר לבך וגו' מכל מדה רעה נצור לבך מחשוב באכזריות או דבר כעס או ביליות כדי שתכלה המדה כי עיי הלב תכלה כל המדות הרעות שתמנע המחשבה מהם ותחשב בננותם כי רב ותכסוף בהפכם: 24 הסר ממך עקשות פה וגו' כענין שני בפשע שפתיים מוקש רשע (י"ב י"ג) מות וחיים ביד לשון (י"ח י"א) עקשות מי שאינו מודה על האמת ולוות מי שאומר לרע טוב: 25 עיניך לנבך יבימו וגו' רום עינים ורחב לב (כ"א ד') ניר רשעים חטאת, ורם לבבך ושכחת (דברי ח' י"ד), כל המתיהר נכשל בעברה (ע"ז י"ח) לבא ועינא חרי סרסורי דחטאה גינהו (ירוש' ברכות א'). יישירו נגד שיכירו למעלהך שלא יחמרו ולא ישאלוך אלא מה שראוי לך: 26 פלם מעגל רגלך וגו' אין ברגלים חומא (י"ט ב') פשיעה במדות, ובעל חימה רב פשע (כ"ט כ"ב):

ה.

1. בני לחכמתי הקשיבה. האוון אין היוק שלה ממנה וכבר הזהיר על חברת הרשע אך יצוה על האוון לשמוע דברי חכמים ולכן אמ' לחבונתי הש אוניך.
2. לשמר מזימות ודעת שפתיך וגו' שחאה יראת שמים עליהם ולא יסרק העול מעליהם ועל כן אמ' בני לחכמתי הקשיבה אחר שאמר לדברי שפתיך ינצרו (שם ד' ה'). שחוק וקלות ראש מרגילין לערוה (אבות פ"ג ו') נמצא הזהירות השמירה מן הפשיעות שמירת המחשבות שלא יסרקו עול מן ישע וילכד כנסת תופנה אם ישלח המורא רגע אחרי הסרת העצלה.

ו.

24.1) לשמרך מאשת רע² הזהיר זה בעבור כי היא ראש לעבירות ואמ' בעבורה יבוא אדם לידי עניות עד חסרון ככר לחם ועל זה אמרו ז"ל שלא להרבות דברים עם אשתו נדה³ שמא יגבר היצר ויבא לידי משיעה וקיו באשת חברו שלבו תקפה עליה ביותר שאם בואת שלמחר תהיה מותרת לו ודומה לו כפת בסלו אמרו כיש באשת נכרי שהיצר מתאוה אליה כענין שנאמר מים גנובים ימתקו (מ' י"ז) ונראה לפרש כפשוטו באשתו אמרו שלא להרגילה בדברים [לעולם] כרי שלא יהא מצוי עמה בכל יום שאין לאדם להיות עם אשתו להנאחו אך לקיים המצוה (כרי) להפריש בין האדם ובין הבהמה כמו שאמרו במסכת ברכות (כ"ב) [גבי בעל קרי] שלא יהיו (ת"ח) מצויין אצל נשותיהם כתרנגולים והיא מרת הפרישות המביאה למדרגות העליונות כדאמרינן פרישות מביאה לידי מהרה (ע"ז כ' ע"ב) ומשום הכי תנינן המרכה שיחה עם האשה גורם רעה לעצמו (אבות א') כלומר גורם שהיצר מתגבר עליו שנקרא רע כדאמרינן גרול⁴ יצר הרע שאפילו בוראו קראו רע (קדושין ל' ב') שני' כי יצר לב האדם רע (בראשית ח' כ"א) וזה גרם הרע לעצמו שנחן לו מקום והומנה להדבק בגופו ע"י השיחה והפריז על מדותיו יותר משאר בני אדם שפעמים יצר הרע מתגבר עליהם אבל בשלא יעשו הם דבר שגרם ולא הגרמת עצמן תפחח עליהם הרעה. ובטל מדברי תורה. כי מחשבת התורה לא חכן כנגד עיניו בעוד לבו סוגה אל האשה ואל השיחה כי הם שתי מחשבות שאין הלב סובלתם כאחת. וסופו יורש נהגום. שסופו בא לידי עבירה אחרת אשר בשרירות לבו הולך ומרכה דברים עכ"פ⁵) יעשה חמא וירד צאולה וזהו שאמר שלמה הע"ה ומוצא אני מר ממות את האשה (קהלת ז' כ"ז) ר"ל כי המות יסירו מחיי עולם קטן אבל האשה תאבד הנפש לעולמי ער. הנה כי היא מר ממות. אשר היא מצודים וחרמים. האדם כיון שמביט באשה נלכד ברשתה אשר היא מצודה ולא יכול להמלט ממנה כי האיש רואה את אשר חשקה לבו ואינו רואה את אשר יהיה לו עליה באחרית הימים כמו שאמר ה' י"ט⁶) יונה פותח הולכת במדבר ורואה את

¹ פירוש ו' י"ב י"ג תמצא בש"ח ג' קע"ח, פסוק מ"ז שם מ"א, פס"ו י"ז שם קי"ט. פ' י"ט שם קפ"א, רכ"ה, פ' כ"ג שם ר"מ, פ' ל' שם סימן ר"י.

² הפירוש הזה נמצא כמעט אות באות בביאור אבות של ר' יונה דף ג' ע"ב ואשר חצתני בסימן [] נמצא שם יותר מכאן ואשר בסימן () נמצא דווקא במקומנו.

³ התיבה נדה חסר בנוסחאתנו.

⁴ הגירסא שלנו: קשה יצר הרע שאפילו יוצרו קראו רע.

⁵ בבאור אבות: על פנים.

⁶ הוא תחלת שיר אחד מריי הלוי עיין ח"י דוקקם כס' נחל קדומים דף 46.

הבר ואינה רואה את המכמר. וחרמים לבה. כשהיא חושקת האדם בלבה בודאי יכשל בה אם לא יחשוק אותה ומוזלו הרע של זה האיש נרם שתחשוק היא בו. אסורים¹ ידית. שאם אחותו בידיה כבר הוא לקוח בבית האסורין ושוב אין לו תקנה. טוב לפני האלהים ימלט ממנה. וחוטא וגו' שהצדיק הקביה שומרו ואינו מומן לו דבר שיוכל לכשול בו. אבל החוטא שאינו מתרחק מדרכי הרע ואין לבו שלם מודמן אליו ענין כזה.

י.

1. משלי שלמה בן חכם וגו' הוכיר שמחת בן חכם על האב וחונת הבן הנסיל על האם כי האב מכיר יותר בחכמת הבן ומבחיץ כל עת בדברי חכמתו ושמחתו רבה משמחת האם. והאם יודעת יותר מן האב את מעשה הבן הנסיל כי עסקי הנאת הוולל והסוכא בבית. והנסיל והאויל והרשע כלם תוארים לבעלי מעשה הרעים. והחרגום² תוגת אמו על אסרא דאימיה: 2 לא יועילו אוצרות רשע וגו' אין תועלת ביתרון ההון המקובץ מן החמס והחמא כי לא יצלח בו³. ולא יועיל הון ביום עברה (י"א ד') וצדקה תציל ממות. חסרון ההון למצוה ולמעשה הצדקה תועלתו גדולה כי הצדקה תציל ממות: 3 לא ירעיב יי נפש צדיק⁴ אין נוק בחסרון ההון לצדקה כי אין הצדיק נעזב ולא יורש בחסרון כי לא ירעיב יי נפשו. והנה רשעים יהרפו. עון ההות שעושין הרשעים אל העשוקים יהרפו אותם. הנה שיש נוק רב ביתרון הונם בחמס. הנה מה טוב החסרון בתועלת בלי נוק מן היתרון בנוק בלי תועלת. 4 ראש עושה כף רמיה רש באחריתו האיש העושה כף רמיה הנהיג ידו לשרת מחשבות הרמיה ולעשות מומות העול יקראנו הכתי עושה כף רמיה כי הוא עושה כף אל הרמיה וכמו תרוששנו ואם הוא ראש וקצין בעשרו כהיום. על כן נכתב ראש מלא כי במכתב ובמקרא שלם. סי' הענין ויר תרוצים והם הוריוס האוכלים יגיע כפיהם ולא מן העושק תעשיר את בעליה: 5 אגר בקיין בן משכיל לסי שדבר על התרוצים והם הוריוס למד דעת בענין הזריזות. כי השכל

¹ במדרש שמואל הביא ג"כ סי' ר' יונה והנוסחא משונה קצת ושם נמצא: ואם נגע בידיה חרי הוא בבית האסורים ע"כ. ועל איקור נגיעה בידים של אשה נמצא בש"ת ג', פ', קל"ח.

² בחרגום שלנו: וכרא סכלא מחמץ לאימיה ועיין ערוך השלם (תוצי קאהום) ערך אפר ובלקום: תוגת באותיות אית ב"ש אפרא בעיני אמת.

³ עיין ש"ת א' מ"ה ד' י"א ופירוש ר' יונה לקמן י"א ד'.

⁴ ע' פ' ר' יונה על פסוק ד' י"ב.

מזרו אדם בעניינים המחוייבים וחסרון השכל ימנענו. והודיענו בזה גם במקומות אחרים בספר כי הכושה הפך השכל כי לפי שכלו יהולל איש. והכושה הפך המהלל כי הכושה הגיע מן הבזיון. על כן מביש הפך בן משכיל, והזכיר האגירה בקיץ במעשה המשכיל כי יאגור ענייני הקיץ התבואה והיין והצמקים והגרונרות. ובמנהג העצל הזכיר הקציר כי התבואה גדול שבכולם והמביש אף בקציר הוא נדרם. 6 ברכות לראש וגו' ופי' רשעים וגו'. ברכות שמים מעל כי הם ברכות בפועל ואחרי כן הזכיר ברכות הבריות ואמ' וזכר צדיק לברכה כי היא ברכה בזכר ובדבור, ויתכן כי ענין לראש על דרך משל שהדבר הזורר מן השמים על הראש יורד תחלה, ופי' רשעים יכסה חמם. הרע והנוק הנעשה מעמל שפתיים ברכילות ובחתיית הוא החמם ויספיק לכסותם לזכר החמם במעשיהם כענין כי חמם לבנון יכסך (חבקוק ב' יז): 7 זכר צדיק לברכה ושם וגו', אחר שהזכיר כי ברכות שמים לראש צדיק הזכיר כי גם יעשה מן הבריות, ושם רשעים ירקב, לא יתכן בו הזכרון ברכות הימים כמו שתולדת העץ לרקבון. עוד יתכן לפרש זכר צדיק לברכה לא יזכירוהו רק לברכה לא לגנאי ולא לבטלה כי רוב הזכרון שמוכירים את האדם על מעשיו ועל דבריו ואין במעשה הצדיק ודבריו לא גנאי ולא בטלה כענין ועלהו לא יבול (תלים א') ושם רשעים ירקב¹). הגנות מחויב ומוכרח מהזכרת שמו כמו שהעץ המרקיב תולדת הרקבון מעצמו כן זכרון שם הרשע יחייבהו הגנות ואין גנותו מצד המגנה שיאהב לגנות, והודיענו כי זכרון המום ברשעים חובה ואין לחלות הגנות במגנה כי אם ברשע וכזכרון שמו. ועל הסירוש הזה סוף המקרא הפך ענין תחלתו כמשמס מליצת הספר ומכוון לדבריו רז"ל רקבובית תעלה בזמן שנוכרין לרעה (יומא ל"ח ע"ב): 28) חכם לב יקח מצות ואויל שפתיים ילבט, מחור ומחפש אחרי המצות וגם כי לא הגיע חוכה לידו מתבונן במחשבותיו איזה הדרך תמצא לו מצוה כדרך קחו עמכם דברים (הוש' י"ד ג') והאויל והוא בעל עבירות מתעסק בחטא בידיו ובשפתיו ולא דיו המעשה, וזה לסופת עליו כי לא מאשר יתקפו היצר ומאונס התאוה הוא עושה רק כי הסכים לכו הנואל שאין נוק בחטאים. וראה הפך עניינו מן החכם לב כי הוא יקח מצות בידיו לעשותם ולא בשפתיים כי לא יתפאר ויתהלל אך יאמר מעט ויעשה הרבה. והאויל גלבט בשפתיים ומודיע עבירותיו, ילבט²) ימפש וכן ועם לא יבין ילבט (שם ד' י"ד) ס' עם לא יבין במעשיו ימשך אל הממשות והתאוה עד שיסדרו עם הוונות ועם הקדשות, גם יש לפרש ואויל ילבט בשפתיים ויתפאר במעשה הצרקה והחסר

¹ עיין ש"ת ג', קמ"ט.

² עיין ש"ת ב', כ"ב.

³ במ' חרשים מירוש אחר.

ואם מעט אינו עושה: 9 הולך בתום ילך בטח וגו' ואיננו מניח תמימותו מיראתו סן יתגבר חברו ולא יתנהג בתחבולות והערמות במשאנו ובמתנו עם חברו ולא יתן חתיתו ולא יענה עוות. ומעקש דרכים, מי שמניח הדרך הישרה מסחרתו לחתחתים בדרך ומבקש לשמור עצמו וללכת בעקלקלות ירגישו בו יותר כי יודע בהניחו הדרך הישרה כי נפל סחר האויבים עליו וכן המתחכם וגושה מן הדרך הישרה להרבות בשמירת כבודו ולתת חתיתו ירגישו בו ולא יועילו תחבולותיו וישאר גנות העקשות: 10 קורץ עץ יתן עצבת ואויל שפתים וגו' כשמדבר עם חברו בדברים שבינו לחברו קורץ עץ ורומז לחברים או רומז בעצמו על יד מחשבה שיקחנו לבו להערים על חברו ולנצחו, יתן עצבת שיתירא חברו ממנו ועיי כן ירבה להשמר שלא יתחכם לו ולא תגבר ידו עליו, ואויל יממש בשפתים ויודיע מחשבתו ולא יירא והוסכל במעשיו מן הקורץ עץ וכן מבואר עוד בספר הזה אויל ביום יודע כעסו (י"ב מ"ז). הנה הודיע כי לב האדם וסודו נחשף בשלוש מדות בתחבולותיו והערמותיו ובקריצת עינו ורמיונותיו וסוד האויל יגלו שפתיו. 11 מקור חיים פי צדיק ופי רשעים יבסה וגו' כאילו פיו מקור חיים וכל השותה מגולו יחיה כי שפתי צדיק אינם סוסקות מדברי מוסרים ודברי צדיקים וחיים הם לשומעיהם המקשיבים על דבריהם, ופי רשעים יבסה חמם פירשנוהו (י' ו'). ושנה בזה הענין לערוך הסך מדת שפתי הרשע משפתי הצדיק כי רוב הספר להראות קצוי הטוב וקצוי הרע ולהודיע ריתוקם זה מזה והפכם ולהתקרב אל קצוי הטוב בכל מאמצ' כח ולדעת כי אם יתקרב אל מדת הרע יגיע מן הדרך ההוא אל קצוי הרע והמר אשר גלה לך עליו: 12 שנאה תעורר מדנים וגו', גם כי פשע לו חברו במעשה והענה עליו לא יריבהו ולא יתקומם עמו ויכסה על כל פשעיו באהבתו אותו, על כן אדם יזהר ממדת השנאה המביאה אל הכעס והמדון וגם יזהר אדם מהיות לו כל עסק עם השונא ויבחר משאו ומתנו עם האוהב: 13 בשפתי נבון תמצא חכמה, הנבון הוא המבין דבר מתוך דבר על כן תמצא חכמה כל היום בשפתיו בכל העניינים המורמנים אעים שלא למד עליהם דרך חכמה מפי זולתו, ושבת לגו חסר לב, החסר לב לא די כי לא ידע להבין מעצמו כי גם כאשר ילמדוהו לא יבין ולא יתיסר כי אם בשבת ואומ' במשלים אין תקנה לנבלים כי אם בהכנעה וביון¹: 14 חכמים יצפנו דעת, החכמים הם המקשיבים על דברי מלמדיהם ואעים שאינם מחדשים בחכמה מתבונתם צופנים הדעת שלומדים מן החכמים ושומרים אותו לבלתי ישכחוהו ומרגישים כמה שאינם יודעים ומחרישים כענין שני, גם אויל מחריש חכם יחשב (י"ו, כ"ח), ופי אויל מחתה קרובה. האויל ילכש בשפתיו ויאמר כל

¹ עיין מוסרי הפלוג' ב' כ"א, ל"ב: אין רפואה לשומע כי אם לרתוק ממנו.

העולה על רוחו גם כי יניע נוק בדבר ברכילות ומלשינות וחוצאת דבה ועצת רעה על כן פיו יהיה מחתה קרובה לכריות ואומי במשל¹) חברת השוטה מכנה. הנה ספר מרת הנבון והחכם והאוויל בדבריהם, גם יש לפרש ופי אויל מחתה קרובה אם יתפאר בדבריו בחמתו כי יזיק לחברו פיו יראה קרובה כי קרוב הדבר לעשות את כל אשר יאמר ונאמר במקום אחר פי כסיל מחתה לו (י"ח ז') והוא ענין אחר: 15²) הון עשיר קרית עוון. דבר בהוללות וסכלות בני אדם שהעשיר בוסח בעשרו והדל ירא מחמת רישו ונמצאת כונת העשיר בבמחון³) והעני ביראה עולה ברעת אחד ושניהם שגו כי אין לחיים והמוב בסבת העושר. אבל פעולת הצדיק לחיים. כל מה שיפעל אם במצות אם בניע כפיו להרויח ממונו ואם מעט ואם הרבה כל פעולתו לחיים כי יגיעו בממון למען לא ישלח בעולתה ידו ולמען שיכבד את השם מהונו ולמען יוכל ליחד נפשו למלאכת שמים ויעזור לנשא יראי יי ולהגביר ידי מודיעי שמו, על השמים תאות לכם ומנמת פני כוונתם בעמלם ויגיעם (לא) לגאווה ולהשתרר. תבואת רשע לחמאת. צבורת ההון ותספת הממון שצובר וקובץ הרשע גם כי לא יקבענו מן הגול ולא יאספנו מן החמס הכל לחמאת ולמכשול עון וכל תוספת רוחו למען ספות חמאת כי יעזר ברשעו וישלוט לחוק ידי מרעים כמוהו וחשיג ידו למלאות תאותו ברשעו ובחמאים ולחת חתיתו ולהשתרר על הצדיקים גם השתרר, ויוסף בהון גאווה וגודל לבב לתת עון על עונו וישים כסלו בהונו ומבטח בקנינו ולא בקונו ואם לא יגרום לו ההון רק שיכבדוהו בו ונמצא הונו מנשא את תועבת יי ומגבר ידי מנאציו ומרומם משפילי יקר עבדיו, רב ורי בזה טוב מעט כי אסף הונו ותבואתו לחמאת. והנה זאת התשובה להשיב את מחשבת הדל אשר רישו מחתתו כי אם יבחר ללכת בדרכי הצדיקים כל פעולתו לחיים לא יירא מעניו ולא יחת ואם ילך בעצת רשעים מה יחמוד העושר טוב לו בעניו ולא יהיה לו עשרו לסוקה ולאבן נגף ולצור מכשול. ולא יתכן לפני תבואת ריל שאוסף הונו מן החמס כי או היה ראוי לומר תבואת רשע חמאת ועוד כי גם פעמים רבות תבואת רשע ורב עשרו מעמלו: 17 אורח לחיים שומר מוסר וגוי: 18 מכסה שנאה שפתי שקר וגוי, שפתי שקר הם כסוי השנאה וכן למכסה עתיק (ישעי' כ"ג י"ח) ומכסך תולעה (שם י"ד י"א) ובא לגנות מרת המכסים שנאתם. גם הנביא ע"ה אמר עליהם בפיו שלום את רעהו (ירמ' ט"ז ז') וגוי ומוציא דבה הוא כסיל, בא לגנות המציאים כל רוחם בפייהם ואם יבעון או יחשבו דבה על שונאם יוציאו את דבתו רעה. וחבר הענין הזה אל הענין

¹) עיין מוסרי הפלוס' א' י, מ"ז חבר הכסיל מסתכן.

²) הפירוש הזה מביאו ר' יוסף יעבץ בבאורו לפי' ב' י"ד בשם ר' יונה.

³) והעני ביראה חמא אחד ועולה אחד לחם ושניהם: Ms. H.

מכסה השנאה סן תאמר כי טוב שיגלה האדם את כל אשר בלבו על חברו השנאה והרבה ע"כ ננה את מוציא הדבה, והנה הראוי על השונא להודיע מחשבת השנאה ולא מחשבת הדבה וכבר נתבארה בתורה העצה היעוצה על מחשבת השנאה ויריעת החמא, והרבה בחרו שני לא תשנא את אחיך וגו' (ויקרא י"ט י"ז) מי לא תשא עליו חמא בהוכיחך אותו להוכיחו ברבים ולהלכין פניו אך בינך ובינו תוכיחו: 19 ברכ דכרים לא יחדל פשע הרחיק רוב הדברים כי אין לב האדם משיג לכיון מחשבתו ולשקול דעתו עם הדברים. והנבון באדם שישקול דעתו ראשונה ואחר ידבר על כן יחנך רוב דברים בלי הספק ומחשבה בין דבר לדבר להשיב על כל דבר ודבר מדברי חבריו. ותושך שפתיו משכיל. השכל הוא העיון שמניעין ממנה אל התבונה ומי שהוא בעל עיון להכיר הדברים שצריכין מחשבה תמיד הוא תושך שפתיו ולא ידבר דבר עד שישלם לו העיון בו אבל הנבון והוא שהרגיל הרבה מחקר שכלו מעניינים והגיע אל התבונה ברכ ענייני הנמצאות וממה שחקר יתבונן אל הדומה מבלי עיון רב שהנבון מבין דבר מתוך דבר על כן אינו חושך שפתיו תמיד ומה שנא' אוטם שפתיו נכון (י"ז כ"ח) על דרך אחרת הוא: 20 כסף נבחר לשון צדיק לב רשעים כמעט, אינו מושל ברוחו להתיישב במחשבה לוקק הדברים וקוסץ ומדבר מרם יכלה לדבר אל לבו. כמעט עניינו רגע קמן וכן כמעט אויביהם אכניע (תלים פ"א ט"ו) כמעט כסרום היינו (ישעי' א' ט') 21 שפתי צדיק ירעו רבים. מנהיגים ויועצים רבים בטובה ואוילים גם הם את עצמם לא ינהיגו ולא יבינו לאחריהם גם לא יקבלו הנהגת הצדיק ותוכחתו ולא חסור מעליו אולתו וחסרון רוחו עד יום מותו: 22 ברכת יי היא תעשיר ולא יוסיף עצב עמה. היא המעשרת את העשירים ולא יוסיף צער ודאגת ממון עם ברכת השם כמו שכתוב יחן לירדיו שנה (תלים קכ"ז ב') ובא זה הענין על הצדיק הנזכר שאין הצדיק נבהל להון ולא מרבה בצער במיעוט עשרו כי יודע הוא שאם יצו השם אהו את הברכה לא יצטרך לצער ומרדת מחשבה כי מכלתי רב מחשבות יגיע ברכתו וכמה שלא יגור השיית לחת לו אין הרבות מחשבות מועיל כי אין מחשבה מועלת וכן כתיב שוא לכם משכימי קום וגו' אוכלי לחם העצבים (שם) והתכלית העולה מזה שהצדיק מסתפק במה שחננו השיית ושמה בחלקו כי יודע הצדיק כי לא יוסיף הצער ממון עם הברכה אשר ברכו השיית. עצב עניינו הצער והכעס, וכן ודבר עצב יעלה אף (פ"א א'): 23 כשחוק לבסיל עשות זמה. כמו שהשחוק קל לבוא מן המחשבה כי השחוק מן התנועות הבאות פעמים רבות בלא כונה כן המועל קל לבוא ממחשבת חכסיל כי דרכו

¹ עיין שית ג' ר"ל.

לעשות כל אשר יזום ולא יפריש בין מחשבת החמץ והעולה על הרוח בלי עיון ובין המחשבה המנעת אל הפועל. וחכמה לאיש חבונה עשות זמה והיא המחשבה היא חכמה לאיש חבונה כי עיקר חכמתו על שפת הפועל כי שם מרבה העיון עד שישלם לו על נכון: 24 מגורת רשע היא תבואנו. לא יגיע אל הרשע ממחשבותיו וממה שמשער בנפשו רק מגורתו וספרותו אך תאוותיו לא יגיעוהו ותאות צדיקים יתן השיית שמחאות אל חסרו ומיחלים לו אך ספרותו מן האויב ומפני עקת רשע לא יבואם, כי: 25 כעבור סופה ואין רשע מקרה קל ועובר יעבירו כמקרה הסופה כרגע תעביר את המון וכן כתיב חמות רשע רעה (תלים ליד כ"ב) וכתיב כי שבע יסול צדיק וקם (כ"ד ט"ז) וצדיק יסוד עולם. הצדיק צדקתו תצילנו מן הצרות בשנם את הרבים היא מצלת והעולם נוסד עליו וכן כתיב ימלט אי נקי (איוב כ"ב ל'): 26 כחמץ לשנים וכעשן לעינים. אעים שייטב לאדם פעמים לרפואה והעשן לפעמים לצורך ויבערו אור לשבת נגדו ולא יתכן להנעת תועלתם בלא הזק לאחד האיברים כי החומץ יזיק לשנים והעשן לעינים כן העצל לשולחו כי פעמים יש צורך לשליחתו והמצא תמצא בו תועלת ונכון לשולחו בשעת הצורך מאשר אם ימנע השולח לשלח את האיש. אך לא יתכן לשליחתו מבלי קלוקל באחד הדברים כי מעצלותו להקשיב לקול דברי השולח ולצפון אותם בלבבו או לכיון את דברי מי ששלחוהו או מעצלותו ואיחורו בדרך לא תנצל שליחתו מן הקלוקל, ויתכן כי יקרא קלוקל חסרון התועלת¹ בדבר השליחות, כי אילו שלח בעל השליחות ציר חרוץ או השלמה לו התועלת לכל דברי השליחות, ועתה כי במה על משענת² העצל קרה החסרון בקצת ענייני השליחות וחסרון לא יוכל להמנות, ואם בינה שמעה זאת מה לעצל ולשליחתו בתוך ענין מדות הצדיק והרשע כי הוכיר למעלה וצדיק יסוד עולם. ואחרי המקרא הזה יוכיר יראת ד' תוסיף ימים ואין באה שליחות העצל בתוך הדברים האלה. ועתה עמוד וחתבונן כי המשל על מלאכת התורה והמצות ועל שליחותם כי המחזיקים בהם שולחי השם כדכתיב וישלחך יי בדרך (שיא ט"ז י"ט) כי יי שלחני לעשות (במדבר ט"ז כ"ה) ארור עושה מלאכת יי רמיה (ירמ' מ"ח י') גם ראה חתימת רוב משלי שלמה שחתם בהם דברי חכמה הוריתך להשיב אמרים אמת לשולחך³ (כ"ב כ"א) וכא להזהירנו על הוריות במצות ולגנות העצלות והוריענו כי לא יתכן לשלמות מצוה שיש מורה בהקמתה רק עם הוריות והעצל אם יקיים מצוה יבטל אחד מתוכותיה וחוק מתוקית. גם הנצל לא ינצל מן הנזק לנפשו

¹ המאמר הזה משובש בכ"י ונתקן על יד כ"י H.

² H דברי.

³ עיון שית ב' כ"א.

ומן העונש בקיום המצוה אעים שעשה מצוה מצר אחד והועיל תועלת ושכרו
 אחו, גם בהגותו בתורה לא יכוין אל כל דברי מלמדיו ותקראנה אותו השגנות
 בהוראות חסיד וכן אויל משרבו וחתי הלב רבו סחלוקות בישראל (סומה
 מ"ז ע"ב) וכן במצות תפלין שצריכה וריוות לא ינצל מן העונש בהסח הדעת.
 גם נאסר שלא יסיה בהן ולא יישן בהן ומצותן כל היום אך העוסק במצות
 הוא לברו פסור מן המצות, וכן בכל חובות השיית יתחייב הוריוות. ויקרא
 עון בעצלתים כי ביהרו את הבורא אם בסיו ובשפתיו יכבדוהו ולבו ירחק
 ממנו והנה גדול עונו וככה בעת התפלה כאשר יתור אחר לבבו וזנה אחר
 עסקיו לא יעשה כן כי דבר ידבר עם מלכים ויועצי ארץ וכנהנה רבות עם
 העצל לא ימלט בקיום המצוה מן הנזק באחד העניינים כאשר לא יתכן
 לתועלת החומץ מכלתי הנזק לשנים: 27 יראת יי' תוסיף ימים. (הראנות')
 מחלישות הכח ומקרבות קץ המות ויראת השיית' והראנה על העונות וחסרון
 עבודת האלהים לא תקצר את הימים אבל הימים על ימי היראה תוסיף כמו
 שני ימים על ימי מלך תוסיף (תל' ס"א ז') פי' כשני דורות כי משנה שני
 חייו יוסיף לו ואויל תוספתו של הקביה מרובה על העיקר (דברים רבה פ"א)
 שני והוספתי על ימך חמש עשרה שנה (מ"ב כ' ז') ובתחלה לא מלך רק
 ארבע עשרה שנה. ושנות רשעים תקצרנה, תענגות בני אדם מעמידות בנין
 הנוף מדרך תולדתו ושנות רשעים המתענגים במלאות תאוותיהם והשוברים
 עול שמים ומנתקים מוסדות תקצורנה בחטאיהם מן המספר הראוי לימי
 חייהם: 28 תוחלת צדיקים שמחה. הנה כתוב בענין התאוות לעושר
 ולכבוד תוחלת ממושכה מחלת לב (י"ג י"ב) אך תוחלת הצדיקים איננו מחלת
 לב כי ששון ושמחה ימצא בה כי תוחלתם לא על כוחם ועוצם ידם ולא אל
 בינהם ישענו כי על רחמי השיי וכן כתיב במח אל ד' בכל לבבך (ג' ה')
 וגו' ולא ידאנו בהמשך התוחלת כי אינם דואגין למיעוט העושר ככתוב טוב
 מעט ביראת יי' (מ"ז מ"ז) אך שמחה ישיגון מן התוחלת על כל פנים כי הם
 שמחים בכל עת על אשר השיגו לערוך תוחלתם לאלהים ולשום תקותם
 לחסדו וכל מה שנמשכת ומתאחרת תוחלתם הם מתענגים על העבודה אשר
 יעבדו את האלהים בתוחלת ובכמחון. גם תוכל לפרש תוחלת וגו' כי אין
 ממושכה תוחלתם כי קרובה ישועתם לבא ואם לא יגיע הענין שמיחלים עליו
 תהיה צדקת התוחלת סבה לתועלות ולחסדים רבים ונכבדים מן הענין אשר
 בקשה נפשם ככתוב והכושח ביי' חסד יסובכנו (תלים ל"ב י') ותקות רשעים
 תאבד בהעדר הענין שמקיים עליו תהיה תקותם אוכרת כי אין שכר על

(¹) עיין פירושו על אבות פ"ב משנה ח': אעים שאמרו חכמי הסבע היגון
 חלי הלב והראנה היא כלות הלב אך דואג בתורה אורך ימים ושנות חיים ושלוש
 יוסיפו לך: ועיין פ' ר' בחיי לם' כי תשא בתחלתו. ועיין פ' ר' יונת על משלי ג' ח'.

חקותם כי לא על ישועת השם במהו. גם יתכן לפרש¹) כי קללם כאבדון חקותם כענין שכתוב אל תתן יי מאויי רשע (תלים ק"ט מ') כי פ' ע"מ כי בהזכר מרת הצדיק אין ההפך במדת הרשע נזכר רק הקללה על מרתו, וכן פ' צדיק ינוב חכמה ולשון תהפוכות תכרת²) (י' ל"א). לשון התקוה יבא על התערת לב האדם בקרוב הדבר והתחלת חבא על הצפיה וההמתנה כמו שכתוב ויחל עוד שבעת ימים (בראש' ח' י') וחרא כי נוחלה כי אברה תקוחה (להתחזק המלכות בידה) ותקח אחד מגוריה (יחזק' י"ח ה') על כן אמר הכתוב חקות רשעים תאבד כי גם בדבר שמתעתדים בלבם על הגעתו תאבד חקותם: 29 מעוז לתום דרך יי, מדות השיית מעוז לתום כי אם כשל כח החם יי עוון ומעוון. ומחתה לפועלי און. גם בעת שלותם וגבורת כחם מדות השיית להם למחתה לשבר את גאון עוונם ולהשפיל גאונם. דרך יי כענין שנא' הודיעני נא את דרכיך, בדרך חייני (תלים קי"ט ל"ז) כן נבחו דרכי מדרכיכם (ישעי' נ"ה מ'): 30 צדיק לעולם בל ימוט כי השיית מעוז לו בכל צרותיו והוא חוספת ביאור על מה שהוזכר מעוז לתום דרך יי. ורשעים לא ישכנו ארץ, מוכתם לא ימשך ואחרית שלותם לאבדון כי הדבר ברור שזאת אחריתו אך לא נודע מתי נמצא כי דרך יי מחתה לפועלי און. מחתה ענינו הפחד והיראה כי כל עת יש לו להתיירא מן יקרהו מה שלא תמלט אחריתו ממנו. והנה גם סוף המקרא הזה ביאור לסוף המקרא שלמעלה לו: 31 פ' צדיק ינוב חכמה. ינוב לשון דבור³). וכן בורא גיב שפתים (ישעי' נ"ז י"ט) או יהיה לשון פרי וכן ומלאו פני חבל תנובה (שם כ"ז ו') מתנובות⁴) שרי (איכה ד' מ') חיל כי ינוב (תלים ס"ב י"א) שפרושו יסרה כתנובה. והענין פ' צדיק יסרה חכמה שהרגיל שפתיו בחכמה עד שהיא להם כפרי לעץ שלא ידברו בלתי דברי חכמה. ולשון תהפוכות תכרת שמדברת הפך האמת אומרת לטוב רע ולרע טוב ומחזקת השקר ומראה פנים לשוא וחלוקה האמת הוא הפך החכמה על כן בא לשון תהפוכות על הפך מרת הצדיק שינוב חכמה. ולשון תהפוכות תכרת. הזכיר הקללה על המדה ההיא כי היא מגונה עד מאוד ולמטה יזכור פ' רשעים נוהג עליה בהפך ממדת הצדיק אשר פ' ינוב חכמה. ולגורל רעת המדה הקדים קללתה להזכרת מרת הרשע עליה: 32 שפתי צדיק ידעון רצון. לפי שהוזכר כי פ' צדיק ינוב חכמה וקלל לשון תהפוכות בא להודיענו כי אע"פ שלא ידבר הצדיק רק אמת דרכו לשנות כענין השלום ושפתיו נהוגות

¹) H גם יתכן תאבד לשון קללה כי קללם.

²) עיין י"א ג'.

³) עיין פרושו למסוק כ"ח ור' בחיי מ' האוינו.

⁴) עיין ס' השרשים ערך נוב.

ומלומדות לרצות חבריו שנא' מענה רך ישיב חימה (מ"ו א') וכן אמרו ויל' מותר לשנות בדברי השלום (יבמות ס"ה ע"ב) ובלערי זה לא תבון ביר האדם מצות הבאת שלום בין אדם לחברו אשר הכתוב ודברי החכמים ז"ל משבחין עליה. ופי' רשעים תהפוכות, סיהם מלומר ורגיל להכריע על הסך האמת בכל ריב ותוכחה כי יהיה ריב בין אנשים וגם אינם בדבר ואין להם בו תועלת דרכם להכריע על מענת השקר ולהראות לה פנים ומה שהביאם לזה כי על פי שפעלו תמיד עולה ועושק וחמס והוצרכו תמיד למענות השקר בהתנכחם עם רעיהם לאמר לא פעלנו און על ידי זאת הרגיל שפתיחם לאמר רע לטוב ולטוב רע ולהכריע את השקר:

י"א.

1 מאוני מרמה תועבת יי'. מורש בתורה שנא' לא יהיה בכיסק (דברים כ"ה י"ג) וגו' כי תועבת יי' וגו'. צריך אתה לבקש מעם על מה הווקק שלמה ע"ה לחזור ולכתוב זה בלא תוספת ביאור והכנת מעם גם כי המקראות אלה סדורים בעניני המדות ולא בפרט מעשה ממעשה העבירות. עתה תראה כי נסב גבול הענין הזה לענין פי' רשעים תהפוכות (י' ל"ב) ובא שלמה ע"ה לתת מופת על המדה ההיא כי היא שנואה וגם כי לא יתן ולא יוסיף מה שהרשע מכריע על מענת השקר בהיות ריב בין אנשים כגון שאין הרשע שומע בינותם ואין בידו להציל עשוק מיד עושקו ובא האות והמופת כי מרת הכרעת השקר תועבת יי' כענין מאוני מרמה שהן תועבת יי' ככתוב בתורה ואפי' לא שקלו בעליהן בהן עכרו את פי יי' כמו שאויל כי לא נכתבה אוהרת המשקלות רק לעבור עליהן משעת המעשה (כ"ב פ"ט) שכבר נתפרש איסור הגזל והאונאה ואם מאוני מרמה יען היותם מוכנות להכריע במרמה הם תועבת יי' אע"פ שלא הוננו בעליהן בהן כיש המרגיל שפתיח להכריע על השקר ואף כי לא הויקו מאומה בהכרעתן כי הם שנואות כי הגה המה מוכנות בהרגל ההוא לעזור את השקר במקום שתחוקנה ידי עושה השקר כעורת דברי הרשע ותרגינה ידי הזכאי בהכרעת פי' תהפוכות וישליש ההרגל בלב וכשפתים כי ההרגל על כל דבר שלמון²) וכן כתיב למדו לשונם³) (ירמ'.

(¹) H מותר לשנות מפני השלום, וכיבמות הגירסא: מותר לו לאדם לשנות בדרך השלום. ועיין ש"ח ג' קפ"א.

(²) בש"ח ב' ל': ואמר במוסרים להרגל על כל דבר שלמון. עיין צונץ קבוצת מכתבים ג' רס"א.

(³) עיין ש"ח ג' קפ"ו.

ט' (ד') וגו' הוי אומרים לרע מוב ולמוב רע (ישעי' ה' כ'): 2 בא זדון ויבא קלון. תולדת הזדון לכנות ולחרף הבריות כי הוא מקלה חברו ומשפיל כבודו בשביל הנאת שעה שנהנה להתכבד בקלוגו¹) או שלא רצה לסבול צער שעה למשול בכעסו, ואת צנועים חכמה, הצנעה מניע את האדם מדברי קלון ונבלות ומיעוט הדברים ממדת הצנועים והצניעות גורמת חכמה לבעליה כי היא מדת החכמים אשר בה יכנו את החכמים כי ישמעו ויקשיבו ולא יתאוו להתגלות לבם כמו שני גמ אויל מחריש חכם וגו' (י"ז כ"ח): 3 תמת ישרים תנחם וסלף בוגדים ישרם. עתה סתח שלמה ע"ה להורות ענין מדת התם ומדת היושר והם שני עניינים וקרובים בדמיון זה לזה על כן יחברם הכתוב במקומות הרבה כמו שנא' באיוב איש חם וישר (איוב א' א') התום והיושר דומים בענינם וכן סוד מרע בסבת יראת האלהים וכן תום ויושר יצרני (תלים כ"ה כ"א) ונאמר אנשי דמים ישנאו חם (כימ י') והמקראות הם סדורים בענין ההפכים שהטבע שונא את הפסו ואוהב את דומהו וכתוב למעלה לזה איש חכם נשפט וגו' והענין כי אין נחת לזה מזה ועל זה אמר שהישרים יבקשו נפש החם לאהבה וחברה לפי שעניינם דומה. ועתה אבאר ענין החם וענין היושר. דע כי החם שלימות מדות הנפש כמו שנא' בתם לבבי (תלים ק"א ב'), והנה תראה כי הבהמה אשר אין בה מום תקרא חמימה, חמים יהיה לרצון (ויקרא כ"ב כ"א), פרה אדומה חמימה (במדבר י"ט ב') כי שלימות הבהמה בהעדר המום מבשרה נקראת חמימה ומום האדם רוע מדות נפשו על כן יקרא מי שאין לו מדה מגונה חמים, וכן אויל על ענין צדיק חמים, חמים בדרכיו צדיק במעשיו (ע"ז ו' ע"א) ס' חמים בדרכיו במדותיו וכן אשרי חמימי דרך (תלים ק"ט א') חמימי מדות והנהגות וכן בדרכיך יוכרוך (ישעי' ס"ד ד') ורבים בהם. וענין תואר היושר אוהב היושר וכוחו הצדק והנכונה, ובכלל התואר הזה שהוא מכיר היושר ונכון לבב באמת כי לא יקרא האדם אוהב וכוחו מבלי שייכיר הנאהב והנבחר, ושבע היושר הנמצא בו כולל שני אלה שתכונתו נוטה אל היושר בכל דברי מחקריו ותאוותו גם כן אל היושר נוטה ונכספה והשלמות באיש הכח החכמה והכח המתאווה לדרך אחת היא דרך היושר, אבל לא יתכן לכת המתאווה מבלי היות תולדתה ניכ להתאוות לצרכי הנף ולהנאות ההרגשות וולתי אם האיש ההוא יעדר ההרגשות. על כן צריך האיש זה לחזק בהרגל ובהמשכה את כחו המתאווה בתולדתה אל היושר ולהוסיף יום יום על תאוותה אל היושר ולסלק

¹ הבאתי הגירסא מכ"י H ובכ"י O הגירסא מטושטשת היא: או שלא לסבול צער למשול בכעסו ותנה בא זדון רב ועצום ממנו והמניעה מדברי קלון ונבלות ואת צנועים חכמה ומיעוט דברים.

נמותה אל שאר התאוות וההנאות ויהיה סלוק שאר התאוות במניעות המחשבה והפועל מהן וולתי כדי צורך קיום הגוף והעמדת תולדת כח איבריו על מוג תכונתם. וכן יהיה סלוק שאר התאוות בחוץ התאווה אל החכמה ובהתמדת החשק והמחשבה בדרגתי היושר או תשבת תאוות ההנאות והרצת את חפציה ויתגבר חפץ החכמה ולא ישיגו אליו שאר החפצים כאשר נודע כי כל החפצים לא ישוו בה ויעזור את האיש הזה מבע היושר אשר בו בכל מה שירצה להגביר כח התאווה והחשק אל היושר, והיושר כולל כל המדות הטובות כי המדות הטובות הם המדות הישרות. ומן ההקדמה הזאת תעמוד על ביאור הפסוקים האלה השנויים ומשולשים בענין התם וענין הישר והנה אשוב לבארם. תומת ישרים תנחם. שלמות המדות המנעת אל הישרים מתולדת ישרם כי ישרם תעורם ככל אשר יגבירו תאותם והרגל הנהגתם לקנות המדות הטובות הוא תנחם לשמרם מכל מכשול במעשיהם כמו שכתוב בהתהלך תנחה אותך (ו' כיב). עוד נכון לפרש תנחם לא יצטרכו לעמל להנחותם תומתם⁽¹⁾ כי תומתם תנחה אותם לפי שתולדת ישרם עוזרת אותם לחזק תומתם. וסלף בוגדים ישרם. הבגידה הסך ליושר כי הסך ליושר במדות משלם רעה תחת טובה וסלף בוגדים הוא העקשות וחילוף המדות הטובות המגיע אליהם ממדת הבגידה כי הם מתחזקים בכל יום בפועל מדת בגידתם וכח תאותם להסך היושר וע"י כן קונין המדות הרעות והסלף ההוא ישרם שלא ימשלו לשוב אל הנכונה בענין שני ואוילים בחסר לב ימותו (י' כ"א) או לשון⁽²⁾ קללה שמקלל אותם לעוצם גנות מדתם על דרך ולשון תהפוכות חברת (י' ל"א). 4 לא יועיל הון ביום עברה. לפי שדבר על הישרים בא לדבר עתה על הצדיקים במעשיהם ודורפים צרקה ומעשים נצדקים ואמר שהצדקה שהוא חסרון ההון למצוה תציל ממות אשר יתרון ההון לא יועיל כזאת. למעלה כתב לא יועילו אוצרות רשע (י' ב') ופה הוסיף לבאר כי גם הממון המקובץ מיגיע כפים ולא מן הרשע והחמס לא יועיל ביום עברה. וצדקה תציל ממות ביום עברה. פ"א תומת ישרים תנחם. אינם צריכין למרוח להנחות תומתם בענין שני ומבטן אמי אנחנה (איוב ל"א י"ח). אבל תומתם תנחה אותם ר"ל כי התמימות נקל ליושר בדרך כדכתיב ודעת לגבון נקל (י"ד ד') וכי אהבת היושר והכרתו תתקן את כל המדות כשהשגית עליהן והתמימות מן היושר תנחה את בעליה. והסלף שהוא הסך

⁽¹⁾ כאן מביא כ"י H: כענין שנא' ומבטן אמו אנחנה (איוב ל"א י"ח) אבל תומתם תנחה אותם ר"ל כי התמימות נקל ליושר בדרך כדכתיב ודעת לגבון נקל (י"ד ד') וכי אהבת היושר והכרתו תתקן את כל המדות כשהשגית עליהן והתמימות המנעת מן היושר תנחה את בעליה. והדברים האלה נמצאים בכ"י O לקמן בפ"י פסוק ד'.
⁽²⁾ עיין שם פ' ר' יונה.

הישר הנמצא בתולדת הבוגדים ישרם ויכלם כי לא ישיגו דרך מדרכי הנכוחה עד אשר יסירו המלך מקרבם וישלחו יד במדה ההיא למשאות אותה משרשיה¹). לא יועיל הון ביום עברה. לפי שדבר על הבוגדים בא להזהיר על מדת הצדקה שהוא הסך דרכי הבוגד ואמר למה תחוס עין אדם על ההון ויקסוף את ידו מן הצדקה והנה ביום עברה לא יועיל הון ולא יציל. וצדקה חציל ממות. על כן טוב לו לאצור אוצרות המצילות מכל עברה וגזירה ומן המות. וכל זה ריוח והצלה מפירות המצוה והקדן קיימת לעולם הבא כמו שאויל. ויתבאר עוד בספר הזה. למעלה כתיב לא יועילו אוצרות רשע שלא הגיע מהם הצלחה ואחרית ותקוה ועתה דבר על ההון אעים שקבצו בצדק שלא יועיל ביום עברה. 5 צדקת תמים תישר דרכו וברשעתו יפול רשע. כבר הקדמנו כי תמים יקרא השלם במדות התולדת או שתקן מדותיו והגיע אל השלמות וההוא יקרא תמים אעים שלא זרחה שמש עליו מן החכמה להשלימו בהכרת היושר. ועתה הודיע כי זכות מדות התמים וכונותיו הרצויות תגיענה אל היושר בפעולותיו ותסיר המכשול ממעשיו. וברשעתו יפול רשע. ברשעת לבו וזדונו ומדותיו הרעות יכשל ויפול בשוחת חמאים כי לא יתכן למדות שלא יולירו פועל ועל דרך מה שכתוב ועם יי יפול שם (כ"ב י"ד). ברשעתו בודון לבו וכן ורשעה חסלף חמאת (י"ג ו'). 6 צדקת²) ישרים תצילם. כבר בארנו כי הישר הוא המכיר היושר ובוחד ואוהב היושר והנה מאהבת היושר יסבול כל דבר הקשה שיחייב אותו הישר לסבול ויכנע לאמת כאשר אמרו מחברי המוסר סבול האמת ואם ימר³). ועתה הודיע כי צדקת הישר תציליהו מן הנזקים הבאים בסבת סבול האמת. ובהות בוגדים ילכדו. הבוגדים הנעורים בשקר ילכדו בהותם. ובהות כמו ובהות וכן עיר תהלה (ירמיה מ"ט כ"ה) כמו תהלה. ויתכן לפרש ובהות בוגדים ילכדו הבוגדים, והנה מדת הבוגד הסך מדת הישר כאשר יתבאר מן המקראות האלה. ועוד מקרא מבואר מהם כופר לצדיק רשע ותחת ישרים בוגד (כ"א י"ח). גם הרשע הסך הישר כמו שכתוב בכרכת ישרים תרום קרת (י"א י"א) אבל כשחבא לכוין מדה הסך מדה תשים הבוגד הסך הישר והרשע הסך הצדיק ובין בדברים. 7 במות⁴) אדם רשע תאבד תקוה. בא לדבר בנגות הרשע שלא תקנא בהצלחתו בעולם ואמר במות אדם רשע תאבד תקוה כי תקותו הצלחת העולם הוה בעושר ושררה ותכלה תקותו במותו. ותוחלת אונים אבדה. תוחלת אנשי אונים אבדה במותם ובא אונים

¹ חסליצה חזאת חמצא ביחזקאל י"ז ט'.

² עיון ר' בחיי ריש פ' ויצא.

³ עיון מנחם הפנינים פרק ט' מאמר א'.

⁴ ע"י שית ב' ו' י"ח.

בלשון רבים וכמוהו תאנים הלאה (יחוק' כ"ד י"ב). אונים אנשי אונים, וכן
 פי רשע ופי מרמה (תלים ק"ט ב') ואני תפלה (שם ק"ט ד'). עור יתכן לסר'
 ותחלת אונים שהיו בוסחים על הרשע ועל כחו ושמו אותו ורועם אברה
 במותם כדרך ביום ההוא אברו עשתונותיו (שם קמ"ו ד'). עשתונות הבוסח
 בבן אדם שאין לו תשועה. ויש אומרים תחלת אונים תחלת בני הרשע
 מלשון ראשית אונו (דברים כ"א י"ו). 8 צדיק מצדה נחלין וגו' בא לדבר
 על מעלת הצדיק ונגות הרשע, ואמר כי פעמים נגורה על הצדיק נזירה ונתן
 רשע כפרו כדרך נתתי כפרך מצרים (ישעיה מ"ג ג') וכן כופר לצדיק רשע
 (כ"א י"ח) אמר כל אלה שלמה ע"ה להרחיק קנאת כבוד הרשע ולהבנות
 הצלחותיו. 9 בפה¹) חנף ישחת רעהו, דבר על מדת החנופה כי החנף
 ישחית רעהו בפיו כי ישבחהו בסגיו במעלה שלא חמצא בו ויתעבהו כנסשו
 וישימהו תועבת י"י שני תועבת י"י כל גבה לב (מ"ו ה'). ובדעת צדיקים
 יחלצו. הצדיקים נחלצים מן החנף בדעתם כי לא יתעו כנסשם להתנאות
 בעבור שבח ותהלה אשר יהללום הבריות וכן או"ל הוי צדיק ואל תהי רשע
 (נדה ל' ע"ב) ואם יאמרו עליך כל העולם כלו צדיק אתה הוי בעיניך
 כרשע. נס²) יש לם³ ובדעת צדיקים יחלצו רעיהם כי הם המוכיחים הבריות
 הסך מדת החנף כי לא ר"ו שלא יוכיח אך ישבחנו וישחיתנו בפיו.
 10 במוב⁴) צדיקים תעלוין קריה. כי הצדיק ייטיב לכל ולא ידע ויחנן
 לפרש כי בא לם⁵ כי הכל חייבין לעלו במוב צדיקים ולשמוח באבוד רשעים
 ומה שכתוב לא תשנא את אחיך בלבבך (ויקרא י"ט י"ו) אין הרשע בכלל
 אחיך⁶) וכן או"ל ונשיא בעמך לא תאור בעושה מעשה עמך והרבה נתבאר
 הענין בדבריהם ו"ל (יבמות פ"ג ע"ב). 11 בברכת⁷) ישרים תרום קרת.
 כאשר יצליחו הישרים בעושר וכבוד תתעלה ותרום המדינה כי הישרים
 מושכים לבות בני האדם בחכמתם ויועצים אותם במועצות ודעת כי הישרים
 הם המשכילים שכל טוב כאשר בארנו ובהצליחם בעושר וכבוד דבריהם
 נשמעים. וכפי רשעים תהרם. ברכילות וסנסון ושלוח סדנים והנביהם השקר
 והשפילים האמת, ויתכן לפרש בברכת ישרים בתפלתם וברכתם שהיא רצויה
 וכן כתוב ותפלת ישרים רצונו (מ"ו ח'). וכפי רשעים תהרם. הצדיקים
 יעמידוהו בברכת סיהם והרשעים יהרסוהו בסיהם. 12 בז⁸) לרעהו חסר לב

¹) עיין ש"ת ג' קצ"ב.

²) גם זה הפירוש נמצא בש"ת שם.

³) עיין ר' בחיי ריש פ' ויצא.

⁴) עיין מה שכתב ר' יונה ד"ל בפירוש לסמוק ג' כ"ט.

⁵) ר' בחיי ריש פ' ויצא ש"ת ג' קנ"ב.

⁶) ש"ת ג' קע"ח.

וגי' מי שהוא בו לחברו חסר לב הוא כי זאת המדה תעיר על רוע מוסרו גם תעיר על חסרון דעתו כמו שאויל אל חתי בו לכל אדם ואל חתי מפליג לכל דבר (אבות ד' ג'). חסר לב יקרא על חסרון המדות והמוסר. נואף אשה חסר לב (ו' ל"ב). לקנות חכמה ולב אין (י"ז ט"ז) על דרך ושומע תוכחת קונה לב, וכן יקרא חסר לב על חסרון הדעת כיונה פותה אין לב (הושע ו' י"א). ואיש תבונות יחריש כי יבין אשר זה חסר לב ואין מדרך כבודו לענותו מן ישוה לו. והשנית כי דיו במה שיחגלע זה על חסרון דעתו והעיר בגמשו שהוא חסר לב. 13 הולך¹ רכיל כגלה סוד. אם תראה אדם שהוא רכיל ומסכסך בדברי כוין וקצף שישמע על אדם תדע כי הוא מגלה סוד ואל תגלה אליו סודך ואל תבטח בו כי אחרי שתמסור אליו הדבר יגלהו כי מי שאינו נשמר ברוחו מן חרכילות לא יוהר בהסתר הסוד. ונאמן רוח מכסה דבר. נחן מעם לרבר כי אין הסתר הסוד בלתי לנאמני רוח ומי שהוא נאמן רוח הלא הוא מכסה דבר שאינו ראוי לגלותו² אעים שלא כסהו האומר ולא יגלה רכיל. ואמר במקום אחר גולה סוד הולך רכיל (כ' י"ט) והוא על דרך הזה כאשר יתבאר. 14 באין תחבולות יפל עם. להנהיג העם יצמרכו חקרי לב ומחשבות להזהר מכל תואנה של מתאנה ולראות את הנולד שאם יתחכמו להם אויביהם על דרך וענין תמצא בידם הסכמה מוקדמת להשמר מן הענין ההוא ומחשבת תחבולות המגיע מן הבינה כמו שכתוב ונבון תחבולת יקנה (א' ה') ונאמר במקום אחר כי בתחבולות תעשה לך מלחמה (כ"ד ו') ותשועה ברוב יועץ. תשועה מצרה קרובה ומכנה. ברב יועץ כי ברוב הדעות תמצא דעה מחוקקת ותצא הסכמה לאור ונכונה. 15 רע ירוע כי ערב זר. איש רע ירוע וישכר כי ערב זר. הור הוא האיש אשר לא הכיר ולא הוחזק אצלו במדת הנאמנות ואם לא ירצה לשלם הור ההוא הלוח או שאין לו לשלם לא ינצל מאחת משתים או שיצעק עליו המלוה ויחמא ואשם כי לא ישלם לו ותרכה עליו עם החטאת והאשם התלונה והתרעומת או שיכריחוהו ביד לשלם ויחזור ויצעק על הלוח וירין עמו ונמצא קונה מדון ומריבה וגם הסמר ממון אם אין ללוח לשלם או שהוא איש אלם ועריץ וגם התגלע כי הוא איש עול ולא שלם כי אם בהכרח ביד. על כן אמר רע ירוע כי ערב זר והוא האיש הרע תקראנו אותו כאלה בערבות הור אך איש טוב לא תבאחו כל זאת בערבות כי הוא גומר ברעתו מתחלה לשלם למלוה בלא דין ודברים אם אין ללוח לשלם ולא יריב להתקוטט עם המלוה אחרי כן כי על הרעת הזאת נכנס בערבות מתחלה, ולולא כי זאת עמו לא היה נעשה ערב לזר אחרי כי

¹ שית, ג' רכיה.

² H אעים שלא נאמר לו בסוד.

הוא איש טוב ושונא מדנים ומבקש שלום. ושונא תוקעים בוסת. הגדיל להרחיק הערבות ואמר כי לא יבטח בהונו וולתי מי שישנא המדה הזאת כי אחרי שהוא שונא הנוהגים בן יוהר מהדבר וירחיקהו ולא יכשל בו אבל כל זמן שלא ישנא המדה הזאת איננו בוסת שלא יכשל בו כאשר יפתוהו ויתחננו אליו לערוב ערובה ולא יעצור ברוחו למנוע שאלתם בענין שנאמר ולשון רכה וגוי (כ"ה ט"ז). 16 אשת חן תתמך כבוד. אנשים הנותנים חתיתם בארץ החיים והם הנקראים עריצים מלשון לא תערצו ולא תיראו (דברים א' כ"ט) ודומהו רשע עריץ (תלים ל"ז ל"ה) ונחלת עריצים (איוב כ"ז י"ג) ואלה יתמכו עושר לא יחושו רק לסמוך ולהגדיל העושר ולהרבות הממון כי בו יתגברו לתת חתיתם והם אוהבים שייראו הבריות מהם ויערצו מנזיקיהם יותר מאהבת הכבוד והחשיבות בעיני הבריות עד כי יחדלו מן הצדקות ומן החסד גם עיניהם על החמס והעושיק להרבות הונם. וזאת הכת חועה מאוד כי הם ידמו כי הכבוד הוא שייראו הבריות מהם ויחתו מעשרם ולא ידעו כי הכבוד יגיע מכשרון המעשה וטוב ההנהגה ושפלות הרוח כי עם אלה יהיה האדם אוהב ורצוי לבריות וחשוב ונהדר בעיניהם ויבישו אליו בעין ההדרור. ורשעים ודון לבם יעוור את עיניהם והוא יביאם לחשוב כי הודון והחתית אשר יבחרו בו ויאהבוהו הוא עקר הכבוד. וכן כתב ודרך רשעים תאכר כאשר יתבאר במקומו. ויש לתת מעם למה שהזכיר אשת חן ולא אמר איש חן. אולי רצה לומר כי העריץ אם הוא בעל אשת חן לא יניחנה לתמוך כבוד ולהתנהג כהונן גם כיגיע כפיה. 17 גומל נפשו איש חסד. איש חסד מגדיל נפשו בהגל טוב ובמדות אמצעיות כאשר יגדל את הגוף הקטן על דרך כגמול עלי אמו כגמול עלי נפשי (תלים קל"א ב'). והמדה האמצעית בענין הנאות הגוף שינהוג בה איש חסד להפריש נפשו מן התאוות ולהשביע עדיה כרי קיום הגוף. ועוכר שארו אכורי. מי שהוא עוכר גופו ומרעיב ומסגף עצמו יקרא אכורי כאשר יקרא אכורי העושה רעה לוולתו כי בעבירת הגוף יספדו כחות הנפש וישחיתוה ממלאכתה ולא תצלת לחכמה ולעבודת השיית. גם י"ל כי לשון גומל מספריש ר"ל מספריש נפשו מן התאוה אך לא יעכור שארו. ויחכן לפרש עור כי דבר על מדת כילות ואמר כי המבת האדם לנפשו בכלל דרך החסד הוא שיחכוין להיסיב לה מיגיע כפיו כפי הצריך לקיום הבראות כי יקבל האדם שכר על ההמבה לנפשו אם יחכוין להצליח הנפש לא לתענוגי הגוף ועוכר שארו אכורי. 18 רשע עושה פעולת שקר וגוי דמה מעשה הרשע בעולם הזה פעולת חנם מלשון אך לשקר שמרתי (ש"א כ"ה כ"א) כי כל אשר ייגע ויצבור ממון להתענג הגוף או להתכבד ונמצא טרחו לכונת ריק ובטלה כי אחריתו רמה ותולעה ובמותו נתבטלו כל כונותיו ואברו עשתונותיו. וזורע צדקה שכר אמת. לא כוונת

הדין כי איפשר שיבואו השדמון והירקון אבל זורע צדקה עושה פעולת אמת כמו נאמן רוח שלא יכזב כי באמת אם יורע לצדקה יקצור לפי חסד והצדקה מהרברים שאדם אוכל פירותיהן בעולם הזה והקין קיימת לו לעולם הבא. שכר בא בשני משקלים שכר אמת, שכר האדם לא נהיה (זכרי' ח' י') וכן בשפל קול המחנה (קהל' י"ב ד') בשפל ישבו (שם י' ו') כי משקל שפל בסגול לא ישונה בין סמוך בין מוכרת: 19 כן צדקה לחיים ומרדף רע למותו. כן באמת כמו כן כנות צלפחד דוכרות באמת בלא ספק כן הצדקה לחיים וכן אין ספק כי המרדף רעה מתמיד ומתור להרע לבריות⁽¹⁾: 20 תועבת יי עקשי לב. הם בעלי המדות הרעות כי המדות מתיחסות אל הלב כמו שכתוב ושומע תוכחת קונה לב (מ"ו ל"ב) לקנות חכמה ולב אין (ל"ו מ"ו) והודיענו כי בעלי המדות הרעות נתעבים לפני השיית וכמו שכתוב תועבת יי כל גבה לב וגוי (מ"ו ה'), ורצונו תמימי דרך. הם השלמים במדותם מן התולדת או שהסבו מדותם להתנהותם אחרי השכל כאשר בארנו למעלה הוא רצון השיית כמו שכתוב כי האדם יראה לעינים (שיא מ"ו) וגוי ואזיל רחמנא ליבא בעי (סנהדרין ק"ו ע"ב)⁽²⁾ והוא הלב השלם באמונה ובמדות וכן לב טהור וגוי (תלים נ"א י"ב) לב טהור מן התאוות ובמקום אחר הודיענו כי רצון השיית למשכילים כמו שכתוב רצון מלך לעבד משכיל (י"ד ל"ה) כאשר יתבאר. וכאן הודיע כי רצונו לתמימי המדות ועל כן יתעורר האדם בכל מאמצי כח להסיר המדות הרעות להתרצות אל השם. תמימי דרך תמימי מדות וכן רוב לשון דרך הנוכר בספר הזה כאשר בארנו: 21 יד ליד לא ינקה וורע צדיקים נמלט. יד חלק מלשון חמש ידות עשר ידות והגמול יקרא חלק, זה חלק שוסינו (ישעי' י"ז י"ד) וידו חלקתה להם (שם ל"ד י"ז) והבחירה שיבחר האדם גיב תקרא חלק, בחלקי נחל חלקך (שם ג' ו') והענין כאשר יחלק השיית לנבראים חלק מעשיהם ויביאם במשפט על בחירתם לא ינקה רע והוא האיש הבוחר ברע כי לא יעבירו לו על כל פשעיו ולא יסדוהו מעונותיו אחרי אשר בחירתו ברע וכן כתיב ואיש מוימות ירשע (י"ב ב') כאשר יתבאר. וורע צדיקים נמלט. הצדיק לא את נפשו לבר ימלט כי גם זרעו נמלט בצדקתו ויכנס לו השם לפנים משורת הדין: 22 נזם זהב באף חזיר. הודיענו המקרא הזה כי כאשר העדיים טפלה לנוסים כן הגוף טפל לגוף כמ"ה. וכאשר לא יתיסה הגוף המשוקץ בעדיים כן לא תתיסה נעדרת השכל ביוסי הגוף. ואמר אשה יפה מפני שיבחנו בני אדם היוסי מן הנשים על כן הודיע כי

⁽¹⁾ בכ"י H מוסף: שחושב כי הוא ירויה והוא מותו.

⁽²⁾ שם חגרסא: הקביה ליבא בעי. ובסי' תובות חלכבות בחקדמת כמו שלמנינו:

אשה סרת מעם לא תתיסה ביום המראה והתואר כאשר לא יתיסה נוף החויר
 בנזם וזכ כי כשהעיקר גרוע ופחות לא יתעלה במסלה ואמר דוד העיה
 המשביע בטוב עדיך (תלים ק"ג ה') והוא הגוף שנחשב ערי הנפש כי הוא
 מסלה לנפש כערי שהוא מסלה לגוף והשנית כי הנפש תעשה פעולותיה
 ע"י האברים ע"כ יקרא הגוף עדיה ולא כדברי המפרש¹ עריך הוא הסה ומה
 שכתוב עריו לבלום (תלים ל"ב ט') ביאורו ערי הסוס לבלום אותו במתג
 ורסן וכן המכאובים והמוסר עדי הרשעים: 23 תאות
 צדיקים אך טוב. הודיענו כי לא יחשב האיש צדיק עד שיבער מקרבו כל
 תאוה רעה ולא תשאר במורשי לבבו וזלתי תאות המוכ, ולשון אך יורה על
 במול תאות הרע ותאות התענוגים והשררות והבלי העולם וזלתי תאות המוכ
 וכן אמר דוד העיה יי נגרך כל תאותי (תלים ל"ח י') גלויה לסגף² כי לא
 חלוא אליה תאות רע ואיל הקנאה והתאוה והכבוד מוציאין את האדם מן
 העולם³ (אבות ס"ד ט' כ"ח). תקות רשעים עברה. הרשעים לא דיין שמתאווים
 לרע אך מקיים ומתעוררים אליו לרוב חסצם בו. כי לא יתכן לתאוה בלתי
 ייחול ותקוה וכן לי קו רשעים לאברני (תלים ק"ט צ"ה). עברה איד הבריות
 ורעתם גם כי יש למרש עברת השם על ידי הרשעים ספני תקותם לרע:
 27⁴ שוחר טוב יבקש רצון. המתפלל בער רעיו מבקש רצון השיית ואיל⁵
 המתפלל על חברו והוא צריך לאותו דבר הוא נענה תחלה (כ"כ צ"ב ע"א)
 שני. ויי שב את שבות אויב בהתפללו בעד רעהו (איוב מ"ב י') וכתוב ותסלתי
 אל חיקי חשוב (תלים ל"ח י"ג) ופרנס ואדם חשוב נעשים אם אינם מבקשים
 רחמים על הצבור ועל הדור כמו שאויל בענין מה שכתוב וישב בה עד מות
 הכהן הגדול (במדבר ל"ח כ"ה) שהיה מבקש רחמים על דורו (מכות י"א)
 וכתוב הלילה לי מחמא ליי מחלל להתפלל בערבם (שיא י"ב כ"ג). ודורש
 רעה תבואנו. לא די כי אינו דורש שלום אחיו וטובתם אבל דורש רעתם
 על כן תבואנו רעה. וזה דרך רוב הספר הזה לדבר על הקצה
 האחרון מן ההסך: 28⁶ בושח בעשרו הוא יסול. בסבת עשרו
 ומרה כנגד מרה וכענין שכתוב עושר שמור לבעליו (קהל' ה' י"ג) וגוי גם
 יש למרש בושח בעשרו הוא יסול כי יאבד עשרו כרגע בעונש הכמתון הזה
 אשר בטח וכענין שכתב ואבד העושר ההוא בענין רע (שם ה' י"ג) וכתוב

¹ אולי כוונתו על ר' יונה גנאח שמביא פירוש זה במ' השרשים.

² בכ"י H כי לא תתאוותי אל תאות הרע.

³ עיין ס' ר' יונה על אבות דף כ"ח ע"ב.

⁴ פסוק כ"ד פסורש בבאור ג' כ"ה פסוק כ"ה בבאורו למ' אבות דף ל"ד ע"א.

⁵ חגרסא שלנו: כל המבקש רחמים.

⁶ פירוש הפסוק הזה ושלפניו הביא ר' בחיי במ' קרח ע"ש.

התעף ענין בו ואיננו (כ"ג ה'). וכעלה צדיקים ימרו, הצדיקים שהם בושחים בשיית חכמה ישועתם מענים ומכל צרותם קל מהרה כעלה שהוא ממהר לפרוץ מן הפרי וחגמר מריחתו בזמן מועט. הנה העשיר יפול פתאום בפתע מכבודו ושלוחו בסכת במחורו בהונו והצדיק ינצל מצרותו קל מהרה בסכת במחורו בשיית. דרך הספר הזה להראותך הדרך הטובה והסבוכה הנמור והנמול שיגיעו מן הדרך הטובה והסבוכה: 29 עובר ביתו ינחל רוח. הכלי שעובר בני ביתו ומסנף אותם וגם ימנע מתח שער ללמדם ספר או אומנות או לתת מחיר בידם לקנות חכמה ולספק מחייתם שיתעסקו בה ינחל רוח. חלקו מכל עמלו ועשרו רוח. ינחל לשון חלק וכן ונחלת עריצים (איוב כ"ז י"ג) זאת נחלת עבדי יי' (ישעי' נ"ד י"ז) וחסימים ינחלו טוב (כ"ח י') ועבר אויל לחכם לב. סמך זה הענין בכאן למען יגלה לך מזה טעם למה שאמר עובר ביתו ינחל רוח כי מה יועיל לבניו ההון שיניח להם והם ריקים מן החכמה ואוילים שלא נתעסק האב בהצלחתם ולימודם בחכמה ומוסר והלא עבר אויל לחכם לב גם אם יהיה לו הון ועושר. גם יש לפרש ינחל רוח ינחיל את הרוח והוא יוצא כמו ונחל יי' את יהודה חלקו (זכרי' ב' ט"ז) ונחלנו (שמות ל"ד ט') והענין עובר ביתו מה יתרון בעמלו והונו והוא מרח בו להנחילו לבניו והוא ינחלנו לרוח ויניחנו לבנים סוחים וחלשים וריקים מן החכמה ועבר אויל לחכם לב לכן אם נתעסק בחייו בהצלחתם ולימודם והנחילם חכמה ומוסר או טוב להם מכל ממון שיניח להם ולא הם עבדים לחכם לב: 30 פרי צדיק עץ חיים. והם בניו. עץ חיים. כי הצדיק יוכיח בניו מנעוריו ויתחכם לשחרו מוסר ויגדלנו בתוכחת חיים וכדרך שכתוב חנוך לנער (כ"ב ו'), ולוקח נפשות חכם. יתכן לצדיק שלא נתעסק בלמוד החכמה כי אם בנשרון המעשה ואין בידו למשוך לב חברות לקבל תוכחותיו אך בניו שהם תחת ידו ודבריו נשמעים להם ידריכם בדרך חכמה ויגדלם בנעוריהם אבל החכם שדבריו נשמעים לוקח נפשות ומושך לבות בני אדם לדרך חיים ומביא הדברים בלבם בחכמתו: 31 הן צדיק בארץ ישולם אף כי רשע וחוטא. אם תראה רשע וטוב לו בעהיו אל תעבור עליו רוח ספק בענין הסקודה והשלום באחריתו כי באמת ישלמו לו כפעלו כי הנה הצדיק ישולם בעהיו על חטא אחר שיחטא ואעים שהצדיק אהוב לאלוהיו אינו מוותר לו על חטאו אף כי רשע וחוטא כ"ש כי ימדו פעולותיו אל ח"קו ולא יוותרו לו על חטאיו. ואשר תראה שלוח הרשע אולי יש בידו זכות אחד והוא אינו ראוי לחגמול הנעימות בעולם הבא על כן יאכילוהו זכות בעהיו על דרך ומשלם לשונאיו (דברים ד' י') וגו'. אף כי לשון קל וחומר וכן ואף כי נלך קעילה (שיא כ"ג ג'), ואמרו הן צדיק בארץ כי לא יסקדו חטא הצדיק בעולם הבא זולתי בעהיו ישלמו לו חטאו למען ינקה לעולם הבא ואויל

בביר¹) אם לעוברי רצונו כך לעושה רצונו עאכיו והענין אם לעוברי רצונו יש שלוח גדולה בעה"ז על זכות אחת לעושה רצונו על אכיו שהם מתעטדים לנעימות ועוד אמרו שם אם לעושה רצונו כך לעוברי רצונו עאכיו וזה כענין המקרא הזה כי אם הצדיק נלכד בחטאו בעוה"ז אף כי הרשע בעוה"ב תהי על עצמותיו עונותיו²).

יב.

1 אהב מוסר אהב דעת. אם תראה אדם שנכשל במעשיו בהמשכו אחר תאוותיו ויימכר בעיניו כאשר יוכיחוהו תרע כי הוא איש דעת ונפשו מקבלת דברי השכל ובוחרת ברעת אך התאוה מתגברת עליו להחטיאו. לכן מאהבתו הדעת יאהב המוסר וישמר עליו כאשר יוכיחו אותו ויקוה כי תעזרהו תוכחת המוכיחים למשול ברוחו ולהתגבר על יצרו. ושונא תוכחת בער. אחרי אשר ישנא התוכחת כסיל ובער הוא ונפשו נמשכת בחברתה אחרי התאוה והיא כנפש הבהמה, תרנום בעירא, וכן ושלח את בעירה (שמות כ"ב ד') ומלשון הוה כסיל ובער יאברו (תלים מט י"א) יבערו ויכסלו (ירמיה י"ח') נבער כל אדם מדעת (שם י"ד) ואני בער ולא אדע (תלים ע"ג כ"ב):

2 מוב³) יפיק רצון מ"י ואיש מוימות ירשע. איש טוב והוא האיש אשר לו לב טוב וכוונתו רצויה וטובה יפיק רצון מהשם כי רצונו לטובים. ואיש מומות בעל מחשבות רעות יחייב וירשע בדניו ולא יכנס לו לפנים משורת הדין כי בעל המחשבות הרעות שנאווי לשמים. מומות, זה הלשון יבא לפעמים על מועצות התאוה ומחשבות הרשע, איש מוימות, זמה היא (ויקרא י"ח י"ז) וחרנום עצת חטאין היא, וזמם רשע לצדיק (תלים ל"ז י"ב): 3 לא יכון אדם ברשע ושורש צדיקים וגו' אם תראה רשע וטוב לו דע שלא תמשך שולתו כי לא יכון אדם ברשע שימשך טוב לזרעו כי אין אחרית לרשע כדרך שכתוב כי לא תהיה אחרית לרע (כ"ד כ'): 4 אשת חיל עמרת בעלה. קונת תפארת במעלתה כי היא קנינו כעמרה שיתעמר ויתפאר בה בעל העמרה, וכרקב בעצמותיו מבישה. אשה מבישה אין לבעלה רפואת תעלה מחליה כל זמן שהיא תחתיו כי הנה בעל כרחו צריך לדור בכיתו ולא יוכל להכיל דבריה ומעשיה. וגם יש לשמוע מן המשל הזה כי מפני שהאיש דבק באשתו נמשלת בעצמו כדבר שנאמר עצם מעצמי (ברא' ב' כ"ג) וכאשר אשתו מבישה

¹ נדרים נ': מכות כ"ד:

² הלשון ביחזקאל ל"ב כ"ז.

³ עיין ביאור ר' יונה י"א, כ"א.

כאלו רקב באחת מעצמותיו כי הוא נכלם מדרכיה ולוקח לו קלון במעשיה והבושה נוגעת עד נפשו כאשר יכלם האדם מאשמו ומומיו, ובא לחוהירך לחקור חיטב ולהשמר כפי יכולתך מקחת אשה מבישה ולא תחמוד כסף ותב עליה ולקחת לך. מבישה הפך אשה משכלה כאשר תראה כספר הוזה כי בן מביש הפך משכיל: 5 מחשבות צדיקים משפם. יבינו בכל עת מחשבות להזהר במעשיהם מן הגול ומכל דרך חטא ואונאה. תחבולות רשעים מרמה. לא די כי לא ישיחו לב לחוהר מן האונאות אבל יעמיקו וישתוננו כליותם לעשות מרמה ובשכל אשר נחן השיית באדם להכירו ולעבדו והרשעים נעזרים בו לחטא ולהרשיע ויש בידם עון הסועל ועון השם בה אחר אשר יצא לסועל וכן כתיב הוי חושבי און ומועלי רע על משכבותם (מ"ב כי א'). גם אם לא תצא המחשבה לסועל עונש יענש עליה אחרי שהוא גנואל בחטא ההוא כאשר מפורש בדבריהם⁽¹⁾ ויל. והנה הודיעך מרת הצדיקים למען תאחזו בה וכי הרשעים יענשו על השתמשם בשכל לחשוב בו תחבולות לחטא ולהונות לבר ענשם על הסועל, לשון תחבולות ענינו העמק הלב בדברים עד שיבחנו תכליתם כענין ונבון תחבולות יקנה (א' ח'). עוד למדך עונש הרשעים כי הם חכמים להרע ויודעים לחשוב תחבולות ומרמה והיה בידם להשכיל תבונות אל הנתיבות הנכוחים ומשכו אותם התאוה לבחור המרמה מן המשפם. ועוד הראה אותך מזה כי יש להאמין על הרשעים שאתריהם עדי אובר ונפםם לכלה ונחרצה כי הם מכעיסים בנפםם ושכלם ונמצא המקרא הוזה והסמך אליו מעם לאשר יאמר אחריהם הפוך רשעים ואינם: 6 דברי רשעים ארב דם ופי ישרים חצילם. יצילו בחכמתם את הנקיים מן הרשעים לדמם יאורבו ויקומו עידי חםם וילמדו הישרים וזות עליהם כי הישרים הם חכמי לב המכירים דרך הישר ואוהבים דרך הישר כאשר הקרמנו: 7 הפוך רשעים ואינם. הנה שני פסוקים אשר למעלה מזה מעם לאשר אמר עתה הפוך רשעים ואינם כי יש לחאמין על הרשעים שאתריהם עדי אובר ונפםםם לכלה ונחרצה כי הם מכעיסים בשכלם ובנפםםם כאשר אמר תחבולות רשעים מרמה ודברי רשעים ארב דם ואחרי כל זאת הלא לך לדעת כי יהפך השיית את הרשעים ואינם עוד כי יכלו כליון וחרץ: 8 לפי שכלו יהולל איש⁽²⁾ כפי אשר נמצא באיש מחלק השכל ראוי לשבתו ואל תבו לחברך אם לא נמצא בו מן השכל כשיעור הנמצא בך אך תשבתנו לפי שכלו כי כל איש אשר בו חלק מן השכל ראוי להללו אם מעט ואם הרבה. ונעוה לב יהיה לבנו. מי שדעתו משוכשת וכשישמע האמת לא יודה עליו ולא יכירנה אך

(1) עיין קדושין דף ט' ע"א: מחשבה רעה שעושה פרי הקב"ה מצרפה למעשה

(2) עיין ביאורו לאבות פרק ח': ארבע מדות כיושבים לפני חכמים.

יטען עליו בהפכו מפני שסברתו הפוכה יהיה לבו, איננו ראי לא למחלל ולא לכבוד כי דעתו מועדת לסייע ולעזור השקר ולאמר לרע טוב ולטוב רע ואין השקר ראוי לכבוד כי אם לבוז: 9 טוב נקלה ועבר לו¹. ידוע מדרך המוסר כי אעים שהגאווה נתעבת לפני השיי הסלסול דרך הגון ומקובל והוא מגדר הצניעות וענין הגאווה הוא שהארם מתנשא על חברו וענין הסלסול שיחשוק עצמו מן ההשפלה והבויון ואמר² במוסרים השפל מכלי התנבל והסתלסל מכלי התגדל. וכתוב אם נבלת בהתנשא (ל' ל"ב) והנבלות ההשפלה והבויון כאשר יתבאר (י"ז כ"א) ועתה בא להשכילך כי הקצה האחרון מן הסלסול לא טוב ולא נכון כי אינו מן הנכון שיהג הארם שררה בעצמו להמנע מן המלאכה במקום שיביא הצורך אליה וכן אויל לעולם ימסור אדם עצמו לעבודה הנכריה אליו ואל יצטרך לבריות³ (כ"ב ק"י ע"א) ואמרו עוד השפט הנבלה בשוק ואל חאמר אדם גדול אנכי⁴ (שם) על כן אמר טוב נקלה ועבר לו שיחוש ויורע ויעסוק במלאכתו ממתכבד וחסר לחם מן החושך עצמו מן המלאכה לסלסל נפשו ולהתכבד והמלאכה צריכה אליו והוא חסר לחם בהמנעו ממנו וצריך לבריות: 10 יודע צדיק נפש בהמתו. אחר שהודיענו כי אינו מהסלסול הנכון שימנע אדם מן המלאכה והוא צריך אליה בא להודיעך כי הצדיק לא ימנעו הסלסול מעשות כל מצוה בגופו ומכל השנחה נכונה והגונה לא ימוש אותה ע"י אחר ונקל בעיניו להשגיח על העני ולחשכיל את הדל ולדרוש על צרכיהם ולערוך לפנייהם שולחן עד אשר ישגיח גם על נפש בהמתו לתת אכלה בעתו ואויל אסור לאדם שימנעו כלום קודם שיתן מאכל לבהמתו (גיטין ס"ב ע"ב) רכתיב ונתתי עשב בשדך והרר ואכלת ושבעת (רברים י"א מ"ו) ומפורש הרבה בבריות⁵ ויל כי האכוריות גם על הבהמות מדה רעה והוכירו על המדה הזאת מה שכתוב ורחמי על כל מעשיו (תלים קמ"ה מ'). ורחמי⁶ רשעים אכורי. אכורי שם דבר כמו אכוריות וכן אכורי ועברה (ישעי' י"ג מ'). גם יש לפרש שהוא שם התואר ובא על דרך בנות צעדה (בראשית מ"ט כ"ב) והענין גם בעת רחמי הרשע הוא אכור כי אם יתן צדקה לעני יהיה מתנהג

¹ עיין ביאורו לפי אבות מ"א משנה י"א.

² מעין המוסר הזה היא תקון מדות הנפש ושם הוא נלקח מספר הקומים: עיין אודותיו רמשי"ש בס' התעקקות דף 882.

³ הגרסא שלנו היא: לעולם ישכיר אדם עצמו לעבודה זרה.

⁴ הגרסא שלפנינו: נפשו נבילתא בשוקא ולא תימא גברא רבא אנא ועי' תוס'.

⁵ עיין שבת קכ"ח ע"ב צער בעלי חיים דאורייתא.

⁶ עיין שית ג', ל"ז ושם כתוב: כאשר יתבאר בשער האכוריות

בעזרת האל.

על דרך אכזריות ויבא הדבר על פנים הרבה כגון אם יאכיל העני בכיתו לא ישגיח עליו ולא יקרבהו ולא יסביר לו פנים מרוב שררתו ויחשיבהו כשפיל המקומות וינהג עצמו דרך בזיון ועל הרומה לוח אויל יש מאכיל לאכיו פסיוני וסוררו מן העולם (קרושין ל"א). ואם הענג יעניקתו מכסאו ותבואתו יתן לו בגלוי ודרך שררה ולא יחוש אם יחורו פניו גם יתפאר עליו וישתרר ויעבד בו בגלל דבר מתנתו אשר נתן לו ולא יחוש כהלבנת פניו ואויל המלכין פני חברו כרבים אין לו חלק לעויה (אבות פ"ג משנ' י"א). עוד אויל המפייסו בדברים גדול מכולם¹ (כ"ב ט' ע"ב). גם יש לפרש כי כאשר יתן לא ירחם ולא יתן ואינו נותן רק להתייהר ויקרא מתנת הרשעים רחמי רשעים יען כי המתנה פעולת מדת הרחמנות או על דעת הרואים אשר יחשוב וכי הוא נותן מצד הרחמנות והודיענו ע"ה כי גם לעת תת הצדקה הוא אכזרי ואינו נותן רק להתפאר לא מאשר יחוס על דל ואביון ואויל וחסר לאומים חמאת (י"ד ל"ד) צדקה שאומות העולם עושים חמאת הוא להם שאין עושין אלא להתייהר (כ"ב י" ע"ב): 11 עובד² אדמתו ישבע לחם. הוסיף לדבר על ענין שאמר למעלה טוב נקלה ועבד לו ואמר עובד אדמתו ישבע לחם ומדרש ריקים חסר לב. המתכבד ומונע עצמו מן המלאכה מפני שררתו והוא אין לו ממון וסחורה להתעסק בה ויתחבר לאנשים במלים מן המלאכה וריקים חסר לב הוא, לבד מה שהוא חסר לחם גם חסר לב כמו שאויל הבמלה מביאה לירי שעמום (כתובות נ"ט ע"ב) השנית כי יאלף המדות הפחותות בחכרת אנשים רקים וכן כתיב מן תאלף אורחותיו (כ"ב כ"ה): 12 חמד³ רשע מצוד רעים. הרשע חומד ריוח הגולנים והרעים ומקנא בתבואת אנשי החמס שהם עושי העושר בלא עמל. ושורש צדיקים יתן. הרשע תועה כנפשו כי הצדיק יתן שורש ולא הרע על כן אין לחמוד מצוד הרעים כי אם דרכי הצדיקים כענין שני אל יקנא לבד (כ"ג י"ז) וגוי. ואמר יתן לשון יחיד על דרך בנות צערה (בראשית מ"ט כ"ב). ולשון נתינה על השורש על דרך והאריך תחן יבולה (יחזק' ל"ד כ"ז) וביאור הענין כי הצדיק נותן שורש בכל יום ר"ל כי הוא נמשל בכל מעשה שיעשה כאילן שהוא משלח שרשיו בכל עת כענין שכתוב והיה כעץ שתול (תלים א' ג') וכמו שאין הרחות עוקרות אילן ששרשיו מרובין ממקומו כן לא יהדפו הצרות את הצדיק ולא יבלעוהו ממקומו אך הרשעים והרעים אין תועלת ועור כמצודם ועשרם כי אין להם שורש וצרה קלה תהדסם ותכלה אותם כרגע וכן הוא אומר והיה כעץ שתול (שם שם) לא כן הרשעים כי יעברו בצרה קלה. ועד נאמן על כונת

¹ תגרסא שלנו: והמפייסו בדברים מתברך באחד עשר ברכות וע"י תוס' שם.

² עיין בענין פירוש זה בס' כד חקמה תחת: חמדת.

³ עיין כד חקמה תחת: חמדת.

המקרא הזה ועל ביאור המשל כי הוא כאשר ביארנו ענין המקרא של אחריו שאומר: 13 בפשע שפתיים מוקש¹ רע ויצא מצרה צדיק. הצדיק אע"פ שקרה לו המוקש והצרה קרובה אליו יצא מן הצרה ויושע. והנה ביאר ענין שורש הצדיק וכי ענין הרשע כהפך: 14 מפרי פי איש ישבע טוב וגמול ירי אדם ישיב לו. כא להעיר אותך שתרדוף צדק וזכות בדבר שפתיך ומעשה ידך כי שכרך הרבה מאוד בדברי שפתיך כאשר במעשה ידך כגון בהגיון החכמה או בעצה המוכה או כאשר תחזק ירי האמת ותרכר מישרים ותקדש שם שמים ותשיב רבים מעון ותקח נפשות שכתוב מקור חיים פי צדיק (י' י"א), וכא עתה להקיש ולהשוות כי כחלק בעל הדברים המהורים העושים פרי מצוה וכחלק בעל המעשה יחדו יחלוקו על כן אמר מפרי פי איש ישבע טוב ואויל בענין הצרקה גדול המעשה יותר מן העושה (כ"ב ט'). ויש לפרש וגמול ירי אדם בחטא ועון ישיב לו ישיב קרי ישוב כתיב לרמוז על מה שכתוב מפי עליון לא תצא . . כי לא ענה מלבו (איכה ג' ל"ח) כי הרע יגיע לאדם מפאת מעשיו: 15 דרך אויל ישר בעיניו. האויל הולך אחר תאוותיו ומניח דרך החכמה. היה לו לחשוד את עצמו במעשיו אולי התאוה מטה את לבבו ומעורר עיניו על כן ישמר עליו המעשה והלא עליו להועץ במעשיו עם זולתו לשמוע עצה והוא לא כן ידמה. אך דרכו ישר בעיניו ונשען על דעתו. ושומע לעצה חכם. החכם אע"פ שהוא ראוי לסמוך על חכמתו וישענו רבים על עצתו הוא שומע לעצת אחרים בעיניו ויירא מן ישנו החסין והרצון במעשיו ויעצם את עיניו או יירא מן השכוש. על כן ישמע לעצת אחרים. הנה הראה אותך כמה הפוכה מדת האויל ממדת החכם בענין העצה כי האויל אע"פ שהיה לו לחשוד את דעתו דרכו ישר בעיניו והחכם אע"פ שיסמכו אחרים על חכמתו יירא מן המשגה והשכוש: 16 אויל ביום יודע כעסו. בעצם היום שיכעיסוהו בדבריו יודע כעסו כי יאמר לרבים העולה על רוחו בענין הנקמה מחברו, ויגיד את כל לבו ויודיע את אשר יש גמלו לעשות להתעולל. והנה בשתים יבער ויכסל כי הוא מודיע את אשר הקלוהו אחרים ובווהו ומגלה קלונו לאשר לא ידעוהו, והשנית כי יחשוף סודו ויוהר חברו ממנו וישמר מאשר הוא יעץ עליו ובענין שכתוב הפסח מחשבות באין סוד (מ"ז כ"ב). וכוסה קלון ערום. אין הדבר צריך לומר כי הערום לא יחשוף קצמו וכעסו ויסתיר סוד לבבו אך גם הגדוסין אשר אמרו לו יכסה: 17 יפית אמונה יגיד צדק² מענין אם לא יגיד (ויקרא ה' א') מי שלא ידבר רק אמת בספור דבריו ראוי לסמוך בעדותו

⁽¹⁾ פירוש המלה מוקש תמצא לעיל ד', כ"ד.

⁽²⁾ הפסוק הזה נדרש גם לקמן י"ד ט'.

כי יגיד צדק ויכוין דבריו. ועד שקרים מרמה. איש מרמה, והוא השקרן גם בעדות ישקר ולא יכוין דבריו. וכא לננות מדת השקרן בספור דבריו ואין ראוי לסמוך בעדותו כי יגיד שקרים ואמר זיל ארבע כתות אינן מקבלות פני שכינה (סוטה מ"ב) ואחת מהנה כת שקרים שני דובר שקרים לא יכון לנגד עיני (תלים ק"א ז') גם יש להבין מזה כי יש להסתפק בעדות השקרן ולהרכות לחקרו ולהחמיץ את הרין: 18 יש בוטה כמדקרות חרב וגו'. יש מציק ומויק במבטא שפתיו כמדקרות חרב בדברי נאווה ובזו נוגעים עד הנפש ומלכנים הפנים או שישפר לשון הרע על חברו ונסמכו השומעים על דבריו וכענין שאויל לעז משפחה אין לו כפרה עולמית (ירושלמי ב"ק פ"ח). והנה הודיענו בזה כי עונש לשון הרע כמעשה הנזקים וכמדקרות חרב. ולשון חכמים מרפא. החכמים ירפאו נזק לשון הרע כי יעציבו האומר וינערו ויבטלו את דבריו ויודיעו עונש המקבל לשון הרע והרבה מפורש כדבריהם ז"ל עונש המקבל לשון הרע: 19 שפת אמת תכון לעד. הנוהר בדבריו מן השקר ומדקדק בהם לכיון האמת יהיו דבריו נשמעים לעולם ויאמינו בהם ויחפצו להקשיב אליהם. תכון מלשון לא תכון אתה (שי"א כ' ל"א) ועד ארגיעה לשון שקר, עד רגע יעמד לשון שקר כי יגלה ויודע מהר כי הוא שקרן וילכד בדבריו ואתרי הודיעו לא יקשיבו את דבריו ולא ימו און אליהם כי יחזקו בכל דבריו אשר פיו ידבר שוא ואויל כך עונשו של בראי שאפילו אומר אמת אין שומעין לו (מנהדרין פ"ט ע"ב). ארגיע לשון רגע וכא בתוספת אלף כמו אזרוע אצערדה, וכן כי ארגיעה אריצנו (ירמ' מ"ט י"ט). ויש לפרש שפת אמת תכון לעד בהגדת האמת יאמינו השומעים לעד והגדת השקר יאמינו בה ולא יתקיים הדבר וכאשר אויל שקרא לא קאי (שבת ק"ד) ויקראו הדבורים שפה ולשון: 20 מרמה בלב חרשי רע וליועצי שלום שמחה. אם ייעצך ל הרע לחברך ולנקום נקמתך מאתו ויחזיק נפשו כמקנא לכבודך אל תאמן בו כי מרמה בלב יועצי רע. ודע כי לא מאהבתך ייעצך כי אם משנאחו את חברך ולולי כי ישנאחו לא ייעצוהו לעשות עמו רעה. גם אם נאמנה אתך אהבתו לא ייעצך להרע לאיש ולהוסיף לשנאת חברך כי אם היות חגמול רעה אין לך אדם שאין לו שעה ואמרו במוסרים * אל ימעץ בענין שונא אחד ואל ירבו בענין אלף אהבים. חורשי לשון עצה וכן חרש לאמר (יהושע נ"א). וליועצי שלום שמחה. אם יועץ עצת שלום בין אדם לחבירו שניהם יאהבוהו כי ידעו אשר אין זה כי אם אהבה נאמנה והנהוג במדה הזאת ירבו אוהביו וישמח בהם כי שנאת הבריות תוליד דאגה ואהבתם שמחה: 21 לא יאונה לצדיק כל און. השיית שומר את הצדיק מן השניאות גם יעזרהו להתגבר על יצרו כאשר אויל (יומא ל"ט) אדם שומר את עצמו מן העבירה פעם ראשונה ושניה מכאן ואילך הביה שומרו שנא

הגלי חסידיו ישמור (שיא ב' מ'). ורשעים מלאו רע. מלאים הם עוונות ופשעים אין מספר כמו שאויל עבירה גוררת עבירה (אבות פ"ד) ואמר עוד כיון שעבר אדם עבירה ושנה בה נעשית לו כהתר (יומא פ"ו): 22 תועבת יי שפתי שקר. למעלה אמר כי מרת השקין והמכוכ בספוריו מביאה לידי עדות שקר ועתה הוסיף לפרש כי המדה ההיא תועבת² יי וכמו שאויל כי כת השקרנים אינן מקבלות פני שכינה (סוטה מ"ב) ועושה אמונה רצונו. לא אמר שפתי אמונה כי לא יספיק מן האמונה הדבור וההגיון בלבד עד שידבר בפיו וביריו ימלא: 23 אדם ערום כסה דעת. דבר במדת הענינות ואמר כי החכם גם צדקותיו ומעשיו המוכים יסתיר אעים שהם תפארת לעושיהם וכענין שכחוב והצנע לכת עם אלהיך (מ"כה ו' ח'). ולב כסילים יקרא אולה, הכסיל גם לאולתו לא יסתיר אעים שהוא גנוחו אך יכריו עליה ויודיענה לכל. ואמר לב כסילים ולא אמר ופי כסילים להגיד כי מעת שתעלה האולת על לבו יכריו מיד ויודיענה. 24 יד חרוצים תמשול. יר עושה עושר בצדק ובמשפט תמשול כענין שכחוב עשיר ברשים ימשול (כ"ב ו'). ורמיה תהיה למס, נפש רמיה, והיא העושה עושר ולא כמשפט תהיה למס. תירא את חבריות ותכנע להם סן תהיה לבנו ויכלימוהו ממעשיו או חנכר ידם ויגשוהו אל המשפט ויזכו עמו ברין מן החסם אשר בכפיו או יחייבו את ראשו למלך אם יקומו עדים על דברי חסמו ומרמותיו: 25 דאגה בלב איש ישחנה. הדאגה תשחה קירות הלב וכא במקום הזה לשון נקבה גם מצאנו מה אמולה לבתך (יחזק' מ"ז ל'). ודבר טוב ישמחנה. דבר טוב כענין רחש לבי דבר טוב (תלים מ"ה ב'). והענין כאשר ישביל אדם ברבר חכמה או במועצות ודעת ויגלה אליו מחשף האמת וסוד הנכונה ישמח לבו. על כן אם תעלה דאגה בלבו ישביל ויצפה בדברי חכמה וישמח לבו ויתבונן בהם בינה כי שמחת הלב כאשר תפקחנה עיני רעיוניו כאשר ישמח אדם במאור עיניו שני מאור עינים ישמח לב (פ"ז ל'): 26 יתר מרעהו צדיק. כי יהיה ריב בין צדיק לאיש מבני עמו לעולם יהיה הצדיק יתר בסכלנות או בענין ויתור ממון וזה דרך כבודם ומעלתם ויתרונם. ודרך רשעים תתעם. כי יחשבו הרשעים אשר הניצח בדברי ממון או בעסק ממון הוא הכבוד וכי הסכלנות שפלות וכבר הארכנו בענין הזה למעלה: 27 לא יחרך רמיה צידו. לא יהנה איש רמיה מן ההון אשר קבץ בגול ומרמה ולא יצלח בו ולא יגיעהו כבוד ממנו. והון אדם יקר חרוץ. אם תראה כי יש הון ועושר לאדם יקר וחשוב בעיני חבריות תרע כי ההון ההוא חרוץ הוא כי לא קבצו בגול ובמרמה אך במשפט חרוץ ואילו עשה עושר ולא במשפט

¹ (1) עיין שערי תשובה ג', קע"ט.

לא היה יקר וחשוב בעיני הבריות מחמת עשרו. ויש מפרשים והן אדם יקר, ההון היקר אשר ימצא לאדם הוא שיהיה האדם חרוץ ווריו ומהיר במלאכתו: 28 באורח צדקה חיים וגו' פעמים רבים יוסיפו על ימי האדם בעד מעשה הצדקה וזה דבר ברור כי לא תקצרנה שנות בעל הצדקה כי היא תגן עליו ותצילהו. גם יש להבין מזה כי הצדיק לא יפנה לבו לבטלה כי מחשבותיו משפט וצדק וכאשר שבח את הצדיק למעלה שאין שיחתו בטלה שני פי צדיק ינוב חכמה (י' ל"א), ועונש המסנה לבו לבטלה גדול מעונש שיחה בטלה כי הוא משתמש לבטלה בעיקר החלק אשר באדם והוא הדעת כענין ושושן צדיקים יחן (י"ב י"ב). והוזכר זה המשל בדבריהם ויל שאמרו מי שמעשיו מרובים מחמתו למה הוא דומה לאילן ששרשיו מרובים מענפיו (אבות פיג כ"ב). ופי' ישרים יצלם (י"ב ו') מתובת הרשעים לספק ולהציל כי יש כח בידם להציל בחכמתם.

י"ג.

1 בן חכם מוסר אב. בן חכם בילדותו כמו בן הייתי לאבי (ד' ג') כשיראה בן חכם בידוע שייסרו אביו ושמע למוסרו. ולפי לא שמע גערה. ואם ראית לין חרע שארעו בן לפי שלא שמע גערה אביו שלא עצבו וחשך ממנו שבטו, ולמדנו שעל האב לברוק בו בילדותו אם עוסק בדברי ליצנות ושיחה במילה ולשון הרע וליסרו כי כשיגדיל לא יסור וינהג בהרגל הילדות: 2 מפרי פי איש יאכל טוב. אם הוכיחו הנה שנה התוכחת אהו. ונפש בוגדים חמס. תאות הבוגדים חמס ואיך יוכיחו את בניהם כי אחרי שתאות הבוגר חמס וכן תאות הרשע. רשע לא יקשה בעיניו באחוזו בנו במדות הרעות ההנה ולא יכנו בשבט להסירו מהן גם אם יוכיח ירוע הדבר כי המוכיח אין לבו שלם עם דברי תוכחתו [לא יוכל לישב הדברים עד שיהיו נשמעים]: 3 גוצר פיו שומר נפשו. שהוא שומר את פיו שלא יפתחנו עד אחר הסכמת הלב. שומר נפשו, שושק שפתיו מחתה לו. שהרגיל שפתיו להיות ברשות עצמן לדבר מבלי הקדמת המחשבה ועיון או לבטא כל העולה על רוחו. מחתה לו. מחתה יראה, יש עליו להתיירא מנוק שפתיו כאשר יירא מן אחד מן האויבים כי שפתיו ברשותו: 4 מתאווה ואין נפשו עצל ונפש חרוצים חרושן. לא אמר מתאווה ואין נפש עצל לכן מירושו מי שמתאווה נפשו ואין חרע שהוא עצל כי האומר יעתי ולא מצאתי אל תאמן כמו שאויל (מגלה ו'):

(¹) עיין לקמן ביאור י"ד ג'.

5 דבר שקר ישנא צדיק ורשע וגו' הצדיק גם כי יהיה לו לעורו תועלת כי אם יריב את איש לא יחרפהו בשקר ולא יספר עליו לשון שוא. וענין ראש הפסוק למד מסופו ורשע יבאיש את אויבו או מי שיתקנא בו לספר שקר עליו ולהבאישו בעיני העם ויחסיר ויבאיש הבריות ברברי בויון וקצף : 6 צדקה תצר תם דרך. הזכות תצרנו מן העבירה ולמד מסוף הפסוק⁽¹⁾ ורשעה תסלף שהעבירה גוררת עבירה ושכר עבירה עבירה⁽²⁾ [י"ל תסלף בעליה עד שחביאנו לירי חמאת] : 7 יש מתעשר ואין כל להתנאות ולהתכבד ומאומה אין בידו : 8 כופר נפש איש עשרו. ראה אולת המתעשר ואין כל לתת פדיון נפשו ככל אשר יושח עליו. ורש לא שמע. לכן יחכם המתרשש. והן רב שהגיע לתועלת העושר מבלי נזק ולא פנה אל הרהבים ותאות כבוד להניח בעבורו דרך התועלת : 9 אור צדיקים ישמח⁽³⁾. נפש הצדיק דומה לאור לפי שהיא קיימת לעולם כמו האור ואין קיומה תלוי במקום אחר וולתי בשיית כאשר אור השמש אין הוויתו ווריתתו תלויים בסבה אחרת וולתי בשיית. ונפש הצדיק תשמח לעולם כי גם בעולם הזה תשמח במצות ואם יבואו על הגוף הייסורין תשמח בייסורין אף כי תשמח בעוה"ב שמחה שאין לה תכלית וכן השמש שמח לעשות לעולם רצון בוראו כמו שני ישיש כנכור לרוע אורח (תלים י"ט ו') ואיל (גמין ל"ו) עושין מאהבה ושמחין בייסורין עליהם הכתוב אומר ואוהביו כצאת השמש בנכורתו (שופטים ה' ל"א). ונר רשעים ידעך, ירמה נפשם לנר שידעך בסופו, שאורו תלוי בשמן או בשעוה וככלותם ידעך. וכן נפש הרשע תלויה בקיום הגוף כי עם הגוף היא שמחה ומצלת לפעמים בעולם הזה ובכללות הגוף תכלה שמחתה גם היא באכדון הולכת : 10 רק בזדון יתן מצה. הרשע רק בזדון יתן מצה כי לא יכלה זדונו ולא ימשול ברוחו וביצרו. גם יש לבאר מי שהוא תמיד בזדון יתן מצה שהמריבה מתולדת הזדון וכן כתיב בא זדון ויבא קלון (י"א ב'). ואת נועצים חכמה. מכירים כמבע הזדון הנמצא בהם ולא יפעלו על פי רצון לבם בהיות מחלוקת בינם ובין חביריהם כי יאמרו אולי הזדון מטה עצת לבם והפצם ומתיעצים עם זולתם איך יעזרו ועל איוה דרך ממריכת חביריהם⁽⁴⁾ : 14 תורת חכם מקור חיים לסור ממוקשי מות. כמו שהמקור נובע את נוזליו בכל עת גם החכם מוסריו מתחדשים בכל עת על כל בני אדם ועל כל פעולות ועניינים המורמנים לידם יחדשו חכמה ועצת צדק לסור מי שיוכח

⁽¹⁾ עיין לעיל ביאור י"א, ה'.

⁽²⁾ ההוספה הזאת מכ"י H.

⁽³⁾ עיין ר' בחיי לפי בהעלותך.

⁽⁴⁾ בבאור ר' יונה חסרים כאן הפסוקים י"א, י"ב, י"ג. פסוק י"ג נדרש ממנו

בש"ת א' ל"ט, ג' מ', ג' קצ"ו.

ונועץ בתוכחתם ודברי חכמתם ממוקשי מות: 15 שכל מוב יתן חן. שכל האמת יתן חן, יתקבל על השומעים מכלי ראיות כי האמת יורה דרכו. ודרך בוגדים איתן. המוענים מרמה ומעמיקים להראות לה פנים באיתן ובתוקף הראות פנים ואמתלאות יכריחו לב השומעים להאמין במענותם. ואולם נכון לפרש שכל מוב והוא שכל אמת או שכל המצטרף לסועל כענין שני שכל מוב לכל עושיהם (תלים קיא ו') יתן חן לבעליו כי יאהבוהו לבכות ומביטים אליו הכריות בעין ההדור. ודרך בוגדים איתן. כבודם ושיאם איננו רק בתוקף ובהטלת אימה או מיראת הכריות את כחם ואת עוצם ידם או את כבוד עשרם ומחניסים להם ומוייפים לכבדם ולא שיודה לב המגבירים אותם על כבודם ושיתהדרו לפני מחשבותם. איתן שם דבר וכן וחשב באיתן קשתו (בראש' מט כ"א) לאיתנו לתקפה (תרגום שמות י"ד כ"ו): 16 כל ערום יעשה בדעת ונסיל יפרוש אולת. בהסתר הסוד גם בשעת המעשה. ובמקום אחר דבר על שעת המחשבה כי גם יודיענה הכסיל שני אדם ערום כוסה דעת (י"ב כ"ג): 17 מלאך רשע יפול ברע. לפי שרבר על הכסיל שמגלה את מעשיו ואעים שהם מעשים שדרכם להסתירם ולהעלימם דבר על המגלים סוד ורעתם רבה יותר לפי שמויקין לאחרים ופרט בענין המגלים סוד והוא הקשה שבכולן והוא השליח המגלה סוד שבטחו בו גם שכור שכרוהו ויארע בענין השליחות גלוי הסוד גמול המעשה וההפיכה על כן קראו שלמה עיה מלאך רשע ואמר כי לא ינקה ואחריתו יפול ברע. וציר אמונים הוא השליח המכסה סוד בענין שני¹) ואיש אמונים מי ימצא (כ' ו'). מרפא לענין השליחות כי יוסף לתקן שליחתו לבר על כל מה שהוהירותו השולחים ואין צריך לומר כי לא יקלקל בענין השליחות לגלות כמעשה המלאך הרשע: 18 ריש וקלון פורע מוסר. דבר על המלאך הרשע המגלה הסוד ואמר כי הוא פורע מוסר ונגלה קלונו וגם ימצאנו עוני וריש כי ירעו בכגירתו ולא יבטחו לשלוח דברים בידו ולא לשאת ולתת עמו. גם כלל הוא לכל פורע מוסר כי ימצאנו ריש וקלון כי רוב האנשים אינם מניעים למדות הנכבדות המכבדות בעליהן ולא למדת החריצות אשר נאמר עליהן יד חרוצים תעשיר (י' ד') בלתי עיי שמירת התוכחת: 19 תאוה נהיה תערב לנפש ותעבת כסילים וגו' בלשון עבר יאמר לנקבה נהיתה ובלשון עומד לומר בסגול ולנקבה נהיה בקמץ. ואמר שלמה עיה כי התאוה לא תערב לנפש המתאוה רק בעורנו הווה ולא אחרי אשר עברה ונהייתה²) ומפני הנאת שעה ורע יתעבו סוד מרע כהודמן החמא לידם ותגבר תאותם עליו ונמשכים להנאת

¹ בכ"י כתוב וציר אמונים מי ימצא והוא טעות.

² בשערי תשובה א' ל"א פירוש אחר: נהיה כמו גשברת מלשון (דניאל ח')

נתייתי ונחליתי.

שעה ולא יחושו לנוק וחרסת עולם הבאים אחרי השעה. עמוד והחבונן כמה סכלותם וכמה תהיה שוא תמורחם. וזה אחד מן המקומות המוכיחים כי ענין סור מרע אשר בהודמן החטא ביד האדם ותנבר התאוה עליו יסור מן הרע¹): 20 הולך את חכמים יחכם, שהולך עמהם ונעשה כטפלה להם יחכם, ורועה² כסילים, שנעשה לראש כלשון ונתתי לכם רועים כלבי ורעו אתכם (ירמיה ג' טו). ירוע ישבר חדיק וחורע וכן אויל הוי ונב לאריות (אבות פיר): 21 חטאים תרדף רעה, רעתם שעשו ורסת אותם להכשילם בעבירה יותר חמורה כדי שיאבדו בלי תקוה אבל הצדיקים המוב שעשו משלם להם שלא להכשילם עוד בשום עבירה על דרך שאויל אדם שומר את עצמו מן העבירה וכו' (יומא ל"ח ע"ב) כמו שפי' בספוק לא יאונה לצדיק (י"ב כ"א), גם יחכן לפרש תרדף יוצא כי הוא מן הדגוש ויאמר הרעה שעשו הרשעים והחטאים היא גורמת ומסכבת להם שירדפו עבירות והוא על דרך ס' הראשון, וישלם טוב יוצא עיר ערום הלכו (איוב כ"ד י') הניה³): 22 מוב ינחיל בני בנים, הצדיק יוכה להנחיל נחלתו לבנים ולבני בנים ומכאן ואילך, אך חיל חוטא ווכה צדיק וכן אמר וצדיק ילבש (איוב כ"ז י"ז): 23 רב אוכל ניר ראשים ויש נספה בלא משפט, פעמים נמצא רב חבואות בניר הרשים אעים שאין ידם משגת לשדר ולעבוד אדמתם כדה מה לעשות בה והענין בשנת הברכה כי אז תעשה החבואה אעים שלא ובלוה ולא פרנסו אותה כראוי מחמת ענים, גם אז יש נספה בלא משפט, יש גם מן העשירים אשר פרנסו ועבדו אדמתם כראוי שנספה בלא משפט ומנהג שלא חצמה בגזירת המקום ולא תתן את יבולה בגזרת השיי, משיב חכמים אחור בלא משפט כענין בה משפטו כל הימים (שיא כ"ז י"א) מנהגו, והענין אל חבמה בחיל החוטא גם כי תראה שדרכו צלחה ולא ימצא דרך לאברן ממנו לסי מחשבת החושב ולא יסלא בעיניך את אשר אמרתי לך כי צפון לצדיק חיל חוטא כי לשיי נחכנו עלילות, גם יש לבאר במשמעות הלשון, רב אוכל, כאשר רב אוכל בניר רשים יש נספה בלא משפט וכן בא זרון ויבא קלון כאשר בא זרון (י"א ב') וכן רבים בספר חסרים מלת העת והדמיון, ויש נספה, הואיו נוספת להפארת ולצחות כמשפט, גם יש לפרש, רב אוכל ורע בניר העניים כי כל עמלם בניר אדמתם שאין פרנסתם

¹ עיין שית א' מ"ט.

² עיין פרקי אבות לר' יונה דף כ"ז ופ' ר' בחיי פ' לך לך.

³ איננו מוכן על איזה דבר שייך ההגח.

רק משם. ואע"פ כן אדמחם מצלחת לפעמים בנורת האל ית' ולא כפי חכמת הנבראים, והענין עולה גם הוא אל הטעם שכתבנו⁽¹⁾:

ד.

1 חכמות נשים בנתה ביתה ואולת וגו' הודיענו כי לא תתכן לאולת מדת בינונית שלא להרוס אכן האולת הורסת בירים והירים ירי העצה הנכערה והרעה המשובשת ולא יתכן נ"כ לחכמה מבלתי בינה כי החריצות וההשגחה מדרכי החכמה: 2 הולך בישירו ירא יי', הורנו כי היראה הנכבדת מגיע מן היושר והיא הנבחרת התלויה באימת העונש. ונלוז דרכיו בזהו. מסוף המסוק הגיד כי הירא מכבד את השיית ביראתו על כן שם הבוזה להסך הירא, וסוד הענין כי היראה מיושר הוא קיום מצות השיית, ומסני שזוכר לרוממותו וגדולתו ולא יכול לעבור את פיו והוא פ' נלוז המדות לא יירא לעולם את השם יראה נמורה וכבר ביארנו זה הענין בס' ש ע ר י ת ש ו ב ה⁽²⁾: 3 בפי אויל חמר גאווה⁽³⁾. שרש הגאווה בלב הכסיל והענק בפיו כענין שני ויצא חמר מגוע ישי (ישעי' י"א א') ולא יתכן לענק מבלי שישא פרי והפרי הוא דברי הגאווה והבוז. והענין כי נהג הכסיל בגאווה בפיו ובלבבו עד שאי אפשר לו לסור ממנה ולא יוכל לשמור שפתיו מדברי הגאווה כאלו ענק הגאווה בפיו שלא יתכן לו מבלי תת פריו כי חוק הכסיל את מכעו בגאווה ובגורל לבב ולא יכול למנוע תולדת הטבע. ושפתי חכמים תשמורם. לא תספיק לחכמים היות שפתיהם ברשותם למנוע ולחשוך אותם מדבר גבוהה אבל שפתותיהם שומרות איהם אם יעלה דבר גאווה על לבם שלא יבטאו בשפתותיהם אף בעת שלא יתנו לב לחסום פיהם מחשוף העולה על רוחם כי הרגילו שפתותיהם במענה רך ובדברי ענוה עד שלא תוכל שאת לדבר גדולות שפתותיו. ומדות הבינונים הוכיר למעלה נוצר פיו ולשונו שומר נפשו (ייג ג'). השמורם במקום תשמרנה אותם על כן המים בשורק שהיה במקום חולם: 4 באין אלפים אבוס בר ורב תבואות וגו' האבוס נקי מטנופת באין אלפים ואף גם זאת לבעל השרה לסכול שילינו השוורים על אבוסם אע"פ שמטנפים את הבית מפני החועלת שיגיע מהם כי רב תבואות בכח שור, גם החכמים שפתיהם תשמורם מדבר גדולות להמון העם

⁽¹⁾ מסוק כ"ח נדרש בשערי תש' א' ל' ליא ובבאור אבות צד י"ד ועיין ביאור משלי א' כ"ב וכ"ג ב'.

⁽²⁾ עיין באור כ' ז' ובכר תקמח ערך יראה.

⁽³⁾ עיין ר' בחיי ריש פ' חאזיג.

ואעים שיוורעין מעלת נפשם מיתר ההמון יסכלו דבריהם וכי ישנו וידברו לפניהם שלא כשורת כבודם ומוראם לא יקצפו עליהם וישאו במשאת העם מפני התועלת שיהיו דברי תוכחתם נשמעים ושתתהדר תורתם כי ברב עם הדרת מלך (י"ד כ"ח) שישאו העם במשא עסקיהם שיוכלו להפנות ולהנות בתורתם יומם ולילה כמו שאזיל יבקשו רחמים האשכולות על העלין שאלמלא העלין לא יתקיימו האשכולות (חולין צ"ב ע"א בלשון אחר). והוקנים יעצו את רחבעם אם תהיה עבר לעם הוה (מ"א י"ב ו') וגוי, והנה נשא לך שלמה ע"ה משל על זה כי הנך סובל טורח שינופת הבהמות מפני התועלת כי רב תבואות בכח שור אף כי טורח בני אדם מעלך והדרך ברב עם והעמדת ישיבתך בכח המסייעים ועוורים: 5 עד אמונים לא יכזב¹). מפני שיוורע והחזק שמתכונן ערותו, דע כי גם בשיחתו ובספור דבריו בעניינים שאין עדות תלוי בהם לא יכוב כי אילו למד לשונו דבר שקר לא נמלט מהבשל באחת מן הפעמים בערותו להוסיף על מה שידע ושמע או לנרוע. ויפיה שקרים עד שקר. מי שענה שקר כאחיו כל שיחתו וספור דבריו תחזיק כוב כי הרגיל לכוז ושיחתו גרם להיות לו עדות השקר קלה בעיניו. ובא לשון יפיה על השיחה התדירה ועניינו נשיבת רוח שפתיו ולמעלה אמר יפיה אמונה יגיד צדק (י"ב י"ז) ס' מי שכל שיחתו וספור דבריו אמונה יתברר לך כי יגיד צדק בעדותו על חברו ולא חששו השנאה או אהבת השוחד אחר שהרגיל בבחירת האמת בכל דבריו. ועד שקרים מרמה. איש שהרגיל בדברי מרמה לא תסמוך על עדותו כי קל בעיניו להגיד שקר על חברו, ושני פסוקים אלו שני עניינים הם וקרוכים לדרך אחד: 6 בקש ליץ חכמה ואין ודעת לנבון נקל. הליץ הוא העוסק בשיחות בטלות וגם מתלוצץ על הבריות ולועג על מעשיהם ודבריהם, והמדה ההיא אי אפשר מכלתי במול המורא ופריקת העול ושתי המדות אשר הזכרנו הן העוסק בשיחה בטלה והלצנות מרחיקות את האדם מן החכמה כי אין החכמה נמצאת ביושבי קרנות ובאוהבי הבטלה וכן לא חמצא רק בלומדים במורא ולא כלצנים המסירים יראה וכן אויל חכמה שלמדתי באף היא עמדה לי (מ"ד קהלת ב' ט') ועוד אמרו ז"ל מרה בתלמידים (כתובות ק"ג) ועוד כל תיה שאין שפתותיו נוספות מר תכוונה (שבת ל' ע"ב), ודעת לנבון נקל, לפי שהן ג' מעלות חכמה ותבונה ודעת היא המעלה היתרה. והוריענו כי מעלת החכמה שהיא הראשונה נמנעת מן הליץ סמך לזה כי נקל על הנבון להגיע למעלת הדעת שהיא המעלה הגדולה כי מתוך הבינה מגיעין אל הדעת בהרגיל בעל הבינה את לבו במחקוריו לברור הדעות האמתיות ולהרחיק את הדעות המשובשות

¹ עיין לקמן ביאור כ"א כ"ח.

ולא ישיג אל הרעת בלתי הנכון כמו שאויל אם אין בינה אין דעת (אבות ג' כ"א): 7 לר מנגד לאיש כסיל ובל ירעה שפתי דעת. למיד לאיש מושכת בעד למיד ולכל ירעה, לך מנגד יחסר הכינוי כמו ולקחת לך (דברים ז' כ"ה). והענין הרחק מחברת מי שנודע בכסילות והוא פעולת האולת והמדות הרעות וכן תרחק ממי שלא ירעה אותו בשפתי דעת כי חכרתו סכנה. על כן אתה צריך לחוש בספקו שלא תתחבר אליו עד שתחקור עליו אם הוא נזהר בדבריו שלא לגלות סוד ושלא לחרף ולבוזת מכעס או מגאווה וגדל לבב, שצוה להרחיק מן הספק מחברת מי שלא נודע בשפתי דעת וממי שנודע שהוא כסיל: 8 חכמת ערום הבין דרכו ואולת כסילים מרמה. מכל חכמות המשיגות לאדם יבחר לו מהם הערום חכמת כשרון המעשים ותקון המדות והכסיל יבחר לו מכל החכמות הערמה ומרמה ותואנה. ואלו אינם מגיעים בלתי מחשבה כמו שמצינו העמיקו סרה (ישעי' ל"א ו') העמיקו שחתו (הושע ט' ט') הבה נתחכמה לו (שמות א' י') חכמים המה להרע (ירמ' ד' כ"ב) על עמך יערימו סוד (תלים פ"ג ד'): 11 בית רשעים ישמד ואהל ישרים יפריח. ענין המשל להסרה כי כאשר אין התבונה גדלה עם העשכים הרבים כאשר ירבו ויפוצו בתוכה כן אין הישרים מסוארים ונהדרים גם לא יכולין להגביר היושר ולהשפיל השוא רבבות הרשעים והישרים יושבים בתוכם כי הרשעים לעולם משתדלים להוריד עדי כבודם מעליהם וגם בזה אסר דוד ע"ה סביב רשעים יתהלכו (שם י"ב ט') פ"י כאשר ירמו הנקלים והזוללים לבני אדם או יגברו הרשעים ויתהלכו לעולם סביב הצדיקים וישתדלו להשפיל תפארתם כי לא ימצא כבוד הרשעים רק ע"י שהנקלים והזוללים בכריות עשירים ונכבדים כי בעיניהם ימצאו חן הרשעים¹): 14 מדרכיו ישבע סוג לב ומעליו וגו'. סוג לב הוא העקש והנשען לעולם על מחשבתו ולא יקשיב לדברי זולתו להתבונן האם מוכים הם מדבריו ולשקלם ולהניח דבריו בהתבוננו מדברי זולתו מעם סותר דבריו, ובעל המדה הזאת הוא שבע לעולם ממעשיו ונוחה רוחו במנהגיו וענייניו וכי איננו רואה חסרון בשכלו וגרעון ברעתו כי הלא הוא שלם בעיניו אחרי שאיננו צריך להעזר בשכל אחר ובעצת זולתו ולא תמצא סתירה לדבריו רק ממחקרי בינתו. ועוד תדע כי בעל המדה הזאת איננו בעל מחקר לעולם כי ברוב הפעמים ישען אל העולה אל רוחו ראשונה ולא יחקור אם יש להשיב מחשבתו אחור כי בעל המחקר כמו שיעמול וישתדל להשקיף במחשבתו על צירי העיון ולהכיר האמת נ"כ נכסוף נכסף להעזר בעיון זולתו ולהכיר הנכונה מבין העיון. ומעליו איש מוכ. המים ממעליו

¹ פסוק ט' ו' נדרש בשית ג' רי"ז ובכיוור אבות צד ל"ה ע"ב.

² ועיון בשית ג' קב"ב ובבאור משלי י"ז ט"ו.

תורה על ההרחקה והפירור, והמעם מעליו ירחק ויפּרד איש טוב כי העקשות מרוע לב ואשר לא יתעקש והוא נוח להקשיב ולשמוע לדברי הבריות ההוא יקרא איש טוב והוא מרחיק דרכו מחברת סוג לב כי אם לא ישמע למועצותיו ולא יקשיב לדבריו והוא שומע לעצת יתר הנבלים ומקבל דעתם ישנאוהו על כך סוג הלב ואיש טוב יתרחק לעולם משנאת בני אדם על כן יתרחק מחברת סוג לב: 15 פתי יאמין לכל דבר. הנה קרא איש טוב לכל דבר שיש בו עצה שישמע לעצה וחושש לדברי הבריות והודיענו כי יתנהג בדעת במנהג שמועתו לעצה וירחק מעל עקשי לב ויכיר את הישרים ולעצתם ישמע ובשכלם יעזר, ועתה בא להודיע כי מדת השמיעה לעצה גם היא תרחק מדת הסתאים כי הם מאמינים לכל דבר לא יבחנו בין סוג לב וישר ולא יבדילו בין עצה נכערה לנכונה ולא כדרך שהזכיר באיש הטוב שירחק מסוג הלב. וערום יבין לאשורו, הערום וחזק בעל שכל ומחקר לא יתעוהו סוגי לב וישמע את כל היועצים המדברים וכאשר יגיע למעשה וישקול הדברים ויבחר הדרך הישרה ללכת בה: 16 חכם ירא וסר מרע¹ וגו'. החכם אע"פ שהוא סר מרע בכל יכולתו וחפצו הוא ירא סן יתעה במעשה ויקצר בחובתו וסוף הפסוק יורה עליו כי זה פירשו וכסיל מתעבר ובזמנ. הכסיל אע"פ שאיננו סר מרע רק מתקרב אל הרע הוא בוסח שלא יקרנו עון וכי דרכו זכה וסרמ על עונות הכסיל המריבה והעבירה כי מהם יגיעו השנאה והנוק מן הבריות ובכל זאת לא יירא ולא יחת ובזמנ כי לא יכשל: 17 קצר אפים יעשה אולת ואיש מזומת ישנא. לפי שהזכיר במדת הכסיל שהוא מתעבר תמיד ולא יירא מן הנוק ביאר עתה נזק הכעס ואמר הכעסן לא ימלט מהגיע כעסו לפועל רק ישנאוהו הבריות כי לא יוכל להעלים תאוותו ורצונו ויודע בהן או מבין דבריו כענין שני בשפתיו ינכר שונא (כיו כיד) או מתנועותיו והכרת פניו. והמזימות הם כמו בקשח הרע והשנאה והשמחה לאיר והנאווה ובחור ברע ומאוס בשוב, והנה הודיענו כי הכעס יגיע לפועל המחשבות הרעות יגיעו להודיע לבריות ולהכירם: 18 נחלו פתאים אולת, אולתם הוא נחלתם. וערומים יכתירו דעת, פועל עומד מבנין הפעיל כלומר יתעמרו בדעת ויעלו בגדולה בחכמתם וי"ם יכתירו דעת הם ישימו עמדת הוד בדעת כי הם יחבבו הדעת בעיני האנשים ויפארו אותה בחכמתם: 19 שחו רעים לפני טובים הנה הודיע כי הערומים מתפארים בדעת לא יחשו לאשר אין הסתאים מכירים בצבי תפארתם ועתה יודיענו כי אע"פ שהרשעים נכבדים בעולם לפעמים ודרכם צלחה כמה הם שפלים ושחים בעיני הטובים ורוב תקפם וכבודם לא הדר להם לפני הטובים. לפני טובים עניינו בעיני טובים וכן וכשר הדבר לפני

¹ עיין שית א', ט"ז ביאור אבות ב', י"ח.

המלך (אסתר ה' ה'), ורשעים על שערי צדיק, ישוה הרשעים במעמד הצדיקים ובהכרחם, וכן משיבי מלחמה שעה (ישעי' כ"ח ו') בשער לא יפתח סוהו (כ"ד ו') במקום וועד החכמים: 20 גם לרעהו ישנא רש') גם לאוהבו ויורעו לסנים ישנא אחרי שהתרושש, ואוהבי וגוי הגה אם יבוה העשיר את הרש או יויק לא יירא שיעורו הבריות את הרש כי גם לאוהביו ישנא, ואוהבי העשיר רבים, ואף גם זאת: 21 בז לרעהו חושא ומחונן ענוים אשריו'), על כן לא יכון שיבוה העשיר את הרש גם אם תנבר ידו עליו כאשר אוהביו רבים וכאשר ישנא הרש גם לרעיו. וכן אמר איוב אם הניסותי על יתום ירי (איוב ל"א כ"א), בז לרעהו לשון רעהו בזה כמו לא תעשוק את רעך (ויקרא י"ט י"ג) וכן וכל אשר לרעך (שמות כ' י"ז), כי כל ישראל נקראו רעים אך גם לרעהו הענין רע, ומחונן ענוים אשריו. לשון חונן מן הקל ענין חנינה וחמלה ומחונן מן הסועל המרובע, ענינו שממציא לדבר חן בעיניו וכן ואת עפירה יחוננו (תלים ק"ב ט"ו) חן לעפירה בעיניהם כמו כי רצו עבדיך את אבניה (שם), ומחנן ענוים שישא חן בעיניו ולא יבוהו מפני עניו אחרי שהכיר מעלתו בענוה, על כן נכתב במסורת עניים, והענין הסך בז לרעהו חושא. ויתכן כי מה שאמר למעלה גם לרעהו ישנא רש מוסב על ענין שחו רעים וגוי והטעם אל תאמר כי גם הטובים שחו בעיני הרעים כאשר יאתה פעמים שהצדיק שפל בעיני הרשע בטמ' ירי הצדיק בעניו ורישו כי גם לרעהו איש כלבבו ישנא רש: והנה אמת הנה נכון להשכילך בינה במה שאמר שלמה עיה על המדה הזאת¹) כי לא הזכיר הלשון הוה על כל המדות הטובות לבד פעמים שלש. דע כי רוב בני אדם בהכירם מעלת יראת חמא וחסירות באיש עני אעים שמאמינים ביתרון המעלות ההם על העושר והכבוד, בראותם האיש העני ההוא נכזה בעיני הבריות ולא צלחה דרכו לא יתנו הדר לו ואין לו חן ותפארת בעיניהם כי תולדתם תכבה את גר חברתם אף כי בהיות מעלת האיש העני מעלת הענוה לא יתהדר בעיניהם מפני מעלה החיית כי יאמרו אשר סכלנותו שפלותו ומפני עניו ורישו ומי שנמשך חסצו וחמרתו ליראת השם ועבודתו והרים אותו מבין הטבעים כאשר יכיר בדת ובשכל מעלת ענוה ומעלה בלמדה רצויה לשיית יראנו ונהדר בעיניו וירומסוהו וינשאהו ואם בווי הוא מאוד בעיני הבריות ולמעלות יתן חן ולא להצלחות הכלי העולם. על כן אישר שלמה עיה את הנוחן חן לעני ברישו בעניו ולא יגרע מהדר כבודו מפני רישו. כי העושה זאת כבר שלמו לו נעימות המדות וכבר נחתו מבקו אל מחו חסצו. והנה למדנו מהפסוק הוה כי בוין הרעים חמא

¹ עיין ביאור משלי י"ט ד'.

² עיין שית ג', קעיה ובביאור אבות ב', י'.

³ על מעלת מלת "אשריו" דבר ר' יונה גם בביאור אבות צד י"א ע"ב.

אך בהידור ובנתינת החן לא נתחייבנו רק על הענוים יראי שמים: 22 הלא יתעו חורשי רע וחסר ואמת חורשי טוב. ייחס ואמר חורשי רע בעלי המחשבות הרעות אשר בראותם עניות הענוים ומוט ידם יבווהו ויאמרו לו חפץ השיית בו לא קרהו כל אלה כענין שאמרו חבריו של איוב כבא עליו ייסורין שני, על אשר לא מצאו מענה וירשיעו את איוב (איוב ל"ב ג') ונאמר כי לא דברתם אלי נכונה כעברי איוב (שם מ"ב ח'). גם יתכן לפרש הלא יתעו יועצי רע המחטיאים את חבריהם וסופם שיתעו ויכשלו וחטאו גם הם וכמו שאמל כי המחטיא את הרבים אין מספיקם בידו לעשות תשובה (פ' אבות ה' כ"א): 23 בכל עצב יהיה מותר. יעיר במקרא הוה על הזריות ואמר כי לעולם ימצא יחרון בכל עמלו כי בכל עת שיגע אם מעט ואם הרבה אם בחכמה ואם בדרך ארץ אי אפשר שלא יעלה בידו תועלת. ודבר שפתים וגוי, ולעולם ימצא חסרון בשיחה בטלה כי היא גורמת הבטלה ברוב הפעמים וכבר נתבאר רוע מדת הבטלה בכמה מקומות ונתייחסה השיחה בטילה לשפתים וכמוהו אמרתי אך דבר שפתים (ישעי' ל"ו ה') כי אינה ראויה להתישב אל הלב. גם יש לפרש ודבר שפתים המתספר על המעשה אשר בדעתו לעשות כי המעשה תלוי בשיית איננו ביד האדם ותמעול בו מחשבתו בהשענו אל כינתו וכחו: 24 עמרת חכמים עשרם. ואולת כסילים שהיא עשרם היא אולת הכסילים. ואולת כסילים אולת. השנות הלשון לחיוק הדבר וכן קשר קשר (מ"ב י"א י"ד) והענין כי העושר עמרת חכמים וחכמת המסכן בויה ודבריו אינם נשמעים והחכמים בעת הצליחם בעושר וכבוד תעוו ידם לאהוב הצדיקים ולעורר יראת השיית ועבודתו בעולם ולהשפיל הרשעים והחנפים ולהרים ראש האמת. אכן העושר לכסילים היא עיקר אולתם מכמה פנים כי אז ירום לבבם וגם העם יכשלו ויכבדו וישוכו רבים לכסלם בראותם ידי הכסילות גוברת והם ירימו קרן לרשעים גם תתם לאל ידם למלאות חסצם בעבירות ובחטאים. גם יש לבאר עוד לשון המקרא על הענין הזה אולת כסילים אז היא אולת נמורה¹ ויתכן לפרש כי סוף המקרא להשלים טעם לתחלתו והראיה כי לא אמר ואולת כסילים בואו ובא להראות שהדבר כן שעמרת חכמים עשרם כי אז הכסילים ורשעתם תחשב אולת נמורה נגד בני אדם כי בשבת החכמים בשפל לא תודע האולת בארץ כי יבחרו רבים בדרך הרשע ותהי להם לחכמה: 25 מציל נפשות עד אמת ויפיח כובים מרמה. נפש עשוק הוא מציל כי השב ישיב לו העושק אשר עשק ויציל נפש העושק מן העון ויכלאנו מבא ברמים ויחשוק נפשו מני שחת. ויפיח כובים. ואשר יפיח כובים וכן יפיח אמונה יגיד צדק (י"ז י"ז). והטעם

¹ עיין בר הקמח ערך עשיר.

מי שדבריו ושיחתו תרירים בכוב גם כי לא העיר בכוב ולא ענה שקר באחיו קל הוא עליו לרמות חבריו בפועל ולהונותם אחר שאין השקר נמאס בעיניו והוא מרגילו בשפתיו כי לא יבדל האדם מן המרמה והאונאות בעת שיפגע יצרו בהזמנתם בלתי אם ישנא השקר וירחקו: 26 ביראת יי' מבטח עו¹) ולבניו וגו'. יראתו בטח וסחרו השקט. גם לבני היראה יראתו למחסה והבטחון יתר על המחסה שני טוב לחסות ביי' מבטוח באדם וביאור הענין הזה בשעריים: 27 יראת יי' מקור חיים. מדה אחת והיא מקור לכל הפעולות הנכבדות ויש מדות נכבדות ולכל אחת מהנה תולדות רבות ומעשים עצומים תלויים בהם ויראת השיי' מקור לכל המדות הנה שהמדה הזאת תחתית ויסוד לכל המדות והפעולות הנכבדות וכן אמר הנביא ביי' יצדקו ויחללו כל זרע ישראל (ישעי' מ"ה כ"ה) ואיש אין בארץ שלא יחמא אם מעט ואם הרבה והראיה הנמורה כשיעור יראת הנכבדים הוא יראת המלך וביאור הענין הזה בשעריים²): 28 ברב עם הדרת מלך ובאפס לאום וגו'³). מה מאור ירא את השיי' בוסת ושל מן המלך כי הירא את השם אין בטחוננו תלוי בבי' ובטחון המלך תלוי בכריות כי ברב עם ובאפס לאום מחתת רוון יראת הארון: 29 ארך אפים רב תבונה מי שמושל כנעסו ואינו נוקם בעת חמתו עד שתתישב דעתו ויחשוב ברת מה לעשות מן המדה הזאת מגיע להיות רב תבונה כי לא יגיע איש קצר רוח למחקר לפי שיקח בידו המחשבה הראשונה שחשמו עליו ולא ימצא את לבבו להתיישב ולהשניח על צדי המחקר לראות אם יש צד שיסתור את מחשבתו עד שיגיע למחשבה המקיימת והשקולה וזה לא ימצא רק כבעל הישוב ומי שהוא ארך אפים הוא בעל הישוב, ועוד תדע כי מי שא... וחנם כשיכבד עליו דבר כשתעלה מחשבה על לבו ותישב בעיניו וישמע את חברו משיב עליו יקשה בעיניו וירחה תשובת חבריו מעל דבריו ולא יתישב לשקול אם יכונן דברי חבריו ולהודות על האמת. הנה כי סבת התולדה המביאה למעלת אריכות אפים היא המביאה להיות האיש רב תבונה. עוד תדע כי בעל קצר רוח כשישמע דבר שלא יתקבל על הדעת בתחלת העין לא יוכל למהר עיני התבונה על הדבר ויחתוך להזניחו ובעל התבונה יאזין עד תבונת דברי חברו עד יחקור מילין ופעמים שיתקבל עליו הדבר בסוף העיון. עוד תדע כי הכעס וקיצר רוח יבלבל המחשבה מהגיע

(¹) עיין באור משלי כ' ז'. ובנימוקי ר' יונה על חר"ף ברכות סוף פ"א כתוב: הטעם להיות כורע בברוך ולזקוף בשם מפני שבשעת שכורע מראה הפחד והיראה... וכשווקה מראה הבטחון... וזה תלוי בזה שמי שירא מהשיי' חוא בוסת בו כענין שנאמר ביראת ה' מבטח עיו.

(²) הפסוק חזק נדרש גם באגרת התשובה לר' יונה בתחלתו.

(³) עיין למעלה בבאור י"ד וכר' בחי' פ' בלק.

אל עמק המחקר וכן אויל כל הכועס אם חכם הוא חכמתו מסתלקת (פסחים ס"ו) ממנו וחמיר תקראנה תלאות המכעיסות את האדם והעולם רבו יגונותיו לכן יעקור האדם שרשי אהבת חבל מלבבו כל יהיו יגוניה עוכרים אותו ולא משושה וגילה מרבים שמחתו כי שתי המדות האלה לא תתקיים האחת מבלעדרי חברתה וכאשר יעשה כן נקי יהיה לבבו למחקר החכמה. הנה כי ארך אפים אשר מהר לבבו מקצוף על הכלי חבל בשומו סניו לדרוש החכמה יגיע להיות רב חבונה. וקצר רוח מרים אולת. קצר הרוח בעת כעסו יגלו שפתיו את כל העולה על רוחו מגודל לבבו גאווה וכוז. וכל זמן שהיה חושך שפתיו מהוריע גאותו וגאוונו וזרן לבו היה משפיל המכעים הרעים והמחשבות השנואות, ונאמר על ענין הזה ואם זמות יר לפה (ל' ליב) ועוד נאמר זמותי כל יעבר פי (תלים י"ז ג'). וכאשר יבטא בשפתיו ויודיע זומת לבו נמצא מרים ומחוק האולת הממונה בלבו כי בשלוח פיו עליה חחוק ותשרש במכעו: 30 חיי בשרים לב מרפא. רוב הרפואות פועלות למקצת האיברים ונוק למקצתם ולב הסבלנות חיי כל האיברים. בשרים אברים. נקרא לב הסבלן לב מרפא לפי שהוא מרפא לגופו ולנפשו מן הכעס והיגון כמו שנאמר והסר כעס מלבך והעבר רעה מבשרך (קהלת י"א י') ומרפא לוולתו. ומענה רך כמו שנאמר מענה רך ישיב חמה (פ"ו י"א) ונאמר ולשון חכמים מרפא (שם י"ב י"ח). ורקב עצמות קנאה. אין צריך לומר כי משמן בשרו ירוה מן הקנאה כי גם העצמות שהם קשים ירקבו מחלי הקנאה. וערך ענין הקנאה בהפוך ענין לב מרפא. לפי שזה חיי בשרים וזה רקב עצמות או מפני שהולדת הקנאה ממקום חולדת הכעס מן המרה השחורה. עוד יתכן לפרש לב מרפא הוא הלב המשוב שיררוש טוב לעמו והוא חיי בשרים כי לא יחולו בו הקנאה והשנאה: 31 עושק דל וגו'. העושק בדברי חרפות בין בצורתו בין בעניני הרף עשהו שהיה יכולת בידו ליפוחו או להצליחו. ומכברו חונן אביון מכבר האל: 32 ברעתו ידחה רשע וחוסה במותו. כדרך תמותת רשע רע (תלים ל"ד כ"ב) כי שבע יסול צדיק וקם (כ"ד מ"ו) ורשעים יכשלו ברע. שאין לו תקומה לפני רעה אחת אף כי לפני שבע, וחוסה במותו צדיק. אין צריך לומר שהוא חוסה בעת הרעה שלא ידחה בה כי גם במותו הוא חוסה בשיית להציל נפשו ממות כענין שנאמר וצדקה חציל ממות (י' כ') ונאמר יחשוד נפשו מני שחת (איוב ל"ג י"ח) ונאמר ויגיעו עד שערי מות (תלים ק"ז י"ח) ונאמר מרוממי משערי מות (שם מ' י"ד) ומצינו שאמר ישעיה לחזקיה כי מת אחה ולא תחיה (מ"ב כ' א') והתפלל חזקיה ואיל שאמר חזקיה מקובל אני מאבותי אפי' חרב מונחת בצוארו של אדם אל יתיאש מן הרחמים (ברכות י'): 33 בלב נכון תנוח חכמה. מפני שהוא עוסק בחכמה ליחרון הכשר מעלתה ומכיר ביקר תפארת גדולתה והיא צפונה אחו וישית אליה לבו כאוצר לפנינים ולא

ילמדנה רק להגונים ולא ידבר בלתי דבר בעתו. וגם לא תודע לאיש מעלתו בחכמה ישמח וישש עליו כמוצא שלל רב, ובקרב כסילים חודע. הכסילים לא יצפנו החכמה לעולם כי ידברו בה בתוך הכסילים בלתי דבר בעתו כי אין חפצם מן החכמה רק להתכבד ועיקר עמלם בה למען ידעון הבריות כי למדו חכמה וזה על דרך פירושם ויל שהביאו משל לענין הזה כי האיסתרא בצלוחית מקשקשת ובכים אשר הוא מקום הראוי קולה לא ישמע (כ"ט מ"ה בלשון אחר). ויתכן לפרש פעמים שתנוח החכמה בלב נכון שלא יודיע חכמתו ולא ידבר בה ואע"פ כן חודע בקרב כסילים אף באין מגיד אף באין משמיע כי הנכון מן הכסילים יודע בהנהגותיו ויכירוהו בתנועותיו כי לא ישחק בשחוק הכסילים ולא ישיח בשיחתם השנואה ולשונם הרע וכמעשה הכסילים אשר ישב כתוכם לא יעשה ומדותיו והנהגותיו נכדלות מהנהגותם ואז נודעת חכמתו בהיותו בין הכסילים ותבדילנו החכמה ממעשיהם ולא ימשך אחריהם כענין המור שנרגש טוב ריחו יותר במקום הטינופת. או יהיה סדר המליצה כי פעמים שחננו החכמה בלב נכון כגון שהנכון ההוא בין הכסילים כי או לא ישליך הפנינים לסניהם והנה אז אינה נודעת בדבור אך חנוח בלב הנכון והיא נודעת בהנהגתו וכאילו אמר בלב נכון חנוח חכמה בהיותו בין הכסילים ובקרב כסילים חודע: 34 צדקה תרומם גוי'. צדקה תרומם כל אומה ואף כי אינם יודעים לעשותם לשמה רק להתפאר יצליחו ויעשירו בשכר הצדקה. וחסר לאומים חמאת תכסר על השננות חמאת: 35 רצון מלך לעבד ומשכיל² ידוע הוא כי אין רצון המלך ותבתו רק לעבד משכיל ועברתו לכן מביש אע"פ שעבד אותו. גם הכורא ית' אין רצונו רק למשכילים העושים מצותיו מאהבתו ויראתו ולא רצונו לאוהבים בהם להתפאר או לאשר יראתם אותו מצות אנשים מלומדה אע"פ שעובדים את השי"ת בקיום המצות ואמנם פרם יקבלו ושכר יהיה להם חלף עבודתם.

מ"ו.

1 מענה רך ישיב חמה² פתח בשער הראשון והוהיר האדם להרגיל את לשונו במענה רך והראה את הפכו במענה רגז וזעף כי מענה רך ישיב החמה ודבר עצב והוא המדבר בלשון רגז וזעף בהתוכחו את חבריו, יעלה אף. הנה כי מענה רך ישיב חמת מי שחרה אפו ומענה רגז יוליד

¹ מ' פרקי אבות א' ב'.

² עיין למעלה ביאור משלי י"א, כ'.

³ עיין שי"ת א' כ"ט וביאור משלי י' כ"ב ולי"ב.

החמימה: 2 לשון חכמים תיטיב דעת. ראה כמה בין לשון חכמים ופי הכסילים כי החכמים לא יספיק להם הוריעם את דרך הדעת לאמר זה דרך הדעת לבו בה אכן לשונם תיפה הדעת ותגדיל מעמם ותאדיר מליצות עד היות הדעת מקובלת באוני השומעים ויערב עליהם הענין בגודל נכוחותיהם. תיטיב דעת, תיפה וכן טובת מראה מקובלת ויפה, ותיטב את ראשה (מיב ט' ל') בהטיבו את הנרות (שמנות ל' ו') לשון תקון, ופי כסילים יביע אולת. גם יש לפרש לשון חכמים תיטיב דעת בני אדם אך אין לשון הפסוק נערך לעומת זה: 3 בכל מקום עיני ה' צופות רעים ומזימים. הבורא ית' משלם גמול על דברי האולת אשר יביע פי כסילים מבלתי מעשה, וכן אמר הנביא עיה וה' שם היה ונאמר על כן על בחוריו לא ישמח ה' וגו' כי כל פה דובר נבלה (ישע' ט' ט"ז): 4 מרפא לשון עין חיים¹ וסלף בה שבר ברוח, רפואת הלשון נכבדת מאוד כי יתר הרפואות והסמים פעם יועילו ופעם לא יעילו אבל רפואת הלשון לא יתכן לה מבלתי תועלת כעין החיים אשר רפואת פרו לא חשוב ריקם כי כאשר יוכיח החכם מי שהוא ראוי לקבל תוכחת אי אפשר שלא יבא דברי תוכחותיו בלב הנוכח בהתמדת התוכחת לתקן דרכיו בכל או במקצת לכן לא יתיאש המוכיח ולא ילא הנוכח ולא חמלא אונו משמוע וכל זה להפציע לשמוע ולקבל התוכחת כמרפא עין החיים אשר תועלתו לאשר יקה מפריו ולא לאוילים וללצים אשר ישנאו התוכחת שהרי כתיב אל תוכח לץ (י"ח ח') וכתיב יוסר לץ (ט' ו') על כן סמך למקרא הזה אויל ינאץ מוסר אביו לאמר כי לא יהיה הלשון לעוור ולהועיל ולא עליו דבריגו. גם נסמך הענין לאשר כתב למעלה לשון חכמים תיטיב דעת שהן מייפים דברי הדעת עד היות מוסריהם מקובלים, וסלף בה שבר ברוח. כמו שמרפא הלשון נכבד מכל מרפא בן החלי המגיע מן לשון והוא אשר סלף בה קשה מחלי הגוף כי הוא שוברת הרוח ונאמר רוח איש יכלכל מחלהו ורוח נבאה מי ישאנה (י"ח י"ד) וחולי המגיע מן הלשון הוא הביון והלעג וחלישות הדעת מהלבנת פנים, על כן אויל כל המלבין פני חברו ברבים אין לו חלק לעולם הבא (סנהדרין ל"ט). ויש לפרש מרפא לשון עין חיים. רפואת הלשון נכבדת מאוד כי יתר הרפואות והסמים תועלתם בהסרת החולי ולא להוסיף על החיים הראויים ומרפא הלשון יוסיף חיים כי ע"י התוכחת ימצא האדם דרך החיים כמו שכתוב ודרך חיים תוכחות מוסר (ו' כ"ג). גם יש לפרש להיות הדבר יותר הפך מענין סוף הפסוק מרפא לשון דברי פיוס ותנחומין לישוב דעות החברים כמו שאויל המפייסו בדברים גדול

¹ עיין שית ג', ר"י; ד', מ"ז ור' בחיי פ' יתרו.

מכולם¹) (כיב מ' ע"ב) ונאמר כושל יקמון מיליך (איוב ד' ד'). וסלף כמו שכתוב למעלה: 5 אויל ינאץ מוס- אביו. ר"ל כי לא לו יהיה מרפא הלשון לעזור ולהועיל כי אם לחפצים לשמוע ולקבל התוכחת כמרפא עץ החיים אשר תועלתו לאשר יקח מפריו ויאכל וכענין שנאמר יוסר לץ לוקח לו קלון ומוכיח לרשע מומו (מ' ז'). ושומר תוכחת יערים. האויל ינאץ התוכחת וימאן לשמוע. אמנם מי שלא ינאץ מוסר ויחפוץ לשמוע ויטה אוון להקשיב אעים שיצא מכלל האוילים ומדתם אף לא יצא ירי תובה עד שישמור התוכחת בלכבו והשומר אותה לבל ישכחנה הוא אשר יחכם ויערים והשמירה הזאת היא לשמור ולעשות כענין שכתוב תשמרון לעשות (דברים ח' א'): 6 בית צדיק חסן רב. בבית הצדיק חוקה עצום מלשון לא יאצר ולא יחסן (ישעי' כ"ג י"ח) כי לא לעולם חסן (כ"ז כ"ד) והמעם הון הצדיק וכבודו יתקיים לעולם כמו שכתוב ולבניו יהיה מחסה (י"ד כ"ז) ונתיב אשרי בניו אחריו (כ' ז') ובתבואת רשע נעכרת. ושלות הרשעים למספר שנים כמו שכתוב ושמת חנף עדי רגע (איוב כ' ה') יצפון לבניו אונו (איוב כ"א י"ט) ובתבואת רשע נעכרת. בית הצדיק כאשר ירשע בן הצדיק וינאץ מוסר אביו במה שירייה הוא מתוך ומחשם ויוסף על הון אביו יעבור גם את אוצר אשר נקבץ ונאצר בנקיון כסים ובכשרון המעשה ונכתב בדבריהם ז"ל על הון צדיק אחד שאבד עם הנוסף עליו מהון צדיק שלא פור ממנו לאביונים כפי הראוי עליו ושאלו את הבת היורשת על סבת אבדן העושר ההוא ותענה אותם דבר בא זה ואיכר את זה (כתובות מ"ו) תבואת. ריוח ותוספת וכן תבואת רשע לחמאת (י' מ"ז) ותבואתי מכסף נבחר (ח' י"ט) ובושו מתבואותיכם (ירמ' י"ב י"ג). נעכרת. נמצא בזה בית לשון נקבה וכן כי שחה אל מות ביתה (שם ב' י"ח): 7 שפתי חכמים יורו דעת. מלשון אשר זורה ברחת (ישעי' ל' כ"ד). שפתי חכמים גם בדברים בלא כונה וכלא מחשבה קורמת לא יכילו שפתיהם עקשות והשניאה והשובש כי שפתיהם יורו דעת שלא יתערב עם דבריהם דבר עקש ונפתל כאשר יורו במורה את הבר להסיר ממנו את התכן משקל אביו בלשון הנה הוא זורה את גורן השעורים (רות ג' ב'). ולב כסילים לא כן. הכסיל לא הרגיל נפשו להכיר דרך האמת ולא ישיג לבו במחקר ועיון במחשבה לברור הדעת מן שוא ודבר כזב מה ששיגוץ שפתי חכמים ע"י הרגל בלא הקדמת מערכי לב: 8 זבח רשעים תועבת יי' ותפלת ישרים רצונו אף כי זבח ישרים. ועל דרך זה וקרוב לשמוע מתת הכסילים זבח (קהלת ד' י"ז) מ"י קרוב לשמוע לצדיקים השומרים רגלם כאשר ילכו אל בית האלהים וגם זה הלשון משער הלשון:

¹ חגירסא שלנו: והמספיקו בדברים מתבדך ב"א ברכות.

² עיון ביאור משלי י"א, י"א.

9 תועבת יי דרך רשע המקרא הוה מעם לאשר מעלה לו כי השיית מתעב
 ובח רשעים יען כי דרכם נתעבת, ותפלת ישרים ירצה ויאהב יען כי מעשיהם
 רצויים ואהובים. דרך רשע, מדותיו והנהגותיו, ומדרך צדקה, מחור ומחפש
 אחרי המעשים הטובים והוא עיקר עמלו בעולם והשתדלותו ומחיתו טפלה:
 מדרך לשון חיפוש והשתדלות, ויש אשר אמרו כי כל הבאים מבנין הדנוש
 בלשון יוצא שגורם לאחרים שירדפו וכן מדרך אמרים (י"ט ו') ורדפה את
 מאהביה (הושע ב' ט'): 10 מוסר רע לעוזב אורח¹, מי שהוא עווב
 אורח מאשר יתקפנו יצרו אך דעת הלב לא ישנא את התוכחת ייסרנו חשיית
 למען ישוב מדרכו הרעה אך שונא תוכחת ימות כי אין לו תקוה ותקנה והוא
 קשה מן העווב אורח, ובמקום הזה פותח בשער תקן הלב להודיע את
 דעת הלב השונא את התוכחת: 11 שאול ואכדון נגד יי אף כי לבנתו ונוי,
 יזהיר את האדם למהר לבו כי השם בוחן כליות ולב על כן יבוש האדם מחרוש
 בלבבו מחשבות און ומשנאת התוכחת ויטהרנו מגילולי היצר לפני השיית
 אשר יבחננו בכל עת, וזהו שאמר אף כי לבנת בני אדם, כי הנפש נאצלת
 מן הכבוד ואם ארץ עיפתה ביסוד העפר הן וכל אשר בהן גלוי לשיית אף כי
 הלבבות אשר נחצבו מן הקדש כי יבחנם השם ויחקרם כענין שני נר אלהים
 נשמת אדם (כ' כ"ז), וזאת אזהרה נכבדת לקרב את חדרי הלב, כי השם
 בוחן אותו על כן יבוש הלב ויכלם מלפני יי²: 13 לב שמח ייטיב פנים
 ובעצבת לב וכו' נתכוון ע"ה שנלמוד מזה שלא יעלה על הדעת שאין תועלת
 והסדר על מחשבות הלב כי אם בדברים ובסועל ונתן מוסת כי יש ללב סועל
 בנוף כי עיקר הנאת הנוף וצעריו תלויים בלב כי משמחת הלב יגיע עיקר
 חענוג הנוף כי לב שמח ייטיב נהה (י"ז כ"ב) ובעצבת לבו ויוגו יגיע שכר
 רוח ולא תמצא הנאה לנוף עם שבר רוח וכמו שני ורוח נכאה מי ישאנה
 (י"ח י"ד), עתה ראה עונש הלב השמח בחטא ובאולת, גם כי עיקר הנאת
 הנוף ישים בחטא שעיקר הנאתו תניע מן השמחה וגם נכרת בו כי לב שמח
 ייטיב פנים גם לעומת זה תשקול שכר לב השמח במצות³ והמצמצער
 על החטא והרשעים ישמחו בחטא וברשע שנאמר אולת שמחה לחסר לב
 (פ"ו כ"א), והצדיקים שמחתם בעבודת השיית שני שש אנוכי על אמתך (תלים
 קי"ט קס"ב) ונאמי שמחו ב'י וגילו צדיקים (שם ל"ב י"א) והענין הזה שכתבנו
 נכבד מאור על כן סמך למקרא הזה: 14 לב נכון יבקש דעת, כי
 שמחתו בחכמה, כי השמחה שרש כל התענוגים שגם בנוף נכרת וכאשר
 בארנו, גם אמר החכם תורתו יצהיל פנים שני חכמת אדם תאיר פניו (קהל

¹ עיין ש"ת ב', י"א וביאור משלי א' ח' וי"ט ט"ו.

² חפסוק י"ב נדרש בשיית ב', ח'.

³ ראה גם פירוש י"ג, ט'.

ח' א') ואפשר על דרך רחוקה שבא ללמד כי תרגיש בארץ לא יאהב לין התוכחת כאשר לא ייטיב לבו את פניו בשמעו את דברי התוכחת: לב נכון יבקש דעת ופי כסילים ירעה אולת אין צריך לומר כי לא יבטא הנכון אולת בשפתים כי גם בקרב לבו כל מחשבותיו לבקש דעת עד שימצאו והדעת הוא שקול הדעת בדברים המסופקים ומן הכינה יניעו אל הדעת, ופי כסילים וכו' ירעה, ינהיג ויקים האולת בעולם כי בראותו גם את זולתו אשר יעשה אולת יעורנו במענותיו, לשון רועה רוח (הושע י"ב ב') ורעו אתכם דעה והשכל (ירמיה ג' ט"ו): 15 כל ימי עני רעים¹ וטוב לב וגו'. ביאר שאין טוב לב בכלל מה שאמר כל ימי עני רעים כי טוב לב אע"פ שהוא עני הנה טוב לבנו כמשתה תמיד והפסוק גם האמור למעלה לו לב שמח ייטיב סנים הקדמה אל הענין הבא אחרי זה: 16 טוב מעט ביראת יי² מאוצר רב ומהומה בו, לכן מי שאוהב את השם ית' ויתעלה ישמח בחלקו ויסתפק במעט אשר לו ולא יתאוה ממון אחרים וייטיב לבו ביראת השיית ואף אם עני הוא טוב לב כמשתה תמיד: 17 טוב ארחות ירך ואהבה שם³ משור אבוס וגו'. הביא משל מטבעי בני אדם כי ייטיב להם המעט בחברה שתנעם להם מן המשמנים עם חברת שונאי נפשם, ומן המשל עליו ללמוד כי עאכ"ב שתחסיים דעתך במעט באהבת השם ית' וית' ויראתו כי הלא אהבתו טוב לך מחברת כל האוהבים ואל תחאו לשלות הרשעים כי רבה משמטה ושנאת השם אותם: 18 איש חמה יגרה מדון וארך וגו'. כאשר תבקש להפריד בין עצומים לא תבקש איש חמה כי כאשר יקצוף על ענייני עצמו ויתעבר על ריב לא לו ויגרה מדון בין האנשים אשר להם הריב כאשר יקוץ במענת אחד מהן ויקצוף עליו ולא יסבול דברי כל אחד לישב דעתם במענה רך וארך אפים ישקט ריב: 19 דרך עצל במשכת חדק⁴, כנגד הקוצים אשר בדרך ולא יכול איש לעבור כן העצל לא יוכל להיות רק לאחור ולא לפנים להגיע מסדה למדה, ואורח ישרים סלולה, ערך אורח ישרים בהפך דרך עצל וכיאר הענין בשערים, ישרים, ישרי לב, עד הנה שער הלב: 20 בן חכם ישמח אב וכסיל אדם כוזה אמן, הכסיל כוזה את כל מי שלא יירא אותו גם אם נתחייב במוראו וכבודו תכלית חיבה כי אין הכסיל מוכרח בדבר כי אם בהכרח שבט ואימה, על כן הוא כוזה אמן שאין שבטת ואימתה עליו כאימת האב, ואשר קראו הנה כסיל אדם כי גם לבני האדם נקרא כסיל מי שכוזה אמן כי גם המון עם הארץ דרכם בכבוד

¹ עיין ביאור אבות ד', א'.

² עיין ביאור משלי י', כ"ה.

³ עיין ר' בחיי פ' פקודי.

⁴ עיין ביאור משלי ד', כ"ב; ט"ז, ו"ז.

אב ואם. ואדם שם הכלל נפש אדם. אדם לעמל יולד (איוב ה' ו') ועל גוי ועל אדם יחד (שם ל"ד כ"ט) ועל כל אומות. ויתייחסו בכלל זה פעמים רבות המון העם הנוטים בתאותם ומעשיהם לחולדות האדמה ולא אל נפש החכמה. גם בני אדם גם בני איש (תלים מ"ט ג') אך הבל בני אדם (שם ס"ב ו') כוב בני איש מעלתם מכובת אינה נמשכת. במאוזנים לעלות. אכן גם בני איש בעולם לעלות במאוזנים המה מהבל יחד. כי אין משקלם נחשב למאומה. ובני איש הם בני אדם הנכבדים בשכלם וחריצות. ובא על דרך זה שכתבנו וכמיל אדם יבלענו (כ"א כ') כי המבלע אוצר אביו גם להמון העם יקרא כסיל: 21 אולת שמחה לחסר לב⁽¹⁾. מי שאין לו לב השמחה לו היא אולת. לפי שהשמחה תתעורר מן הלב קרא אל אשר שמחתו באולת חסר לב. ואיש תבונה יישר לבת. לא מצא הסך גמור למדת חסר לב כאיש תבונה⁽²⁾ כי לא כל הנבונים שמחים במצות עד הגיעם ממדה למדה למעלת הצדיקים שני בהם שמחו ביי וגילו צדיקים (תלים ל"ב י"א). שמחה לצדיק עשות משפט (כ"א מ"ו). על כן אמר ואיש תבונות יישר לבת. יישר יום יום אל מדותיו כי יצר לב האדם רע וצריך לתקנו וליישרו ולשום פני תאותיו וחציו אל הנבונות. והנה ישור המהלך וההנהגה והיא תקון המדות הנדר הגדול להזהיר מן האולת והחטא והסולם הנבונה לעלות ולהגיע אל השיית ואל אהבתו ורצונו. עתה ראה מרחק מחוק איש תבונה מרתו לענין האולת ממדת חסר לב כי החסר לב שלא יעסוק בגדר השמירה מן האולת והחטאים והוא ישור המהלך ותקון המדות כי גם יעשה האולת ועם כל זה לא יראג לאשר יתקפו יצרו לחטא אבל ישמח לעשות אולת. והנה כללנו כי כשיזכיר בספר הזה שתי מדות בפסוק אחד האחת אהובה והאחת שנואה תמצאם לעולם בהפך האחת לחברתה וכן שני התוארים לבעלי המדות האחת ענין ההפך לחברו: 22 הפור⁽³⁾ מחשבות באין סוד וברוב יועצים תקום. הפרת מחשבות יארע ויקרה באין סוד כי כאשר יגלה האדם סודו יגיד השומע (לאחיו) ולמרעהו ובין איש נכון יודע לרבים ויפול דבר שיתחכם אחר העם לכטל הענין שהוא שלא יגיע⁽⁴⁾ למעשה. וברוב יועצים תקום המחשבה. הודיע הסבה להפרת המחשבה והסבה להקמתה כי בהסתר הסוד ואין יועצים אעים שלא גרם את הפרתה עד שלא הגיע לסבת הקמתה. סוד ועיצה שני עניינים הם כי הסוד הסתר דבר והעצה חקירת הדעות על הדבר: 23 שמחה לאיש

(1) MS. H: דומה שאין לו לב לפי שהשמחה.

(2) MS. H: כי כל הנבונים שמחים במצות ומגיעים למעלת הצדיקים.

(3) עיין שית ג', רכיה ופ' אבות צד ד' ע"א ופ' משלי י"ב מ"ו.

(4) MS. H: ולמרעהו ויודע לרבים.

(5) MS. H: לפועל.

במענה פו¹). דרך האדם שישמח במענה פו' כאשר ידבר נכונה ואף גם זאת דבר בעתו מה טוב על כן יניח האדם את דרך טבעו שהוא מתאוה בכל עת לדבר מה שעולה בלבו מן הנכונות וימשול בתאוותיו ולא ידבר רק דבר בעתו אע"פ ששמחה לאיש במענה פו': 24 אורח חיים למעלה למשכיל וגו'²). מי שהוא דר בעיר אחת לא יסכים לעזוב דירת העיר ההיא ולעשותה טפלה רק עד שיבחר בדירת עיר אחרת או לא יתישב בדירת העיר אשר הוא גר שם להכין כלי בית לבנות בתים ולקנות שדות וכרמים וביאור הענין הזה בשערים: 25 בית גאים יסח יי ויצב גבול אלמנה. הם הקובעים בלבם דירתם בעולם הזה וכל עיקר מחשבתם על יישובו ולא יחשבו על תמורתו כענין שני קרבם בתימו לעולם (תלים מ"ט י"ב). ועל כן יגאה לבם בהצלחתם והחישבם בבתי שלותם אחרי שלא יועילו ולא יעלו על לבם תמיד ענין התמורה והחלוף. על כן יסח השיית את ביחס החזק. והתכונן מה מאור דבר על אופניו המקרא הזה המדבר בנסיחת בתי המתישבים בלבם העולם הזה עם המקרא העליון ורע כי אי אפשר לגאווה הגמורה עד סור לב האדם מה עולם העליון. ויצב גבול אלמנה. גבול אומה אלמנה שחרבה ושחה לעפר הסך בית גאים שארצם מיושבת. אלמנה כענין לא אשב אלמנה (ישעי' מ"ז ח') וחרפת אלמנותך לא חזכרי עוד (שם נ"ד ד') ובלשונם ז"ל דלת אלמנה (עירובין ק"א): 26 תועבת יי מחשבות רע וטהורים וגו'. וטהורים והם טהורי הלב כענין ובר לבב. להם לברם אמרי נועם כי אין דברי התוכחת מתקבלין לבר מאשר לבו כפיהו שני התקוששו וקושו (צפני' ב' א') ונאמר שובו והשיבו (יחזקאל י"ד ו'). וטהורים בחסדו ל מ"ד וכן איש חוכמת מקשה עורף (כ"ט א'): 27 עבר ביתו בוצע בצע. הוא שהגיע אל תכלית החמדה, ושונא מתנות. הוא שהגיע אל קצה האחרון בחיוב הרחקת החמדה בחסן שיהיו מוונותיו בירי שמים וביגיע כפיו. והנה זאת המדה נדר להרחקת החמדה ותציל ממוקשי החנופה³): 28 לב צדיק יהגה לענות⁴) הגיון לבו כל היום להכנע כי יש צורך למערכי לב להתמדת הצעות במחשבות להגיע אל הענוה ולאהוב את השפלות ולהשיג אל תאות הכבוד כי יצר לב האדם רע דבק בו ומכשלת הזאת הכשילה כל יושבי חלד ונוקשו ונלכדו והשרידים אשר שרדו מהם הם הנגשים אל ד' וביאור הענין הזה בשערים. ופי

(¹) ענין ביאור משלי י"ז כ"ז ור' בחיי פ' תזריע ונימוקי ר' יונה על ברכות בפרק אין עומדין ובביאור אבות דף ח'.

(²) ענין שיית ב' י"ט ופ' ר' בחיי ר' פ' חיי שרה וכד חקמח ערך אבל ב' דף מ"ז ב'.

(³) ענין פ' משלי כ"א. כ"ז וכד חקמח ערך חמדה דף מ"ז ע"א.

(⁴) ענין ר' בחיי ר' פרשת בהר.

ישרים יביע וגוי לא ריים ולא רב להם את אשר לבכם לא יכניעו ולא ייגעו לקנות השפלות אבל סיהם יביע תמירן רעות לחת חתיהם בִּארץ החיים כי יש מרבים פעלים למען יכבדוּם העם ולא השיגה דעתם לדעת המשתררים בזרוע ואיל על הנותנים חתיהם בארץ החיים שנידונים בגיהנום לדורי דורות (ריה י"ז): 29 רחוק יי¹) מרשעים ותפלה צדיקים ישמע, מוסב על הענין העליון כי בעבור שהרשעים יביעו סיהם רעות ונותנים חתיהם בארץ החיים רחוק השיית מהם וישמע תפלה צדיקים המשתדלים תמיד להכניע לבם וכמוהו קרוב ד' לנשברי לב (תלים ל"ד י"ט) ונאמר תאות ענוים שמעת ד' (שם י' י"ד) ויראה מן המקרא הזה כי משכר השלמים במדה יחלק אל המשתדלים להניע אליה: 30 מאור ענים ישמח לב²). האור ירחיב לב האדם וכן אויל ההלכות יבקשו אור וצלילות³). ושמועה טובה תרשן עצם, יתרון יש לשמועה טובה כי מלבד שתשמח הלב השומע תרשן עצמותיו. הנה כי רבה תועלת המגיעת מן האון מאשר הגיע מן העין, ופרט שלמה ע"ה באחת מן התועלת כי רבות הנה ואויל תרשו נותן לו דמי כולו (ביק צ"ח). ואחרי שהתבאר האון אבר נכבד מאור גם מן העין שהוא אבר נכבד, מה מאור שתגדל החוכה לעבוד בו את הבורא ית' ורע ומר להשביחו ממעשיו על כן סמך אחריו: 31 און שומעת תוכחת חיים וכא המקרא העליון הקדמה לזה כאשר בא לב שמח ייטיב פנים (ט"ז י"ג) הקדמה לאשר אחריו לב נכון יבקש דעת (ט"ז י"ד). בקרב חכמים תלין, כאשר נאות וראוי למשכילים בחכמה לשאול ולהשיב לשבת בקרב חכמים כן ראוי לשבת בחוכם מי שיש לו און שומעת תוכחות חיים, כי החכמים חפצים ושמחים בחכרתו כי גם אם לא ירחיב לבו להשיג אל החכמה נבחר ונכבד בעיניהם אחרי שישכיל בדברי תוכחותיו וחפץ לשמעם כי יגיע בכאן למעלה נכבדת כמו שכתוב אחרי זה: 32 פורע מוסר מואם נפשו ושומע תוכחת קונה לב. קנין הלב הוא קנין המדות הנכבדות והבחירות הנכבדות הנה שייגעו למעלה נשאה ע"י שמיעת התוכחת: 33 יראת ה' מוסר חכמה ולפני כבוד וגוי מוסר סמוך. והמעם מוסר שנתחייב החכמה והמוסר ההוא יסוד יראת יי ויתכן כי יחסר בית כמו כי ששת ימים (שמות כ' י"א) והמעם יראת יי במוסר חכמה כי ע"י מוסר החכמה בתקן המדות יגיעו ליראת יי, ולפני כבוד ענוה. ביאר אחד מן המוסרים והזכיר קצת מסבותיו, ומעם להזכיר זה המוסר בפרט לפי שאויל ענוה גדולה מכולם (ע"ז ט"ב) והנה המקרא הזה ביאור למעלה הגדולה שמגיע אליה מן המוסר על כן ראוי שתלין בקרב חכמים און שומעת תוכחת חיים.

(¹) עיין פירוש י"ז, כ"ט.

(²) עיין שית ב', י"ב ופירוש י"ב כ"ה וכ' י"ג וכד הקמח ערך זנות.

(³) עירובין ס"ח; מגלה כ"ח שמעתא בעי צילותא כיסא דאסתא.

מ"ז.

1. לאדם מערכי לב ומיני וגוי. המקרא הזה נסמך לענין הענוה כי העניו ישים בלבו תמיד הענין הזה כאשר יחשוב המועצות לא יבטח בעצתו שיורמן לו לשון מתוקן במחשבה שיהיה נשמע ומקובל לשומעים כי ידע שזה תלוי בשיית אף כי לא ישען אל בינתו שלא תקום ותהיה מחשבתו להגיע אל הפועל. 2. כל דרכי איש זך בעיניו ותוכן וגוי. דרך מבני האדם כי כל מעשיו אשר יגיעוהו מדרך מדתו זכים בעיניו אם טובות ואם רעות ולפיכך תקן המדות ענין קשה. אף גם זאת וחוכן רוחות יי עוזר את האדם לחקן מדותיו להתבונן בעוונתם ולחוקן בחיקונם וגם כי לא יתכן לנצח את התולדת מבלי עזר שמים והשם בוחן לבות. וכאשר יבקש האדם להכין לב לעבודת השם וביראתו יעזרהו על תקן הלב ויישור המדות. תוכן כענין חכנתי עמוריה סלה (תלים ע"ה ד') ולו נתכנו עלילות (שיא ב' ג') וכן נמצא בענין תקון בקוף מן הקל ומן הדגוש און וחקר תקן משלים הרבה (קהלת י"ב ט'). מעוות לא יוכל לחקן (קהלת א' מ"ז). 3 גול אל יי מעשיך ויכוננו מחשבותיך. בכל מחשבה שתחשוב על מעשיך ותקון ענייך שים לבך שאין בדרך וולתי המחשבה ולא תוכל להגיע לפועל וגול את הפועל ליי כענין השלך על יי יהבך (תלים נ"ה כ"ג) ובכן יכוננו מחשבותיך שיגיעו אל הפועל וגם תצליח לחשוב הנכון להגיע אל הפועל. 4. כל פועל יי למענהו) בא בפתח במקום שבא. וכן זכח וצלמונע בקרקר (שפטים ח' י') והענין שברא את האדם לעבדו. את הכל ברא לכבודו וכמו שני כל הנקרא בשמי וגוי (ישעיה מ"ג ו') וגם רשע ליום רע. גם הרשע שאינו עובד את השיית ומבקש להשכיח הכוונה בכריאתו הלא נכון הוא ליום רעה. נמצא שגם בכריאתו יגלה כבוד השם כמו שנא' ושבתם וראיתם בין צדיק וגוי (מלאכי ג' י"ח) ואויל כשהקביה עושה דין ברשעים מתעלה ומתקדש שמו) שנא' והתגדלתי והתקדשתי וגוי (יחז' ל"ח כ"ג) ונאמר הנה עבדי יאכל וגוי (ישעיי ס"ה י"ג). 5. תועבת יי כל גבה לב) יד ליד לא ינקח. יד ליד חלק לחלק) והענין במדה למדה. בעת שישלם השיית על מעשה בני אדם וידו

(1) עיין ש"ת ב', י"ב; ג' י"ט.

(2) עיין ילקוט שמות רמז ר"ל: כשיבוא הקב"ה לפרוע מן האומה שמו מתגדל בעולם.

(3) עיין ש"ת א', כ"ז; ג', ל"ד; קס"ז; עיין לעיל ביאור ל' ג' פסוק ד' ופרקי אבות ג' א'; ו' משלי י"ט מ"ז; כ"א ד'.

(4) עיין לעיל ביאור י"א, כ"א.

תחלק להם בקו לא ינקה בעל הגאווה. 6 בחסד ואמת יכופר עון⁽¹⁾ וביראת יי סור מרע. אין כפרת עון בלתי תשובה. והנה גם אחרי שובו מרעתו צריך לשיית עצות בנפשו שיחכפר עונו כפרה שלמה. ואם אמנם כל תשובה מועלת להציל מאברן הנפש אך לפי דרכי התשובה יתרצה הבורא ית' ית' לקרבו ולתת חלק לנפשו בנעימים בעולם הבא ולמחות פשעיו ונקמה האיש מעון כאלו לא חטא מיום הולדו ונשארו צדקותיו בידו ושכר מדותיו אתו. ויש תשובה חזקה שכר מלכד מה שתמחה העון. עוד דרך שנית בענין העברת העונש בעולם הזה כי יש עון תשובה כפרתו ויסורין ממרקין אותו ויש אשר תשובה ויסורין תולין ומיתה ממרקת ולהעברת העונש בעולם הזה תועיל תועלת עצומה גמילות חסדים מלכד מה שהקדן קיימת לו לעולם הבא כמו שני מתן בסתר יכפה אף (כי יד) ודרשו ז"ל אם יתכפר עון בית עלי בובח ומנחה (שיא ג' יד) בובח ומנחה אינו מתכפר אלא בתשובה מתכפר ובמעשים טובים⁽²⁾ (יבמות ק"ה ע"א). וכאשר יעיר המקרא הזה כי בחסד ואמת יכופר עון וגו' הוא יסור כפרת עון שיסוף בנפשו בשיעור יראת יי כדי שאם יגיעו במעשים שקראוהו וחטא בהם ימשול ברוחו ביראת השם אשר בו. סור⁽³⁾ מרע כמו וסור מרע כי תחלה יקדים לו יראת יי ובהגיע הורמנות החטא במעשיו שחטא בהם יסור מן החטא כמו שאזיל באותו פרק ובאותו מקום ובאותה אשה (יומא פ"ו ע"ב). והנכון שאין שם חסרון ואבוד אחר ובנישה. והטעם וביראת יי לסור מרע שהוסיף בשיעור יראת יי כדי לסור מן החטא אם נודמן לידו. הנה יכופר עונו ביראת יי אשר בלבבו וביאור ענין זה בשערים. 7 ברצות יי דרכי איש גם אויביו וגו' כמו שאזיל כל מי שיש לו אוהבים מלמטה בידוע שיש לו אוהבים למעלה⁽⁴⁾ ואומנם אוהבים מלמטה מחסרונם במדות הראויות כמו שאזיל⁽⁵⁾ החכם שיאהבהו אנשי עירו לא ממעלתו רק מאשר יחדל להוכיחם. ויתכן שענין המקרא הזה כענין שמצאנו באברהם ויצחק ע"ה שבאו מלכי פלשתים לכרות עמם ברית לפי שראו כי היה יי עמם. והמקרא הזה יתכן שנשמך לעליון כי בעל התשובה

⁽¹⁾ עיין ש"ת א', מ"ז ט"ט; ד', ר' י"א.

⁽²⁾ הגירסא שלנו: המרבה בובח ובמנחה אינו מתכפר אכל מתכפר הוא בדבריו תורה אביי אמר בובח ובמנחה אינו מתכפר אכל מתכפר בגמילות חסדים.

⁽³⁾ עיין פירושו בש"ת א', מ"ט וראה גם ביאור משלי לעיל פרק י"ג פסוק י"ח.

⁽⁴⁾ כעין זה במ' אבות פ' ג': כל שרוח חבריות נוחה היסנו וכו' וגם סוכה מ"ט: א"ר חנינא בר פפא כל אדם שיש עליו חן בידוע שהוא ירא שמים שני וחסד יי מעולם ועד עולם על יראיו ועיין קדושין מ' אמרו צדיק כי טוב.

⁽⁵⁾ כתובות ק"ח ע"ב הגירסא: אמר אביי האי צורבא מרבנן דמרחמין ליה בני מתא לאו משום דמעלי ספי אלא משום דלא מוכח לחו במילי דשמיא.

אשר הרע לפנים לרבים בהכלמות ובצער ובנאווה וכו' ולא יחבסו האדם בדברים שבינו לחברו בחסד ואמת עד שירצה את חברו. הנה ברצות את דרך תשובתו יתן בלבכם שיתרצו לו ונמצאו נוקיו בלא היו: 8 מוב מעט בצדקה מרב תבואות בלא משפט. המקרא הזה והבא אחריו לב אדם יחשב דרכו עיקר מה שנתחדש בתם הוא ענין סמיכותם זה לזה כי יעיר בזה לב האדם לרעת ולראות כי רעתו רבה בכל חסא אשר יחמא. והנה הביא התוכחת על אוספי רב תבואות בלא משפט לפי שהגול נמשו של אדם מתאוה לו ומחמדתו כמו שאויל. וראה נא עוצם התוכחת ומה נמלצת היא כי לא יוכל איש להגיע מחשבות לבבו לסועל עד אשר יכיון השיית את צעדיו ואיך תעלה כזאת על לבו לנוול ולחמס ולחמא לאלהיו. והנה זאת דומה למלך שעבר על ססח אחד ויחמול עליו וישארו על זרועו לנחתו הדרך שיחפון ללכת החחיל הפסח ההוא לשלוח ידו מבין ורועות המלך הנושא אותו ולכרות כל עצי ערן אשר למלך ולירות בחצים לכל הנמצא מאוהבי המלך ולכל אשר הבטיחו המלך ויצו עליו לאמר אשר כל הנוגע בו כנוגע בכת עינו היש עוות מזה ומפשות וכנר בוגדים כזה. ויתכן כי מה שאמר מוב מעט בצדקה בא הענין על בעל תשובה שדבר עליו במקרא שלמעלה ואמר כי בחסד ואמת יכופר עון ובא עתה לחזוירו שלא יחמול על כספו וזהבו להשיב את הגולות אשר גול כי מוב מעט אשר ישאר בידו בצדקה מרב תבואות בלא משפט): 10 קסם על שפתי מלך במשפט לא ימעל פיו. כאילו קסם על שפתי מלך להכיר את בעלי הדין אי זה ימעון אמת ואי זה ימעון שקר. במשפט לא ימעל פיו, שלא יתחך דין מרומה כי פעמים שאין לחובעים עדים והשופטים פוסרין את הנתבע לשקר. אך המלך החפץ לשפוט צדק אין דרכו להכשל בזאת כי מאימתו יירא הנתבע שלא ימעון שקר לפניו ואם שקר ימעון יבקש הדבר ומצא כי אוהבי המלך רבים וכענין שני גם במדעך מלך אל תקלל ובעל כנסים יגיד דבר (קחלת יי כי) וכאשר אמר אחימעץ ליואב או עשייתי בנפשי שקר וכל דבר לא יכחד מן המלך (שיב ייח ייג) ואם עד אלה לא יצאה הצדק לאור השיית אשר המליך את המלך נותן לו בלבבו להכיר את מענות הרמאי גם יכשילוהו עליו לשונו ויבחי: 11 מלם ומאזני משפט לייני וגו' חמשה פסוקים חבר שלמה ע"ה במדות המלכים בזה ומה שהמסיק המקרא הזה ביניהם יען כי משפט השם הוא שיהיה לעולם ולא יחדל כי פעמים שלא יחפון מלך בשור ודם במשפט צדק והצדיק את הרשע. גם פעמים יעלם ממנו האמת אע"פ שלא ימעל פיו במשפט והיה בהנצל הרשע ממשפט המלך אכן ממשפט השם לא ינצל ולעולם כל משפטי

(1) עיין ר' בחיי ריש ס' מקורי.

צדקו. ועוד יש לפרש כי כל המקראות האלה המחוברים במדות המלך נכתבו להשיב¹) מהם אל לב כי אם השם נותן בלב המלכים להכיר העול ולחקור האמת ויעזרם שלא יכתד כל דבר ממחקרם במשפטם, על אחת כמה וכמה כי עד צדק ישוב משפט לפני הדר כבוד מלכותו. והיה לעד על זה מה שהובא המקרא הזה בין המקראות האלה. ועוד כ"2) נתחייבנו ללכת על דרך דברי רז"ל והם יביאו לראיה בדברי מדותיו של הקביה מן הפסוקים הנכתבים במדות המלכים כמו שאמרו (ביב קט"ז ע"א) מי שיש לו חולה בתוך ביתו ילך אצל חכם ויבקש עליו רחמים שני חמת מלך מלאכי מות ואיש חכם יכפרנה (מ"ז י"ד) ועוד הביאו בענין הצדקה מה שני מתן בסתר יכסה אף (כ"א י"ד) כי כל מקרא שימצא בספר הזה ולא יראה ששמו בענין יראת השם ית' כעין משל נכתב למען תלמוד ליראה את יי אלהיך מדרך דמיונו. מעשהו כל אבני כים. בחסרון בית ומעשהו בכל אבני כים, הכלי שמצניעין בו המשקולות וקמן וגדול שם הוא שלא יתקלקלו נקרא כים, וכן לא יהיה בכיסך (דברים כ"ה י"ג) והענין שהיית אינו מניח מענוש על הקלות ועל הדקות במעשים או במחשבות ובשיח שפתיים ולו כל משקלי המשפט. וכוה המשל כאילו שוקל במשקלים המשקל הגדול כמו הכנר וכנון הליטרא חציה ורביעיתה עד סוף כל משקל קמון גם לא יש אחד אעים ששוקל אליו על החמורות שוקל גם על הקלות כמו שני הנני שולח לרייגים רבים (ירמ' מ"ז מ"ז). 12. תועבת מלכים עשות רשע כי בצדקה וגוי כי לא השיית יכין כסאם רק בצדקה ואם מלכי האדמה יתעבו עשות רשע אף כי מלך הצדקה וארון האמת וכסא מלכי האדמה יכון בצדקה אף כי צדק ומשפט מכון כסאו. 13 רצון מלכים שפתי צדק. אעים שלא יתעבו כי אם עשות רשע אך החרל מן הרשע במעשה ובלשון לא יתעב אבל רצונו ואהבתו לדובר ישרים והוא בוחר הישר והחפץ שיגבר הישר והאמת בארץ על כן הוא דובר ישרים ולא ישתוק להחניף ושלל לתלות על שבר האמת. 14 חמת מלך מלאכי מות ואיש חכם יכפרנה. תלמוד מזה להתיירא מחמת השם ית' כי גם את מלכי האדמה אתה ירא. ואיש חכם יכפרנה. תלמוד מזה מעלת החכמה והצורך והתועלת בה ואם מלכי האדמה יאהבון החכמה ויתרצו אל החכם אף כי ארון החכמה הנותן חכמה ומסיו דעת ותבונה וכענין דבריהם ז"ל אשר כתבנו למעלה. 15 באור פני מלך חיים²). בהסברת פניו חיים. ורצונו. ברצותו אחד מעבדיו התועלת מתוברת אל הרצון אינה מסופקת ולא עתירה להמצא כי כבר

¹ Ms. H: להשיב מהם את לב האדם כי השיית נותן.

² עיין כל זה בכד הקמת ערך: ראש השנה א' בסופו.

³ עיין ר' בחיי ריש פ' וירא.

נמצאת עם הרצון כאשר אם ימלאו העבים נשם שהתועלת נמצאת בהם כענין שני
 אם ימלאו העבים נשם על הארץ יריקו ואין התועלת מסופקת בהן כענין שני
 כי כאשר ירד הגשם [והשלג] מן השמים (ישעיה נ"ה י') וגו' כי אם הרוה
 את הארץ. ואור פני מלך יותר מן הרצון כי הסברת פנים תורה על רוב
 האהבה כאשר יתמידנה אליו. וכל אלה ללמוד גודל מעלת דרישת רצון
 השיית ולהכניס הדבר בלב בשר ודם כאשר תראה כי גם רצון מלכי האדמה
 ענין נכבד ותמרה ותשתדל לקנות. 16. קנה חכמה מה מוב מחורין.
 נסמך לענין של מעלה כי רצון מלך ואהבתו בלתי נקנים לבר בחכמה והחכם
 הוא שיכפר מחטו. 17 מסלת ישרים מור מרע'. כבר נאמר ואורה
 ישרים סלולה (מ"ז י"ט) כי מי שהוא ישר במעו שנכסף אל היושר ומכיר
 המישרים יעזר במעו למשול ברוחו. ועתה יודיענו כי הישרים ישתדלו בראשונה
 לסור מרע ולהזהר מכל חטא לפי שהאדם חייב להתבונן בכל דרכיו ראשונה
 ולתקן מדותיו ולהרחיקם מן החטא ושלא תמצא בירו ובנפשו מדה מעוללת
 חטאים ומסבכת עון וגוררת מכשול. כי בתחלה ראוי על האדם לחשור שלא
 יתרחק מן הבורא ית' לא עיי עונות ולא עיי מדות המולידות עונות והשנואות
 לשם ית' ואיכ יתן לבו לאסוף תכונות מעשים טובים ולישר דרכי וולתו
 וללמוד וללמד וללמוד מעשים ולהתקרב לבורא ית' במעלת אהבתו ויראתו.
 ולשון מסילה דרך סלולה ישרה מסוקלת מאבני מכשול שמניעין ממנה למחזו
 החפץ והיה שם מסלול ודרך (ישעי' ל"ה ח') והיתה מסילה (שם י"א מ"ז)
 למסלה העולה (שופט' כ"א י"ט) והנה עיי מור מרע יגיעו הישרים למעלות יראת
 השיית ואהבתו וסגולת המעשים בעבודתו כל היום ויגיעו מן הזהירות לזרירות
 וביאור הדרכים האלה בשערי מ'. שומר נפשו נוצר דרכו. הנך
 רואה כי יסוד מעלת הישרים לסור מרע והוא עיקר השתדלותם בתחלה ואע"פ
 שהישרים נעורים בטבעם וקרוב להם לסור מרע ולכבוש יצרם. אמנם ביר
 כל אדם לנצור דרכו ולסור מרע וכל מי שיחפץ לשמור נפשו ינצור דרכו
 ויכבוש את יצרו. ונסמך המקרא לענין החכמה כי הישרים מקדימים להשתדל
 ביראת החטא לפני השתדלותם בחכמה ויעשוהו מסלה לכל המעלות כמו
 שאמרו כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת (אבות פ"ג, י"א).
 שומר נפשו נוצר דרכו כי תקון הגופש בתקון המדות ובהפשיט לבוש תאות
 ההנאות מעליה על¹) תגבר להכשיל האדם בחטא. וחנה בכך נשמרה הנפש²)

¹) מה שחבא מחבר בזה הוא כלל ועיקר בס' מסלת ישרים לרמ"ח לוצאטא
 ונראה כי לרסח"ל היה נודע פירוש ר' יונה בכתובים.

²) שערי גברי הזהירות שחבר חבא ר' יונה גם בשערי תשובת ג' מ"ז ע"ד.

³) Ms. H: מעליה עד שלא תגבר.

⁴) Ms. H: הנפש כהתענוג ותרחק מהחטא ואחרי' . . .

מהעונות והתרחק מהבורא ואחרי שתנצל מהתרחק יקרב בידה להתקרב במעשים הנכבדים ובעבודה הקדושה: 18 לפני שבר גאון¹ ולפני כשלונו וגו'. נסמך לענין שומר נפשו שדרך הוא מדות הנפש ופרט כאחת מן המדות השנואות והוא הגאון ונובה רוח כמו שני תועבת יי כל נכה לב (מ"ז ה') והודיע כי גאון ונובה לב סבת שבר וכשלונו: 19 מוב שפל רוח את ענוים מחלק שלל וגו'. שפל שם דבר בשקל יתנו יקר לבעליהן (אסתר א' כ') וכמוהו בשפל קול המתנה (קהל' י"ב ד') והמעם מוב לקנות שפלות הרוח עם הענוים ולהתחבר להם ללמוד דרכי הענוה על ידי חברתם מלקנות ממון ולהרויח שלל ומציאות עם גאים: 20 משכיל על דבר ימצא מוב² וגו'. מי שישכיל על כל דבר שיבקש לעשות ויחבונן במרם יעשנו אם מוב ואם רע ועל איזה צד וענין יעלה על ידו ימצא מוב ותורמן לו תועלת והצלחה פעמים רבות כי מחסרון ההשגה ועצה יקרה חסד הרבה פעמים. ובוסח ביי אשוריו. כשישכיל ויחבונן על מה שיבקש נפשו לעשות אם יסכים³ לעשות בדעתו שאין ביד שכלו להוציא הדבר לפועל אבל כפי שיחפזין הבורא ית' יפול דבר ולא ישים השכילו על הדבר רק לצאת ידי תובנה⁴ והראוי בו כי כן יבשר על האדם שישכיל על כל דבר כי הבטחון בשיית מן השלמות במעלות וכענין המקרא הוה נאמר בטח אל יי בכל לבבך (ג' ה'). אמנם הוריענו בזה כי עם הבטחון יתחייב האדם שיחבונן על מעשיו ותניה ירו אל המעשה שירחקנו השכל מעליו כי משכיל על דבר ימצא מוב וכשיאחזו במה שתסכים הדעת עליו אם לא ישען על שכלו להתעתד על ההצלחה רק על רחמי שמים ישען גם כשיורה שכלו שלא תמצא לו דרך להצלחה על אודות הענין שיבקש בכל זאת לא ישתנה נבורת בטחונו בשיית הוא המאושר: 21 לחכם לב יקרא נבון. פירש לנו כי המחדש בשכלו דברי חכמה ומבין דבר מתוך דבר יקרא נבון. ומתק שפתים יוסיף לקח. יוסיף לחכם לב לקח. וביאור הענין כי כמו שמתחדש הנבון דברי החכמה בעיון ובמחשבה כן יוסיף לקח כאשר יבטא דברי חכמה בשפתיו שלא יכילו שפתיו דברים מעורבים או דברים גרפים וחלושים ויחזק המענות וימריץ המעמים במבטא שפתיו על ששמע והשכיל מכל מלמדיו. ומתק שפתים. מה שממתיק ומסביר הדבר בשפתיו. ואמר בענין הרשעים אם תמתיק בפיו רעה (איוב כ' י"ב) וגם בסוף הענין הוה יזכיר מדת הרשעים במה שמוסיפין חזק בשפתים על מחשבת הרשעים: 22 מקור חיים שכל

¹ עין באור י"ז, י"ט.

² עין כד הקמה ערך רשות ה' ובאור י"ה, כ'.

³ Ms. H: לעשות וברעתו ובשכלו שאין בידו להוציא הדבר לפועל אבל נתן לבו למח שיחפזין חשיית יפול דבר.

⁴ Ms. H: חובה אשוריו כי הבטחון.

בעליו. השכל הנתון באדם מקור חיים הוא ללבעליו לפי שהוא ראוי לחקור ולהבין בשכלו הדרכים הרצויים לבורא יית ולהתרצות אליו בהם. ומוסר אוילים אולת. אעים שהשכל המבטי הנתון באדם תולדתו להכיר הרע והטוב ולתבין הדרכים הרצויים כמו שאמ' מקור חיים שכל בעליו אבל יכול האדם לעזות שכלו המבטי ולסלף ישרו ע"י ההרגל החמדה והבחירה ברע כי אתרי שיחמוד פועל העכירות ויבחר באתבת הרשעים או בחברתם יהפוך לבכו והוד שכלו יהפוך עליו למשחית כי החטאה העור עיני השכל והחפץ והחמדה יחלפו ההכרה על דרך מה שני כי השוחר יעור (שמות כ"ג ח') וגו' ואיל¹) לא יראה האדם חוכה לעצמו והאוהב לא יראה חוכה לאוהבו. ומפני זה מוסר אוילים כאשר יוכיחון את חבריהם ויתכוננו להורות להם הדרך הנכונה ילמדו אותם לעשות הרע להתנאות ולהלוך בדרכי לבם ולעשוק ולחמוד ולהחליף עולם עומד בעולם חולף לפי שעצמו האוילים עיני כינתם וסתמו מקור שכלם המבטי ע"י התאוות עד שיוזם שכלם על הרע כי טוב הוא. ועל דרך הזה נאמר חדל בני לשמוע מוסר לשונות מאמרי דעת (י"ט כ"ז), והרשעים יבי דרכם להראות פנים למוסר אולתם כענין שני ועתה אנחנו מאשרים ודים גם נבנו עושי רשעה גם בחנו אלהים וימלמו. (מלא' ג' מ"ו), ויקרא מוסר על דעת האוילים כמו שנקראת ע"י תפליצת ומוסר על דעת עובדיה, מוסר הבלים עין הוא (ירמ' י' ח'), תפליצתך השיא אותך (ירמ' מ"ט מ"ו) אשר עשתה מפליצת לאשרה (מ"א מ"ז י"ג): 28 לב חכם ישכיל פיהו ועל שפתיו וגו'. כמרם ירבר יחשוב ויתבונן ובעת שירבר יוסף לבבו לקח במבטא שפתיו מלבד מוכ מעם ודעת שיחשוב לפני מבטא שפתיו: 24 צוף דבש אמרי נועם וגו'. כצוף דבש שמתוק לחיך הכריות כן אמרי נועם מתוקים לנפש החכם, גם הם מרפא לאבריו. מתוק כל אחד מאמרי נועם. או יהיה שם דבר וכן כדבש למתוק למתיקות בשקל כבוד: 25 יש דרך ישר לפני איש ואחריתה דרכי מות. המקרא הזה נכתב למעלה (יד י"ב) לענין השתוק והשמחה שנראים דרך כשר ומותר ואחרית דרכי מות כמו שנכתבאר אחריו גם בשחוק יכאב לב (שם י"ג). ועתה נכתב הנה על ענין המקרא הבא אחריו נפש עמל עמלה לו כמו שנבאר: 26 נפש עמל עמלה לו. פעמים שנפש העמל תעמול לעמל כלום לנוף שהנפש עמלה לנוף ולא לה בהפך ממעשה החכם שהוא עמל לנפש בענין אמרי נועם שהם מתוקים לנפש. כי אכף עליו פיהו. כי כבר עליו צורך פיהו לפי שהוא מבקש היתרונות והנאות המאכלים ובמערנים ועל כן יכבר עליו צורך פיהו ויצטרך לרב העמל והוא

¹) בכתובות ק"ח ע"ב הגירסא: אין אדם רואה חוכה לעצמו. . . דרחים לית לא חוי לית חוכה.

דרך ישר לפני איש לפי שאיננו רואה כחנאות איסור ועבירה. ואחריתה דרכי מות. שמכלה ימיו בהבל ובעבודת הגוף וישכח את עושהו ולא יתעסק בתקון נפשו. אכף כבד, וכן ואכפי עליך לא יכבד (איוב ל"ג י"ז), כבודתי ומשאלי עליך לא יכבד: 27 איש בליעל כרה רעה ועל שפתיו וגו'. לפי שהזכיר כי החכם יחשוב על דבר החכמה עד שלא ידבר ויוסיף לקח על מחשבתו בעת שידבר בא עתה להודיע כי גם הרשע יעמיק תחלה במחשבת הרשע ויוסיף בה בעת שיגידנה למרעהו בחמימות החפץ. כרה חוסר ומעמיק במחשבתו, ועל שפתיו כאש צרבת. צרבת הרעה וחמה כאש וחוא תואר וצרבת השחין שם דבר (ויקרא י"ג כ"ג): 28 איש תהפכות ישלח מדון. הוא הרגיל להראות פנים לדרך השקר ולהחזיק בעול במשאו ובמתנו עם הבריות ולא יכיר דרכי האמת. ישלח מדון, תולדות בני אדם כי יתעסקו עמו שתעלה חמתם על דבריו שהם על דרך העול ויראה לעולם זכות לעצמו או בעסק ממון או בריב לשונות. וגרנן מפירד אלוף¹). גרנן הוא ההופך הדברים גם המעשים משוב לרע וזן את האדם לכף חובה ושטנה כי לא יצלו דברי כל אוהב רוע מהמצא לעתים כמשמעם צד מתהפך והגרנן יחליף רצון המדבר בדבריו וימיר אותו טוב ברע ופעמים ימסל השקר באמת לאור וטח מראות עיני בשר ודם עד שיפירד חברה ואהבה: 29 איש חמס יפתה רעהו וגו'. בא להזהיר הבריות שלא יתחברו לאיש חמס פן יאמרו מה נזק לנו ברשעה על כן הודיענו כי דרך איש חמס לפתות לרעהו ואל תאמן בעצמך לאמר לא אפת אליו ולא תטה אשורי בדבריו מני הדרך: 30 עוצה עיניו לחשב תהפכות קורץ וגו'. כל כך דבק בעל החמדה ותהאווה במדתו ותאותו עד שיפתה רעהו וימשוך אחריו כל אדם. ועד שיעביר איבריו לשמש תאותו ולא כעלות מחשבת החמס על לבו לכד יאחזו בה להגיעה אל הפועל אבל עוצה הוא את עיניו לחשוב תהפכות וקורץ שפתיו כאשר נמר מחשבת הרעה ונסכם עליה: 31 עמרת תפארת שיבה בדרך וגו'. בא לדבר במעלת הצדקה וסתח להעיר עליה בשבח השיבה ואמר כי השיבה מן העמדות הנכבדות לפי שתשלם דעת האיש בעת השיבה גם נחכם מן הנסיונות ויבין לאחריתו. ואחרי שיש לו לכסוף לעמדה הזאת יתעורר על ידי כן לתאות הצדקה כי השיבה בדרך צדקה תמצא כמו שכתוב מי האיש החפץ חיים (תלים ל"ז י"ג), ונאמ' סוד מרע ועשה טוב (תלים ל"ד מ"ו) ונתיב רודף צדקה וחסד ימצא חיים וגו' (כ"א כ"א): 32 טוב ארך אפים מגבור² וגו'. שמושל להאריך אפו שלא להנקם נקמתו בעת שיחמאו לו עד שיחשב בשכלו ויסכים על

(¹) שית ג' רל"א.

(²) עיין ביאור ר' יונה על אבות ד' א'.

הראוי וזכר מה לעשות במי שחמא לו כי בעת שחמאו וחמתו בערה בו לא יסכים על הראוי ולא ינצל מן הפשעים כי כעסו עוצם עיניו ושכלו כמו שני' ובעל חמה רב משע (כ"ט כ"ב) וגם חמצא לו חועלת בחאריך אפו כי ימתין עד עת היכולת להנקם ועד שעה העומדת לו וחמושל בעצמו לנהוג כן טוב מגבור כי טובה גבורת הלב והרעת על התאוה מגבורת האיברים. ומושל ברוחו מלוכד עיר. ברוחו בכעסו כמו כל רוחו יוציא כסיל (כ"ט י"א). מושל בכעסו להעבירו שלא לנקם כעסו והוא גדול מארך אפים על כן אמר ומושל ברוחו מלוכד עיר שהוא יותר מגבור. ובמקום אחר דבר על כיוצא בזה שכל אדם האריך אפו (מ"ו א') כמו שיתבאר במקומו. עוד יש לפרש ומושל ברוחו בתאוותו שמושל על הנפש המתאוה לשמרה מכל חמא ומכל מדה פחותה וכן שמה הרוח ללכת ('חוק' א' י"ב) הרצון: 33 בחיק יוטל את הנורל ומי' כל משפטו. אלה הפסוקים סדורין על ענין בחירת ש"ל כי דבר תחלה על שבח המושל בכעסו שהוא מדה רודפת שלום ועתה משבח חלוקת הנורל שהוא משכבת תלונה ומשקמת הריב. ואמ' שאין לאחר מהם לחמוד בחלק חברו כי כל אחד יגיעו חלק הראוי ואת אשר נגזר לחנתן לו. ומי' כל משפטו. ולפי שיש אנשים שאין חסצים במחלוקת הנורל אע"פ שנחלקה הנחלה יש בה שנאה לפי שיפה בעיניהם המעט באויר זה מן המרובה כזה ומי' שירו גוברת מאחיו רוצה לבחר החלק הטוב בענין בחוקה על כן הוצרך לשבח ענין הנורל ולהורות על דרך האמונה כי הנגזר להנתן לאדם הוא שיעלה לחלקו כדברי חז"ל הראוי לנו לא יאבד ממנו¹ ועוד אחי

יז.

1 טוב פת חרבה ושלוה בה מבית וגו'. גם זה על בחירת השלום שלא יבקש אדם להתגבר על אחיו בחלוקת הנחלה כי טוב המועט בלא ריב ועירעור מן המרובה ועליו מצה ומריבה וכן אם נושים באדם ורוצים לגבות מנכסיו אל ישתדל להתגבר ולדרתותם בכח ידו כי טוב המעט שישאר לו בלא עירעור ויותר ימצא בו נחת רוח מבית מלא ובה ריב. ובא שלמה ע"ה למשוך דעות בני אדם לבחירת שלום מצד הנחת הנמצאת בו למעט מלכד מה שהוזהרנו מלחמם ולחקוק בנחלה ולא במשפט. ויתכן כי דבר על השבח המותר משלו לסלק עירעור מנכסיו: 2 עבד משכיל ימשל בבן מביש וגו'. בא לשבח מעלת השכל ולהזהיר האב להורות בנו דרך השכל ובלעדי זה אין יתרון כמה שינחילנו כי עבד משכיל ימשול בבן מביש ויחלוק נחלה בתוך

¹ (1) לא נודע לי מקום מוצאו.

אחים ויתכן שבא להזהיר את האב להורות את בנו בחייו להשכיל במלאכתו ולהיותו חרוץ ולא יאמר בו אחרי מותו כשתפול לפניו הנחלה ילמד שכל וחריצות כי קודם הגיעו להשכיל: 3 מצרף לכסף וכור לזהב¹) ובוחר לבות יי. הצורף יבדיל ויפריש כל הסינים, לא יותר מהם עם הכסף והזהב. ובוחר לבות יי, כל מדות הלב ומחשבותיו. וכאשר יבחן אחת מהנה לא נעדרה מבחינתו וישקול הרעות עד תומם כנגד הטובות ולפי כן ישפוט את הלב אם טוב ואם רע. כי מעלת האדם לפי מעלת הלב במדותיו ומחשבותיו וכאשר אויל רחמנא לבא בעי (סנהדר' ק"י:) וכתבי כסף נמאס קראו לך (ירמ' ו' ל') כי מאס יי במכשחך (שם ב' ל"ו). כי הלב אשר לא שם השם מנחמו ויבטח באדם נמשל לכסף נמאס שסיגיו מרובים וימאסהו הצורף כמו שכתוב למעלה מזה לשון צרף צרופ ורעים לא נתקו (ירמ' ו' כ"ט): 4 מרע מקשיב על שפת און²) שקר מון וגו' איש מרע והוא שם דבר כמו ושניהם המלכים לבבם למרע (דניאל י"א כ"ו) ועל דרך ואני חפלה (חלים ק"ט ד') איש חפלה. או יהיה מרע שם התואר כמו חנף ומרע (ישעי' מ' מ"ו). שקר מון איש שקר מאוין על לשון הוות. וביאור הענין כי שתי כתות לשון הרע האחת כת זרים כי ענין מרע בעל זרן הלב והשנית כת שקרים. ומעם הדבר כי בעל זרן הלב מאשר יחפון שימצאו המומין והאשמות בבני אדם יקשיב ויאוין עליהם כאשר יספרו אותם על חברו ויאמין לדברים כי כן דרך החפץ בדבר יטה לבבו להאמין בו וכיש שיטה אוננו להקשיב ולהאמין עליו. וכן השקין על דבר אשר לא הורגל לדרוש על האמת ישים הדברים שישמע בלבו ויקבלם מבלי מחקר כי לא יחוש לכון הדברים אל האמת אשר ישים בלבו וכאשר יספר ויגיד. והמדה ההגונה בענין הזה שישנא האדם להקשיב ולהאמין על לשון הרע. ואם ישמענו לא יאמין בו ולא יספרנו ולא ימנענו באהבת חברו ובכבודו מספק עד שיתברר אליו באמת. אכן יחוש לדבר בלבו וישמר מאשר נאמר עליו הלשון הרע וכן אויל לשון הרע אעים שאין ראוי לקבלו אך יש לחוש עליו³). 5 לועג לרש חרף עושיהו' שמח לאיר לא ינקה. הלועג והמבזה לרש מראה בדבריו כי מחשבתו שהעני והרש יבא מחסרון דעת האדם וקוצר תריצותו וכי העושר ימצא לו בכחו ובעוצם ידו על כן חרף עושהו. שמח לאיר וגו' בא הכתוב הזה לשקול המדות האלה והם לועג לרש ושמח לאיר ולהוריע כי קשה הלועג לרש מן השמח לאירו כי הלועג לרש

¹ כעין מסוק זה במשלי כ"ו כ"א ומבואר בש"ת ג', קמ"ח וגם בבאור אבות דף כ"ד ע"ב.

² ע' ש"ת ג' ר"א.

³ בגמרא שלנו נדה ס"א: האי לישנא בישא אעים דלקבולי לא בעי למיחש מבעי. ⁴ ע' ש"ת ג' קע"ה.

חרף עושהו כאשר פרשנו. והמעם והשמה לאירו ענוש יענוש על ודון לבו אף לא חרף עושיהו: ¹⁸) אכן חן השוחד בעיני בעליו וגו'. אחר שהורגל האדם לקבל שוחד חביב השוחד בעיני בעליו כאמור חן ולא יחגנה עליו לגנות המעשה כי כאשר יחל האדם לחטא בדבר נחננה עליו המעשה אך הצורך ואונם התאווה יביאהו לחטא. אל כל אשר יסנה ישביל, אל כל מענה ממענות נותן השוחד שיסנה רצון מקבל השוחד לצדקו ולזכותו. יכשיל וימצא מעם לזכותו כי חספ²) האדם בדבר מעצם עיני שכלו מראות בו האמת כי ימשך שכלו אחר רצונו כאשר אויל אין אדם רואה חובה לעצמו (שבת ק"ט). והנה נתן מעם במה שאמר אל כל אשר יסנה ישביל לאסור קבלת השוחד אפי' על דעת לדון אמת כי לבו סונה לזכות נותן השוחד וחספ צדקו: ⁹) מכסה פשע מבקש אהבה³). האיש אשר יבקש לקנות אהובים ורעים יכסה פשעי חברו ויעביר על מדותיו ואז ירבו אהביו ורעיו. ושונה ברבר, קסדן אשר יקסיד גם על דברי חברו אם לא שקל הרבר לרצונו ולכבודו וישנה ברבר שהוא ויאמר כזה וכוה דברת להאשימו על הדבר ולהלין עליו מפריד ממנו אלוף וכיש שלא ימצא אותהים בהמצא בו המדה הזאת. כי אדם אשר לא ישנה ברבר שאין השנה שכל האדם והשנחתו שלימה לשקול כל דבריו ואחרי אשר יקסיד על דברי חבריו אם ישנו בהם משורת כבודו ורצונו לא תמשך עמו חברת רע ואהבת חבר. ענין⁴) אל וף אוהב נאמן ובעל ברית. ענין מכסה פשע שהוא מכסה גם פשעי המעשים ושונה ברבר הוא שמקסיד גם על הדברים אפי' שלא הגיע מהם שום נזק: ¹⁰) תחת גערה במבין⁵) היתת במלת תחת הייתה ראוייה להדגיש ולבא בשקל תקע ושרשו נחת והוא לשון ירירה כמו ותנחת עלי ירך (תלים ל"ח ג') ותרגום וירד ונחת. וביאור הענין חדר גערה ותשכון בלב המבין. ענין מבין האיש החספ להבין הדברים אשר ישמע וגם לו לבב להבינם כי בהעדר ממנו אחת משתי אלה לא יקרא מבין. וכן את פני מבין חכמה (י"ז כ"ד) ודל מבין יחקרנו (שם כ"ח י"א). עניינם כאשר בארנו, ולשון מבין איננו ענין אחר עם לשון נכון כי הנכון שם התואר להשגת האדם במעלת הבינה כי קונה חכמה תחלה וחשיג להבין בה דבר מתוך דבר על כן לא יצטרך הנכון לגערה כאשר כתו' והוכח לנכון יבין דעת (י"ט כ"ח). מחכות כסיל מאה, חכסיל אינו אוהב לשמוע דרכי הבינה רק למלאות תאוותו כאשר כתוב לא יחפון כסיל בחבונה (שם י"ח ב')

¹) פסוק ר' וז' נתבארו בש"ת ג', קפ"ה.

²) חספספ.

³) עיון באור אבות לר' יונה א' ו'.

⁴) גם למעלה מ"ז, כיח נמצא חמלת "אלוף" ושם איננו מבואר.

⁵) עיון ש"ת ב', י"א.

והוא הסך מן המבין על כן אין תקנתו בנערה אך המכות הראויות אליו ואמר
מחברי המוסר אין תקנה לנבלים כי אם בהכנעה ובזיון:
11 אך מרי יבקש רע¹ ומלאך אכורי וגו'. האיש הרע והוא מי שנכר
הזרן בלבבו כאשר יוכיחו יקשה עורף ויתחוק ללכת בדרכי הרעה למרות פי
המוכיח ולנצחו על כן אין תקוה שתועיל בו תוכחת המוכיחים אך מלאך
אכורי ישולח בו מן השמים להוכיח: 12 פגוש דוב שכול באיש. טוב
לפגוש דוב המשכל לבני אדם מלשון ושכלה אתכם (ויקרא כ"ז כ"ב) מלפגוש
הכסיל בעת אולתו וכעסו. ובא להזהיר להשמר מכעס הכסיל ומן המריבה
עמו כי יתכן להמלט מן הדוב ולא להמלט מנוק הכסיל ומכעסו: 13 משיב
רעה תחת מובה² לא תמוש וגו'. לא די אשר לא השיב טובה כאשר
גמלוהו אך הוא משיב רעה תחת טובה אשר היה חייב להשיב גדול עונו
מנשוא. על כן לא תמוש רעה מביתו ונסמך זה לענין הכסיל באולתו כי בעת
כעסו לא ישגיח על כל המובות אשר גמלוהו ולא ימנע מהשיב רעה: 14 פומר
מים ראשית מדון ולפני התגלע וגו'. תחלת המדון כענין הפותח אבני שבר
המים כי אם ירצה לסחום ולסכור מיד קודם שירדו המים לסרוץ תשיג ידו
לסכרם אבל אחרי שירבו לשטוף ולסרוץ הגדרים מסביב לא יוכל לסכרם.
וכן ענין המדון כי בתחלתו יוכל למשול ברוחו לנמוש אותו על כן לפני
התגלע הריב נמוש אותו: 15 מצדיק רשע ומרשיע צדיק תועבת וגו'
במקום אחר אומר אומר לרשע צדיק אתה יקבוהו עמים (כ"ד כ"ד) והוא מענין
החנופה ועתה ידבר על מצדיק רשע ומהסך בוכתו שלא בסניו ולא מדרך
חנופה רק באהבתו אותו ומאשר יקר בעיניו ואמ' כי תועבת יי' הוא כי האדם
חייב לשנא אויבי השם כמו שכת' הלא משנאיך יי' אשנא (תלים קל"ט כ"א)
וחייב להקלותם כמו שני' ובווי יקלו (שיא ב'). וזה האיש לא די שלא ישנאם
ולא יקלם אותם אך יאהבם ויכבדם ויצדיקם וכמה לו עונות וחטאות כי
בכבוד הרשעים תחזקנה ידי החוטאים³ ולא ישקצו בני אדם
את העבירות ולא יגנו את החטא. גם תמשול יד הרשע בסבת הכבוד ויהיו
דבריו נשמעים ומשוך רבים אחריו גם ישפיל הצדיקים והחכמים כל יעצור כח
להשיב רבים מעון כמו שכתתי ותועבת רשע ישר דרך (כ"ט כ"ז) וכתוב בית
רשעים ישמר ואוהל ישרים יפריח (י"ד י"א) ובהנחן כבוד לרשעים ושפל
לצדיקים אין המון העם מהדרים עבודת השם וזה תכלית אברן הנפשות כי
העולם בראו השית לכבודו וכן כתיב כל הנקרא בשמי וגו' (ישעי'
מ"ג ו') וכתוב כי זה כל האדם (קהלת י"ב י"ג) תועבת יי' גם שניהם. מלת

¹ בש"ת כ', י"א מבואר יותר.

² שם ג', רל"א.

³ עיין שם ג', קמ"ט קמ"ט.

גם תבוא להורות כי אעים שיהמא ואשם יותר מרשיע צדיק מן המצריק רשע ושניהם תועבת השם: 16 למה זה מחיר ביד כסיל לקנות חכמה וגו'. במקומות הרבה יקרא קנין המדות החמדות לב' כמו שכתוב ושומע תוכחת קונה לב (מ"ז ל"ב). וכיאר הענין למה יסור הכסיל הונו לקנות חכמה ועוד לא קנה המדות² ולא חקן דרכי לבבו לגרש מן³ המדות הרעות וכענין שאויל כל שאין יראת חטאו קודמת לחכמתו וכו' (אבות ג' י"א) והנה נזק רב יגיע מן הלומד חכמה והוא בעל מדות רעות על כן כתיב אחריו: 17 בכל עת אהב הרע ואח לצרה יולד. גם בעת התעסקו בחכמה אוהב הרע, ואח וגו'. אחר שילמוד הכסיל חכמה יולד אח לצרה כי יש לאל ידו לעשות עם הבריות רע מאשר בתחלה כי עד שלא למד חכמה לא היו דבריו נשמעים להכשיל הבריות ולהוליכם בדרך לא טוב. והשנית כי אחרי שלמד הכסיל חכמה יחכם ויחפש מענות לעזור אחרי השקר ולהוציא משפט מעוקל והרשיע את הצדיק והצדיק את הרשע. וענין אח לצרה כי הוא וצרת הזמן וצוק העתים יתיו אחים ר"ל כי יהיה נוסף גם הוא על צרת הזמן: 18 אדם חסר לב תוקע כף עורב ערובה וגו'. יקראנו חסר לב כי יביא נפשו לידי מזה ומריבה לדון עם המלוה בבואו להסרע ממנו אם אין ללוה לשלם כי אין דרך חערב לסרוע ברצון נפשו וולתי כחוק יד ביד, למי שלא נהנה בדבר ועל הלוה להשחדל בפרעון גם אחרי כן יריב עם הלוה להסרע ממנו בהמצא בידו נכסים. והמריבה דרך מגונה, על כן כתיב אחריו אוהב פשע אוהב מצא. והשנית כי עורב ערובה פושע כשמירת ממנו. ואויל (חולין צ"א) כי הצדיקים ממנון חביב עליהן יותר מנוסן כרי שלא יפשומו ידיהם בנול. עורב ערובה כי יבוש למאן בדבר כאשר הוא לפני רעהו והוא חלוה. ואינו מן הנכון שיתבייש האדם לסרב בדבר שהדעת מחייבת⁴ לסרב מעשותו ויש לו לחשוב ההפסד כנגד השכר כי טוב לו לסרב ולעכור על רצון הלוה עתה מן המריבה והשנאה אשר ימצא עמו באחרית הדבר אם לא ישלם הלוה: 19 אוהב פשע אוהב מצה מגביה פתחו וגו'. כבר פירשנו כי גסמך המקרא הזה לתת מעם על גנות ענין הערבות כי מי שאוהב מצה אוהב את הפשעים כי יולדו מן החמס פשעים רבים וכאשר אמר למעלה ובעל חמה רב פשע (כ"ט כ"ב), מגביה⁵ וגו' כאשר כתיב לפני שבר גאון (מ"ז י"ח). ובא המקרא הזה לשקול שתי מדות הרעות האלו שהן אוהב מצה ומריבה ואוהב חשררה

¹ עיין גם לעיל ביאר י"א, כ'.

² H חכמה המדות.

³ H מן ג.

⁴ H מכרעת.

⁵ כבר חקמח ערך גאות: כנה חפת בשם פתח כי הוא פתח לנגף כשער לבית.

ולחכרוע כי אהבת השררה רעה יותר כי עיקר ננות המריבה מסני סבות הפשעים המתי' ל' דות ממנה אבל השררה היא מדה נחעבת מאד בעצמה ובעליה¹) מקבל שכר. ועל גאות הלב בלא רדיפת השררה כתיב תועבת יי כל גבה לב (מ"ו ה') אבל הגמול והנקם נתבאר על בעל השררה לפני שבר גאון מגביה סתתו מבקש שבר: 20 עקש לב לא ימצא טוב. עקש לב הוא האיש אשר דעתו משוכשת ולא יכיר האמת על כן אמר לא ימצא טוב כי מן הדעת ימצא האדם טוב כאשר כתיב משכיל על דבר ימצא טוב (מ"ו כ'). ונהפך בלשונו וגו' מי שהוא מכיר האמת בשפתיו ויטעון השקר ויצדיק רשע כאשר יאהבהו וירשיע צדיק כאשר ישנאהו יפול ברעה והוא רע מעקש הלב כי הוא עוור אחרי השקר כמזיד על כן אמר בזה לא ימצא טוב ובוה שהוא רע ממנו יפול ברעה: 21 ילד כסיל לתונה לו ולא ישמח וגו'. הכסיל והוא בעל המדות הרעות וגורם תונה לאביו. ולא ישמח וגו' הנבל והוא הנבזה והסחות שלא קנה חכמה ומעלות שכליות והוא מלשון ואחריתו יהיה נבל (י"מ י"ז) לשון ירידה וביוון ואם נבלת בהתנשא (ל' ל"ב). ונתתי עליך שקוצים ונבלתיך (נחום ג' ו'). ולא יקרא עור לנבל נדיב (ישעי' ל"ב ה') והכסיל רע מן הנבל כי הכסיל הולך בדרכי האולת והוציא מדותיו הרעות לפועל. על כן נתן התונה לאבי הכסיל ועל אבי נבל אמר ולא ישמח. כי לא ימצא נחת רוח בעשרו ולא ישמח בקניינו מדעתו כי לא יניחנו אלא לבן בוני וסחות וישלוט בכל עמלו: 22 לב שמח ייטיב גהה. שמחת הלב סבת רפואת האדם מחליו. גהה רפואה מלשון ולא יגהה מכם מזור (הושע ה' י"ג) והמקרא הזה נסמך לענין אבי הנבל והכסיל להודיע כי טובה הרבה נעדרת מאבי הנבל שהשמחה אשר היא ראש לרפואת האיברים נעדרת ממנו כאשר אמי ולא ישמח אבי נבל. וגדול הרע אשר ימצא את אבי הכסיל כי התונה שולטת בו והיא תיבש גרם. ולמד דעת מזה להזהיר את האב על התוכחת הבן שלא תשיגהו התונה במעשיו. ורוח נכאה תיבש גרם. לא משמן בשרו בלבד ירוה אך גם עצמותיו תיבש אעים שהוא בריא וכיש שנמנע גהה מן החולה: 23 שחד מחק רשע יקח. התורה הזהירה על השופט שלא יקח שחד. ועתה בא להודיע כי גוהן השוחד גם הוא רשע כי הוא יודע כי השחד סבה לעוות הדין ולהטות ארחות משפט. גם יש למרש כי החייב והמוען שקר דרכו לתת שחד להטות ארחות משפט. על כן אמר כי השחד מחק החייב לוקח אותו השופט: 24 את פני מבין חכמה. כבר בארנו ענין מבין (י"ז י') כי הוא אוהב להבין דברי חכמה ויש לו לבב לחבינם. ואם נעדרה ממנו אחת מאלה לא יקרא מבין ועל כן אמי את פני מבין חכמה

¹ H ובעליות מבקש לקבל שכר.

כי אם אין במקומו אנשים גדולים בחכמה יירוש מאת כל איש מה שהוא יודע וילמוד מכל אדם וגרם לו זה אהבתו לחכמה על כן יכנע ללמוד מכל אדם כקמון כגדול ויקבל האמת ממי שיאמרהו⁽¹⁾. והשנית כי הוא בוחן ומכיר ערך הדברים אשר ישמע. ואם כנים ונכוחים הם יקבלם מכל אדם. ואם יגיע אחרי כן למקום אנשים חכמים ישמע ויוסיף לקח ונמצא נפשו נעזרת במה שלמד כבר להוסיף לו תבואות החכמה כאשר אויל בענין הוה בלי מלא מחזיק ריקן אינו מחזיק (סוכה מ"ו) שני יתב חכמתו לחכמין וגוי (דניאל ב' כ"א). ועיני כסיל בקצה ארץ. לא ילמוד מאנשי מקומו הנמצא בידם מן החכמה אבל יאמר מי יתן ואלך למקום פלוגי שיש בו אנשים חכמים וירועים ותורה אבקש מפיהם ואולי לא יספיקו בידו ללכת שם ונמצא נעזר וריק מן החכמה וכאשר אויל אל האמר כשאמנה אשנה שמא לא תפנה (אבות ב' ו'). ויגרום לו לכסיל שלא ללמוד מכל אדם גאותו וגורל לבבו על כן לא יכנע ללמוד מכל אדם. והשנית מיעוט אהבתו לחכמה כי אין חפצו ממנה רק להתגדל ולהשתדר ממנה. והשלישית כי לא יכיר ערך הדברים שישמע מצד הדברים עצמם אך מצד האומר אם הוא בעל השם בחכמה: 25 בעם לאביו בן כסיל וגוי. אתר שאמר למעלה יולד כסיל לתונה לו חוסף עתה ואמר כי הוא סבת הכעס לאביו לקצוף במשאו ובמתנו כי התונה תוליד כעס וקצף. וממר ליולדתו, מרירות לב ליולדתו. והמרירות יותר מן התונה ומן הכעס. כי האם תרגיש יותר במדות הבן הכסיל מן האב כי הוא ירא את האב מלאכת ברכי אולתו לפניו וכאשר פרשנו בפסוק בן חכם ישמח אב (ו' א') ממר שרשו מרר בשקל והרמות מכם (במדבר ל"א כ"ח): 26 גם ענוש לצדיק לא טוב להכות נדיבים וגוי. הצדיק תפלתו נשמעת כאשר כתיב ותפלת צדיקים ישמע (מ"ו כ"ט). והנה בידו לברך ולענוש. על כן אמר כי לא טוב לצדיק לענוש לאשר יחטא לו כי מן הראוי לצדיק למחול ולהעביר על מדותיו. להכות וגוי. דרך הנדיבים למשול בעם ובידם להכות ולהנקם מאשר יחטא להם. על כן אמר כי לא טוב אשר יכו הנדיבים וינקמו מן החוטא להם. גם אם בן הכות האיש אשר חטא להם מן הראוי ומן הדין ומן היושר. אף גם זאת לא טוב לנדיבים להכות ולהנקם אפי' על הישר כי הגה בנדבת לבם חוננים בכספם וזהבם וגומלין חסד בגופם ובכספם וראוי שתהיה המחילה לחוטא להם מכלל נדיבות לבם ודרכי חסדם: 27 חושך אמריו יודע דעת⁽²⁾ יקר רוח וגוי. האיש אשר הוא יודע דעת ודברי חכמה ערוכים לו על שפתיו הוא חושך אמריו ולא ידבר בהם וזולתי דבר בעתו כמו שכתוב ודבר בעתו מה טוב (מ"ו כ"ג). גם לא

⁽¹⁾ עיין מבחר הפנינים שער החכמה ס' מ"ד: קבל האמת ממי שאמרו.

⁽²⁾ עיין כד הקמה ערך רשות ד'.

ידבר בם וולתי אל אוון שמעת ובמקום שמחבבין אמריו ושותין בצמא דבריו. ותתייחס המרה הזאת אל היודע דעת כי הוא מכיר במעלת החכמה ומתק דבריה וחין ערכה וחמדותיה כמו שאיל¹) בענין הוה כי המשי יקרה בעיני הרגילים ללבוש משי ובגדי ארגמן ועל כן ימלסל דברי החכמה ויכבדם. ואמרו מחברי המוסר אל תהיו כמשליכים הפנינים לפני החזירים²). והשנית כי היודע דעת המכיר מעלת החכמה אין כונתו ממנה להתפאר בעיני המון עם כי דיו בעמרה שעמרה לו החכמה ואשר קנה ממנה יתרון ומעלה לנפשו. על כן לא ידבר וולתי במקום שיעשו דבריו פרי תועלת ומצוה. יקר רוח וגוי. איש תבונה דרכו להיות יקר רוח ולא ירבר דבר עד שישקול אותו תחלה במאוזני תבונתו ולא ירבה דבריו כי ירא מן המשגה ומן הטעות. וכי ישאלוהו דבר לא ישיב תשובה בלתי אחרי מתון ומחשבה. כי עמר איש התבונה על דרכי המחקר והבין וירע קוצר השגת האדם כי לא יחקרו אצלו הדברים בלי עיון ומתן. הנה דבר עיה על מניעות דברי החכמה שירע החכם ויחשוך אותם לפני עתם וזמנם ועל הוקר איש תבונה את דבריו קודם שהתבונן בדבר כל הצורך. וכאשר אמר הכתוב איש תבונה נחבאר לנו כי הוא מדבר על הדברים שהוא צריך להתבונן בהם בינה. וכשהוכיר יודע דעת נחבאר כי דבר על הדברים שהוא יודע וצפונים בידו: 28 גם אויל מחריש חכם יחשב³). בא לתת עצה אל האויל להחריש ולשמוע כי אם החריש יחריש לא תחשב לו לקוצר בינה אבל חכם יחשב כי יאמרו במדת החכם נמצא כי דרך החכם להמנות אוון ולהחריש ולשמוע ולא לגלות דעתו כמו שכתוב ואוון חכמים תבקש דעת (י"ח מ"ו) ועיי המרה הזאת ילמד החכמה ואסף את תבואתה. אומם שפתיו, מי שהוא סוגר שפתיו יחשב נבון כי מדת הנבון כאשר הפין לדבר ולהגיד דעתו כי השמחה לאיש במענה פיו יסגור שפתיו וימשול ברוחו מענות עד אחרי המתון והמחשבה.

יח.

1 לתאווה יבקש נפרד⁴) בכל תושיה יתגלע. בא לדבר על התאווה ולגנות הנמשך אחריה ואמי כי המבקש תאות לבו והולך אחריה נסרר הוא מכל רע אשר לא יוכל איש לכלכל ולסבול מדות חברו אם ימשך אחרי

(1) לא נודע לי מקום מוצאו.

(2) עיון מבחר הפנינים הוצאת אשער סימן ס"ח.

(3) עיון ביאור י' ייד וי"ח וי"א א'.

(4) עיון שערי תשובה א' ל"א.

הסצו ולא יבטל הסצו מפני חפץ חברו בדבר. למיד לתאוו נוסף כלמיד
הרגו לאבנר (שיב ג' ל'). נאום הנבר לאיחיתאל (ל' א'). בכל תושיה יתגלע.
הדבק בתאותו לא יבוש ולא יכלם עליה אף כי הוא מגונה מאוד כי מעוורת
עיניו מראות הדוסי והנגות הנמצא בה. על כן יתגלה עליה ויביענה בשפתיו
בתוך כל אנשי תושיה והם אנשים חכמים וידועים. גם הכלם מהם לא ידע
וכן כתיב כי הלל רשע על תאות נפשו (תלים י' ג'). חושיה אנשי תושיה וכן
ותושיה יראה שמך (מיכ' ו' ט') איש תושיה. שבתך בתוך מרמה (ירמ' ט' ה')
אנשי מרמה. בכל תושיה בכל אנשי תושיה וכן בקהל רב בתוך קהל רב
(תלים כ"ב כ"ז). ויש לפרש הסמוק הזה מענין הסמוקים אשר לסניו ואשר
לאחריו: המבקש לדבר תאוה ולא יבלום עריו ואין מעצור לרוחו וידבר בכל
אשר תאוה נפשו נסדר הוא מכל אח ומרעהו יסדר כי יחמא ואשם בדבריו
לחבריו וכן אויל כל המרבה דברים מביא חמא (אבות א' י"ז). והשנית כי
יהיו למשא רב דבריו וישנאו חברתו. בכל תושיה בכל חכמה יגלה דעתו
אעים שלא למד חכמה. כי כן מרת המתאווים לדבר ולהשיב: 2 לא יחפון
כסיל בתבונה¹ כי אם וגו'. כאשר ידבר הכסיל בחכמה לא יחפון להבין
ולדעת האמת כי אם להתפאר ולגלות לבו ועומק מחשבתו. על כן לא יאווין
לדברי זולתו ולא יתישב עליהם וזאת תהיה לו לעדה כי לא יחפון בתבונה.
כי אם חפץ בה יקשיב לדברי חבריו ויתישב בהם וישקלם במאוזני צדק למען
יעמד על האמת כי ברוב הדעת ישלם המחקר: 3 בבוא רשע בא גם בל.
ועם קלון וגו'. דרך רשע לבו כל אדם ובאה מלת גם לומר כי הרשע היה
לו להכלם מרשעו ולא דיו כי לא יכלם אך יבזו לאחרים. ועם קלון ועם
איש קלון חרפה וגדופין מלשון אל תיראו חרפת אנוש (ישעי' נ"א ז') כי
איש נקלה ובוזי עם יחריף ויקלה כל אדם. והודיענו במקום הזה כי שתי
כתות יבזו לכל אדם והם כת הרשעים וכת החדימוסות ואנשים נקלים ואויל
איוהו מכובד המכבד את חבריו (אבות ג' א'). ויש לפרש הסמוק הזה מענין
הסמוקים אשר לסניו. בבא רשע. בבא בתוך הכאים לדבר בדברי מועצות ורעת בא
גם בוז ולא די כי לא יקשיב לדברי זולתו ולא יחפון כי אם בהתגלות לבו
אך גם יבזו לדבריהם והרשע רע יותר מן הנסיל כי פעמים יאמר רשע על רשע
רע כמו ולרשע אמר אלהים וגו' (תלים ג' ט"ו) תשב באחך תדבר. וענין רשע
רע יותר שהוא מויק לבריות בגול ובחמס ובלשון הרע ובדברי בוזין והשפלה
כבוד חבריות: 4 מים עמוקים דברי פי איש וגו'. האיש אשר הוא נובע
מקור חכמה כנחל דברי פיו מים עמוקים אשר לא יגיע האדם לשתות מהם
עד אשר ימרה וידלה אותם. כן לא יבין איש דברי החכם הנכון ולא יעמוד

¹ עיין פירוש אבות ב', י"ז בסופו ולעיל באור משלי י' י.

על דעתו וולתי במורח ובמערכי לב להבין בהם. ובא להזהיר בני אדם בשמעם דברי חכם ונכון שלא ירמו בנפשם כי הבינו דבריו למשמע אונם לבא ער חכונתם ולעמוד עד חכלית חכמה בהם מכלי התישב בהם והשב אותם אל הלב פעמים שלוש ופעמים רבות יאריך החכם בדבריו לכלול בהם טעם יסלק מדבריו כל קושי ותשובה ולא יבין השומע ער אחרי המחשבה והעיון. ויתכן כי בא הענין הזה על מה שאמר בבא רשע בא גם בו כי הרשע יבזז לדברי המשכילים והוא לא הבין דבריהם: 5 שאת פני רשע לא מוב. על דבר אשר בא למעלה מדה השתיקה ואמר גם אויל מחריש וגו' אמר עתה כי לא טוב לשאת פני השופט הרשע מיראתו ולהחריש על דבריו כאשר יטה הצריק במשפט ומענין שכתוב למעלה שוחר מחיק רשע יוקח (י"ו כיג) למדנו כי ענוש יענש השומע עוות הדין על השתיקה: 6 שפתי כסיל יבואו בריב. דרך בני אדם בהתווכחם כי יכעס איש על דברי חברו לפעמים אחרי התווכח בהתעקשו על דבריו ולא יודה עליהם אך הכסיל כאשר יענה על דברי חבריו תחלת דבריו פיהו דרך ריב ומחלוקת וכעס כי הרגיל שפתיו למדון. ויורה לשון יבואו כי שפתיו מלומדות לחלוק ולריב בלא מחשבה מוקדמת לדבריו. ופיו למהלמות יקרא. לשון הכרוה וצעקה. וכן יקרא איש חסדו (כ' וי). ושמן ימינו יקרא (כ"ז טו). והענין יצעק ויגביה קולו למהלמות החולק עמו ליגעו ולחלואותו. ולמדנו להזהר מהגביה הקול בתוכחת ובמחלוקת וכן כתיב דברי חכמים בנחת נשמעים (קהל' ט' טו): 7 פי כסיל מחתה לו¹. מחתה מורא ומגור מלשון אל תחת מפניהם (ירמ' א' י"ז) והענין כי הכסיל יירא את פיו כאשר יירא את אויביו כי אין פיו ברשותו כי למד שפתיו לדבר בלי עיון ומחשבה. יקרנו הנוק והמכשול בדבריו תמיד: 8 דברי נרגן כמתלהמים² והם ירדו חרדי בטן. נרגן הוא בעל התלונה שמתלונן תמיד על רעיו ויתפשם בדבריהם ובמעשיהם. וידון בהם כי נתכוונו לקלונם ולגנוק ומתערעם עליהם והוא מלשון ותרנגו באהליכם (דברים א' כ"ז). והנה מתראים כאלו הם נעלבים ונרדפים והלומים והם ירדו חרדי בטן. דברי תלונה הנרגן גונעים עד הנפש כי כאשר יזהר חברו בכל לבו להשמר מנזקו וקלונם יאשימהו חנם ויחמאהו בדבר ופעמים שנתכוון חברו למוכחו ולכבודו והוא ידון בהסך במעשיו ובדבריו. והנה הוא כמשיב רעה תחת מוכה: 9 גם מתרפה במלאכתו אח הוא וגו'. בא להוכיח העצל המתרפה במלאכתו שלא יאמר כי אין עונש רק במתרפה במלאכת אחרים אך אם מתרפה במלאכת עצמו לא יהיה בו חטא ואמר על זה אח הוא לבעל משחית כי יחשב המשחית ממון

¹ עיון לעול ביאור י' יד; ש"ת ג' ר"ד.

² עיון ש"ת ג' רל"א.

עצמו חוטא וכן כתיב ולא תשחית את עצת (דברים כ' י"ט) ומבואר הענין הזה ברבריהם ז"ל. והנה המתרפה במלאכתו ומססיר הריחו ומאבד טובת הרכה אח הוא לבעל משחית כי יחשוב בלבבו כמשחית ממון עצמו. משחית שם דבר וכן איש כלי משחיתו כירו (יחזק' ט"א). ובאה מלת גם על מחשבת המתרפה במלאכתו שיחשוב כי אין חטא רק בהחרפות הנשכר במלאכת המשכיר וסמך הענין לענין הנרגן כי הם דברים שיחשבו העם עליהם כי אין בהם חטא. ויתכן כי ידבר הענין הזה במתרפה במלאכת החכמה והעבודה כי המשחית ימיו ושנותיו לא נוסל הוא מאיש משחית ממון. כי בהרכה מקומות בספר הזה יגנה העצלה בענין החכמה והיראה. ויש לפרש גם במתרפה במלאכת הנרגן ויאמר בלבו אם אשקוד במלאכתו הלא יתרעם עלי כאשר אם אתרפה בה. אח הוא לבעל משחית כי אין לו לאבד אמונתו מפני רוע מוסר הנרגן: 10 מגדל עז שם יי. יושע האדם מן הצרה בזכרו שם יי ובהתפללו לפניו כן ירוץ בשמו. ירוץ הצדיק ויבטח בו ולא יירא מן המכשול על דרך מה שכתוב ואם תרוץ לא תכשל (ד' י"ב). ודרך משל כי כאשר ירוץ האדם לא ייטיב לראות אם יש מכשול בדרך. והענין כי האדם יזהר מלכת בדרך עד אשר ידע אם ילך לבטח עליה ואם יש מגור מסכב והצריך נכון לבו בטוח ביי כי לא תאונה אליו רעה ואם יפגעהו פגע ינצל ממנו. ונשגב נושע מכל צרה. וכן ובטוח ביי ישוגב (כ"ט כ"ה). יענך יי ביום צרה ישנבך (תלים ל' ב'). והוכיח כי הכוונת ביי צדיק יאמר לו. כי הבטחון מן המדרגות העליונות במדת היראה. והשנית כי מי שיש לו עונות יש לו לפחד מעונותיו וכתב יראי יי במחו ביי (תלים קמ"ז י"א) כי ענין הבטחון ליראים על דרך אחת וליתר העם על דרך אחרת. וזה צריך ביאור מרווח. ויש לפרש בו ירוץ צדיק בבטחון השני ימצא כח בנפש הצדיק לרוץ ולא ילאה ר"ל כי יחליף כח לסרות ולעבוד גם לילה גם יומם לפני השם ולא ילאה כי לבו בטוח בשם ויודע כי נאמן בעל מלאכתו לשלם שכר פעולתו על כן יהיו ימי העבודה בעיניו כימים אחדים ונשגב בבטחון בשני ישגב מכל צרה כאשר כתוב ובטוח ביי ישוגב. ועל דרך המשל הנזכר בזה אמר ישעיה ע"ה וקיי יי יחליפו כח ירוצו ולא ייגעו (ישע' מ' ל"א). ביאור הענין¹ יסדחו מורח יחר ולא ייגעו כי יש מצות צריכות מורח וזרזו והקדמה כסדיו שבויים והצלת נפשות. ילכו ולא ייעפו. יש מצות צריכות שקירה והחמרה גם לילה גם יומם כמו תלמוד תורה וקנין מדות היראה. ילכו מענין התהלך לפני (בראשית י"ז א') ולא ייעפו ברכ ההלוך והשקירה, ויש לפרש עוד בו ירוץ מענין כי לא לקלים המרון (קהל'

¹ ענין ר' בחיי מ' פנחס.

מ' י"א) וביאור הענין כי בשיית ימצא כח בנפש הצדיק לרוץ לפני חרדף אחריו ולא ישיגהו ונשגב ממנו: 11 הן עשיר קרית עוז) וכחומה וגו'. הנה הצדיק בומח בשיית והעשיר בומח בעשרו. והונו בעיניו כחומה נשגבה בחדרי משכיתו אשר שם אוצר כספו וזהבנו. או יהיה במשכיתו כמו במחשבתו מלשון משכיות לבב (תלים ע"ג ו') והנה הבטחון בשיית חשועה מן הצרה והבטחון בעושר סבת נפילה מן השלוח על כן כתיב אחריו לפני שבר ינבח לב איש. וכן כתיב בומח בעשרו הוא יסול (י"א כ"ח): 12 לפני שבר ינבח לב איש ולפני כבוד ענוה כאשר כתוב ושפל רוח יחמך כבוד (כ"ט כ"ג): 13 משיב דבר במרם ישמע. הנאוה מררכי האולת והנה המשיב דבר במרם ישמע המדה הזאת תורה על נוכח הלכ כי הוא בומח בלבו להבין דברי חבירו מרם בלה לדבר והנה תחשב לו לאולת וגאווה וכלמה בהגלות הדבר כי לא הבין דברי חבירו הלא תהיה לו זמא לבושת גם לחרסה: 14 רוח איש יכלכל מחלהו¹ ורוח נכאה מי ישאנה. רוח האדם יסכול חולי הנף כענין שני לב שמה ייטיב נחה (מ"ז כ"ב). ורוח וגו' כאשר תדאג הרוח ותאנה מי ינחמה ויעורנה מלשון ישא בשיית משכני (איוב ו' י"ג) כי הרוח תנחם ותסכול חלי הנף אך הנף לא ינחם את הרוח מחליה ותא הדאנה. וכא להוודי מן הדאנה שלא ישלימנה האדם על נמשו אבל ישתדל לבטוח בשם יי ולהשען באלהיו: 15 לב נכון יקנה דעת ואון חכמים וגו'. אחרי שהניע למדרגת הכינה יעלה ממנה למדרגת הרעת ויקנה תמיד הרעת בשכלו וכינתו. וכבר הקדמנו ענין הכינה וענין הרעת (ביאור ג' י"ט). ואון חכמים. כאשר אמרו ויל איזהו חכם הלומד מכל אדם (אבות ד' א') שני מכל מלמדי השכלתי (תלים קי"ט צ"ט) וכבר בארתי מדה החכם כי הוא מכין לבו לקבל החכמה מן החכמים. וכענין שאול ילמוד האדם חכמה וא"כ ישתדל להניע אל הסברה²: 16 מתן אדם ירחיב לו ולפני גדולים ינחנו. ירחיב לו הארץ מענין כי עתה הרחיב יי לנו (בראשית כ"ז כ"ב) וביאור הענין כי איש מתן יצא לו שם והי שמעו ככל הארץ ובכל מקום אשר תרוך כף רגלו יכירוהו למוב וישבתוהו. ויחנן לפרש ירחיב לו ירח לו אוהבים כי מרבית האוהבים ירבה שלום ויניח לו מעצב ומדאנה. והמרחב הסך הדאנה והמצר מענין ענני במרחב יח (תלים קי"ח ה') שהוא חסך מן המצר. ולפני גדולים ינחנו. אחר שאמר כי המתן ירבה כבוד וינחנו לפני גדולים כי ידרשו חברתו לכשרון מעשיו: 17 צדיק הראשון בריבו. המקדים ללכת לפני ביד ומניד לפניהם מענותיו יצדק בדבריו כי אין דרך בני אדם להגיד תועבתם רק זכותם.

¹ תחלת הסמך חוה גם למעלה י"י מיו.

² ענין ביאור ג' ו' ושית ד"י ר"ב.

³ הגירסא שלנו ברבות ע"ג ע"ב: לעולם ולמול אדם תורה ואח"כ יתנה.

וכא רעהו וחקרו מה הועיל כאשר הקדים מענותיו וחמעים מענותיו ודבריו לשופט שלא בסני בעל דינו. והנה כאשר יבא רעהו ויחקרוהו הריץ וישמע מענותיו. והנה לא הועיל הראשון מאומה בהקדמת מענותיו אבל המסיר כי הכיא נפשו לירי חשד כי אולי יחשדהו כי על דבר אשר מענות שקר בודו בחר למעון. לסני השופט שלא בסני בעל דינו כי לא היה מוצא את לבו להמעים דבריו בארובה אל השופט לסני בעל דינו שהוא יודע כי שקר בידו. וכבר אצל כי אמור לבעל דין להמעים דבריו לריי שלא בסני בעל דין חפדו (שבועות ל"א). ויחכן לפרש לשון וחקרו כי הוא צווי על השופט שיחקרו חישב את רעהו כבואו ולא יסמוך על דבר מדברי הראשון ולא תעלינה דבריו בלבבו עד שמעו דברי השני ויבין האמת ואזיל כי אמור לשופט לשמוע דברי בעל דין שלא בסני בעל דין חפדו (פנהרין ו'): 18 מדינים ישבית הנורל ובין עצמים יסיר. עצמים מריבות מלשון הנישו עצמותיכם (ישעי' ס"א כ"א). בא לשבח חלוקת הנורל כי טוב ונכון לחלוק בגורל בסני שהוא משבית מדינים ולא יחמוד איש חלק חברו כי יאמר מהשם היתח לו כאשר כתוב בחוק יוסל את הנורל (מ"ז ל"ג) ומ"י כל משפטיו: 19 את נפשע מקרית עון. בסני ששבח חלוקת הנורל כי הוא משבית מדינים ולא יחמוד וחלוקת נכסים מצויה באחים שחולקים בנחלת אבותם אמר כמה יש על האחים לחזר על המדון מן יבואו מן המדון אל השנאה והאיבה. והנה את פושע ומורד באחיו קשה יותר מקרית עון ריל כי קשה ורע על האח כאשר ימרו בו אחיו מאשר ישנאוהו כל אנשי קרית עון כי קרוב הנוק לבוא משנאת האח כי הוא יודע עניני אחיו ובמה יוכל להוויק לו. נמשע כמו פושע וחברו נשבע נלחם כמו לחם. ומדינים כבדח ארמון. מדינים אשר בין אחים קשים וחוקים כבדח הסוגר דלתות הארמון אשר לא יוכל איש לפתוח הדלתות מכתין ולשבור הדריח כן לא יוכל למצוא דרך ולפתוח פתח לשום שלום ביניהם כי שנאה חזקה ביניהם כי המרד והבגידה שיבגוד איש באחיו נוגעת עד הנפש מבגידת איש נכרי: 20 מפרי פי איש תשבע במנו וגו'. לפי שדבר על המדינים בא לנגותם כי בסכת המדון יחמא איש בשפתיו בלשון הרע ובכילות וענש על פרי פיו ועל תבואת שפתיו כאשר יענש על המעשה. ויש לפרש מפרי פי איש תשבע במנו כי יגדל שכר האדם על דברי פיו אם יוכיח ויזכה את הרבים או ישים שלום בין חבריו או ילמוד תורה ויהיה תהלת המקרא על עונש לשון הרע וסומו על שכר לשון הצדיק. כי פלח פרי יכיריהו גם על העונש כמו פרי מחשבתם (ירמ' ו' י"ט) אפקוד על פרי גודל לבב (ישעי' י' י"ב) ויהיה ביאור לענין המקרא הזה מה שכתוב אחרי-כח חיים בד הלשון: 21 מות וחיים ביד לשון. אחרי כי מות וחיים ביד

(1) עיין שית ג', סיב, ר"ט, וביאור ד', כ"ד.

לשון מי שאוהב הלשון והוא האיש החסין לדבר תמיד ישחדל לקבל תמיד שבר עליו וידבר בדברי החכמה ותוכחות חיים ושלוש ואמת ויאכל פרי הלשון ויהי שכרו הרבה כי חיים ביד לשון ואחרי שהוא אוהב לדבריו כרב דבריו כן ירבה שבח אם יעשה ככה ויוהר מלשון הרע כי מות בידו וכרב דבריו לא יחדל משע וסבה שתורידהו לדרכי מות: 22 ממצא אשה ממצא טוב וגוי. תחנונים ידבר רש וגוי יתר הצלחת עניי העולם כמו העושר והשלוח והכבוד סעמים רבות יגיע מהם נזק ואבדון כנוק שיכמח בעשרו והנה כתיב בנזק בעשרו הוא יפול (י"א כ"ה) או שיתנאה וירום לבבו בעשרו או בכבודו וכתיב תועבת יי כל גבה לב (מ"ז ה') ונאמר ורם לבבך ושכחת (דברים ח' י"ד) ונאמר עושר שמור לבעליו לרעתו (קהל' ה' י"ב) אבל מי שהוכיח לו השיית אשה הפיק בדבר זה רצון מהשם כי זאת תועלת באין נזק וטובה מבלי רעה כאשר כתיב אשת חיל עמרת בעלה (י"ב ד') ונאמר ומימי אשה משכלת (י"ט י"ד) ונאמר ורוחק מפנינים מכרה (ל"א ו'): 23 תחנונים ידבר רש וגוי. הריש והעוני ננאי לאדם כי יביאנו לדבר תחנונים ולהשפיל נפשו לבריות ולהחניף להם ויראת הבריות והחננופה פחיתות הנפש והצריך לבריות ננאי. ועשיר יענה ענות'. גם מן העושר יגיע האדם למדה פחותה כי יוסיף ענות בנפשו ולא יבוש מדבר קשות. גם יתעקש בדבריו ויבז לדברי החולקים על דבריו כאשר כתוב חכם בעיניו איש עשיר (כ"ה י"א) גם כי יכיר האמת לא יכנע אליו להורות עליו ויקשה רוחו להעמיד דבריו. הנה כי השפלות ודברי תחנונים המגיע מן העוני מגונה וכן גאווה וענות ענות המגיע מן העושר הוא מגונה. וזה על דרך מה שכתוב ריש ועושר אל תתן לי (ל' ח') וגוי כי העוני והעושר מביאין לידי חטא: 24 איש רעים להתרעע ויש אוהב וגוי. להתרועע להתפאר ולהתהלל וכמוהו עלי פלשת אתרועע (תלים קי"ח י'). וביאור הענין כי מי שיש רעים לו הרבה יגיענו מרבני הרעים תפארת ותהלה כי רבני הרעים ירבה כבוד האדם ויסיר יראת הבריות וינצל מן הפחיתות הנמצא בעוני. וזה ענין משבח העושר כי יגיע ממנו התועלת המגיע מן העושר והוא הגאווה וענות ענות כי האיש אשר איננו בעל עושר לא יקנה רעים ואוהבים עם הגאווה וענות ענות אך יקנה אותם בסבת השפלות והסבלנות וזה הקנין ר"ל קנין החברים לא ימצא לרש כאשר כתוב ודל מרעהו יסרד (י"ט ד'). אבל ימצא לאיש אשר בידו די ספקו ולא יצטרך לבריות וגם איננו עשיר. ויש אוהב וגוי מלבד הכבוד המגיע מן החברים והאוהבים תמצא בדבר התועלת כי אולי יקר מקרהו שיקנה בתוך מרבית רעיו ואוהביו אוהב נאמן וטוב יהיה לו מאח כי יש אוהב דבק מאח.

י"ט.

1 טוב רש הולך בתומו ונז'. אחר שאמר כי יגיע נזק מן העוני ומן העושר בא להכריע איזה יכשר ואמר טוב רש הולך בתומו מן העשיר. שיחזיק בשלמות המדות ולא יחמיאנהו העוני ולא יכשילהו לכבד הרשעים ולהצדיק החוטאים אע"פ שיגיע בזה מן העוני כי יצטרך לבריות וידבר תחנונים. מעקש שפתים והוא כסיל. טוב הרש ההולך בתומו מן העשיר שהוא עקש בשפתיו ועונה עוות והוא כסיל לאחר שהוא עקש שפתים כסיל יחשב גם אם לא ימצאו עון אשר חטא במעשיו. ובמקום אחר כתיב טוב רש הולך בתומו מעקש דרכים והוא עשיר (כ"ח ו') ובכאן הוצרך לכתוב והוא כסיל להורות כי העקש בשפתיו כסיל יחשב כמו החוטא בסועל כסיו: 2 גם בלא דעת נפש לא מוב. למי שדבר על מעלת התמימות ואמר טוב רש הולך בתומו למד דעת בענין התמימות ואמר כי אע"פ שיהיה האיש חמים במדותיו ותכן את כח המתאוה מכל טבע מעוות צריך הוא ללמוד דעת וחכמה להסיר מכשול ממעשיו גם כי אין חשיבות לנפש בלא דעת על כן אמר נפש לא טוב. ואז"ל¹) כי מי שלא למד חכמה ותורה לא יצליח בירוקים המצות על אופניהם ועל תכונתם והוא דומה לעבד אשר צוה לו המלך לחפות לו חלוק והוא לא חפה חלוק מימיו וכעס המלך על פעולתו כי לא ישרה בעיניו. וכבר הקדמנו לך²) בענין התום והיושר כי יקרא חמים השלם במדות כי אין בנפשו מום וסדרה מגונה ואע"פ שלא למד חכמה אך לא יקרא ישר וזולתי חכם לב המכיר את היושר. ואין ברגלים חוטא. לא האיש אשר לא למד חכמה לכדו יחטא במעשיו אבל גם האיש היודע דעת והוא אין ברגלים חוטא³). וענין אין ברגלים שימרה לעשות העולה על רוחו בלא מחשבה ועיון. והנה לב האדם קצר והמשונה מצויה בו. על כן צריך האדם להקדים לפעולתיו מחשבה ולהחבונן בינה בכל דבר במתון בטרם המעשה. ויתכן לפרש גם בלא דעת נפש לא טוב. לא טוב שלא ידע האדם ערך נפשו והשנתו בעבודת השי"ת אך צריך לחפש דרכיו ולחקור תמיד. ואע"פ שהוא חמים במדותיו ימשמש במעשיו בכל עת אולי כוונתו רצוייה ומעשיו אינם רצויין. על כן יחקור וידע ערך נפשו בחכמתה והשנתה וזריותה בעבודה. ויהי כאשר התעלה ויתקן את אשר עוות וישתדל להשיג באשר קיצר. ואמר איוב (מ')

(1) לא כצאתי מדרש זה.

(2) עיין לעיל ביאור י"א ג'.

(3) עיין לעיל ביאור ד' כ"ז.

כ"א) חם אני לא ארע נפשי וגו'. ביאור הענין שלם אני במדותי ומשלתי בתאותי ותקנתי כחי המתאווה וידעתי כי לא אחטא מתכוין ולא אטה מדרך שכלי ללכת אחרי תאותי אבל אינני מכיר ערך נפשי והשגתה. כי אולי מקוצר שכלי ולפי מיעוט השגתי במעשי וזריוותי בעבודה רבו פשעי על כן באה אלי הצרה הזאת כי ידעתי משפטי השית-אמת צדקו יחידיו על כן אמאם היי על הנותי חמים במדותי ועל כוונתי לטובה ולא ארע פשעי ולא אכין לעונותי לשופ מהם ללכת במסילת ישרים: 3 אולת אדם תסלק דרכו). בא ענין זה על מה שאמר ואין כרגלים חומא. כי ענוש יענש האדם כאשר לא יקדים מחשבה ובינה למעלותיו לדרק במעשיו ולשמור דרכיו מחטא. זכך בא הענין הזה על מה שאמר גם בלא דעת נפש לא טוב כי נתחייב האדם לשפוט במעשיו ויחמש דרכיו ויחקור וישוב אל יי. על כן אמר אולת אדם תסלק דרכו כי פשע ולא שת לבו למעשיו ואין בהם גם לא לשפוט במעשיו ולא ידע ואשם לאחת מחמצות מהשם יית על כן אולתו תסלק דרכו ועל יי יועף לבו. ויהרהר אחד מדותיו של הכיה בבא אליו הצרה ותוא ירמה ולבבו יחשוב כי לא ימצאו לו עון אשר חטא מפני שהוא חמים במדותיו ולא יחטא במתכוין ואינו יודע באולתו כאשר קיצר בעבודה ופשע באסס תכונה במעשיו ויש אשר מנחז רצויה ואין מעשיו רצוין ועל דרך הענין שאמר איוב כאשר זכרנו: 4 הון יוסף דעים רבים מי שהעשיר גם אם לא היו לו דעים לפני זאת יוסף אליו ההון דעים רבים כאשר כתוב ואזהבי עשיר רבים (יד כי). ואל פרחתו פרה. אם היה לו דע וחבר לפני שהתחנש יסדר ממנו בענין: 5 עד שקרום לא ינקח. אחר שאמר ודל מרעהו יסדר אמר מי עוד נגע אחר יגיע סך העוני כי מפני עניו יפיה כובים וכחש בעמיתו במקדון או בתשומת יד ועל דרך מה שכתוב וסן אורש ונכתי (ל"ט) ויפיה כובים וגו'. ענין יפיה כובים האיש אשר ימצא חמיד חכש והכזב במאמרו ובמכמא שמתיר וספור דביתו ואמר כי לא ימלם כי ילכד באחד מכוביו ויתחייב את האשה כי יגיעו נזיקים רבים מרפדי הכובים. והנה על עד שקרים אמר לא ינקח ועל מי שיפיה כובים אמר לא ימלם כי יענש ויתר מעד שקרים יען כל היום כוב ושוה ייבה. אבל עד שקרים ירא מענת שקר באחיו לפני ביד סך יודעו ביד ויחקק היסב ויעשו לו כאשר ומס. ועל כן אם העיר מעם אחת שקר לא ישנה לה. ובסוף הענין הוסף לבאר היסב כי מי שיפיה כובים יענש ויתר מעד שקרים ואמר עד שקרים לא ינקח ויפיה כובים יאכר (י"ט ט). והנה כונת שלמה ע"ה להעיר העצל משנתו ולבנות העני והצריך לכוונות כי הדל מרעהו יסדר ויפיה כובים: 6 רבים יחלו פני נדיב וכל הרע לאיש מתן.

1. אני חמים יסיר יסיר

2. רבים יחלו פני נדיב

(1) עין שית ב' ב.

נדיב יקרא המתנבך ונותן לפי יכולתו ומסת נדבת ידו. ונומל חסד ומטיב לחבריו מעמל נפשו וטורח גופו ודורש טוב לבדיות ורכים יתלו סניו כי יקון ממנו עזר ותועלת. וכל הרע וגוי כל השכח לאיש מתן והוא הנותן מתנות גדולות מרוב עושר ומרוב נדיבות. על כן יצא לו שם כל הרע מלשון למה תרועי רע (מיכה ד' ט') וכן איש רעים להתרעע (י"ח כ"ד). ויתכן כי איש מתן ונדיב ענין אחר וסוף הפסוק כפל ענין תחלתו וכא המקרא הזה להורות התועלת שיש בו אדם מן העושר והכלית מעלתו והוא החסד והמתן כי נכון למרות ולעשות חיל על הכונה הזאת אם ימצא אדם תאות חסד ונדיבות לבו.

7. כל אחי רשע שנאווהו וגוי. גם פה בא להעיר העצל ולהודיע חנוק שיגיע מן הצורך לבדיות כי ישנאוהו אחיו כי יתראה להם שגיע בונו מצד קורבנותיו אף כי מרעוהו וגוי. אם אחיו ישנאוהו ביש שירחקו ממנו רעיו שהתחברו אליו לפניו מוט ידו כי ואמרו עתה בלכס שיגיע בו וקלון מתברתו והוכיח השנאה על האחים ולא על הרעים כי הרעים לא ישנאוהו אבל ירחיקו ממנו ולא יגיעו מעניו בויון אחרי כן. מדרף אמרים. מדרף לדבר בפניהם אמרים שאינן שוקד על דבריו כוב וחנופה לרצונם והחנופה מדה רעה ומרה באשה כתוב בסה חנה ישחית רעהו (י"א ט'). 8. קונה לב אוהב נפשו. לפי שהוכיח ענין החנופה ואמר מדרף אמרים בא להזהיר על קנין המדות הטובות ואמר כי מי שאוהב נפשו קונה המדות כי מעלת הנפש לפי מדותיה וקנין הלב הוא קנין המדות כאשר כתבנו ושומע תוכחת קונה לב (מ"ו ל"ב). שומר תכונה למצוא טוב. כאשר יתכונן בלבן על דבר תכונה ויתרש דבר טוב או ישמענו סולתו ישמרנו וישים הדבר על לבו וישקור על זכירתו להוציאו על מעשהו ומן הדרך הזה יקנה האדם המדות הטובות וימצא טוב.

9. עה שקרים לא ינקה ופיח וגוי. על השנות הענין הזה בפרשה פעמים כי נכון הדבר להזהיר לעד מאד על הרחקת הכובים כי אין לו לדובר שקרים אחרית ותקוה וכו' האדבנו כזה למעלה (מסוק ה'). 10. לא באוה לבסיל תענוג. אף כי לעבר וגוי. התענוגים נתנו לאדם לקיים נוסו ולהנהיג בראותו ולהרחיק דעתו כי המחשבה ולסור החכמה צריכין הרחבת דעת ואויל גם אלה לחכמים דירת נאה ואשה נאה וכלים נאים (ברכות ג"ז ע"ב) כי ירחיבו דעת האדם ויבנו וראוי כי תהיה זאת כונה האדם והצונו מן התענוגים והחכמה מתכונן בתענוגים למלאות תאוותו וגם נמשך בהם אחרי החסד ויתרחק בהם מרחק הגשמי החכמה כאשר כתוב וישאן ישורון ויבעט (דברים ל"ב ט') וכתוב מן האכל ושבעת ורם לבבך ושכחת (שם ח' י"ד). ונמשל הכסיל בתענוגים ככהמות נדמה כי גם נפש הכהמה אוכלת ושוחה. אף כי לעבר משול בשרים כל שכן שלא נאוו לעבר למשול בשרים כי הכבוד דבר יקר מן התענוגים על כן הננאי יותר ונוסף בהנחן הכבוד לאשר איננו ראוי אליו וכאשר יעתק

מִן הָרָאוּי אֵלָיו. וַיִּתֵּן לְמַרְשׁ לֹא נֹאווֹ לְכַסִּיל תַּעֲנוּג כִּי הִכְנַעַת הַנֶּשֶׁשׁ
 רָאוּיָה לְכַסִּיל לְהַכְנִיעַ אוֹתוֹ וּלְהַשְׁפִּיל אוֹתוֹ וְנֹאווֹ וְהָיָה הַתַּעֲנוּג לְכַסִּיל הַסֶּךְ
 מִן הָרָאוּי לוֹ אֵף כִּי לַעֲבֹד מְשׁוּל בְּשָׂרִים כִּי יֵשׁ בְּדַבְרֵי הַסֶּךְ מִשְׁנָה כִּי
 הַשְׁפָּלוֹת רָאוּי לַעֲבֹד וְהַכְבוֹד לְשָׂרִים : 11 שְׂכָל אָדָם הָאֵרִיךְ אָפוֹ). כֹּאשֶׁר
 יֵאָרֵךְ אָדָם אָפוֹ וְלֹא יִתְנַקֵּם בַּעַת חֲמָתוֹ עַד יַעֲבֹר וְעַם מַעֲצַת הַשְׂכָּל הִיא
 וּלְכַבֹּד עֲצָמוֹ וְתוֹעֲלָתוֹ יַעֲשֶׂנָה כִּי הַחֲמָה חֲסָכָל דַּעַת הָאָדָם וְעוֹכֶרֶת שְׂכָלוֹ וְאִם
 יִבְקֹשׁ לְהִתְנַקֵּם בַּעַת אָפוֹ לֹא בִרְעָה וְהַשְׂכָּל יַעֲשֶׂה מַעֲשָׂיו וְיוֹקֵשׁ וְיוֹסֹל מִמּוֹעֲצוֹתָיו
 וְאוֹלֵי יוֹרָה הַמִּנְהַג הַזֶּה עַל שְׂכָלוֹ אֲבָל אֵין לְהַחֲזִיק לוֹ מִכּוּכָה עֲלֶיהָ עַל שְׂאִינֵנו
 מִחוּל וְנוֹשֵׂא שִׁשֶׁע חֲבֵרָה, וְאִשֶּׁר הוּא מֵאֵרִיךְ אָפוֹ לְתוֹעֲלַת עֲצָמוֹ וּלְכַבֹּרוֹ יִהְיֶה
 זֶה. וְתַסְאֲרָתוֹ עֹבֵר עַל שִׁשֶׁע. כֹּאשֶׁר יַעֲבֹר עַל מְדוּתָיו וְיִשָּׂא לְשִׁשֶׁע חֲבִירָיו
 וְתַסְאֲרָתָם זֹאת תַּסְאֲרָת שְׁלֹמֹה וּמִדַּת חֶסֶד. הָאֵרִיךְ סָקוֹר וְהַסְגֹּל תַּחַת פֶּתַח וְבֹא
 כְּדֹרֶךְ נִגְנוֹן וְהַצִּיל מִסּוּחַ וְהַמְלִיט (יִשְׁעִי לֵיא ה') : 12 נִהְיֶה כְּכַפִּיר זַעֲפָה מֶלֶךְ.
 כִּי גַם יִהְיֶה כְּמַחְרִישׁ וְלֹא יַעֲזֹר קֶשֶׁה יִרְאֵג הָאָדָם וְיִירֹא מוֹעָף לָבוֹ כְּמוֹ מִנְהַם
 הַכַּפִּיר כִּי לֹא יִתֵּן לְזַעֲפָה הַמֶּלֶךְ מִבְּלִי נֹזֶק, וְבֹא הַמֶּקְרָא הַזֶּה לְתַת אֵימַת מַלְכוּת
 עַל הָאָדָם כֹּאשֶׁר אוֹיֵל לְעוֹלָם תַּחַת אֵימַת מַלְכוּת עֲלֶיךָ (וּבְחִים קִיב). וְכַמֵּל
 עַל עֶשֶׂב רִצּוֹנוֹ. לֹא יִתֵּן לְרִצּוֹן הַמֶּלֶךְ מִבְּלִי תוֹעֲלָה. וְגַם אִם לֹא יִבְטִיחַ
 הָאָדָם וְלֹא יוֹדִיעַ כִּי יֵשׁ אֵת נִפְשׁוֹ לְהִיטִיב אֵלָיו כֹּאשֶׁר לֹא יִתֵּן לְמַלְּ עַל
 עֶשֶׂב מִבְּלִי תוֹעֲלַת וְרִמָּה הַרְצוֹן בְּאֵין אוֹמֵר וְאֵין דְּבָרִים לְמַלְּ עַל עֶשֶׂב שְׂאִין
 בּוֹ קוֹל הַמּוֹן בְּקוֹל הַמּוֹן הַנֶּשֶׁשׁ : 13 הוֹת לְאֲבִיו בֶּן כְּסִיל¹ וְדִלָּף טוֹרֵד
 וְגו'. מְרִינֵי אִשָּׁה יִרְעוּ לְאִישׁ מִן הַבֵּן הַכְּסִיל. כִּי עִם רוֹב שִׁיחוֹ וְכַעֲסוֹ עַל
 הַבֵּן הַכְּסִיל אֵין כַּעֲסוֹ טוֹרֵד אוֹתוֹ מִבֵּיתוֹ אֲבָל מְרִינֵי אִשָּׁה טוֹרְדִים הָאִישׁ
 מִבֵּיתוֹ כִּי לֹא חוֹכֵל הָרַעַת לְהַכִּיל דְּבָרִיָּה וּמְרִיבָתָהּ כְּמוֹ הַדִּלָּף אִשֶּׁר טוֹרֵד
 הָאָדָם מִהֵבִית וְלֹא יִכִּיל לְדוֹר בּוֹ כְּעוֹר שִׁירְלוֹף : 14 בֵּית וְהוֹן נִחְלַת אֲבוֹת
 וּמִיֵּי וְגו'. מַעֲמִים רַבּוֹת יִגְזְרוּ עַל הָאֲבוֹת לְהַנְחִיל בֵּיתָם וְהוֹנֵם לְבָנִים וּלְבָנֵי בָנִים
 וְהִנֵּה יִנְחָלוּם הַבָּנִים מִצָּר הוֹכוֹת שׁוֹכֵנוּ בָּהֶם הָאֲבוֹת. וּמִיֵּי אִשָּׁה מִשְׁכָּלָה. לֹא
 יוֹכָה אָדָם לְאִשָּׁה מִשְׁכָּלָה וּזְלָתִי אִם יִגְזְרוּ מִן הַשָּׁמַיִם לְתַתָּהּ לוֹ כִּי לֹא יִגְזְרוּ
 עַל הָאֲבוֹת בְּחִיָּהֶם לְתַת לִזְרַעֲם אִשָּׁה מִשְׁכָּלָה הִנֵּה כִּי אִשָּׁה מִשְׁכָּלָה יִקְרָה
 מִבֵּית וְהוֹן : 15 עֲצָלָה תִּפְּלֵל תִּרְדָּמָה. מַלְכֵר הַנּוֹק הַנִּמְצָא בַּעֲצָלָה כֹּאֲחִיתוֹר
 הַתַּחֲלַת הַסּוֹעֵל גַּם בַּעַת הַסּוֹעֵל כִּי הוֹרִיז וְהוֹחִיר בְּמִלְאֲכָתוֹ יַפְעֵל בְּשַׁעָה אַחַת
 יוֹתֵר מִן הָעֲצָל בְּשֹׁתֵי שְׁעוֹת. עוֹד נֹזֵק אַחֵר תִּבְיָא הָעֲצָלָה הַפִּיל תִּרְדָּמָה כִּי
 הַחֲסִץ בְּמִלְאָכָה יַעֲזוֹר לֵב הָאָדָם עֲלֶיהָ וְהָעֲצָל אִשֶּׁר אֵין לוֹ חֲסִץ בַּה תּוֹלִיד
 עֲצָלוֹתוֹ תִּרְדָּמָה עַל כֵּן לֹא תַצְלַח מִלְאֲכָתוֹ וְלֹא תַצִּילָהּ מִעֲנִיָּו. וְנִפְשׁ רַמְיָה

¹ עֵינִין פ' אֲבוֹת מִד מִיָּא, לַעִיל פ' מִיָּו לִיב.

² עֵינִין לָקֵטן בִּיאור כִּיָּא כִּי.

תרעב. גם בורזים וינעים להעשיר יש מדה תרושש בעליה כי הנבהל להון ולעשות עושר בחשם ותרמית ואונאה יאבר עשרו בענין רע ותרעב נפשו. הנה העצלה והתרמית שתי מדות אלו ירוששו בעליהן. גם למעלה סמך שלמה העיה שתי מדות רש עושה כף רמיה (י' ד') ונדרם בקיץ. ויש לפרש כי העצל בראותו כי לא תעשרנו מלאכתו עושה כף רמיה וגם היא תרוששו: 16 שומר מצוה שומר נפשו. החפץ לשמור נפשו ישמור המצות. המצוה שומר נפש האדם כמו שכתוב כי היא חיך וארך ימך (דברים ל' ב') ונאמר ויהיו חיים לנפשך. או תלך לבטח דרכך (ג' כ"ג) כוזה דרכיו יומת. הכוזה דרכיו ולא יחוש ולא ישים אל לבו לחקן אותם יומת. ויש תקוה לחוטא שאינו שומר מצוה ממנו. כי החוטא שאינו שומר מצוה ואינו שומר נפשו לבו יודע כי יחטא ואשם ואם יגבר יצרו עליו היום אולי השיית יאריך אפו ולא ימהר לשלחו ביד פשעו ויכבוש עוד החוטא יצרו וישוב מדרכו. אבל הכוזה דרכיו שלא יחוש לחקן מדותיו וידמה בעיניו כי אין נזק המדות זולתי מן הפעולות ימות באשם תקוה אחרי שאיננו מכיר ברעת המדות. ולא יחכן לבעל המדות הרעות שימלט מן הפעולות הנשחתות. והשנית כי הפעולות [ציל המדות] הרעות עצמן נתעבות כמו שכתוב חועבת יי כל גבה לב (מ"ז ה') חועבת יי שפתי שקר (י"ב כ"ב). הנה הוריענו במקרא הזה כי אין תקוה לכוזה דרכיו והוא רע מאשר איננו שומר מצוה. ובמקום אחר הוריענו כי אין תקוה לשונא תוכחת והוא רע מעווב אורח שני מוסר רע לעווב אורח ושונא תוכחת ימות (מ"ז י'): 17 מלוה יי חונן דל"י וגמולו וגו'. כי ישלם שכרו בעולם הזה ויפרע לו הלואתו. משל ללוה שהוא משלם למלוה. וגמולו ישלם לו. אע"פ שפרע לו הלואתו לא יחרל לשלם לו גמול המצוה כשאר המצות שמשלם שכר פעולתם לעולם הבא וזהו שאויל יש לצרקה קרן ופירות ואדם אוכל פירותיהם בעוה"ז והקרן קיימת לעולם הבא (פ"א א' א'). ולא יחכן לפי וגמולו ישלם לו כי הוא ביאור על מה שאמר מלוה יי חונן רל והגמול הוא פרעון ההלואה כי פרעון ההלואה לא יקרא גמול לפי שהוא משיב לו אח שלו אך אם יגמול הלוה חסד למלוה על אשר הלוהו ועשה רצונו לואת יקרא גמול: 18 יסר בנך כי יש תקוה ואל המיתו וגו'. אל תאמר נואש בראותך כי הוא קשה לב לקבל מוסר כי אין תקוה אבל יש תקוה כי תשחרנו מוסר תמיד תקוה לתועלת וחבטת כי השנ חשיני. ואל המיתו אל תשא נפשך, אל ירע לכבד ואל תחמול לקול בכיו למשוך שבטך למען ואת. המיתו בשקל שביתו, בכיתו. ושרשו קשה: 19 גדל חמה נשא ענשו. אע"פ שהוהירך שלא תחמול לקול בכיו אבל

(1) עיין ר' בחיי פ' ואתחנן וביאור פ' אבות ב' י"ד.

אם אחת גדל חימה ובעל כעס תשא עונש עליו אם תכנו יותר מן הראוי ותשא עליו חטא כמו שתענש על איש נכרי. כי אם תציל ועור תוסף, ככה יאזח לך לעשות שתציל אותו מידך בעת חמתך מן תוסף להכותו על הראוי מכה רבה ועור תוסף כי יעבור ועמך. כי אם תציל על דרך כי אם כה תעשו להם (דברים ז' ה'): 20 שמע עצה וקבל מוסר למען תחכם ונז, במקראות שלמעלה הוהיר את האב להוכיח את הבן ועתה יהוהיר את הבן לשמוע עצה ולקבל מוסר. למען תחכם באחריתך בעורך נער באחריתך ע"י המוסר. כי ראו לאדם לחשוב מנעוריו באחריתו למען ישוב. באחריתו ואל יאמר אשכר עד אשר אנל ואז אכין לבי לעבודה אלהי כי לא ידע האדם את עתו כאשר כתב אחריו רבות מחשבות בלב איש ואויל שוב יום אחד לפני מיתתך (אבות ב"י). והוסיפו לבאר דבריהם ואמרו וכי יודע האדם באיזה יום ימות אבל ישוב היום אויל ימות למחר וכמשמש. הוה יעשה דבר יום ביומו ונמצאו כל ימיו בתשובה וכן נתיב בכל עת יהיו בגדיך לבנים (קה"ט ח' א'): 21 רבות מחשבות בלב איש. כבר פירשנו כי בא המקרא הוה. לתת מעם לאשר למעלה למען תחכם באחריתך. ועצת יי היא תקום. מלשון יעץ. ומי ימר (ישעי' י"ד כז) ועניינו גור אומר: 22 תאזות אדם חסדו. תאזות, עניינו הנזי והחסדה מלשון. נאוו לחיך (שיר א' י). שעניינו נחמד והוא מבנין נפעל בשקל נעשו נבנו. וביאור הענין, חסדארת האדם וחמדתו חסדו כי יחמדו בני אדם בעל החסד ויהללנו וטוב רש מאיש כוב⁽²⁾. וגם אם ירבה חסדים וכא על דרך הקיצור. כי בעבור שהזכיר תאזות אדם חסדו אל תאהב לגזול ולחטום ולעשות חסד כי על איש כוב ועושה חסד וכמותו טוב ממנו רש הולך בתומו ומירושו מעקש שפתינו אעים שהוא עשיר כאשר פירשנו ואויל בדרך משל על הענין הוה הוונה שמונה בתסומים ותחלק לחולים⁽³⁾: 23 יראת יי לחיים ושבע ילן. לא יתאזת תאוה. כי בעל היראה כל מחמדי עין נגדו כאין. לא יחמדו וזלתי יראת השיית ועבודתו והוא תענוגו וערונו. כמן שני כמו חלב ודשן תשבע נפשי (תלים ס"ג ו'). ונקראת הנפש החכמה רוח לפי שאינה מתאוה. כאשר כתוב למען ספות הרוח את הצמאה (דברים כ"ט י"ח). כל יפקד רע. לא ינורו רע עליו מן השמים וכענין שכתוב כשש

(1) ענין שית ב"י. ל"א.
(2) הגירסא בכ"י H: מאיש כוב; אל תאהב לגזול ולחטום לעשות חסד בעבור שהחמדו בני אדם ויהללך כי טוב רש מאיש כוב גם ירבה חסדים וכא על דרך הקצור. כי בעבור שהזכיר תאזות אדם חסדו יש להבין כי על איש כוב ועושה חסד דבר. וכמותו על דרך הקיצור. טוב רש הולך בתומו ומירושו מעקש דרכים אעים שהוא עשיר כאשר פירשנו (משלי י"ט א') ואויל.

(3) ראה במדרש קהלת רבת ד' ט' נ"טפת בתורוין ומפלא לבישווא.

צרות יצילך. (איוב ה' י"ט). באור הענין אע"פ שיבדו גורו על גוי ועל אדם יחד הצריך יציל ממנה ובתיב משמועה דעה לא ירא (תלים קי"ב ו'). ואולי בא ענין הפסוקים על ענין איש כוב שהוכיח למעלה שהוא גוול ותוסס לתאות עושר שיכבדוהו הבריות ויצטרכו לחסדו: 24 טמן עצל ידו בצלחתו דרך הספר הזה כאשר יוכיר ענין היראה ודבר על העצלה וכן כאשר יוכיר ענין החכמה לפי שהוראה והחכמה צריכות וריוות ונבונה ואמרנו זיל וריוות מביאה לידי נקיות (עבודה וד' ב'). וענין מליצת הפסוק הזה כי העצל כאשר יעשה מעולה לא יכלה וחבין מזה לענין היראה כי העושה מצוה ולא ישלים מלאכתו יקרא עצל במלאכת שמים ואזיל מי שהתחיל במצוה ואמר לו (נמור'): 25 לץ תבה ופתי יערים. אע"פ שאין תקוה ללץ בתוכחת ולא בשבט ראוי ליסרו ולהכותו כי עבר חורות וחלף חוק למען יוסרו השומעים ויערימו הפתאים וכענין שכתוב והנשואים ישמעו וייראו (דברים י"ט ב') והוכיח לנכון? לא מאשר תוכיחנו וכלכד יוסר ויותר בדברים אחרים בסבת הדבר אשר הזהירו עליו ויבין במעשיו ויחפש דרכיו ויחקור כראותו כי נכשל בדבר אחר ויורא לנסמו אולי יקרתו עון ומכשול כמו כן בדברים אחרים: 26 משרד אב ובריה אם. לפי שדבר למעלה על התוכחת יוכיר עתה את אשר יקרה את האב ואת האם מחשון שבטם ולא יוכחו בנם כי כן מביש בחסדו דעתו ומחמיר בסבלות מעשי משרד אב ובריה אם. וענין משרד שישחית וישרד נכסיו ואמר ובריה אם. אין הסבלות מצויה בנשים כמו באנשים על כן תברך ספינו ולא תוכל שאת: 27 חדל בני לשמוע מוסר לשונות מאמרי דעה. ברמות מקרא מסורס הוא נסר משמעו: חדל בני לשונות מאמרי דעה למען שמוע מוסר. לשמוע כעבור שמוע. כמו אמרי לי אחי הוא: (בראשית ב' י"ג). וביאור הענין. אם תפסת בחכמה ואחבת ללמוד מוסר חדל לשונות במעשיך מאמרי דעה למען תשמע ממסר ותתבונן בה תשמיעה היא הבינה מלשון לב שומע (מלכים א' ג' טו) ובא הפסוק הזה ללמד דעה כי מי שישנה במעשיו ומדרך התלמדה לא יתבונן ולא יאיון עה תבונתה כי לא תישר בעיניו ולא תשפר עליו ולא תערב לנמשן אחרי אשר מעשי חסך מהחכמה וכן המוסר ועל דרך מה שבתוב צדאת יי ראשית דעה (א' ג') על כן יהדר במקרא הזה על הכן חס סג בחכמה ובמוסר ותוא אוהו בסבלות כענין שכתוב לקחת חכמה ולב אין (יו"ט) ותומיר אותו שיעווב דרך חכמילות ויחדל לשונות במעשי למען שמוע מוסר וחכמה. נש למרש כי הפסוק הזה מוסר על הענין אשר הוביח למעלה וביאורו: חדל בני לשדרד אביר ואמר

ולהחמירם חרל מזאת כרי לשמוע מוסר וחרל לשנות מאמרי דעת. ויתכן
לפרש חרל בני לשמוע מוסר לשנות במוסר ההוא מאמרי דעת כי אם יוכיחוך
לשנות מאמרי דעת אל תשמע ואל תאבה כי הרשעים הנוחרים בדרך הרע
מייסרים הבנים מלכת בדרך טובה כמו שכתוב ומוסר אוילים אולת (מ"ז כ"ב).
והנה יש רשעים מכירים חטאם ויצרם יגבר עליהם ויש רשעים שיחברו הרע
והנציחון והעוונות והן הנה מדות משוכחות בעיניהם ויגדלו בניהם על המדות
ההם וכן כתוב אנשי דמים ישנאו חם (כ"ט י') וכתוב ותועבת רשע ישר דרך
(כ"ט כ"ג): 28 עד בליעל יליין משפם. ענין יליין משפם ימעון וילמד
חובה מלשון אם יש עליו מלאך מליין (איוב ל"ג כ"ג) יליין אשם (י"ד ט').
וביאור הענין האיש אשר יליין משפם שהוא מלמד חובה על בני אדם בכל
עת ומכריע אותם לכף חובה עד בליעל ר"ל כי מן המדה ההיא יבוא להעיד
שקר ויגרע או יוסיף על מה שיראה בסבת נמות חסדו אחר ח"וב חברו. ופי
רשעים יבלע און. יבלע ויסתיר מלשון איש כי יבולע (איוב ל"ז כ') שענינו
[כי יסתיר]. וביאור הענין כי הרשע והוא בעל עבירות בסועל מספני שיצרו
גובר עליו ולא יביאהו לעדות שקר באחיו אבל דרכו בהסך [מזה] כי אע"פ
שיראה און לא יגיד [כי לא] טוב בעיניו שיוכיחוו בני אדם על כל דבר
משע ויבערו הרע פן ילכד גם הוא על אחת מכל אשר יעשה לאשמה בה. והנה
השני המדות האלה רעות מדת הרשעים המסתירים און וחטם אשר יראו ומדת
המליין משפם רעה יותר כאשר יורה המקרא הכתוב אחרי זה והמעם כי מדת
המליין משפם תביאהו לירי עדות שקר שהיא הקשה בעבירות כי בעדות
שקר תשחת הארץ. ויתכן לומר ופי רשעים יבלע און על דרך שאמר איוב
אם תמתיק במי רעה (איוב כ' י"ב): 29 נכוננו ללצים שפטים ומהלמות
לנו כסילים. בא להכריע על שתי המדות הרעות אשר חוכיר איזה רעה
מחברתה והם מדת המליין משפם רעה יותר כאשר ביארנו למעלה. על כן
אמר נכוננו ללצים שפטים ר"ל נכונים וראויים משפטי מות שלא ישחיתו
העולם במדתם הרעה והשנית כי אין תקוה לבעל הלשון שישוב בתוכחת
מדרכיו אחרי ההרגל כי אין הלשון ברשות האדם אחר שהרגיל אותו ולמדו
לדבר על פי תאות לבו והעולה על רוחו אך יש תקוה לרשע שיכניע יצרו
על כן אמר מהלומות לנו כסילים כי ראוי להלום אותם במכות גדולות כי יש
תקוה שיכניע הרשע יצרו ויטשול באבריו ומעשיו וירחיק האון ויעיד עליו
אם יעשהו אחר. נכוננו עבר מכנין נפעל כמו והממלכה נכונה ביד שלמה
(מלכ' א' ב' מ"ז) וענינו הודעו והוכנו בדיני שמים ללצים שפטים. והנה
המליין משפם יקרא לין כי כל איש אשר ילמד לשוננו לדבר על פי תאות
נפשו לא יעצור בו לבלתי ידבר דברים שאינם מחוננים יקרא לין. שפטים

עניינו משפטי מות מלשון את ארבעת שפטי הרעים ('חוק' י"ד כ"א) ושופטים
עשו בה (שם כ"ג י')

ב.

1 לִין הַיִּין הוֹמָה שֶׁכֶּר וְכָל שָׁנָה בּוֹ לֹא יִחַכֶּם. לִין אִישׁ הַיִּין
הוֹמָה אִישׁ שֶׁכֶּר כִּמוֹ וְאִנִּי חִסְלָה (תְּלִים קִט ד') שֶׁהוּא אִישׁ חִסְלָה וְלִפִּי שֶׁדָּבָר
עַל הַלְצִים וְאָמַר נִכְוֵנוּ לַלְצִים שִׁפְטִים בֹּא עֵתָה לְהוֹדִיעַ אַחַת מִן הַסְּכּוֹת
הַמּוֹלִידוֹת בְּאִישׁ מֵרֵת הַלְצָנוֹת כְּרִי שִׁוְהָר הָאָדָם מִן הַסְּכָה הַהִיא אַחֲרֵי שֶׁהִיא
סָבָה לְדָבָר רֵץ כִּמוֹ זֶה. וְאָמַר כִּי אִישׁ הַיִּין הוּא לִין. תּוֹלְדוֹת הַיִּין לְפָרוֹק
עוֹל הַלֵּב וְהַלְצָנוֹת הוּא פְּרִיקַת הָעוֹל עַל כֵּן נִמְשָׁךְ אַחֵר הַיִּין לְפָרוֹק הָעוֹל מֵעַל
לִבָּבוֹ וּשְׁלַח לִשְׁוֹנוֹ לְכָל אוֹת נִפְשׁוֹ וּלְדָבָרֵי שַׁחֲוָה וְלִעֲנֵי וְקָלָם וְכָתִיב וְעַתָּה אֵל
חֲתַלּוּצָצוֹ מִן יַחֲוִי מוֹסְרִיכֶם ('שְׁעִי' כ"ח כ"ב). וְהִנֵּה מֵרָה כִּנְגֵד מֵרָה. לִפִּי
שֶׁהַמְּתַלּוּצֵץ פּוֹרֵק עוֹל וּמִנְתֵּק מוֹסְרוֹת¹). הוֹמָה שֶׁכֶּר וְגוֹי. שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים הוֹכִיר
בְּמֵדָת אִישׁ הַיִּין וְהַשֶּׁכֶּר. וְגַם בֵּעֵת שֶׁלֹּא יִתְלַוֵּץ עַל בְּנֵי אָדָם הוּא הוֹמָה
וּבְעַל דְּבָרִים וְכָל הַמְּרַבֵּה דְּבָרִים מְבִיא חֲמָא וְגַם לֹא יַעֲלֶה בַּחֲכָמָה כִּי הַיִּין
יִשְׁחִית הָרַעַת עַל כֵּן כָּל שְׁוֹנָה לִשְׁחִיתוֹת יִין תִּמְדֵּי שֶׁלֹּא בִּמְשַׁפֵּם וּמֵרָה לֹא יִחַכֶּם :
2 נָהֵם כִּכְפִּיר אִימַת מֶלֶךְ. יֵשׁ לָאָדָם לִירָא מֵאִימַת מֶלֶךְ אַעֲיֵם שֶׁלֹּא
יִנְעַר בָּאָדָם כִּמוֹ מִנְהֵם הָאֲרִיָּה. מִתְּעַבְּרוּ חוֹמָא נִפְשׁוֹ. מִי שֶׁמִּתְּעַבֵּר עִמּוֹ הַמֶּלֶךְ
פּוֹשֵׁעַ וְחוֹמָא בִּנְפִשׁוֹ וְאֵל יֹאמַר בִּלְבָבוֹ כִּי הוּא אֲנוֹס לֹא עֲלָתָה עַל לֵב שִׁיתְקַצֵּף
הַמֶּלֶךְ וְיִתְעַבֵּר עַל דְּבַר כֹּזֵה אֵךְ פּוֹשֵׁעַ קוֹרֵא לוֹ. כִּי רָאוּי לָאָדָם שִׁיחִיל לֵאמֹת
הַמֶּלֶךְ וְלֹא יִדְבַר לִפְנֵי וּזְלָתִי דָּבָר בְּרוּר כְּשֶׁמֶשׁ שֶׁלֹּא יִקְשֶׁה בְּעֵינֵי הַמֶּלֶךְ. וְנִסְמַךְ
הַמֶּקְרָא הַזֶּה לְעִנְיַן לִין הַיִּין כִּי אֵין רָאוּי לָאָדָם לְדָבָר לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ אַחֲרֵי שֶׁחָה
בְּסֵרֵם יֵצֵא הַיִּין מִסִּטְּנוֹ וְאוֹיֵל אִיוָּהוּ שְׁחָוִי כָּל שִׁיכּוֹל לְדָבָר לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ (עִירוֹבִין
סִיד). מִתְּעַבְּרוּ מִתְּעַבֵּר עִמּוֹ כִּמוֹ וְיִחְלַמּוּנִי חֲנָם (תְּלִים קִט ג') כִּמוֹ נִלְחָמוּ בִּי
רִל הָאִישׁ אֲשֶׁר יִתְעַבֵּר עִמּוֹ הַמֶּלֶךְ. וְלֹא יִחְכֵּן לְפָרֵשׁ הָאִישׁ הַמִּתְּעַבֵּר עִם
הַמֶּלֶךְ חוֹמָא נִפְשׁוֹ כִּי זֶה כְּדָבָר שֶׁאֵין צָרִיךְ הַחֲכָם לְהַשְׁמִיעוֹ כִּי הַכֵּל יִדְעוּהוּ :
3 כְּבוֹד־ לָאִישׁ שֶׁבֶת מְרִיב. כֹּאשֶׁר שְׁנֵי אֲנָשִׁים נִצִּים הַמִּקְרִים מֵהֶם לְהַחֲרִישׁ
וּלְהִמָּנֵעַ מִן הָרִיב הוּא הַנִּכְבֵּד. וְאוֹיֵל כִּי בָאֲרִץ יִשְׂרָאֵל בְּרָאוּתָם שְׁנֵי אֲנָשִׁים
נִצִּים וּמִקְרִים אַחֵר מֵהֶם לְהַחֲרִישׁ וַיּוֹשֶׁב מִן הָרִיב הָיוּ אוֹמְרִים עֲלָיו כִּי הוּא
הַמִּיּוֹחֵם²). וְכָל אוֹיֵל יִתְגַּלֵּעַ³). כָּל אוֹיֵל יִתְגַּלֵּעַ וַיִּכְרוּ מְדוּתוֹ בֵּעֵת רִיבּוֹ וְכֵן

¹ שִׁית ג' קע"ז.

² עֵינִי קְדוּשִׁין עֵינִי ע"ב: בְּנֵי מַעֲרָבָא כִּי מִינְצוּ בִּי תָרוּ. בְּהָרִי הָרִדִּי חוּזֵי הָאִי
דְּקָדִים וְשִׁחִיק אִמְרֵי הָאִי מִיּוֹחֵם מִפִּי.

³ עֵינִי שִׁית א' ל"א.

אויל בני דברים אדם ניכר בכוסו בכיסו ובכעסו (עירובין ס"ה) וגם זה נסמך לענין לץ היין הומה שבר בענין שכתוב למי מדינים למי שיה (כ"ב כ"ט):
 4 מחורף עצל לא יחרש¹ ושאל וגוי. בא להעיר בני אדם על מדת הזהירות שלא יחרפו אדם מן המלאכה מפני הקור או מפני החום לאמר יעבור הזמן ואשוב למלאכתי. כי אם כה יעשה מעטים רבות תשבת המלאכה כאשר ירסה ולא תמצא השבה לאכירתו כגון מי שיתחיל לחרוש לפני החורף וזמן החורף הוא עת החרישה והוא נמנע מן החרישה בעבור הקרירות נמצא שחל לחרוש על כן ישאל בקציר ואין. ואיל בענין זריזות החכמה אל תאמר לכשאפנה אשנה שאל לא תפנה (אבות ב' ג'): 5 מים עמוקים עצה בלב איש. בא להודיע כי לא תמצא העצה הנכונה באדם ולא תגמר אליו הדעת הברורה וולתי במחשבת מחונת והשתונן הכליות כאשר לא ישיג האדם לשחות מן העמוקים וולתי בחבל ורלי. והנה זה להרחיק מדרך הבוטחים על מחשבתם והעולה על רוחם בלא מתון ועין מערכי לב כי לא ישיג האדם לראות הנכונה וולתי אחר עומק המחשבת ותקור הדעת². ולפי שדבר למעלה על העצלה בענין המלאכה בא להרחיק ג"כ העצלה בענין המחקר והעיון: 6 רב אדם יקרא איש חסדו. רוב בני אדם יכריזו כל אחד מהם על חסדו ויודיע לרבים מעשה צדקותיו. יקרא יבריו נודיע. וכן ושמן ימינו יקרא³ (כ"ז מ"ו). ואיש אמונים מי ימצא⁴. איש אמונים הוא המבטח צדקותיו ומסתור חסדיו בענין שני מן בסתר יבסח אף (כ"א י"ד) ונאמר והצנע לכת עם אלהיך (מכה ו' ח'). ויקרא איש אמונים⁵ מבטח דבר. והשנית לזאת יקרא איש אמונים כי כעבר גאמן לאדונו לקיים מצותיו לכל אשר צוהו. לא יחליף ולא ישנה דבר בענין שני ציר נאמן לשולחיו (כ"ה י"ג). והנה שלמות מצות החסד ומעשה הצדקה בהסתירה ובכסויה שלא להתפאר על המקבל המתנה והחסד ושלא להכלימו והשגית שלא להתגורר במלאכתו בענין שאויל בענין עסק התורה אל תעשנה עטרה להתגורר בה⁶ (אבות ד' ג'). והנה לאיש הזה שלימות למצותיו והשלמות הוא התמימות על כן ישבח התמימות בסוסק הבא אחריו: 7 מתהלך בתומו צדיק. לפי שהוכיח למעלה רב אדם יקרא איש חסדו והנה האיש שהוא איגנו מתהלך

(1) עיין ביאור אבות דף ח' ע"ב ור' בחיי ס' ראה.

(2) עיין ש"ת ג' צ"ו בענין בדיקת הסכין.

(3) עיין ביאור י"ח ו'.

(4) עיין ביאור י"ג ו"ו.

(5) בש"ת ג' קפ"ז: וכבר הקדמנו לך עיקרים בדרכי איש אמונים וכי חסד

יסודות הנפש.

(6) הגירסא בפי' אבות לר' יונת היא: להתגורל בה.

על דרך השלימות והתמימות במצות על כן אמר כי הצדיק מתהלך בשלימותו ותומו ועשה המצות כתקנם וכמאמרם ליראה את השם ית' ולאהבתו לא להתגדר ולהתסאר. והודיענו כי אין האיש צדיק עד שיתהלך בתומו בעבודת הבורא ית'. אשרי בניו אחרי'. הצדיק המתהלך בתומו הוא המזכה לורעו אחריו אבל העושים את המצות להתגדר ולהתסאר אעים שיקחו חלקם הראוי לתת להם אינם מן הצדיקים שהברית כרונה להם ולורעם וכן כתיב ביראת יי מבטח עוו ולבניו יהיה מחסה (י"ד כ"ו) כי בעל היראה מזכה לבניו אחרי'. ואולי עושה חסד לאלמים לאוהביו לעושים מאהבה ושומרי מצותיו לאלף דור לעושים מיראה (סוטה ל"א א'). עוד אשכילך בינה בענין המקרא הוה. הגח ירוע כי הצדיק הוא הזהיר מן החמא ואוחז בכשרון המעשה ואחרי שיתגדר לחקן במדות נפשו ויגרש מקרב לבו הקנאה והתאוה ואהבת הנכבוד ויגיע למעלה היראה והכשתון יקרא תמים על כן כתיב איש צדיק תמים היה (בראשית י' ט') כי אחרי מעלת הצדיק יעלו למעלת התמימות. והנה הודיענו בפסוק הזה כי הצדיק אעים שלא הגיע למעלת התמימות אכן מתהלך הוא במעשיו בתומו כי יעשה המצות על דרך השלמות ותהיינה הפעולותיו על נתיב התמימות. ולשון מתהלך נוסף על הפעולות וכן הולך ביושרו ירא יי (י"ד ב'). גם יש לפרש מתהלך בתומו צדיק אעים שלא הגיע למדרגת התמימות מרגיל הוא את נפשו במדות התמימות על כן לא יתגדר בחסדיו ולא יתסאר במעשי צדקותיו: 8 מלך יושב על כסא דין מורה בענינו כל רע. כאשר ישב המלך על כסא דין מורה כל רשע ורע במקירת עיניו ובהכמתו כי ייראו ממנו מן יכיר ברעותיהם ובתרמיתם אחרי שהוא חכם ואוהב הדין והיושר והיכולת בידו לעשות ברעים משפט. וענין הפסוק הוה דכך אל הפסוק של אחרי' כאשר נבאר: 9 מי יאמר זכיתי לבי' וגו'. אם הרעים יראים ונחלים מתתראות לפני מלך בשר ודם בשבתו על כסא דין מפני שהוא חכם וירא חמא ואוהב היושר והיכולת בידו לעשות משפט איך לא ייראו הנכבדים מלפני הבורא ית' שהוא כוחן לב וחוקר כליות ואיך לא יבשו מלפניו על מדותיהם הרעות ומחשבותיהם אשר לא מובות כי מי יאמר זכיתי לבני ולא נשארה בי מדה רעה ובכן מהרתי מחמאתי כי אותי שיוכה האדם את לבו לא יסתר מחמאתו כי ענוש יענש האדם על מדות הלב הרעות כי השיית לא יחפץ בבעל המדות הרעות. והשנית כי המדות הרעות יולידו הפעולות הנשחתות. והנה לשון מי יאמר זכיתי לבני יורה כי אין ראוי לאדם לבטוח בנפשו ולהאמין בעצמו שזיכה לבו ומהרו וקדשו מן המדות

(¹) עיין ר' בחיי ערך: עצרת.

(²) H: מחמאתו שכבר עשה.

הרעות הנמצאות בו מתולדתו. לכן ראוי לו שיפחד תמיד מלפני השיית הצופה מחשבותיו: 10 אכן ואכן איפה ואיפה תועבת יי וגו'. אחת גדולה ואחת קטנה וליקח בגדולה ולמכור בקטנה תועבת יי גם שניהם. עונש הגדולה יותר על עונש הקטנה כי עונש הלוקח גדול בהונות המוכר כאשר אמר¹) כאשר לקחת קנית וכאשר מכרת אברת קנייניך (כ"ט ג"א). על כן אמר כי יענש גם²) על הקטנה. ויש לפרש כי אונאת אכן ואכן גדולה מאונאת איפה ואיפה כי יוכל האדם להסתכל ולהתכונן בעומק חלל האיפה ולהבין שיעורה על כן אמר גם שניהם כי יענש גם על איפה ואיפה, וסירשו ז"ל שכתוב בתורה לא יהיה בכיסך אכן ואכן גדולה וקטנה בא הכתוב ללמד שהוא עובר עליו משעת עשייה אע"פ שלא נמדר בהן ולא הונה בהן. ועל כן הובא בכאן הענין הזה לפי שדבר למעלה על זכות הלב. והנה הביא מופת כי הלב אשר בו המדות הרעות אין לשם חפץ בו כי הוא נכון למועדי רגל בעליו ולהכשילו במפעליו כי משרשי המדות יסרו ענסי החטא כענין שכתוב סן יש בכס איש או אשה שורש סורה רוש ולענה (רברים כ"ח י"ג). והנה יתעב השם האיש אשר בירו עון אכן ואכן הרעות אע"פ שלא חטא בהן מפני שמונעת להכשיל ולהחמיא ולא יתכן שיטהר מחטאתו עמה. והשנית כי אכן ואכן תועבת השם מפני שנחבין לעשות בהן עול אע"פ שלא חטא בהן אי"כ האדם נתעב על כונת לבו הרעה ומדותיו הרעות. והנה בני מקומות³) נכתב הענין הזה בספר הזה וכל אחד ילמד על ענינו וכי לא הוצרך בספר הזה לכתוב מצות והאזהרות הכתובות בתורה אם לא יחדש טעם או מופת בדבר והמקראות האלה נסמכו לענין חטימות הלב שהוזכר למעלה :

11 גם במעלליו יתנכר נער יתנכר מלשון ויתנכר אליהם (בראשית מ"ב ו') וכל שהוא מענין הכרה יבוא לעולם או מבנין הפעיל או מבנין נפעל ומענין ההתנכרות שהוא הסרת ההכרה והסתרתה יבא מבנין התפעל. וביאור הענין אמר ראה גם ראה כמה גדול כח הלב וחזקו המדות לאדם החכם ולשמרו ממכשלת הפעולות. כי הנה האדם נך הלבב ומעלו ישר כשיגדל מפני שהבח המתאווה אשר בו נמשכת אחרי הנפש החכמה ושומעת לקולה גם בימי נעוריו היה מתנכר מן הנערות במעלליו ולא היו גברים סמני הנערות בחנוניותיו אע"פ שתולדות הנערות להתנהג בדרכי השחוק והשמחה למאן קבלת העול וגם כחות כלי השכל אינם נגמרים ושלמים בימי הנערות עד שיקרב אל ימי הנערות(?) המעט הנמצא בו מן השכל היה מנחתו בדרך ישרה ומונע אותו מדרכי הנערות מפני זכות הכח המתאווה אשר בו שהוא שומע אל הנפש

¹ H: כאשר אמרו המושלים.

² H: על כן אמר גם שניהם כי יענש גם.

³ והם חפסוקים י"א; וכי כ"ג.

הַחֶמֶט וְנוֹטָה אַחֲרֶיהָ. כִּי טוֹב מִעֵץ הַשֹּׁכֵל עִם הַמִּשְׁךְ הַכֹּחַ הַמִּתְאוּהָ אַחֲרָיו לִישׁוֹר הַפּוֹעֲלִים וּלְכַשְׁרוֹן הַמַּעֲשִׂים מִשְׁפַּע הַשֹּׁכֵל אִם חֲסוֹד מִמֶּנּוּ הַכֹּחַ הַמִּתְאוּהָ וְלֹא חֲכָנָע אֵלָיו כִּי הַתְּאוּהָ מַעֲצָמַת עֵינָי הַשֹּׁכֵל עַד שֶׁלֹּא יִסְקָה עֵינָיו לִרְאוֹת הַדֶּרֶךְ לֹא טוֹב אֲשֶׁר יִתְּצֵב עָלָיו כְּאֲשֶׁר חֲסִיתָהוּ הַתְּאוּהָ לִלְכַּת בּוֹ. וְכֹא הַעֲנִין הַזֶּה לִשְׂכַח זְכוּת הַלֵּב לַחֲקוֹן הַמִּדּוֹת וְנִסְמָךְ לְמָה שֶׁהוֹכִיר מִי יֹאמֵר וְכִיתִי לְבִי: 12 אֲזַן שׁוֹמֵעֶת וְעֵין רוֹאָה יִי עֲשֵׂה גַם שְׁנִיָּהֶם: 13 אֵל תֹּאדָּהב שְׁנָה מִן תּוֹרֵשׁ וְגוֹ'. הִנֵּה הַפֶּסֶק הַזֶּה שֶׁל אֲזַן שׁוֹמֵעֶת הוּא מִעַם לְאֲשֶׁר יוֹהִיר עָלָיו בַּפֶּסֶק שֶׁל אַחֲרָיו אֵל תֹּאדָּהב שְׁנָה מִן תּוֹרֵשׁ. הִנֵּה הַשִּׁית נָטַע אֲזַן בְּאֶדָם וַיֵּצֵר עֵין וְלִמָּה בְּנֵי אָדָם חֲסִרְעוּ הָאֵיבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר יֵצֵר מִמַּעֲשֵׂיהֶם כִּי יֵצֵר עֵינָי לִרְאוֹת וּלְהַחֲעוֹרֵר וּלְאַחֲזוֹ בַּחֲכֵמָה וּלְהַחֲזִיק בְּמִלְאכָה וְלֹא יִאֲחֻזּוּהוּ יָמֵי עֹנֵי. וְכֹאֲשֶׁר יִישֹׁן הָאָדָם יוֹתֵר מִן הַצִּרִּיךְ וְהָרָאוּ לוֹ הִנֵּה מִשְׁבִּית מִלֹּאכַת הָאֵיבָרִים אֲשֶׁר בֵּה עַל כֵּן אֵל תֹּאדָּהב שְׁנָה מִן תּוֹרֵשׁ. זֶה שֶׁהוֹכִיר עֵין רוֹאָה וְלֹא הוֹכִיר יָד פּוֹעֶלֶת וְגַל מִהֲלַכַת מַפְנֵי שְׁהִיר וְהָרְגַל אֵינָם פּוֹעֲלֹת בְּכָל עֵת אֲבָל מוֹכְנוֹת לַפְּעוֹל כִּשְׁיִצְמָרְךָ. אֲכַן הָעֵין פּוֹעֶלֶת וְרוֹאָה בְּכָל עֵת וְהִנֵּה בַּעַת הַשִּׁנָּה בְּמִלָּה מִמִּלְאכָתָהּ. וְעַל מִדַּת הָאוֹזֵן לֹא הוֹצֵרְךָ עֵתָה לְהוֹדִיר שֶׁכְּכֹר הוֹדִיר לַמַּעֲלָה וְאֹמֵר מֵאוֹר עֵינָיִם יִשְׁמַח לֵב אֲזַן שׁוֹמֵעֶת תּוֹכַחַת חַיִּים (ט"ז ל') כְּאֲשֶׁר פִּירְשָׁנוּם בַּמְּקוֹמָם. וְזֶה שֶׁהוֹכִיר בַּפֶּסֶק שֶׁל מַעֲלָה יִי עֲשֵׂה גַם שְׁנִיָּהֶם. בִּיאֹר גַּם שְׁנִיָּהֶם, כִּי מַעֲלָה הָאוֹזֵן יִתֵּרָה עַל מַעֲלָה הָעֵין כְּאֲשֶׁר פִּירְשָׁנוּ בַּפֶּסֶק מֵאוֹר עֵינָיִם: 14 רַע רַע יֹאמֵר הַקּוֹנֵה⁽¹⁾ וְאוֹזֵל לוֹ וְגוֹ'. גַּם אַחֲרֵי כֵן אֲשֶׁר יוֹכֵה בַּמִּקְחוֹ יִגְנֶה וַיִּפְחִית עֵרֶךְ הַמִּקָּח בַּפְּנֵי הַמוֹכֵר. וְאוֹזֵל לוֹ. כְּאֲשֶׁר יִלֵּךְ לוֹ וַיֵּצֵא מִלִּפְנֵי הַמוֹכֵר יִתְּלֵל וַיִּשְׁתַּחֲבַח בַּמִּקְחוֹ וְעֵנִין הַפֶּסֶק הַזֶּה דְּבַק אֵל הַבֹּא אַחֲרָיו. 15 יֵשׁ זֶהָב וְרַב פְּנִינִים⁽²⁾ וְכֹלֵי יָקָר שְׁפָתֵי דַּעַת. כֹּלֵי יָקָר מִכֹּל כֹּלֵי זֶהָב וּפְנִינִים שְׁפָתֵי דַּעַת. כִּי הַרְעַת יָקָרָה מִן הוֹזֵב וְהַפְּנִינִים, עַל כֵּן כֹּלֵי הַרְעַת יָקָרִים מִכֹּל כֹּלֵי דַּעַת הֵם שְׁפָתֵי דַּעַת⁽³⁾ רִיל כְּאֲשֶׁר יִרְגִּיל הָאָדָם שְׁפָתָיו שֶׁלֹּא יִדְבֵּר דְּבַר עַד אֲשֶׁר יִשְׁקֻלּוּ כַּמְּאוֹזֵי הַרְעַת וְהַמוֹסֵר, וַיִּבְיֵא הָעֵנִין הַזֶּה עַל דְּבַר הַקּוֹנֵה הַמִּגְנָה וְהַמִּפְחִית הַמִּקָּח בַּפְּנֵי הַמוֹכֵר אַחֵר שֶׁקָּנָהוּ אֵעִים שִׁיּוּדַע כִּי עֵרְכוּ יוֹתֵר מִן הַכֶּסֶף אֲשֶׁר נָתַן בּוֹ. וְאֵין זֶה מִדֶּרֶךְ הַרְעַת כִּי לְמָה יִכּוֹז הָאָדָם לֹלֵא צוֹרֵךְ וַיִּדְבֵּר שֶׁקֶר לֹלֵא תוֹעֲלָה. וְהִנֵּה מִקְחוֹ בִּירוֹ וְזֶה יוֹעִיל כִּי יִפְחִיתָהוּ וַיִּכּוֹז חָנָם וַיִּגְנוֹב דַּעַת הַמוֹכֵר לֹלֵא עוֹר וְלֹלֵא הוֹעִיל כִּי הַשֶּׁקֶר נִתְּעַב עַל כֵּן אֵין לְהַשְׁחֵםשׁ בּוֹ בְּדִבְרֵי שְׁאִינוֹ מַעֲלָה וּמוֹדִיר, אֲכַן לַפְּנֵי הַמִּקָּח דֶּרֶךְ הָעוֹלָם לְהַפְחִית הַמִּקָּח שִׁיתְרָצוּ הַמוֹכֵר וְהַלּוֹקֵחַ זֶה לְזֶה.

(1) עֵינִין פִּירוּשׁוֹ לַמַּעֲלָה בְּבִיאֹר ג' ז'.

(2) עֵינִין כִּד הַקִּמָּח עֵרֶךְ רִשׁוֹת י'.

(3) עֵינִין שִׁית ג' רכ"ט.

ועוד יש רוע המוסר בהסתחת המקח אחרי שלקחו כי טוב בעיני המוכר כשייטיב המקח בעיני בעליו: 16 לקח בגדו כי ערב זר ובער נכריה וגו'. יש לפרש לקח מקור בשקל כשנכב אדוני המלך (מ"א א' כ"א). ובער וכו' חבלהו, משכנו מלשון חבול ישיב רשע (יחזק' ל"ג ט"ו) והם על שני משקלים חבול תחבול (שמות כ"ב כ"ה) ולפי הפירוש הזה אין כל חדש תחת ענין הספוק הזה. והנכון לפרש לקח צווי וחבלהו מן טמון בארץ חבלו (איוב י"ח י'). וביאור הענין לקח בגד הערב ומלבושו כי אין לו לשלם ואל תחמול עליו כי ערב זר ובטח על איש לא הכיר ולא ידע והוא נסכל ופושע. והנה על הלווה ראוי לחמול כי הצורך דחקו והביאו לללות. ובא ע"ה ללמד על מה שאויל כל אדם יהי בעיניך כלמסים (דרך ארץ סי'ה) על כן אין לבטוח בזה האיש אשר לא ידעת לערוב לו ערובה. ובער נכריה חבלהו. וכי ערב בער נכריה לקח חבלהו ר"ל אפי' מיתרי אהלו תקח ולא תחוס עליו כי זה פשע גדול מן הראשון כי בטח באשה נכריה. ולמדנו ע"ה כי יפשע הבוטח באשה מן הבוטח באיש כי יותר מצאו האמונה והמוסר באנשים. ונסמך הענין הזה לאשר אמר למעלה וכלי יקר שפתי דעת כי אין שפתי דעת למי שמולול בדבורו לערוב בער זר ונכריה ובוטח בהם שלא יקרהו עון בדבר: 17 ערב לאיש לחם ישקר¹ ואחר ימלא סיהו חציץ. בא לגנות התאוה ואמר כי הנמשך לתאוה ולא יביט בשעת התאוה לאחריתה ויערב לו לחם גול וחמם אעים שידוע כי אחרי אכלו ימלא סיהו חול וחציץ אשר יגרם שיניו והוא משל על העונש. והנה הגיר גודל סכלות בני אדם איך חוטאים בני אדם לבקש הנאה והם יודעים כי בשלה הצער הגדול להם באחרית. וזה סדר כי חשבון האדם עם נפשו כמו שאויל הוי מחשב הספר מצוה כנגד שכרה ושכר עבירה כנגד הספרה (אבות ב' א'). והנה מפני העונש העתיד כי התאוה גוברת ועוצמת עיניו מזה על כן למד שלמה ע"ה על המשל הזה כדי שיחשוב אדם על דרך משל ישיב אל לבו אולי ימלא סיהו חציץ ולא יסר משם אחרי אכלו לחם שקר הלא יחדל אף כי יש לו להמנע מפני הפרענות המר העתיד לבוא על החטא. ויתכן כי המקרא העליון נפתח לדבר זה, כי מפני שבא לדבר על סכלות רב בני אדם שחוטאים להנאה אעים שידועים עונשם העתיד פתח ואמר לקח בגדו כי ערב זר כלומר אין לחמול על מי שפושע פשיעה רבה כזאת לבטוח על אשר לא ידעוהו. והנה סתרי בני אדם יגולו ויחמסו להנאה אעים שידועים עונשם העצום ואם על זה לא ישגיחו מפני יצרם הרע למה יבטח זה שיחושד לרעה וישמרו לו ברית. וכענין מה שאמר במקרא הזה על התאוה דבר למעלה על העצלה ואמר

(¹) עיין שית א' י"א.

מחורף עצל לא יחרוש, כי העצל בותר במנוחה והיא גורמת הצער הגדול הזה: 18 מחשבות בעצה תבון ובתחבולות עשה מלחמה. נכון הדבר שיחשוב האדם במעשיהו לפני הפועל ושיועץ על מחשבתו עם אחרים ואז תבין מחשבתו ותכשר ותצלח לסועל. אמנם לא יסמוך על הענין בלא הקדמת מחשבות לבו כאשר אויל שיתין מלכין יהון לך ומלכא דנמשך לא תשובק¹). כי האדם ימרח לחשוב במחשבה במעשיו יותר מאשר ימרחו אחרים לחקור עליהם. אמנם יבחן מחשבתו בעצת אחרים כי השגת שכל האדם קצרה ואולי ישנה ונעלם ממנו דבר ומה שגה יבינו לו ויתכנס. עוד לחשוב בענין ההוא גם פעמים רבות תסצו במעשה יעצם עיני שכלו ויועירוהו בהועצו עמהם. ובתחבולות עשה מלחמה. המלחמה צריכה מחשבה ועצה ותחבולות לראות הגולר ולחשוב אם יערימו סוד האויבים על דרך כזאת וכזאת נתחכם להם על דרך זאת ונקדים עניינים וצדיקין ונכין לנו הדרך מעתה, שתהיה היכולת בידינו בעת ההיא להתחכם להם בדרך זאת על כן לא תעשה מלחמה בלתי כהיות אתך נבונים יודעי תחבולות: 19 גולה סוד הולך רכיל²). הנה אמר במקום אחר הולך רכיל מגלה סוד (י"א י"ג) ריל כי מי שהולך רכיל אל תבטיח לו סודך כי אחרי אשר לא ישמור לשונו מן הרכילות לא ישמרנו מחשוף סודך. ועתה יאמר כי מי שהוא גולה סוד אל תדבר לפניו באשמת העם ומומי בני אדם ואל תאמר כי אעים שהוא גולה סוד מסני שירמה בנפשו שאין נוק לאיש בגילוי אבל מן הרכילות יזהר כי הזהירה התורה עליו שני לא תלך רכיל בעמך. לא כן הדבר כי אחרי אשר לא ימשול בנפשו מחשוף הסוד לא ימשול ברוחו מלכת רכיל, ולפתה שפתיו לא תתערב. לא תשתתף ולא תתערב למי שהוא פותה בשפתים שאינו מרקק בדבריו ולא יקרים להם מחשבה לצרוף כבוד סיגיהם כי האיש ההוא אחרי אשר לשונו משולל לכל העולה על רוחו גם סוד יגלה גם רכיל ילך והרבה נזקים יגיעו מחברתו: 20 מקלל אביו ואמו ידעך גרו. כבר נאמר כי גר מצוה ותורה אור (ו' כ"ג) כי המצוה תנן על בעליה מן הצרה כאשר באור הגר יהיה האדם שמור מן המכשולים. אמנם העבירה תכבה המצוה כאשר אויל (סוטה כ"א) על כן אמר כי המקלה אביו ואמו ידעך גרו והיא מצות כיבוד אב ואם. כי אם תרכה לכבדם לא תעמוד לו המצוה להצילו אחרי שיקלל אותם בשגם מצות אחרות תכבה העבירה אף כי יכבה חטא קללת אביו ואמו את מצות כבודם ועוד אויל יש מאכיל לאביו מסינוי וטורדו³) מן העולם (קדושין ל"א).

¹ המאמר הזה נמצא בא"ב דבן סירא ונראה כי הוא מדרש על הפסוק ששים חמה מלכות ושמונים פלגשים וכו' אחת היא יונתי (שה"ש ו' ח'). ופ' מלכות כמו: צא המלך בגבורה.

² עיין שית ג', רכ"ה. ³ תגירמא שלנו: ונמרד.

וענין ידעך נרו באשון חושך. בעת צרה לא תנן עליו מצוה שבידו כי העברה חכמה את הנר של מצוה כדרך מי שיקח נר בידו ותנינו לאשון חושך שהוא צריך לנר דועך: 21 נחלה מבהלת בראשונה ואחריתה לא תבורך. הגה כתיב גזול אביו ואמו (כית כיד) ויבער ויכסל בזה מפני שהוא אומר למי הם עמלים ומחסרים את נפשם ממנוכה הלא בעבורי והשנית כי הוא מקוה שינחל את כל אשר להם באחריתו הגה או ימחה את עון הגולה כי יש תקוה לגולה בהשבה כמו שני והשיב את הגולה (ויקרא ה' ט') על כן אמר נחלה מבהלת בראשונה. ביאור הענין כשהבן מקדים לרשת בחיי אביו אחריתו לא תבורך גם כאשר תפול הנחלה לפניו כמשפט לא תבורך נחלתו תחת אשר הקדים לרשת בלא עתה. מבוהלת מוקדמת מלשון ויבהל את חמרוקיה (אסתר ב' ט'): 22 אל תאמר אשלמה רע וגו'. אם הויק לך אדם אל תאמר אנקם ממנו בעבור שייראו בני אדם מהויקני אל תאמר כן כי אם אשם אשם חבירך לא הותר לך לחמוא למען זאת. לבר אם הויק לך בנזק שנתחייב לך לשלם בביד ישרם לך על פי המשפט, ואשר אתה יגור פן תהיה כך יד הבריות בראותם כי לא תקח נקמתך מהם קוה ליי ויושיע לך כי אחרי אשר החרל לינקם מיראת השיית קוה אליו ויושיע לך: 23 תועבת יי אבן ואבן וגו' נסמך לענין שאמר אל תאמר אשלמה רע ואמ' תועבת יי אבן ואבן גדולה וקטנה. על כן אם גזל אדם מידך לא תאבד אמונתך כדי להשתלם ממנו ולא יהיה לך אבן גדולה לקחת בה ממנו וקטנה למכור בה אליו או למכור לאוהבך בגדולה ולשונאך ולאשר הרע לך בקטנה כי העול והגניבה תועבת יי ואיל אל תכנס לחצר חבירך ליטול את שלך שלא ברשות שמא תראה אליו כנגב אלא שכור את שיניו ואמור לו שלי אני נוטל (כ"ק פ"ז ע"ב): 24 מיי מצעדי גבר ואדם מה יבין דרכו. אחר שהזכיר למעלה שיקוה אל השם להצילו מכל מגורותיו ואמר קוה אל יי וגו' יזהיר עתה גיב כשישליך האדם ית' בהצלחת דרכיו וברכת מעשיו ואמר מיי מצעדי גבר ואדם וגו' כי אם יצא לדרך או יפרש בים להשתכר בסחורה פעמים רבות יקראנו החסד תמורת השכר אשר ישבר עליו וכי ילך לבטח יסגיעוהו מקרים ותולדות על כן על בינתך אל תשען רק שים כל תוחלתך אל השיית: 25 מוקש אדם ילע כדש¹) ואחר נדרים לבקר, נסמך לענין מה שאמר ואדם מה יבין דרכו. כי לא יוכל איש להשמר ממוקשי הדרך והמכשולים רק ימסור נפשו אל השם. אכן המוקשים שהוא יכול להשמר מהם הלא הם מוקשי החמא. כי אם יצא אל הדרך ויסחר אל הארץ יחפש דרכיו ויחקור ואם און בידך הרחיקוהו כי מוקש אדם ילע קרש. אם יזכור כי

(¹) עיין שית ג/ ע"ד.

מעל ונהנה מן הקדש ישוב עד השם ואת אשר חמא מן הקדש ישלם ויביא חומש ואשם. ואחר נדרים לבקר. יבקר ג"כ אם נדר נדר לשיית ומוצא שפתי ישמור ויעשה. לא יאחר לשלמו כי הנדרים ג"כ הם מוקש אדם אם ידור ולא ישלם. ומן המוקשים האלה היכולת בידו להשמר על כן יירא לנפשו מן יכשילוהו וימצאהו העונש מדה כנגד מדה כי אם חלל נדרו ומעל בקדשין מחמרת ממון יאכזר ממנו בענין רע. וכן אם יש עול בכספו ישוב מן החטם אשר בכספו. ועיקר כוונת המקרא להזהיר שיחמשה האדם דרכו וכן יחכן שנדר האדם נדר ולא זכרו על כן יבקר אתר נדרו. וכן בא להודיע כי השיית מודר מדה כנגד מדה כמו שפירשנו וכן יורה המקרא הבא אחר זה: 26 מזורה רשעים מלך חכם. גם במלכי בשר ודם ימצא כי מלך חכם יגלגל על הרשעים האוסף כאשר גלגלו אותו גם הם על אחרים ר"ל כי ישיב להם גמול מדה כנגד מדה. והכוונה בזה לאמר אם בכה יעשה מלך בשר ודם כאשר יחכם ויאהב היושר עאכ"ו יוצר הכל בדרך הוא יורה רשעים וישב עליהם מדה כנגד מדה. ונסמך הענין הזה לענין המקרא של מעלה כמו שביארנו: 27 נר יי נשמת אדם¹ כאשר הנר סבה שיראה האדם מה בבית כן הנשמה סבת השנחת השיית באדם לבחון לבו ולחקור לבו וכליותיו כי נשמת אדם מן העליונים² על כן יש לאדם למשול במעשיו גם במחשבותיו וראוי להעניש כי יחמא ואשם יותר משאר בעלי חיים. חומש כל חררי בטן. בנר הזה והוא נשמת אדם חומש כל חררי בטן האדם ומחשבותיו ר"ל כי בסבת הנשמה שהיא עליונה ומן העליונים משנית עליהם למקור ולענוש ולשלם שכר. ויתכן נר יי נר השלוח מאת השם בדרך ונר אלהים מרם יכבה (שיא ג' ג') אשר פירושו נר אשר צוה עליו השם ית' לערוך אותו. וכן חררי אל (תלים ל"ז ז') הרים שיצר. וביאור הענין כי נשמת אדם הוא נר השם בתוך הנוף ותיא בתוכו כמאור העליון בעולם ועל כן תופש השם כל חררי בטן כי ימקד האדם על מחשבותיו אחרי אשר ניתנה שם הנשמה הנכבדת להאיר ולהשכיל: 28 חסד ואמת יצרו מלך וסעד וגו' כאשר יעשה חסד עם אנשיו גם ינחה אותם בדרך אמת כי ישמור אותם מן העול וישממם משמם אמת וצדק יצמחו החסד והאמת מכל אויביו וחומה יהיו עליו. וסעד בחסד כסאו. גמילות חסדים מן הדברים שאין להם שיעור כאשר אויל (פאה א' א') על כן אמר כי לפי רוב החסד שעשה תמשך מלכותו לורעו אחרי כי הנחלת מלכותו לורעו יקרא כסאו. וכן כתיב על כסא דוד ועל ממלכתו (ישעי' מ' י'). ונאמר ובניתי לדוד

¹ ענין כל זה בכר הקטח ערך אבל ג' ופ' משלי ט"ז יא.

² תלשון הוה חסא בשית ב' י"ז.

ודור כסאך סלה (תלים פ"ט ה'). וכן מצאנו כי תמשך מלכות המלך לזרעו לפי החסד שנאמר ואכרתה להם ברית שלום חסדי דוד הנאמנים (ישעי' נ"ה ג'): 29 תפארת בחורים כחם והדר זקנים שיבה. את הכל עשה יסֶה בעתו כי תפארת בחורים להראות בהם הכח כי הכח ראוי להראות באדם זמן הבחורות כאשר אויל בן שלשים לכח (אבות ה') והדר זקנים שיבה. הדר הזקנה כלובן השערות אע"פ שהוא מורה על יובש הליחות והתשת הבח. ועיקר כוונת המקרא הזה לענין הבא אחריו כי הוא כהקדמה אליו: 30 חבורת פצע תמרוק ברע ומכות חררי במן. הנה הכח נאה לבחורים והשיבה לזקנים וכן נאה ויסֶה היסורין והחבורות לאדם רע. על כן אין לגוד לו ולהצטער על יסורין הבאין עליו. כי חבורות פצע תקון וקישוט באדם רע כמו מיני הקשוח שנאים לאשה. תמרוק. מלשון ונתון תמרוקיהן (אסתר ב' ו') ויש לפרש תמרוק ברע כי הם ממרקיין הרע ומכספין העון.

כא.

1 פלגני מים לב מלך ביד יי' מסני שהרבים תלוין במלך ונתון לו השם נח להמית ולהחיות להרע ולהיטיב שומר השם את לבו שלא יסֶה רע לעשות גורת השם ית' על כן ראוי שתהיה מנמת פני הלבבות ליראה את השם ולא ליראת חמת המלך. ומהשם יבקש רחמים ואליו יצסה וישא עיניו כי הוא המטה לב המלך לכל אשר יחפוץ כאשר יסֶה אדם פלגני מים לכל מקום שיצטרך להמותם: 2 כל דרך איש ישר בעיניו ותוכן לבות יי' מדות האדם ומבוע ישרים בעיניו ולא יכיר במלף עניינם ועיוותם על כן קשה מאד הרבר שיתקן האדם טבעיו ומדותיו. ותוכן לבות יי' אמנם השיית עוזר האדם ומתקן מדות לבו ומיישר תולדתו ומעיר את רוחו להרגיש בחסרונו ובמלף מדותיו כאשר יכוון האדם את לבו לדרוש האמת וללכת אחרי השם כי השם יראה ללבב. וכן כתיב כי כל לבבות דורש יי' וכל יצר מחשבות מבין (ד"ה א' כ"ח ט') ונאמר תאות ענוים שמעת יי' (תלים י' י"ז) ואויל בא למהר מסייעין ליה (שבת ק"ד). ותוכן לשון תקון. וכן דרכי יכוון (תלים קי"ט ה') ונסמך מקרא הזה לענין אשר למעלה כי אע"פ שנתן השם כיר האדם בחירת המעשה כמו שכתוב ראה נחתי לסניך היום וגו' (דברים ל' ט"ז) אכן מטה לב המלך לכל אשר יחפוץ וכן מחליף הטבעים הרעים ומתקן הלבבות כאשר יכוון אדם לבו ללכת אחרי השיית ולעבדו: 3 עושה צדקה ומשפט

(1) עיין פירוש ר"י על אבות ב', ג'; ג', ו'; ועי' משלי י"ג כ"ו.

(2) עי' פ' הפס' ותוכן לבות ד' כ"ב' הריף ל"י יונה ריש פ' אין עומדין.

נבחר ל"י מזבח. נסמך המקרא הזה לענין העליון כי כאשר יבין האדם לבו לפעולות האלה והם צדקה ומשפט ירצה השם את האיש ההוא ויעורנו להכין לבו ומדת הצדק אהבת הטוב ומדת משפט אהבת האמת. ובאלה יתרצה האדם אל השם ית' וכן כתיב כמה אקדם וכו'. הגיד לך אדם מה טוב וגו' (מיכה ו' ו'): 4 רום עינים ורחב לב⁽¹⁾ ניר רשעים חמאת. כמו וחמאת וכמוהו שמש ירח (חבקוק ג' י"א). וביאור הענין כי הגאווה ניר הרשעים כי ממנו יפרו וירבו עונותם כאשר חסרה ותנוב התבואה בסבת הניר כי כנאותם ונאונם ירדפו עניי ארץ כמו שכתוב כנאות רשע ידלק עני (תלים י' ג') ויכניעו תחתיה הטובים מהם ויתנו חיתם בארץ החיים ואזיל כי הנותנים תחיתיהם בארץ החיים יורדים לגיהנם ונרונין שם לדורות⁽²⁾ (ר"ה יז א'). וידברו לשון הרע וישכחו את השי"ת שני' ורם לבבך ושכחת (דברים ח' י"ד). ומלבד שהגאווה סבה לעבירות העצומות עצם הגאווה היא חמאת כי בעליה נתעב לפני השם שני' תועבת יי כל גבה לב (משלי ט"ז ח'). והנה מצאנו כי הכנת הלב לתשובה נמשלה לגיר שני' גירו לכם ניר (ירמ' ד' ג') וגו': 5 מחשבות חרוץ אך למותר. אין המהירות מדין החריצות והוריות אבל מחשבות החרוץ שיקדים המחשבה והמתון למעשה הוא מעיקר הוריות. ואעפ"י שבטל מקצת שעותיו לחשוב מחשבות לעולם ימצא מותר במדה הזאת. וכל איך אך למחסור. כי ישיגוהו המקרה במעשה וכענין שאמרו מחברי המוסר כי פרי כל המהירות חרטה⁽³⁾: 6 פועל אוצרות בלשון שקר הבל נרף מבקשי מות⁽⁴⁾. הנה האוצרות כמוין אשר תדפנו רוח כי מקרה קל יאברם. הנה כי לא יועילו לבעליהם אבל ישחיתוהו ויאבדוהו והאוצרות מבקשים מותו ורודפים מפלתו כמו שכתוב כי אבן מקיר תזעק (חבקוק ב' י"א): 7 שד רשעים יגורם כי מאנו וגו'. בשקל חסוכני בבטן אמי (תלים קל"ט י"ג) כי אין דרך הרי"ש לקבל הדגשות והוא הענין מנוררות במגרה. ובאור הענין מלבד עונש הרשעים בעת שיגולו ויחמסו יכריחם שורם כאשר יביאום עד האלהים ולא ישמעו לגשת אל המשפט כי יכמל עונם לכסלים כאשר יעיוו מניהם לפנות עורף אל השופט. ויתכן לפרש כי הענין מדבר על כת עריצים ובעלי הגאווה אשר אם להם דבר עם אדם בכל עסק דיני ממונות ולא ישמעו לגשת אליו אל המשפט ולא יעשו בלתי כפי ראות עיניהם. והנה אין אדם רואה חובה לעצמו כאשר אזיל (שבת קי"א א') על כן תשאר המכשלה תחת ידם. והשנית כי יהיה הדין בדבריו במקרה ענש יענש כאשר מאן

(1) עיין ש"ת א' כ"ז וביאור משלי ד' כ"ה.

(2) עיין ש"ת ג' קס"ב.

(3) עיין מבחר הפנינים ס' ת"ע (פ' מ"ג).

(4) עיין ש"ת ג' כ"ד.

לכא במשפּט. גם יש לפרש יגרם יגור עמהם כמו לא יגורך רע (תלים ה' ה') לא יגור עמך איש רע. וביאור הענין שורר רשעים יגור עמהם ואם און בידם לא ירחיקוהו כי מאנו לעשות משפּט. אך לפי הפי' הזה אין כל חרש בענין המקרא: 8 הפכפך דרך איש וזר וזך ישר סעלו. ענין דרך איש מדות האדם ומכעו כאשר הקדמנו בכמה מקומות כי לשון דרך יבא על המדות. וביאור הענין טבע האדם ומדותיו הפספס ונכרי כי אעים שהמדות הרעות נמצאות בו הלא נכריות נחשבו לו כי יראם בוולתו ויגעל אותם ויקוץ בם כי הנפש החכמה אינה מקרבת המדות הרעות והנה יהיו לה לזכות אעים שיראה אותם האדם תמיד כל היום בו ובעצמו אך התאווה נוכרת על האדם ואיננו רואה ננות המדות הרעות בעצמו. והנה על זה גדול עונו כי יסתכל ויראה ננות המדות הרעות באחרים והוא לא יקח מהם מוסר לנפשו. וזך ישר סעלו¹). וך הדרך והמדות ישר סעלו. והכונה בזה כי יש על האדם להשתדל ולשום לבו בתקון מדותיו וזכות לבו כי אז ישיג לכל התועלות כי יגיע למעלת המדות ומעלת הפעולות כי אחרי היות המדות מנהיגות הפעולות ואעים שפירשנו כי המדות הרעות זכות אצל בעליהן כי יראה אותם בוולתו אבל הרשעים הנמורים שהרגילו נפשם בעבירות ובסועל החסם ונמו כמעשיהם אחרי השקר והאון והתרמית ככר מה מראות עיני נפשם החכמה ויערבו להם המדות הרעות. וינאצון בטובות כאשר כתוב אנשי דמים ישנאו חם (כימ י') ונאמר ותועבת רשע ישר דרך (כימ כיג): 9 טוב לשבת על פנת גג וגו'. ביאור הענין ובית חבר אעים שיהיו בביתו חברים רבים וטובים חברת אשה הרעה תשכיח ותשבית כל נועם חברתם וימאן להתנחם בהם מריב לשונה ותונת חברתה: 10 נפש רשע אותה רע לא יוחן בעיניו רעהו.²) הנה דבר על ענין מדת רוב בני אדם כי הוא הפספס וזר ודבר על אשת מדינים כי כבדה מאור ועתה על מדת הרשע כי יתן מחשבתו לכסוף ולהתאות רע כי אמנם יוחר בני אדם הבינוניים גם כי ירעו לבכם ולא יראנו לצרת חביריהם אך לא יתנו מחשבתם ולא ישלחו רעיון לבם להתאות לרע³). לא יוחן בעיניו רעהו. אעים שיראה כאוהב את חבירו לא ירחם עליו לעולם ולא יוחן אותו בבוא אליו רעה. ואעים שיתכן שהוא מבקש מוכתו להנאות עצמו מפני שנעזר בחברתו ויסכן בה וימצא בה תועלת אבל מצד החנינה לא יוחן עליו ביום אידו: 11 בענש לץ יחכם פתיו. עניינו כענין לץ חבה ופתי יערים (י"ט כ"ה) וכבר פירשנו. ובהשכיל לחכם וגו' כאשר תשכיל

¹ עיון שית א' ל"א.

² עיון פירוש בשית א' ל"א.

³ Ms. H: אבל זה חרשע לא יוחן בעיניו רעהו ר"ל אעים.

לחכם¹) ומה שנה במעשיו חבין לו וישמור הדעת ההיא בלבו ולא יטבחח כי חרת אותה לעולם על לוח לבו מפני שנכשל ושנה בדבר וכאשר אויל אין אדם עומד על דבר תורה אלא איכ נכשל בה (נימין מ"ג ע"א). וכמדת הנבון אמר למעלה והוכיח לנבון יבין דעת (שם) כי יבין להוהר בדברים אחרים מתוך תוכחתך כאשר פירשנוהו: 12 מישכיל צדיק לבית רשע²). רבים יחשבו כי הצדיק לא יבין מדות הרשע ותואנותיו ומכעיו מפני שהם בהפך ממכע הצדיק ולא כן הרבר אבל משיכיל צדיק לבית רשע ומתכונן בדרכי תרמיתן ומזמת לבו וסוף כוונתו ואויל שמא יאמרו הרמאין אין תיה בקיאיין במעשה ידינו (כיכ פ"ט ע"ב). מסלף רשעים לדע. ר"ל מפני שהצדיק משיכיל לסוף כונת הרשעים ומכיר את מכעם מסלף וממה אותם ומכריעם ודן אותם לכף חובה במעשיהם ודבריהם כי אין לדון את האדם לכף זכות רק בהיות רב מעשיו ושרש כונתיו על דרך המוכ: 13 אמם אזנו מזעקת דל³) גם הוא יקרא ולא יענה. מדה כנדר מדה כי זה עני ולא ענהו גם הוא יקרא ולא יענה. על כן לא יאמץ אדם את לבו מתח לעני כי ישאל ממנו אעים שפור ונתן לכמה עניים: 14 מתן בסתר יכפה אף⁴) ושוחד וגוי. האמנם כי לא יגרל עון האדם אם לא יחקור ולא ידרוש על העניים והאביונים כאשר יגרל עונו אם יחשוק מן העני כי יקרא אליו אכן ראוי לאדם לדרוף צדקה ולדרוש על צרכי העניים ולהשכיל אל הדלים ויקנה לנפשו שטר עצום ורב כי מתן בסתר יכפה אף. שאם יחמא אדם זכות מתן בסתר יכפה אף. ושוחד בחיק חמה עזה. גם בעת צרת האדם אחר שנגורה עליו גורה מפני חמאותיו יכפה שוחד בחיק והוא הצדקה בסתר ויקרא על דרך משל הצדקה אשר יתן בעת צרתו שוחד כי השוחד יתן בעת הסחר והצרה לפדות נפשו ממנו. גם לשון חמה עזה יורה על הענין שפירשנו. כי החמה יותר מן האף. אף כי בהוכירו חמה עזה יוכיח על הענין כי על עת שנגורה עליו גורה ידבר ומעם הסתר והחיק כי לא יבוש העני ולא יחוויר פניו וגם הנותן לא יחפאר במתן ולא יעשה להתנצל כי אם לעבודת השייה ואויל כי הצדקה המעולה המצלת מן המות היא שאין העני יודע ממי נוסלה ואין הנותן יודע למי נוחנה (כיכ י" ע"ב)⁵): 15 שמחה לצדיק עישות משפמ⁶) ומחתה לסועלי און. הנה חובה עלינו לעבוד את השייה בשמחה כאשר כתוב תחת אשר לא עכרת

(1) Ms. H.: כאשר תשכיל לחכם שגגות שגג במעשיו . . .

(2) עיון שית ג', ר"ח ופ"י ר' יונה על אבות א', ר'.

(3) עיון לקמן פירוש פסוק כ"ו.

(4) עיון פירוש מ"ז י"א וכ' ו'.

(5) שם הגירסא: שמצלתו ממיתה משונה.

(6) בענין אחר נדרש בשית ד', י"ב ועיון ק' ר' בחיי ריש פרשת נשא.

את יי אלקיך (דברים כ"ח מ"ז) ונאמר עברו את יי בשמחה (תלים ק' ב')
 והצדיק ישמח כאשר וולתו עובדים את השיית ומרחיקים און ועושים משפט
 כי מדה הצדיק להאנח אם עשק רש וגול משפט יראה במדינה וישמח בעשות
 העם משפט וררפם צדק ואמת. ומדת השמחה התעורר הלב והתחשט
 את הרוח על מצוא חסדו והיא יותר מן הגילה והמשוש כאשר יוכיחו הכתובים.
 ומחתה לפועלי און. עשות משפט יראה ופחד לפועלי און. כי בראותם
 שישפטו בעיר על הגול והחמם יראו לנפשם מן החמם אשר בכסיהם יענשו.
 על שנאת המשפט אשר שנאו ואשר יבחרו כי לא יוכיחו בעיר ולא ישפטו
 על כל און ועמל וכענין שכתוב ותעשו הרע בעיני ובאשר לא חפצתי בחרתם
 (ישעי' ס"ה י"ב) הנה כי ענש על הבחירה מלכד עונש המעשה:
 16 אדם תועה מדרך השכל¹ בקהל רפאים ינות. הוא נמשך אחרי
 התאוה ויסרה בגללה את סי הנפש החכמה. בקהל וגו'. לא נאזה עמרו
 בין החיים אבל ראוי ויפה לגות בין המתים וישכור יסודתיו אל שרשם.
 כי הכוונה ביצירת האדם שתמשול הנפש החכמה בתאוה
 ותעבוד את הבורא ית' בואת כי המדה הוואת יקנה אותה מדרך יראת השם
 והיראה היא הכבוד ונאמר כל הנקרא בשמי וגו' (שם מ"ז ו') והעושה בהסך
 זה שעונב דברי השכל עויבה נמורה ונמשך אחרי הסכו והוא השקר הנה עשה
 ההסך הכוונה ביצירתו. על כן אין הרכבת יסודותיו ראוייה לו רק שישכור
 העפר אל הארץ כשהיה. וכא הענין הזה על מה שאמר ומחתה לפועלי און
 כי הם יראים השם מן המשפט ושונאים אותו ונמצאו שונאים האמת ואוהבים
 השקר. והנה אלה הם תועים מדרך הנפש השכלית מעות נמורה כי
 השקר הפך האמת והאמת הוא השכל והחכמה. אבל מי שעומד ועובד עין
 שהוא נמשך בה אחרי התאוה יחכן כי עור רבות בדרכיו שנמשך בהם אחרי
 השכל וכא הענין להראות עצם הססר האון וכא ענשו: 17 איש מחסור
 אהב שמוחה. מי שאוהב שמחה איש מחסור. כי אם איש עשיר הוא יגיעהו
 הריש והמחסור מן המדה ההיא. וענין אוהב שמחה כענין שנא' והנה ששון
 ושמחה הרונ בקר ושחוט צאן (שם כ"ב י"ג) וכתוב לשחוק עושים לחם
 (קהלת י' י"ט). ולפי שדבר למעלה בשבח שמחת הצדיק בעבודת השיית
 למד עתה על גנות השמחה בתענוגים ונהא אותה מפאת ענין העולם ואמר
 כי תביא בעליה אל החסרון ואולם גם ממעמים אחרים יש לגנותה כי הנה
 בעליה עושים את העולם הזה עיקר כאשר ישמח בהכליו וגם נמשך אחרי
 החומר אשר בו בבקשת התענוגים. והשנית כי לפי השמחה בו ירבה עצבו
 בעיבתו. וגם יתכן שיאבד כענין דע ולפי רבות השמחה בראשונה ירבה

¹ (עין שית א' ו')

ינונו באחרונה. והשלישית כי תורה על סכלותו כי ישמח בדבר כלל כמו שני ולשמחה מה זו עושה (שם ב' ב') ואמר איוב אם אשמח כי רב חילי (איוב ל"א כ"ה). אוהב יין ושמן. הנמשך אחרי היין ותענוגי המאכלים לא יגיע אל העושר כי הוא סרגיל איבריו אל המנוחה ויגיע מזה לראות מנוחה כי טוב ולברוח מן המזרח והעמל וכאשר יעתק אל מדת העצלה ישבע במצולת העוני כי היא מרוששת בעליה כמו שכתוב ובא כמהלך ראשך (ו' י"א): 18 בפר לצדיק רשע וחתת ישרים בוגד. הרשע הפך הצדיק והבוגד הפך הישר כאשר הוכרנו בהרבה מקומות וכאשר גזרה נגזרת על הצדיק והישר בתת כפר נפשם איש אחר כענין שני ואחז אדם תחתך (ישעי' מ"ג ד') נתתי כפרך מצרים יותן כפרם אדם שהוא הפסם: 19 טוב שבת בארץ מדבר מאשת מדינים. ולמעלה כתיב טוב שבת על סנת גג (כ"א ט') ולא אמר בארץ מדבר לפי שהוא מדבר על איש רעים שהחברים מרחיכים דעתו כמו שמוכיח סוף הפסוק מאשת מדינים ובית חבר: 20 אוצר נחמד וישמן בנוה חכם וכסיל אדם יבלענו. דרך העשירים הפקחים לאצור אוצר כסף וזהב ואוצר שמן והיה להם הכסף והזהב לאוצר כמס ומכמן והשמן כעין אוצר כי הוא אתם בבית וכעין סחורה כי יקנוהו כוול וימכרוהו ביוקר וגם הנזכר בדבריהם יל עתיר משח עתיר כמס זהו בעל שמועות (כ"ב קמ"ה ע"ב) עוד אויל לעולם ישלש אדם מעותיו שליש בקרקע שליש בסחורה שליש תחת ידו (כ"ט י"ט). עוד יתכן לפרש כי בא להודיע כי בצל החכמה בצל הכסף כי החכם כאשר יתעסק לעשות חיל יצליח ואויל העוסק בחורה נכסיו מצליחים (ע"ז י"ט ב') שני כי אז תצליח את דרכיך ואז תשכיל (יהושע א' ח'). וכסיל אדם יבלענו. כאשר יניחנו לבן הכסיל יבלענו כי ימשך אחר השמחה והתענוגים ויכלה אוצר אביו אשר קבצו בחכמה ויקראנו כסיל אדם כי המשחית סמנונו הוא כסיל בעיני כל וכל המון העם שוין ומודים בדבר הזה. או יקראנו כסיל אדם מפני שהוא נמשך אחרי החומר ויסוד אדמת עפר אשר בו בדרסו אחרי תענוגים¹). והנה יבא להשיענו כי יש על האדם לשום עמל נפשו ומחשבתו לייסר בנו ולהורישו חכמה. כי אם יורישנו העושר והוא אויל הנה לא יורישנו מאומה כי הוא יבלע אוצרותיו באולתו. ואמר במסריים²) לא הנחילו האבות את הבנים דבר שהוא חשוב מן החכמה כי האדם קונה הון בחכמה ומאכרו באולתו. והנה דבר למעלה בענין האשה הרעה על-כן בא המקרא הזה אחריו שהוא מדבר בענין הבן הכסיל ולהזהיר שיתרחק אדם כפי כחו מקנין האשה הרעה ושיוכיח את בנו וילמדוהו חכמה. ועל דרך הסדר שכתוב במקום אחר הוות לאביו בן כסיל ודלף מורד מדייני אשה (י"ט י"ג):

¹ עיין ש"ת א' ל"א: ונקראו כסילים על רדיפת התענוגים.

² עיין מבחר הפנינים מאמר כ"ב (שער א').

21 רודף צדקה וחסד ימצא חיים וצדקה וכבוד נסמך המקרא הזה לענין של מעלה להודיע על מה יסרה החכם לאצור אוצרות בעולם על כן סמך לו הענין הזה כי כוונת עמל החכם באוצרותיו לרדוף צדקה וחסד. ימצא חיים. ענין הצדקה זכות מלשון וענתה בי צדקתי ביום מחר (כראש' ל' ל"ג). ויחשבה לו לצדקה (שם מ"ז ו') כי מלכד החיים והכבוד סירות הצדקה והחסד ולא חסד כל חוכות מפני הסירות וכענין לשוב לנו כל הימים וכתוב אחריו וצדקה תהיה לנו לפני יי' אלהינו¹ (דברים ו' כ"ה) : 22 עיר גבורים עלה חכם ויורד וגו'. הגה הוכיר כי העושר בצל החכמה ואמר אוצר נחמד ושמן בונה חכם. ואחרי כן הוכיר כי המעשים לבעל החכמה כי על כן סמך לו רודף צדקה וחסד ועתה יודיע כי הגבורה לחכמה² כענין שכתוב אני בינה לי גבורה (ח' י"ד) : 23 שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו. כי נסמך לענין החכם כי עוד עמו גבורה עצומה מן הגבורה הנוכרת למעלה כי החכם מושל בתאותיו וכתב ומושל ברוחו מלוכד עיר (מ"ז ל"ב). ואמנם כי החכמה נותנת כח לנפשו למשול בתאותיו כאשר כתב כענין החכמה לשמרך מאשה וזה (ו' ו' י') לשמרך מאשת רע (ו' כ"ד). וביאור הענין שומר פיו ולשונו, שומר פיו מן המאכלים הרעים.³ כי זה מן המדרגות אשר במדת הפרישות שלא יאכל האדם זולתי לקיום נפשו ולא ימשך אחרי התענוגים. על כן יניח המותרות והמאכלים הרעים⁴ : 24 זר יהיר לץ שמו עושה וגו' לשון זר כולל אכזריות ושנאת חבריות והשמחה לאידם ודרישת רעתם. ויהיר⁵ הוא בעל הגאווה. וביאור הענין האיש אשר שתי המדות האלה בנפשו והם הזרזון והיהירות לץ שמו. כי הלץ כולל אותם והוא בעל לשון הרע והמתלוצץ ולועג לבני אדם כי הוא הזרזון הגמור כי יזיק בלשונו לחבריו ויכלימם ויתריסם ויפחית כבודם ולא לריוח והנאה והוא רע ומוזק לריוח ממון. וגם תשתתף עם היהירות והגאווה יתכון לתת דופי בחביריו לבלתי היות יתרון לאיש עליו. גם בגדול נאותו יפגום ויפחית המעלות ואיננו רואה בנפשו אחד מן הסגמים. ואילו השגיח על סגמיו נכלם היה בחיות בו ולועג לוולתו ואזיל כי בעל לשון הרע דומה לנחש

(1) עיין ר' בחיי מ' שופטים ביאורו: שאם ירדוף אדם אחר מדת הדין הכלולה מן הרחמים הנקראת חסד ה' ימצא צדק עליון שהוא חיי העולם הבא וזהו ימצא חיים צדקה וכבוד וענין שבת מוסר מ' י"ד סעיף כ"ב.

(2) עיי' ביאור ס"א לר' יונה ד' א'.

(3) גם הרמב"ם ז"ל פירשו כן חלכות דעות ד' מ"ז וכן ר' יוסף קמחי כס' חקת דף כ"א: שומר פיו ממאכלים קשים המזיקים לאדם ולשונו מדבר שלא יכשל.

(4) כענין חזק מביא ר' יונה ביסוד התשובה שלו מאמר ר' אברהם בן דוד: הגרר הגדול והמעולה מניעת המאכלות.

(5) עיין שית ג' ר"ז וביאור אבות לר' יונה ג' ג'.

שהוא מויק ואין לו הנאה (ירושלמי פאה א' א') הוא רע מן הארי הדורס והאוכל ומן הזאב שמורף ואוכל ויש להם הנאה. והזכירו על זה שכתוב ואין יתרון לבעל הלשון. עושה בעברת ורון האיש אשר אלה לו אל תדמה בנפשך כי עון הלשון בלבד עמו אך לא יחמא בסועל. לא כן הדבר אבל עושה עם חביריו בעברת ורון כי עת שיכעוס על אדם ויקהו ויעשה עמו בעברת ורון כי אין כעס כמו כעס בעל הלשון. וגם ידוע כי בעל הנאווה תגדיל הכעס אף כי מי שנמצאות בו שתי המדות האלה הנאווה והורון כי יויק בכעסו עד להשחית. ונסמך הענין לענין של מעלה כי דבר על מדת החכם שהוא שומר פיו ולשונו על כן דבר אחרי כן על בעל לשון הרע. 25 תאות עצל תמיתנו¹ כי מאנו ידיו לעשות. העצל בוחר בעצלה מאהבת המנוחה והעצלה מביאה עד תכלית הצער כי תמיתנו תאותו לפי שהוא אינו יכול למלאות תאותו לעולם. כי מאנו ידיו לעשות. כאשר חגבר תאותו בדבר ויבקש למרוח ולעשות מלאכה כדי שישגי אל הדבר שיחאוה אליו הנה ידיו ממאנות לעשות כי הרגיל איבריו אל העצלה והמנוחה וההרגל שלמון עליהם וכאלו ימאנו ידיו במה שהוא חפץ על דרך מה שכתוב בענין הוריוות ותעש בחפץ כפיה (ל"א י"ג). כי כאשר הורגלו האיברים לוריוות לא תכבד העבודה עליהם יראה כאילו החפץ נמצא בהם : 26 כל היום התאווה תאווה וצדיק וגו' אל תדמה בנפשך כי תאות העצל במקרה שאינו מצוי וכי הוא מייאש אל לבו מכל משאלותיו אחרי שהם רחוקים ממנו על כן לא יתמיד תאותו. לא כן הדבר אבל הוא מרבה להתאוות מיתר בני אדם וכל היום התאווה תאווה כי כפי התרחק יכולת האדם והשגתו התענוגים הגשמיים כן תרבה תאותו וכן תסרוץ וכאשר אויל אינו דומה מי שיש לו פת בסלו למי שאין לו פת בסלו (כתובות ס"ב ע"ב). וצדיק יתן ולא יחשוק. למד דעת בדבר הזה בני עניינים האחד בהזכירו הצדיק בענין ההפך מן העצל הנה ידענו כי אין הצדיק עצל למען לא יצטרך לבריות בענין שני יגיע כפיך וגו' (תלים קכ"ה ב') ונאמר ושונא מתנות יהיה (פיו כ"ז) ובענין השיית בעבודתו הוצרכה הוריוות האמתית כי זה כל האדם. והשנית כאשר שם עיה ענין וצדיק הפך מתאות העצל הודיענו אעים שישגי אל התענוגים יניח דברי התאווה ויתן לצדקה וכן כתיב כל היום חונן ומלוה (תלים ל"ז כ"ז) וכתיב טוב איש חונן ומלוה וגו' (שם קי"ב ה'). ביאור הענין כי הצדיק יצמצם ויסתפק במדה למען תת לעניים ולאביזנים. והשלישית באמרו ולא יחשוק הודיענו כי אפילו נתן כמה פעמים ביום לא ימנע מן העני בעת שישאל ממנו לכלכלו ולפרנסו כאשר כתוב אומם אונו מועקת דל

¹ עיין ביאור אבות א' י'.

וגו' (משלי כ"א י"ג)¹: 28 עד כזבים יאבד. מי שדרנו להעיד על הכוב
בספור דבריו כמו שכתוב ויפיה כזבים (י"ד ה') יאבד. וכבר הקדמנו²
כי כת השקרים מן הכתות הנשחתות. ואיש שומע וגו'. הנה כתיב גוי אשר
לא תשמע לשונו קרא אל ההבנה שמיעה מפני שאין ענין השמיעה שלם
אם לא יבין מה שישמע. גם כזה יקרא מי שישמע האיש המבין הדברים
שישמע על תכונתם ומדקדק ומכוין שיקח הדברים בלבם ויצפנם בלא תוספת
וחסרון כי כזה שלם ענין השמיעה. ואמר ואיש שומע לנצח ידבר כי אע"פ
שאין מדת רוב הדברים מדה טובה כמו שכתוב ברב דברים לא יחדל פשע
(י" י"ט) אכן המדקדק ומכוין מה ששומע לספר הדברים בלא תוספת
ומגרעת לנצח ידבר כלומר אם יחסין ידבר כל היום. כי לא ילאה האדם
מספור דבריו ולא יהיו לשונו. ואולם צריך שתהיה מתנאי ענין הבנתו
הדברים שישמע הבנה בענין ההוא אם הם דברים ראויים לספרם. והנה
מאשר ערך ענין איש שומע ושם אותו חסך מענין איש כזבים חבין כי עיקר
פירושו כאשר כתבנו: 29 העז איש רשע בפניו. נסמך הענין הזה למה
שכתוב למעלה עד כזבים ואמר כי איש רשע כאשר יעיד או יטעון דברי
כזב יחוק סניו ויעזו בפניו בדעת ובכונה למען יאמנו דבריו כי יפחד סן
יבינו דרכיו ויכירו בפניו כי שקר ידבר ומרמה בפיו וכחשו בפניו יענה כי
דרך האדם להכלם מדבר שקר על כן יעזו בפניו [יותר] למען לא יכירו בפניו
כי בלשונו יכזב. וישר הוא יבין דרכו. לא יועיל עזו סניו לנגד האיש הישר
כי לא יחדל בעבור עזו סניו שלא ירבה חקירותיו עד אשר לאמת יוציא
משפט כי כבר יודע הישר מדת איש רשע כי יעזו סניו כאשר יטעון שקר
או יעיד עליו כאלו הוא אמת ברור. גם יתכן שיכיר בפניו כי שקר ידבר כי
מרב פחדו סן יענה כחשו בפניו יעזו סניו יותר מדרך מספרי האמת. ומזאת
יבחן ויכיר הישר שלאמת השקר יתכוין. עתה ש"ס לכך והתבונן כי סדר
באלו המקראות הסדורים כזה כל המדות הרעות כי פתח בהם במה שאמר
זר יהיר לץ שמו והנה זה קורא לאלו השתי מדות בכלל לץ. כי הורון כולל
האכזריות ושנאת הבריות והבילות כי מדת ההטבה הפך מן הורון והיהירות
היא הגאווה והנה ד' מדות והנה הורון והגאווה כוללת הקנאה כי הקנאה פעם
תבא מן הגאווה כי לא יחסין שתהיה מעלה ויתרון לאיש באהבתו השררה
על הבריות ופעם תבוא מן הורון משנאתו את הבריות ויקוץ ביתרונם ומעלחם
וכבודם. גם כוללות עוד הורון והגאווה את מדת הכעס כי הורון הפך הרצון
על כן ישנה ויפירה ממנו הכעס. וזה ענין אמרו עושה בעברת זדון. וכן

¹ מסוק כ"ז נדרש בש"ת ד' ב'.

² עיין ש"ת ג' קע"ח.

הגאווה משרש הכעס כי תשליך עבותי הסכל מן האדם כענין שכתוב גאוה וגאונו ועברתו (ישעי' מ"ז ו') הנה כי הלץ כולל הורון והגאווה והן כוללות שש מדות. ואחרי כן הוכיר העצלה והיא השביעית והפסיק במקרא ובה רשעים תועבה (כ"א כ"ז) מפני שהוא מרבה במדות הרשעים על כן דבר כגונותם והשנית מפני שהוכיר וצדיק יתן כי מעשה הצדיק רצויים וזבח רשעים תועבה. אחיב הוכיר מדת העוונות ואמר העו איש רשע בפניו והיא השמינית והקדים אליה ענין עד כובים כי הכזב יביא האדם אל העוונות מפני שהוא צריך אליו סניכיו ענין הכזב בפניו כאשר ביארנו ועל מדת החרטה שיתחרט האדם מן המדות הנמצאות בתולדת רב בני אדם הלא טובה היא: 30 אין חכמה ואין תבונה וגו'. הנה דבר למעלה במעלת החכמה והפסיק כענין המדות על ידי הוכירו שומר פיו ולשונו כי הוכיר אחרי כן על אודות הלשון ענין הלץ ועתה שב על דבר החכם ומפני שאמר למעלה עיר גבורים עלה חכם אמר עתה כי אין חכמה לנגד יי והחכמה והתבונה והעצה אין כח בהן לבטל הגזירות כענין שני אם יי לא יכנה בית שוא עמלו בוניו בו (תלים קכ"ח א') וענין מה שאמר כי החכם יוריד עוו מבטחה ר"ל שמתגלגלין הזכות והנצחון ע"י החכמה וכן מתגלגלין אותו ע"י הגבורה והמלחמה כאשר יוכיר בפסוק הבא אחריו: 31 סוס מוכן ליום מלחמה וליי החשועה. נסמך לענין מה שהוכיר למעלה כי אין חכמה לנגד יי ועתה יאמר כי שקר הגבורה לתשועה כנגד הגזירה ואין התשועה בלתי ליי לכרה. וביאור ענין סוס מוכן ליום מלחמה כי חייבין בני אדם להשמר לנפשותיהם ולהכין סוס וכלי וין ליום מלחמה והשיית יושיע ויחון את אשר יחון.

כב.

1 נבחר שם מעשר רב מכסף ומוהב חן טוב. הנה הוכיר בשני המקראות של מעלה כי אין החכמה והגבורה מועילין כנגד הגזירה ועתה הוכיר מגרעת ענין העושר וכאילו אמר אין ציל כי אין העושר מועיל להציל בעליו מן הגזירה כי היא השפלה במעלות. כי החכמה יתרון וכח בנפש והגבורה יתרון וכח בגוף ומעלת העושר הנה הוא חוץ ממנו ולא הניע אליה לא בכחו ולא בשכלו כאשר יוכיר במקרא הבא אחר זה. וכן מצינו שהוכיר הכתוב מעלת העושר אחרי החכמה והגבורה כי היא למטה מהגבורה שני אל יתהלל חכם בחכמתו וגו' (ירמ' מ' כ"ב). וביאור הענין נבחר שם מעושר רב כי השם הטוב יועיל לכל דבר מעושר רב כי העושר לא יציל בעליו מן הגזירה ולא יועיל הון כיום עברה. ואם העושר ינחיל כבוד השם הטוב יגדל ממנו ויתר יביטו אל בעליו בעין ההדרור. מכסף ומוהב חן טוב. הוכיר יתרון השם על עושר רב ויתרון חן על הכסף והוהב. כל אחר הוכיר אצל הרומה לו כי

בעל עושר רב יצא לו שם כי עושר רב יקרא בעל הנחלות והעיירות אשר עשרו גלוי לכל העם כאשר הוזכר בדברי חז"ל עתיר נכסין עתיר סומכי זה בעל הנרות (כ"ב קמ"ה ע"ב) על כן אמר כי השם המוכן נבחר משם העושר ובעל הכסף והזהב אין עשרו גלוי לכל וכן בעל החן יתכן שאין לו שם: 2 עשיר ורש נפגשו וגו'. לא הניע העושר לעשיר בכחו ושכלו ולא העוני לעני בשפלות ידיו ותסרון שכלו כי שניהם נפגשו שחור הגלגל וסגשם מקרה העושר והריש. על כן אין ראוי שיתהלל ויתפאר העשיר מן הרש. עשה כלם יי. אל תתע בנפשך לאמר כי אחרי שהעושר והריש מקרה ופגישה מסבת הגלגל כי לא נור השיית על העושר והריש. לא כן הדבר כי עושה כולם יי והסבות כולם מעשה השיית הם ובידו למנוע הסבה ולהניע הסבה: 3 ערום ראה רעה ונסתתר ופתיים עברו ונענשו. הנה הזכיר כי לא תציל החכמה ולא הגבורה מן הגזירה אף כי העושר שהיא מעלה שפלה מהם והיא מקרה ופגישה שנפגש בה העשיר כמו שנפגש בה העני בעניו. ועתה יאמר כי רוח והצלח תעמוד מן החכמה יותר מן הגבורה והעושר כי אעים שלא תציל החכמה ואין חכמה לנגד השם. אולם החכמה תשמר בעליה שלא יענש בעת צרה כי ישמור נפשו שלא ירחוק את השעה כמו שאויל כל הגדרה מפני השעה שעה עומדת לו (עירובין י"ג) וזה ביאור ענין ערום ראה רעה ונסתתר. ופתיים עברו ונענשו כמו שאויל כל הדוחק את השעה שעה דחקה: 4 עקב ענוה יראת יי וגו'. יש מעלה גדולה מן העושר והגבורה והחכמה הנזכרים למעלה והיא הענוה כי עקב ענוה יראת יי שהיא מעלה עליונה וגם יוכה בה האדם להצלחת ענין העולם הזה שהן עושר וכבוד וחיים. ויתכן לפרש כי העושר לבעל הענוה מפני שהוא שמח בחלקו ואינו מתאוה ליתרונות וכמו שני ושכל רוח יתמך כבוד (כ"ט כ"ג) וכן החיים לבעל הענוה כי לא ידאג לקנות ענייני העולם הזה ולא יאנח עליהם כאשר הדבר ידוע מ ד ר כ י מ ד ת ה ע נ ו ה¹): 5 צנים פחים בדרך עקש וגו'. פעמים יניח האדם הדרך הישרה ויעקש וילך בדרך לא סלולה לקצר הדרך והנה ימצא בדרך העקש שהוא צנים והם הקוצים והברקנים וימצא בה פחים והם המכשולים כי מפני שאין אדם עובר שם עלה קמשונים ולא הרימו משם מכשול והנה יגיעו נזק מזה ויננף במכשולים או בצינים. שומר נפשו ירחק מהם. שומר נפשו ילך בדרך ישרה וירחק מן הצנים והפחים שהם בדרך העקש ויגיע מן הדרך הישרה אל מחוץ חפצו ולא יבא לו שום נזק סמנו ויבא שלם אין סגע רע. ובא המכשלה הזה על ענין מה שהזכיר עקב ענוה יראת יי עושר וכבוד וחיים כי מן הדרך הישרה מגיעים אל הצלחת העולם מלבד היתרון האמיתי

¹ ועיין היטב ר' בחיי ריש פ' ויקרא ובכר הקמח ערך ענוה.

אשר יגיע לנפש משם כי תאמר ותנצל מן החטא כי יראת השם שמגיעין אליה מן העונה היא יסוד השמירה סכל חטא. ומי שיבקש הכבוד והעושר ויבקש למהר להגיע אליהם מן הגאווה והשורה והגול והחטם ימצא הנזקים והמכשולות לגופו בעה"ז ולנפשו לעה"ב: 6 חנוך לנער על פי דרכו גם וגו'. תרגיל הנער בדרכי המדות המשובות והמנהגים המתוקנים על פי הדרך אשר הוא מתיצב עליה ר"ל כי יחל ללמדו ולהרגילו בתיקון הענינים אשר תולדתו קרובה לקבל חקונם וכן ירגילוהו מענין לענין ומדרך לדרך על פי אשר חשיג יד שכלו לקבל וימצא בכח תולדתו להכיל כי אין מגיעין אל שלמות המדות בסעם אחת כי אם לאט ויעל יד שכלו ומן הקרוב לתולדת אל הרחוק ממנו. וזה כיון ענין על פי דרכו. גם כי יזקין לא יסור ממנה. בימי הנערות הדבר קרוב ליישר הטבע ולתקן המדות ויקבל ההרגל וגם כי יזקין לא יסור ממנה כאשר¹) או"ל ההרגל על כל דבר שלמון. אבל בימי הזקנה רחוק הדבר להחליף הטבע ולהעתיקו אחרי שהרגילו בסועל ויצטרך מורח גדול ועמל עצום להסכו משרשו. ועל כן נתחייבנו בתוכחת הנער כי אין כח כל"ש שכלו שלם והטבע נמצא בו ואין לו תוכחת מנפשו ואם ירגיל טבעו בסועל ובהנהגה כאשר יגיע לזמן שלמות שכלו ילאה להשיב ההרגל אחור ולתקן טבעו על כן נתחייבו האב והאם לעזור בשכלם ולתקן טבעו בימי הנערות קודם שישלוט עליו ההרגל. והשנית כי בזמן הגידול והוא בזמן הנערות יוכל לתקן טבעו יותר. וכבר הביאו משל על זה מתקון הסעיף²) וגמסך ענין זה לאשר אמר צנים פחים בדרך עקש ראוי ללמד ולהרגיל הנער בזאת הדעת כי מן הדרך הישרה מגיעים אל כל ההצלחות: 7 עשיר ברשים ימשול. ישוב לדבר על ענין העושר שהוכיח למעלה ואמר כי העשיר ייראהו הרשים מפני שהם צריכים אליהם. והשנית כי אוהבי העשיר רבים ורל מרעהו יסרר על כן יגורו ממנו. ועבר לזה לאיש מלוה. גם בני אדם אשר אינם רשים צריכין אליו פעמים רבות וגם הם משועבדים לו ונושאין סניו כי עבר לזה לאיש מלוה. ועיקר כונת המקרא הזה יתבאר במקרא שאחריו: 8 זורע עולה יקצר און. אם יבא העשיר להרויח ולהשחכר כנשך ובתרבות וישען על דבר אשר מוראו ותחיתו על הרשים וזולתם כי ייראו ממנו להביאו עד האלהים ולפסור עצמם מלפרוע הרבית הנה אתריותו יקצור און ויגיע ההססר תחת ריות מדה כנגד מדה. ושכח עברתו יכלה. יתמטטט ויכלה עשרו עד שתכלה אימת עברתו וכעסו אשר היו הרשים יראים ממנו מפני עשרו כמו

¹) המאמר לקוח ממבחר הפנינים סי' ת"פ ואינו מאמר ר"ל וענין העתקתי ממסרי הפילוסופים דף ק"א הגה' ה'. ²) ענין ביאור ר' יונה לאבות א', י"ד: ועוד יש בכלל זה חלשון אם לא עכשיו בימי הנערות אמתי . . . כמו שכתוב חנוך לנער על פי דרכו . . . וכתוב כי האדם עץ השדה.

שהוכיר עשיר ברשים ימשול. גם זאת מדה כנגד מדה כי בדבר אשר ודה עליו מפני שהיה מתגבר על הרשים כאימת עשור וכן אויל כי המלוים רבית נכסיהם מתמוטטים ויורדים לממיון (כ"מ ע"א): 9 טוב עין הוא יבורך¹ כי נתן מלחמו לדל. מפני שהוכיר וזרע עולה יקצר און אמר כי טוב עין הוא יבורך והוא נדיב לב. על כן יצלה כי נתן מלחמו לדל. מדת טוב עין [שלא] לצמצם מלחמו וממאכלו לתת לדל כאשר אויל אפילו עני המתפרנס מן הצדקה יעשה מהם צדקה (נימין ו' ע"ב): 10 גרש ליץ ויצא מדון וגו'. גרש ליץ מחבורתך ויצא איש מדון והוא בעל המריבות. וישבות דין וקלון. כאשר תגרש מחבורתך שני אלה והם ליץ ואיש מדון יסתלקו מעליך שני נוקין גדולים שהם מסרירים נפש האדם בעולם והם דין וקלון כי איש מדון יגלגל תרעומות על מי שיש לו עסק עמו ויזיקנו תמיד לכא לכיד או שלא ירצה לשלם את אשר עליו וזולתי בביד והליץ יגרום תמיד קלון לאיש חברתו ויתכן כי ענין מצה ומריבה תורה ר"ב ודינא: 11 אהב מדר לב. הוא האיש אשר אהבתו זכה וטהורה והיא האהבה שאינה תלויה בדבר ולא יאהב להנאת עצמו בלבד אבל יאהב את חברו מפני שרבו מוכוחיו עליו והוא חייב לאהוב אותו אע"פ שלא יקוה עוד ממנו טובה או יאהבנו מצד מעלותיו כי חובה על כל איש אמת לאהוב יראי אלהים אנשי אמת ותהיה אהבתו נאמנת כדת וכמשפט לטרוח ולהשתדל בתועלת הנאהב ותקנתו ולמצוא דברי חסין ולהצר נפשו בצרותיו ולא על מנת לקבל פרס אבל מדרך חובת האהבה. זה ענין אהב מהר לב. חן שפתיו. זה האהוב אשר הוא מהר לב חן שפתיו לפני אוהבו כי בכל דבריו ומועצותיו יכיר אהבתו הוכה כענין שהוזכר במדת השנאה בשפתיו ינכר שונא (כ"ו כ"ד) ואמרו במוסרים כשיתקיימו השרשים כל בבות יראו הסעיפים על הלשונות². ולא יראו לך אהבה ישרה אלא מלב שלם. רעהו מלך. ראוי הוא שהיה מלך רעהו כי יש על המלך לחפש ולבקש אנשים שאהבתם זכה וטהורה והם מוער מעט כענין שני אדם אחר מאלף מצאתי (קהלת ו' כ"ח). ורע כי המדה הזאת לא תמצא בלתי באיש הישר כי מצד אהבת היושר יאהב אהבה זכה את מי שנתחייב לאהוב אותו וישתדל ויטרח בחקנתו על מנת שלא לקבל פרס מהטובה או כבוד. וכן יוכיח המקרא אשר הוא אחרי זה והמקרא הזה היה ראוי להסמך למה שאמר טוב עין הוא יבורך אך הפסיק ואמר אחרי כן גרש ליץ ויצא מדון כי חייב אדם להסתלק ולברוח בתחלה מן החברה הרעה ואיב יחפש החברה הטובה: 12 עיני יי נצרו דעת ויסלף דברי בוגר. דעת איש דעת³ וכן ואני חסלה איש חסלה (תלים כ"מ ד') וביאור

¹ עין שית ג' ליה.

² עין מבחר חפנינים ס' רע"ט ובמוסרי חפילוסופים בשם פטולימס.

³ בן פירש המאורי.

הענין איש דעת איש אמת כי הדעת הוא האמת ר"ל איש אוהב הדעת והאמת וכן יקרא ישר מי שאוהב היושר והאמת וכן יראי אלהים אנשי אמת והם אוהבי אמת. ויסלף דברי בוגד. זה יוכיח על מה שפירשנו כי ענין דעת שהוזכר בתחלת המקרא הוא מדת היושר והאוהב הדעת והוא הישר. על כן הזכיר בסוף המקרא ענין הבוגד כי הסך ישר בוגד כמו שכתוב ותחת ישרים בוגד (כ"א י"ח) וכאשר הקדמנו לך בהרבה מקומות⁽¹⁾. וביאור ענין המקרא. עיני יי נצרו הישר ואיש האמת שלא יקרהו נוק בדרמו אחרי האמת שלא להחניף הרשע וכאשר אמרו במוסרים סבול האמת ואם יימר⁽²⁾. וכענין הזה כתוב צדקת ישרים חצילים (י"א ו') ויסלף דברי בוגד שלא יצליח בדברי שקריו ותרמיתו ויכשילו בלשונו כענין שני ויכשילוהו עלימו לשונם (תלים ס"ד ט'). ונסמך המקרא הזה לענין אוהב מהר לב למי שאין מגיעין אל מדת האהבה הוכה והמהורה שהיא על מנת שלא לקבל פרס וולתי מדרך אהבת הדעת והאמת והיושר כאשר פירשנו למעלה. ויועיל לך הענין הזה תועלת עצומה כשחגיע לחקור על דרך אהבת הבורא ית' עדי עד ואין זה מקום להאריך בו: 13 אמר עצל ארי בחוץ בתוך רתוכות ארצת. בא להודיע כי המדות הרעות מתעות השכל ויבקש מעשים להמשך אחרי התאוות על כן אמר כי העצל ימצא מענה להמשך אחרי עצלותו ויסחד מדבר שלא יסחד ממנו וזולתו. ויש מפרשים כי המקרא הזה בא להודיע כי העצלה מתולדת מורך הלב וכן הוריוות מתולדת הנבזרה. ונכון הדבר: 14 שווחה עמוקה פי זרות⁽³⁾ וגו'. שיחת האשה תפיל האדם ותכשילוהו בתמא כאשר שווחה עמוקה סיבת הנפילה לאשר לא ישמר ממנה. על כן יש לאדם להשמר ממנה ומשיחתה. ועום יי יפול שם. יותר רע ומר פי זרות משווחה עמוקה כי הנופל בשווחה עמוקה איננו ועום השם. והנופל בסבת פי זרות הוא ועום יי אחרי נפלו: 15 אולת קשורה בלב נער שבט מוסר ירחיקנה ממנו. אע"פ שתראה שיגבר הנבלות על הנער והאולת קשורה בלבו כי יש בבעלי המדות הרעות שהתולדת גוברת עליהם מוולתם. בכל זאת לא תתיאש מהוכיחו כי יש תקוה להעתיקו מן התולדת בימי הנערות בשבט מוסר: 16 עושק דל להרבות לו נותן לעשיר אך למחסור. מי שנחנך מתנה לעשיר הנה הוא חוטא כאשר אול למען ספות הרזה את הצמאה זה הנותן מתנה לעשיר⁽⁴⁾. והנה זה חוטא ללא חנאה כי אין לו יחרון בדבר וולתי חסרון כי העשיר יחשוב כי זה נתכבד

(1) עיין י"א, ר'; י"א.

(2) עיין מבחר המגנים קל"ח.

(3) עיין לעיל ביאור י"א, תי' ועיין ש"ת ג' ס"ה רכ"ט.

(4) כעין זה תמצא במנהרין ע"י ע"ב: תמחור אבידה לעכרים וכו'.

בקחתו מתנה מידו. והשנית כי רוב אורבי כסף צרי עין על כן לא ישלם נמולו ואיך יחטא האדם למחסור בלא תועלת. והנה למד על הסוד כי הוא עון רב. ועדות הוא לאדם כי הצדקות וגמילות חסדים נקלות ואלו ידע בה מעשה הצדקה הלא היה נותן מתנתו לעני תחת הסוד: 17 המ אונק ושמע דברי חכמים וגו'. תחן ללכך להבין עיקר כוונתי בכל דבר ולאי זו מסלה אני מתכוין להגיעך כי הדברים עמוקים ולא תגיע לכוונת ענינם עד שתשיג לך להשגיל ולהתבונן בהם: 18 כי נעים כי תשמרם בבטןך וגו'. תשמרם שלא יסורו מלבבך כדי שתוציא אותם לפועל. יכונן יחדיו על שפתך. מן תשכחם כי מביט החכם בהשפעת מיד ובהיות הדברים שגורים על הלשון סבת הזכרונות: 19 להיות ביי מבטחך הודעתך וגו'. כונתי בכל המוסרים אשר ערכתי לך להגיע מהם אל הבטחון כי כל המדות המובנות צריכות להגיע האדם אל היראה כאשר אויל כי מהרה וקדושה מביאות ליראת חטא (עיו' עיב) והבטחון מן המדרגות העליונות אשר ביראת חטא. וזה ענין נכבד ומופלא ואין זה מקומו להאריך. ענין אף אתה כמו שהועלתי לנפשי באלה המוסרים להגיע מהם אל הבטחון כן אקוה להועיל לך: 20 הלא כתבתי לך שלשים כמועצות וגו'. מליצה שכוללת הענין אשר תחתיה ושולטת עליו כי אין מחסור כל דבר בלשון ובענין. השליש שהוא שולט על מספר האנשים אשר תחת ידו וכן ענין שמעו כי נגידים אדבר (ח' ו'): 21 להודיעך כשם אמרי אמת וגו'. כבר כתבנו מ"י המסוק הזה בתחלת הספר: 22 אל תגזל דל כי דל הוא¹ מצד שהוא דל ואיך ירא שהוא יוכל להציל הגולה מתחת ידך. ואל תדכא עני בשער. ענין בשער מקום שהרבים מתקבצים שם וכמוהו ועלמה יבטחו השערה (דברים כ"ה ו') כי אראה בשער עורתי (איוב ל"א) וביאור הענין אע"פ שיש לאל ידך לרכאו בשער לעיני הכל ואין מציל מידך אל תדכאו: 23 כי יי יריב ריבם וקבע את קובעיהם נפש. אחרי שאין היכולת להציל את נפשם מיד עושק ומדכא השם יריב ריבם כענין שני מציל עני מחוק ממנו (תלים ל"ה י') וקבע את וגו'. יקח הנפש מן הלוקח שגול מהם ממון כי יענש על הדל משפט מות ביד שמים אע"פ שלא יענש על שאר בני אדם זולתי ממון מפני כי הגזול מן העני כגוסל את נפשו²). והשנית כי האיש הזה הפך יראה ואמר נכל בלבו אין אלהים ואחרי שאין עזרה לדל מכני אדם אין פחד אלהים לנגד עיניו ודמה כנפשו שאין דין ודין וכן אויל בענין הנכב כי על כן יענש יותר מן הגזול ממנו שהוא ירא מן הבריות ולא ירא אלהים.

¹ עין פירושו לעיל למ' י', כ"ו ועין שית ב', כ"א.

² ע"י ביאור אבות ח', י"ב ושית ג', כ"ד וקייא.

³ הגזול את חברו שזה פרושה כאילו גוסל נשמתו ממנו (ב"ק ק"מ).

והשלישית כי יודע הגוול לעני כי אין עיני העני נשואות בלתי אל השם וכי השם יריב ריבו אחר שאין דן דינו. ויש לפרש וקבע את קובעיהם נפש אח הגוולים מהם נפשם כאשר אויל כי הגוול העני כנוטל נפשו ממנו: 24 אל תתרע את בעל אף. תחרע בשקל אל תחאו (כיג ג') והוא מלשון ויתנה למרעהו (שופטים מז ו') אשר רעה לו. וביאור הענין אל יהי בעל כעס רעך וחברך. יש לאדם לבחור לו חברת הסבלן. ואמרו בסוסימ¹) כשתרצה להתחבר עם אדם הכעיסהו ואם יורה לך על האמת בעת כעסו התחבר לו ואם לאו עזוב אותו. ואת איש חמות לא חבוא. החמה עזה מן האף כי ענין החמה כשתגבר הרוח בלב מפני הכעס עד שתוליד חום מן הגוף וכן תראה בכל מקום שמזכיר חמה אחרי האף. באף ובחמה (דברי' כ"ט כ"ז) באפו ובחמתו (שם כ"ט כ"ב). והנה תראה בבני אדם מהם מי שהוא כעסן כעס קלה ומי שהוא בעל כעס גדול וכבר והוא יקרא איש חמות. על כן אמר ואת איש חמות לא חבוא. שלא תלך בדרך אחר מלשון איה ברנליו לא יבוא (ישעיה מ"א ג'). והכוונה בהזכירו מזה למנוע רגליו מנתיב איש חמות לעשות לו נזר בדבר שלא יתקרב לחברתו כי יניעו ממנו נזקים גדולים אבל בעניין בעל אף לא הזהיר על ההליכה בדרך אחר וולתי שלא יהיה רעהו: 25 פן תאלף ארירותיו ולקחת וגו' אם אתה איש סבלן ותחרע את הכעסן יכעסך פעמים רבות כי אין מכעים את האדם כמו הכעסן. והשנית ידמה לך בהיתר הכעס עמו אחרי שתראה שהוא כועס תמיד ותגיע לך מזה לכעוס על זולתך. והשלישית כי לא תתנגה לך מרת הכעס כאשר בתחלה בהיותך רגיל על איש שיכעס תמיד. ולקחת סוקש לנמשך. תקח לנמשך מדה שתהיה לה למוקש כמו שני עיר פרוצה אין חומה איש אשר אין מעצור לרוחו (כ"ה כ"ח): 26 אל תהי בתוקעי כף בערכים משאות. במקומות רבים הזהיר על הערבות לזר ולא על ערבות הלוואות לברה הזהיר כי על כל ערבות שלא יערוב ערובה לחברו להבטיח בעדו לקיים כל דבר או שימשך המקח ויבטיח בעדו על הפרעון אחר יום או יומים. נתן מעט למנוע האדם לערוב ערובה מסני שאוהב ששע אוהב מצה. ועתה יוסיף להזהיר על ערבות משאות שומן פרעונם רחוק לקץ שנתים או שלש שנים שיש לאדם להזהיר מזה ממצעם אחר וגם כי יגמר בדעתו למרוע משלו בלא מצה ומריבה אם לא ימרוע הלווה כאשר ימרוש המעט במקרא הבא אחר זה: 27 אַז אין לך לשלם למה יקח משכנך וגו'. גם אם אתה עשיר בשעת הערבות מי יודיעך אם עשרך ימשך עד זמן הפרעון ואם אין לך לשלם בעת ההיא למה יקח משכנך כי אין ראוי לאדם שיכסח בעשרו

¹ מבחר הפנינים ס' ש"ג.

וכמו שכתוב בומח בעשרו הוא יסול (י"א כ"ח) ונאמר התעף עיניך בו ואיננו (כ"ג ה'): 28 אל תסג גבול עולם אשר עשו אבותיך. נכון לפרשו על דרך משל. כי לא הוצרך עתה להזהיר על אזהרות הכתובים בתורה אם לא לבאר מעם כדבר¹). וביאור הענין אל חשנה מן המנהגים הטובים ומן התקנות שתקנו האבות והגדרים והסייגים אשר עשו אבותיך לתורה. וכדרך שביארו ז"ל ענין מה שכתוב אל תמוש תורת אמת כי הוא מדבר על המנהגים הטובים שהנהיגו האבות. והמקרא הבא אחר זה יוכיח על הפירוש הזה כאשר נבאר. [והנה²] למטה כתיב אל תסג גבול עולם ובשרה יתומים אל תבוא (כ"ג י') ונכתב לענין פשוטו כאשר נפרש] וככאן כתיב אשר עשו אבותיך מפני שהוא מדבר דרך משל על תקנות האבות וגדריהם כאשר פירשנו: 29 חיות איש מהיר במלאכתו לפני מלכים יתיצב כל יתיצב לפני חשוכים. בא לשבח מדת הוריונות והוא המהיר במלאכתו. וביאור הענין כאשר מוטלת עליו מלאכה לעשות לא ישקוט האיש כי אם כלה הרבר לעשותו והמהירות במלאכה כוללת ההקדמה אליה שלא יאחרנה ליום סחר ותעסק בה בלא כשול והפסק בעצלותו ושבה בעליה ואמר כי לפני מלכים יתיצב. כי המלכים שואלים ודורשים על איש אשר כזה והוא הראוי לעולם ולעבודתם. כל יתיצב לפני חשוכים. הם העניים והוא מלשון רזיל ותרגום מאשפות ירים אביון (תלים קי"ג ז') מקילקלתא מרים חשיכא. והנה נסמך הענין אל הכתוב למעלה ממנו אל תסג גבול עולם. כי כל הגדרים והסייגים אשר עשו האבות לתורה הם הוריונות כי אמרו אם לא יוהר האדם מזה יעבור על איסור תורה ביום סחר ואזיל ושמרתם את משמרת (ויקרא י"ח ל') עשו משמרת למשמרת. ומפורש בפרק כל הבשר (ק"ז ב') כי מדת הוריונות לראות את הנולד ולהקדים סבת השמירה מן הדבר לפני עתו. וכלשון הזה אמרו שם מאי לאו דזהיר ולא נגע לא דוריו ומשי ידיה מעיקרא. על כן שבה בכאן מדת הוריונות אחרי שהזהיר על תקנת האבות וגדריהם. וכבר הקדמנו לך כי הוריונות מביאה אל הנקיות כאשר הוא מפורש בדבריהם ז"ל. על כן ישבחנו חסיד בספר הזה ואם יש מי שרוצה לומר כי גדרי החכמים הם מן הוריונות בעבור זה נסמך בכאן ענין הוריונות לזהירות כי אויל והירות מביאה לירי וריונות (ע"ז ה' ע"ב).

¹ עיין פ"י ר' יוסף יעבץ על אבות ד"ה ועשו סיוג לתורה.

² מה שכתוב בסומנים [] הוא מכ"י H.

כג.

1 כי תשב ללחום את מושל בין חבין וגוי, כי תהיה באוכלי שולחן המלך ואנשי ביתו בין חבין וגוי. את כמו מן. וכן כצאתי את העיר מן העיר וביאור הענין בין חבין מאשר לסניך כי תשאל ותחקור על עבדי המלך אשר היו באוכלי שולחן מלפני כן ויצאו משם ותרע ובחנת חלק היוצאים איזה מהם הצליח ונתרצה אל אדוניו ואיזה הפסיד. והתבונן מה היה משפט האנשים ומעשיהם או תשכיל במה יתרצה איש אל המלך ההוא ותשמר מכל הנהגה כי אם חסין בה המלך. ויש לפרש בין חבין היושבים לסניך שלא תשב למעלה מן הנכבד והטוב ממך ותכיר המקום הראוי לך. בין חבין מענין ואבינה בעם ובכהנים (עור' ח' מ"ו): 2 ושמת שבין בלעך וגוי כאשר יבאו לסניך מיני מערנים ויערבו לך אל חמלא כריסך מהם מן תשחית ותבלע כח האצטומכא והוא ראש החולאים כי הנמשך אחרי התענוגים יסדר מעל דרכי הנפש החכמה והנה כתיב צדיק אוכל לשובע נפשו (י"ג כ"ה) ואולי סעודתך הנאתך משוך ירך הימנה (נמין ע' ע"א): 3 אל תתאו למטעמותיו. יוהר שלא ישתדל אדם להיות באוכלי שולחן המלך לחאות המערנים. והוא לחם כובים מלשון אשר לא יכובו מימיו (ישעי' נ"ח י"א). וביאור הענין כי אם ישב איש עמו ימים אחדים משם יסדר אחרי כן ויבקש הרגל התענוגים וישחית ממונו ויורש כענין שני וסוכא וזולל יורש (כ"ג כ"א). ונתכון למנוע הקריבה אל הרשות מפני שאולי שהוא מהדברים שמעבירים את האדם על דעתו ועל דעת קונו¹): 4 אל תיגע להעשיר וגוי אם תשיג לסחייתך ודי סיפוקך במלאכתך במורח בינוני אל תיגע את נפשך ואל תעמול יותר מדי סיפוקך כרי להתעשר. מבינתך חרל. כי אין העושר תלוי בתריצות בלתי בגזירת השיי. והנה יתכן שתיגע יום ולילה ולא תתעשר וחרל מבינתך אם תדמה בנפשך לפי שכלך כי באמת תתעשר. ואל בינתך אל תשען איכ איפה למה תכלה כחך על הספק: 5 התעיק עינך בו ואיננו². עוד יסתמך בענין העושר בשגם אם תיגע אל העושר אולי לא יתקיים בדרך ולא ימשך כי יאכר כהרף עין. היא התעיק לקיום הדבר וכן הנגלה נגליתי (שמאל א' ב' כ"ו) הנקל לכתו (מ"א מ"ו ל"א). ונסמכו שני הסוקים האלה לענין של מעלה להזהר שלא ישתדל אדם ללכת אחרי המלך

¹ בגמ' שלנו עירובין מ"א ע"ב: ת"ר ג' דברים מעבירין את האדם על דעתו ועל דעת קונו אלו הן עבדים ורוח רעה ודקדוקי עניות . . . ג' אין רואין פני גיהנום אלו הן דקדוקי עניות וחולו מעיים וחרשות ע"כ וראה בתוספות פ' ר' חננאל,

² ועיין לעיל פירוש י"א, כ"ח וגם פירוש כ"ב, כ"ז.

להתעשר: 6 אל תלחם את לחם רע עין. המצט' יסרש במסוקים הבאים
 אחריו: 7 כי כמו שער בנפשו כן הוא וגוי ענין כמו היא כאשר.
 וכמוהו וכמו השחר עלה (כראשית י"ט ט"ו) שער מלשון מאה שערים (שם
 כ"ז י"ב) וענינו האומר והשיעור. וביאור הענין כאשר שער ואמר בנפשו כן
 הוא כמוני ר"ל כאשר שער ואמר מבקד ומרותך כמבעי ומדתו או יאמר לך
 אכול ושתה ולבו כל עמך ויקוה שלא תקבל דבריו ושלא תשמע אליו כי
 אמר בלבו שאתה צר עין כמוהו ודרךך לאמר לאנשים אכול ושתה ולכך כל
 עמהם וחושב כי גם אתה תשער אותו בנפשך וכמדותיך ותדע כי איננו אומר
 לך אכול ושתה על דעת שתשמע אליו על זאת. ועל זאת הוא סומך ומקיה
 ואומר אולי שלא תשמע לעשות כן: 8 פתך אבלת תקיאנה. בשבתך
 לאכול עמו תראה את פניו והנה איננו אליך בסבר פנים יפות ותכיר כי לבו
 כל עמך ופתך בעצבון תאכלנה ולא תמחון אותה האצטומכא כחוק הצורך
 ותקיאנה. ושחת דבריך הנעימים. אם איש חכם אתה בתורה או בכל חכמה
 או בדרך ארץ ותדבר על שולחנו בדברי דעת ותחמה תשחית דבריך הנעימים
 כי יהיו עליו למשא כי לבו יעצב בקרבו על דבר אכלך עמו. ואמרו
 במוסרים אל תדבר עם איש אשר נעלו צר: 9 באזני כסיל
 אל תדבר כי יבז לשכל מלך. לפי שהזכיר כי האיש אשר לבו עצב יהיו
 עליו הדברים למשא כמו צר העין בעת שיאכיל אחרים ואין ועל כן אין
 להאריך עמו בדברים בא להזהיר ג"כ שלא ידבר אדם באזני כסיל בדברי
 חכמה כי לא יאהבם ויבז להם. ולכבוד החכמה אין לדבר בדבריהם וזלתי
 באזני מי שיאהבם ויתבכם. ואמרו¹ במוסרים על הענין הזה אל
 תהיו כמשליכים הפנינים לפני החזירים: 10 אל תסג
 גבול עולם ובשרי יתומים וגוי' הנה הזהיר על גולת העני שאין לו עוזר
 ואמר כי השם יריב ריבם ועתה יאמר על גולת היתומים אע"פ שהן עשירים
 כי השם יריב ריבם כי גואלם חזק וגוי' אחרי שאין דן דינם השם יריב
 ריבם אתך: 11 הביאה למוסר לבך ואונך לאמרי דעת. הנה נתן ע"ה
 הלב למוסר והאונן לאמרי דעת. וביאור הענין כי הלב הוא החפץ וההתאוה
 כאשר ביארנוהו ברוב מקומות הספר והמוסר הוא דברי החכמה
 הצריכים לתקון מעשה השומע ואמרי דעת יריעת דברי החכמה שאינן צריכין
 לתיקון מעשה האיש הזה על כן אמר הביאה למוסר לבך. כי כאשר תשמע
 המוסר תביא אליו חפץ ותאונך לקיים אותו ותשים לבך מיד להביא אל
 המועל וכל עת שתשמע המוסר תתבונן אתה כי אתה חסר המדה הזאת
 ותסכים בלבך לעשותו. וכאשר תשמע אמרי דעת שאינם צריכין לתקון

¹ עיין במבחר חפנינים ס' ס"ח. ועיי' לעיל דף 4? ובס' נחל קדומים להחכם
 ל' דוקעס דף מ"ד.

עשויך רק להתחכם בהם ולרעת דברי חכמה תביא אליהם אונך שתרעם :
 13 אל תמנע מנער מוסר. אל תשים לבך אם יצטער. אין לך לשום
 לב לכל צער שיסבול במוסר שבמך אחרי שלא ימות בו כי הנך מצילו כואת
 מן המות כמו שיפרש בפסוק הבא אחריו : 14 אתה בשבט תכנו ונמשו
 וגו'. הנה כי נקל הצער כנגד הריוח וההצלה : 15 בני אם חכם לבך
 ישמח לבי וגו' ענין גם אני כאשר תשמח בחכמתך כמו שני פקודי השם
 ישרים משמחי לב (תלים י"ט) ישמח לבי גם אני : 16 ותעלוונה כליותי
 וגו' הלב ישמח בכל עת כי הלב מרגיש ומתעורר מכל האיברים ומרי דבר
 שפתיך מישרים תגדל השמחה עד שתעלוונה גם כליותי : 17 אל יקנא
 לבך בחמאים¹ כי אם ביראת השם תקנא ואליה תכנס ותתאוה כל היום
 וזאת מחובת הצדיק שלא תסדר ולא תסור מלכבו מחשבת יראת
 השם והקנאה והחשק שהגיע לשלמות הכל ולא ירסה החשק והתאוה הזאת
 מן בוקר ועד ערב : 18 כי אם יש אחרית ותקוהך וגו' ענין כי אם
 באמת בלי ספק וכן כי אם יהיה לבער קין (במדרב כד כיב) אם רחץ יי
 את צואת בנו ציון (ישעי' ד' ד') כי אם שישו וגילו ביי (שם ס"ה י"ח) :
 19 שמע אתה בני וחכם ואשר בדרך וגו'. למד מן החכמה כדי שתאשר
 לבך בדרך הישרה ובמדות הטובות וברכי יראת השם כי זה יסוד התועלת
 מן החכמה והראוי להקדימו לחקן בו הלב להיות תם וישר וירא אלהים. וענין
 הפסוק הבא אחריו יעיד על זה שמוהיר על הסרת המדות הרעות והמשך
 אחר התאוה. כי סובא וזולל יורש. כי על מדות האלה יביאך אלהים במשפט
 אבל תיישר בדרך הישר לבך ותקנהו המדות הטובות. ואמרנו מחברי
 המוסר² אינני לומר החכמה כדי שאחשב לבא עד תכליתה
 אבל כדי שאחכם במה שאינני רשאי להיות בו סכל.
 וזהו ענין מה שאמר במקרא הוה וחכם ואשר בדרך לבך : 20 אל תהי
 בסובאי יין וגו' כי זולל וסובא יורש וגו'. בא לגנות התאוה ולהורות כי
 דרך התאוה היא הדרך הרעה וגם מן העיז היא מורדת³ כי הנמשך
 אחרי התאוה הלא יהיה זולל וסיבא והנה יורש כי יסור הוגו למלאות האותו.
 והשנית כי המשך התענוגים יוליד העצלה ושינה אף כי היין יוליד השינה.
 על כן נגה בכאן את השינה ואמר וקרעים תלביש נוסה. ובענין שני מעט שנות
 מעט תנומות ובא כשהלך ראשך (וי"א). ויתכן לפרש כי המקרא הוה בא לגנות
 שתי המדות האלה התענוגים והעצלה כי שתיהן מרוששות את האיש וראי

¹ בעין זה פירוש ר' יונה בבאור אבות פירק ד' כ"ח: הקנאה והתאוה והכבוד
 וכו' וכן באגרת התשובה בתחלתו ופ' משלי י"ב ב'.

² עיין מבחר הפנינים ס' י"א ובמוסרי הפלוסופים בשם ארסטו.

³ עיין מבחר הפנינים ס' ח': הטורה בבקשת החכמה מורד מקנות חמינה.

שתהיה תוכחת האב על אלה המדות כי הנחת התענוגים והוריוות תקן גדול הגוף ואמרו במוסרים גוסך מעון נפשו: 22 שמע לאבך זה ילדך. שאתה יודע כי אהבתו וכה אליך ותוכחתו מאהבה צרופה ונאמנה. ואל תבוז וגו'. אל תבוז אמך אעים שאין תחכמה מצויה בנשים. כי זקנה. יש לה חכמה הנסיונות. על כן לא תבוז לה כי תעיד לך על אשר שמעו אזניה וראו עיניה. ויש לפרש, אל תבוז כי זקנה אמך. אל תבוז לדבריה אעים שזקנה והיא למשא על אחרים מפני שצריכה לוולתה ואין עזרתה בה: 23 אמת קנה ואל תמכור חכמה¹ וגו' תסור ממון לקנות חכמה ואל תמכור אותה בעד כל ריוח אחרי שלמדת אותה ריל שלא תניח אותה עסק התורה ותשכחנה כדי לעסוק בסחורה אעים שאתה רואה בסחורתך ריוח אלפי זהב וכסף כי אין למכור התורה ולהחליף אותה בזהב ורב פנינים: 27 גיל יגיל אבי צדיק וילד חכם ישמח בו. השמחה היא גדולה מהגילה על כן יזכיר השמחה על החכם כי יש בו שתי מעלות שהוא צדיק וחכם כי לא ישבח עיה את החכם אם איננו צדיק וגם לא יקרא חכם וולתי הנמשך אחרי הנפש החכמה כאשר לא יקרא ישר מי שמכיר היושר אם אין נפשו נמשכת אחרי היושר. ואמרו במוסרים² אל תדמה בנפשך שאתה חכם כל שאתה רואה נפשך נמשכת אחרי התאוה ודע כי יותר קרוב להקרא חכם מי שנפשו נמשכת אחרי חפץ החכמה וקיום דבריה בהנהגותיה אעים שלא למד חכמה מן הנמשך אחרי התאוה ולמד חכמה. ומה שהזכיר אבי צדיק וילד חכם הוא על דרך מה שאויל כי נגזר על האדם מעת היצירה אם הוא חכם או טיפש עני או עשיר אך לא יגורו עליו אם הוא צדיק או רשע אבל תנתן הבחירה בידו³. על כן לא אמר יולד צדיק: 25 ישמח אבך ואמך וגו' יולדתך המגדלת אותך מלשון יולדו על ברכי יוסף (בראשית נ' כ"ג) על כן אמר גילה על יולדתו והשמחה שהיא גדולה ממנה על אביו ואמו: 26 תנה בני לבך לי ועניך דרכי תנצורנה. לי ליראתי ואהבתי. והלב הוא החפץ והתאוה. על כן הזהיר שיתן את הלב כולו אליו ית' כי חובה על האדם שלא יכסוף ולא יתאוה וולתי לעבודת השיית ושיהיו תאוותיו מן העולם הסבות לעבודת השם בלבד. ועניך דרכי תנצורנה. המצות והמעשים המובים: 27 כי שווחה עמוקה זונה. הקרב אל פתח ביתה ילכד בה פתאום כאשר יפול האיש בשווחה אם לא ישמר ממנה. ובאר צרה נכריה. אמר כי האשה הנכריה אעים שאינה זונה היא כמו באר צרה. שאם יהיה רגיל עמה בשיחה ובהסתכלות בפניה כל יום

⁽¹⁾ עיין שית ד' ו"א.

⁽²⁾ כעין זה במכור הפנינים ט' ט' במקום המשתה והשחוק לא תשכון תחכמה.

⁽³⁾ נדת דף מ"ז ועיין תנצור מיימוני לסיה מהלכות תשובה להרמב"ם.

יוסף לבו להמשך אחריה ויתחדש בו חשק ורוח ונונים עד שיתעה ויכשל. וכמי הבאר שהם נובעים וכל עת שישאבו מהם יתחדשו אחרים כן מן השיחה יבא אל המראה וממנו אל ההרהור וממנו אל המגע עד אשר יבא ויפול בשוחת החמא: 28 אף היא כחתף תארוך. גם האשה הנכריה אעים שאינה רעה כמו הזונה גם היא כחיה תארוך אשר לא ירע האדם עת שתמית סתאום כן לא ישים אל לבו שיכשול כאשה נכריה אחרי אשר איננו זונה וסתאום בסתע יכשל בה. כחתף כחיית חמף. ובוגדים באדם תוסיף. האיש שחוא ישר בטבע יהסך בוגר בעבודה כי יצר האשה תנכר על תולדת היושר אשר בו. זה ביאור לשון תוסיף. וכבר בארנו לך כי הכוגר הסך הישר: 29 למי אוי למי אבוי למי מדינים וגו'. על עונו ועל חמאחו כי היין מביא האדם לידי זימה. על כן סמך ענין היין לענין זונה ונכריה. למי מדינים. גם יוליד היין כעס ומריבה. למי שיח. גם הוא גורם לאדם להרבות דברים כענין שני הומה שכר (כ' א'). למי סצעים חנם. רוב משחה היין יוליד התולאים בנוף האדם. למי חכלילות עינים. יוליד אדמימות בעיני האדם. 30 למאחרים על היין לבאים לחקור ממסך. לא ימוגוהו במים להפיג כחו וזולתי כדי להשביח טעם היין והם חוקרין שיעור ממסך היין להיטיב טעמו: 31 אל תרא יין כי יתאדם כי יחן בכוס עינו וגו'. אל תבט אל מראהו כאשר יתאדם מן תוסיף תאוה להרבות במשחהו. כי יחן בכוס עינו. יופי מראהו מלשון כעין הכרולח (כסדרב יא ו'). יתהלך במישרים. כי אז יתאוה האדם להרבות במשחהו כי יחן בכוס עינו: 12 אחריתו כנחש ישך. בעת משחה היין לא ירגיש בנזקו אבל מתהלך במישרים ואחריתו כנחש ישך שאין האדם מרגיש בנזקו בתחלה ואיכ ירבה מחץ מכתו: 33 עיניך יראו זרות. כי היין ישבש הדעת ומביאה לידי הרהור: 34 והייתה כשוכב בלב ים וכשוכב בראש חבל. בראש התורן שאין דעתו מיושבת עליו: 35 הכונוי בל חליתי הלמוני בל ידעת. מרוב התגבר יצר תאות משחה היין עליו לא ישית לבו אל נזקו רק ישכחנו וישכח כל נזקו ויזכיר תועלת אחת הנמצאת מסנו ויאמר כי היין יסיר כל אנחה ולא ירגיש האדם ענייני הזמן. מתי אקין. אין האיש הזה מתאוה להקיץ מיינו כי אם להוסיף לבקש משחה היין.

כד.

1 אל תקנא באנשי רעה' וגו'. הוהיר תחלה להוהיר מחברת אשה נכריה ואח"כ הוהיר לבלתי יבא בתוך הכאים לחקור ממסך. ועתה יוהיר

שלא יקנא באנשי רעה. וכל אלה אוהרות להשמר מן הגרמות והסכנות הגורמות לחטוא. ביאור ענין אל תקנא באנשי רעה שלא תחמוד עשומ ועוצם ידם וכבודם ואל תתאו להיות אתם שלא תבקש חברתם גם כי תראה שיש לך ריוח ממון בחברתם: 2 כי שור יהגה לבם ועמל וגו'. כל רגע יהגה לבם שור ויחרש רעה על כן לא יחנן שלא תדברנה עמל ותענש כשתשמע מפי'ם דבר חטא ותשתוק ולא תמחה: 3 בחכמה יבנה בית. לפי שהוויר שלא יקנא בעושר הרשעים ובשלותם ולא יתאוה לחברתם להרויח בה ממון יאמר עתה כי אם יתעסק בחכמה ובתבונה ובדעת מהם ישיג השלוח והעושר מלבד מה שחשיג הנפש מהם אחרית ותקוה כמו שיאמר בסוף הענין אם מצאת ויש אחרית (כד י"ד). ובתבונה יתכונן. יתקיים וימשך מלשון לא חכן אתה ומלכותך (שמואל א' כ' ל"א). שפת אמת חכון לעד (י"ב י"ט). והנה מן החכמה יגיעו אל התבונה והיא מעלה גדולה מן החכמה כאשר הקדמנו לך כבר. על כן נחן הבנין לחכמה והקיום והעמידה לתבונה: 4 ובדעת חדרים ימלאו כל הון יקר ונעים. מפני שהדעת כוללת אופני מחשבות בני אדם כאשר אפרש. על כן יצפה בעל הדעת בדרכי הרווחים ונתיב ההצלחות וישתכר בכמה ענינים וימלאו חדריו כל הון יקר ונעים כסף וזהב בשמים וזנים (ריה ב' ט"ז י"ד) ראמות וגביש ורב פנינים. ויחנן כי בנין הבית ותתכונן הבנין והמלא חדרים משל לקנין המעלות הנפש על דרך חכמות בנתה ביתה (י"ט א') והבנין הוא הבחירה והתשובה והתכונן הבנין העמידת התשובה שלא יהרסנה היצר המתגבר והמקרים והיא מדרגת הנקיות הנזכרת בדבריהם ז"ל. והמלא חדרים קנין מעלות הנפש ביראה ואהבה ודביקות. והיא נמצאת במעלות הדעת כמו שכתוב רוח דעת ויראת יי' (ישעי' י"א כ'). פתחנו בדברים והמשכילים יבינו: 5 גבר חכם בעון. אחרי שהזכיר כי העושר ימצא עם החכמה יזכיר כי הגבורה תמצא עמה והנה אין החכמה חסרה דבר כי הגבורה והעושר ימצאון עמה. וביאור הענין החכם גבר וראש וקצין באנשי עון המה הנבזרים כי הוא אשר יוציאם ואשר יביאם ובעצתו יתגברו ויצליחו כמו שני' עיר גבורים עלה חכם (כ"א כ"ב). גבר מלשון אור נא כגבר חלצ'ך (איוב ל"ח ב'). מי גבר כאיוב (איוב ל"ד ו'). בעון באנשי עון כמו ואני תפלה איש תפלה (תלים קי"ט ד'). ואיש דעת מאמץ כת. הנה החכם יהיה לראש ולקצין לאנשי עון. אבל איש דעת גדול ממנו כי הוא מאמץ כח האנשים ואם אינם בעלי כח וגבורה. ודע כי איש דעת הכולל את דעות בני אדם רוב המשכילים ישיכיל כל איש מהם על דבר מחשבה אחת ודרך אחד כל הפנים אשר יראו בו משכילים רבים ויחשוב כענין אחד כל אשר יחשבו בו שבעה משיבי מעם. ואחר שיצפה בדבר אחד כמה דרכים יכורר מהם הדרך הנכונה. ואחרי הגלות כל הדרכים בענין

תעלה ותצלח בידו הברירה. וכאשר ידרשו עצה מן האיש הזה יעמוד במקום יועצים רבים והוא מאמץ כח הכושלים במועצותיו והבוא תשועה על ידו בעת צרה כי יחשוב בדרכי הצלה עד שינלה לו הדרך הישר אשר יצלה לסועל ויוכיח על זה מה שאמר בספוק השני ותשועה ברוב יועץ כאשר אפרש: 6 כי בתחבולות תעשה לך מלחמה. לא יתכן לעשות מלחמה מבלי מביני תחבולות שיבימו וישכילו הדרכים שהאויבים יכולין להתגבר בהן ויתחכמו להם גם הם. ומחשבת התחבולות תמצא עם הנכון כמו שני נכון תחבולות יקנה (א' ה'). ותשועה ברוב יועץ. לשון תשועה יבוא על ענין צרה ונפילה ובכך יועצים תמצא דרך להצלה מן הצרה ומן התלאות המוצאות אשר לא הקדים איש מחשבה להשמר מהם וזהו מה שאמר למעלה ואיש דעת מאמץ כח כי אחרי התלאה והכשלון ימצא דרך להצלה. ומקרא זה יבאר את העליון. וזה קשר הענין. ואיש דעת מאמץ כח הנכשלים ואשר מצאתם הצרה כי אמנם בתחבולות תעשה לך מלחמה והיא חכמת הנבונים אבל תשועה מן הצרה שהגיע ומן התלאה המוצאת ברוב יועץ. והנה איש דעת במקום רב יועץ כי הוא כולל הדעת על כן יאמץ כח בעת צרה וכשלון. וענין תשועה וענין מאמץ כח אחד הוא. והנה הזכיר בענין הנבונה מעלת החכם ומעלת איש דעת ומעלת הנכון והוא קונת התחבולות כאשר הזכיר בענין העושר מעלת החכמה והתבונה והדעת כמו שפירשתי. ואם נפרש אלו הפסוקים על דרך משל יש לפרש ענינם כן. נבר חכם בעוז כענין שני ומושל ברוחו מלוכד עיר (מז' ליב) ואיש דעת מאמץ כח אחרים כי יתחכם למבעם ויצרם ויורם בדרך התשובה וילמדם להתחכם ליצרם. כי איש דעת משער ואומר הדעות הסך מן הענין שכתב ורשע לא יבין דעת (כ"ט ו'). כי בתחבולות תעשה לך מלחמה להנצל מן היצר בהתנכרות ותשועה מן החטא ברוב יועץ למצוא דרך תשובה שלמה להתרצות בה אל השי"ת¹: 10 התרפית ביום צרה² צר כחכה. לפי שהזכיר כי יענש האדם על המחשבות הרעות ואמר וזאת אולת חטאת יאמר עתה כי גם ענש יענש על שיתרפה מן המחשבות המוכות במקום הצורך ויתכן כי הענין הזה מוסב על מה שהזכיר למעלה ואיש דעת מאמץ כח הנכשלים בעת צרה ולא שמת לבך על סקוח הנפשות לחשוב מחשבות אם תמצא תמצא בירו דרך וסכה להושיעם מיר צר ולהעמיד להם ריוח והצלה במועצות. הנה צר כחך והענש על זאת וימודו לחיך מדה כנגד מדה. יש לאל ירך להציל ולאמץ כח בדעת אשר חנך השי"ת והתרפית ושמת נפשך כאיש חלש ורפה ידים על כן יצר

¹ פסוק ו' נתבאר בביאור אבות צד י"ג ע"ב; פסוק ח' וט' בש"ת ג', מ"א.

² ענין ש"ת ג', ע"י.

כחך במעשיך ולא תעצור כח לעשות חיל. התרפית בא בחסרון אם וכן ועוב אח אביו (בראשית מ"ד כ"ב) ואם עוב: 11 הצל לקוחים למות ומטים להרג אם תחשך. הגה יוסיף לבאר מה שאמר התרפית וגו'. והנה מה שכתוב למטה כי תאמר הן לא ידענו זה יורה על מה שאמר התרפית. כי על ענין רפיון המחשבה מדבר. הצל מקור. וביאור הענין. אם תחשך להציל לקוחים למות ומטים להרג. והנה ישלים הדבר בפסוק שאחריו ורבוך הוא עמו: 12 כי תאמר הן לא ידענו זה הלא תכן לבות וגו'. הוא ידע שהתרפית לחשוב מחשבות בדבר ואילו שחה עצות בנפשך וינעת כפי השגת יד שכלך השג חשיג והצל תציל ונוצר נפשך הוא יבין וישיב לאדם כפעלו כי יעניש אדם על עמדו על דם אחיו והמנעו לפקח על הצלתו כאשר יעניש על פועל החטא. על כן אמר והשיב לאדם כפעלו. ומה שהזכיר הלא תוכן לבות הוא יודע ונוצר נפשך הוא יבין ר"ל הלא אתה יודע שהשיית ישיגה על מחשבותיך כי לא תוכל לחקן מדותיך ולבך זולתי בעזרתו. וכן אתה צריך שינצור נפשך כי לא תתקיים מבלי שמירתו. והנה הוא יבין וידע כי התעלמת לקוחים למות. ויש לסרש כי תאמר הן לא ידענו זה כי נעלמה מעינינו הצרה ולא ידענו כי האנשים הם לקוחים למות: 13 אבל בני דבש כי מוב וגו'. כן דעה חכמה לנפשך אם מצאת ויש אחרית וגו' כתובים במקום אחר¹): 15 אל תארב רשע לנוה צדיק. אם ראית כי הצריק מתמוטט אל תארוך לנוהו למתי ימכרנו ואקחנו. אל תשרד רבצו. אם גלה מסני עניו ורחקו אל תשרד רבצו ואל תאמר כלכבך לא ישוב עוד לביתו: 16 כי שבע יפול צדיק וקם²). וכן אמר דוד ע"ה רבות רעות צדיק וגו' שומר כל עצמותיו וגו' (תלים ל"ד כ'—כ"א) ורשעים יכשלו ברעה. ברעה אחת כלכד יכשלו ולא יהיה להם תקומה לפני מקרה אחד. וכן אמר דוד ע"ה תמות רשע רעה (שם ל"ד כ"ב). רעה אחת תמות אותו ולא ינצל ממנה. ואילך דרך משל נפל תורה חדר סכינא (שבת ל"ב): 17 בנפול אויבך אל תשמח³). דבק למה שהזכיר ורשעים יכשלו ברעה. והנה יזהיר כי בנפול הרשע אויבך אל תשמח. ויזהיר בואת את חבירו הרשע שאינו שמח במסלתו לשם שמים ולא ישנאהו מסני רשעו

¹ לא נודע לי המקום ואולי הטורים שהביא הכ"י H הם מפרוש ר' יונה: ושם כתוב אכול בני: המשול החכמה לרשע כמו צוף דבש אמרי נועם ונופת מתוק אל חכך הם דברי תורה כמו שנאמר ומתוקים מדבש. על כן בני תשתדל לאכול זה הערב ללב כדבש ונופת אל החיך והוא ידיעת החכמה ומתוק מאד לנפשך. כן דעה. ויסמך לאוכל דבש כן דעה חכמה שתטחו מיראת שמים. אם מצאת ויש אחרית. אם ינעת ומצאת חכמה שתורה יראת אלהיך. ועיין ר' בחיי ר' פרשת ויקרא.

² עיין שם ד"י, י"ג ועיין לעיל פירוש י" כ"ה.

³ עיין פ' אבות צד כ"ו ע"ב וספר מנות חנוי לר"ש אלקבץ צד 182.

רק מפני שהוא אויבו. ובכשלו אל יגל לבך. לפי שענין השמחה גדול מענין הגילה הוכיר השמחה על הנפילה והגילה על הכשלו: 18 פן יראה יי ורע בעיניו. כי יענש הרשע על השמחה לאיר הרשע חברו וכענין מה שכתוב ופקדתי את דמי יורעאל על בית יהוא (הושע א' ד'). והשיב מעליו אפו. זה מעם שני. מלכד החמא אשר יהיה כך בשמחתך לאירו תהיה שמחתך סבה שיישיב מעליו השם אפו. עוד יתכן לפרש כי אחרי שהזהיר את הרשע ואמר אל תארוג רשע לנוה צדיק יזהיר עתה את הצדיק שלא ישמח בנפול הרשע אויבו מצד האיבה והריב שהיה ביניהם. אך אמנה מותר לשמוח בנפול הרשע לשם שמים כענין שכתוב בן יאברו כל אויבך יי (שופטים ה' ל"א) ונאמר ובאבוד רשעים רנה (י"א י'). ולא יתכן לפרש בנפול אויבך אל תשמח על נפילת הצדיק אויבו כי מן המעם שנחן לדבר שיחדל לשמוח בהכשלו למען לא ישיב השם אפו מעליו יש להבין מזה כי על כשלו הרשע ידבר שמתור לשנאותו אך הזהיר על שונאו שלא יעורר לבו לשמוח בנפילתו מצד אויבתו: 19 אל תתחר במרעים. אל תתחבר עם המרעים. תתחר שרשו תחר. והוא מבנין הקל מלשון ואיך תתחרה את הסוסים (ירמיה י"ב ה'). אל תקנא ברשעים. במקומות רבים הזהיר שלא לקנא ברשעים. כמו שכתוב אל תקנא באנשי רעה (כ"ד א') בני אל יקנא לבך בחמאים (כ"ג י"ז). והנה לא הוצרך להזהיר שלא יקנא בחמאם וברשעם לחמאם ולהרשיע כמותם. אך יזהיר שלא יקנא אדם בשלוחם ועשרם וכבודם. ולא נתכון להזהיר בדבר זה שלא יתאוה אדם לעושר וכבוד אבל יסוד הענין הזה וכיאר ענין תכונתו כך הוא. דע כי פעמים רבות יקנא האדם בעושר וכבוד מצד חלק האנשים שימצא להם העושר והכבוד ויקנא אדם בחלק האיש שהוא מפני שירמה לו שהגיעהו יתרון ומעלה והידור מן החלק ההוא. והנה אם יראה האדם עושר וכבוד למוכה שחין ואיש מכאובות וידוע חולי לא יקנא בעושר ובכבוד ולא יתעורר לבו לכסוף אליו מצד חלק האיש ההוא מפני שלא יתהדר ולא יאשר בעושר או בכבוד שיכבדוהו בני אדם. והנה הוזהרנו שלא יתהדר הרשע ולא יאשר בעיניו בגלל עושר או כבוד ויהיה עשרו אלינו כנום זהב באף חזיר שלא יתהדר בעיניו מפני הנום וכמוכה שחין רע שלא יאשר מפני עשרו ולא יתעורר לבנו לכסוף לעושר מצד חלק האיש ההוא. וזה עיקר הכוונה במה שהזהיר שלא לקנא בחמאים וברשעים, כי יש עלינו לשקצם ולהבזותם בעיני הלבבות גם כי יהיו בעלי עושר וכבוד מדעחנו כי כללה ונחרצה ואין העושר והכבוד ההוא יתרון להם וזה המעם שיפרש אחרי הפסוק הזה: 20 כי לא תהיה אחרית לרע נר רשעים וגו'. כי אין אדם מספא מעלת נפשם אך שלוחם וכבודם כנר אשר יאיר לאדם ויכלה אורו ככלות שמנו. גם הרשעים

תתמלא סאתם ויכלה מובם. ויתכן לפרש כ"ה) הוא רומז על אכרן הנמש ביום המות כי הנשמה נמשלת לנר ובצאת נפש הרשע מן הנוף תדעך ותחשך כענין שכתוב תבא עד דור אבותיו עד נצח לא יראו אור (תלים מ"ט כ"י) : 28²) אל תהי עד הנם ברעך. להעיד על עבירה שראית בו. הנם שלא לצורך. כגון שאתה בא להעיד עליו יחירי שאינו נפסל בכך לעדות ונמצא שאין כוונתך וולתי להוציא שם רע. ואזיל על ענין כזה מוכיח חמא וויגוד מיגנר (פסחים ק"ג). ואע"פ שאמרו כי רשאי התלמיד לגלות לרבו על עבירה שראה עיניו ביד חברו ובזמן שהתלמיד נאמן לרבו כשנים (שם), לא הותרה זאת בזמן שיראה ת"ח שחמא כמו שאזיל כסרו בלילה. ואף בקרב לבו אין להרהר עליו כמו שאזיל אם ראית ת"ח שעבר עבירה בלילה אל תהרהר אחריו ביום כי בודאי עשה תשובה (ברכות י"ט ע"ב) אחרי כי הוא מוחזק לירא חמא ודואג ומתאבל כאשר יתקפו יצרו. ואם הוא רשע ואין בני אדם מכירים בו והוא מחזיק כאיש צדיק ביניהם אין לוחשין על מעשיו אלא באוני הצנועים בלבד. אבל³) לפרסמו עד אשר רוע פעולותיו יורעו לרבים כי יש נזקים גדולים בכבוד הרשעים כי ידיחו רבים מדרך טובה וישפילו כבוד הצדיקים ויקריבו החמאים אף כי יש חילול השם בכבודם כי מקצת בני אדם מכירים במעשיהם ואומרים כי אין שפלות לאיש בעבירות ולא נגרע מערכו במעשיו הרעים ואין כח בחמאים להשפיל בני אדם. והוא ששינוי מפרסמן את החנפים מפני חלול השם (יומא פ"ו ע"ב) ואם יש לאיש חבר בעל עבירות ומעשיו כמעשיהו לא נאוו לו לפרסם עונותיו אך אם יתפרסמו על ידי אחרים נאוו לו לגנותו. ועל זה נאמר אל תהי עד חנם ברעך. והפתית בשפתך⁴) הוא מבעלי הנפל והם שני משקלים הפתי והסתמי והענין פרסום החמא הלכנת פני אדם ומחננתם כאשר כתוב ופני עניים תמחנו (ישעי' ג' מ"ו). ויתכן כי הוא מורכב מן הפתית מבנין הדגש ומן הפתית מהבנין הנוסף⁵) והענין כי תעשה ב זאת פותה שפתך⁶) ותאמר : 29²) אל תאמר כאשר עשה לי כן אעשה לו וגו'. גם אם עבר חברך על המוסר ופרסם על חמאך אל תעשה לו כן וכאשר אזיל בשביל שומה אחר שעשה שלא כהונן

(¹) עיין ש"ח ג', ק"ט ועיין לעיל פירוש י"ב, ג'.

(²) פסוק כ"א נתבאר בפירוש אבות צד ד' ע"ב ופסוק כ"ג עיין בס' ר' בחיי ריש פרשת משפטים. פסוק כ"ב עיין לעיל בפירוש י"ה מ"ו. פסוק כ"ו בס' ר' בחיי ריש פרשת אמור.

(³) כ"ו H: אבל לרשע צריך.

(⁴) ועיין בס' חשרשים לר' יונה בן גנאה דף תי"ז.

(⁵) בש"ח ג', ר"ט כתב ר' יונה ז"ל: ומלת והפתית בשקל תכבד ר"ל כי בשפתך אתה מוחן פניו (מלשון פתות אותה פתים) בגלותך מסתר עונו.

(⁶) חלשון במשלי כ' י"ט.

לא נאבד אמונתנו (תולין צ"ה ע"א): 30 על שדה איש עצל עברתי וגו' והנה עלה כולו קמשונים וגו' ואחזה אנכי אשית וגו' מעט שנות מעט חנומות וגו'. הענין הזה כולו מוכיח כי הוא דרך משל ולולי כן מה יבוא להוריענו. הלא ידענו כי אם יתעצל האדם ולא יחרש שדהו ולא יחקן כרמו כי יעלה קמשונים ומה זה שאמר אתרי כן ואחזה אנכי אשית לבי. הנה מצאנו במקומות רבים ענין שדה וכרם וגיר וזריעה נזכרים על דרך משל. אשירה נא לירידי שירת דודי לכרמו (ישעי' ה' א'), ארכיב אפרים יחרוש יהודה (הושע י' י"א) הכל היום יחרוש התורש לזרוע (ישעי' כ"ח כ"ד) ורעו לכם לצדקה גירו לכם ניר (הושע י' י"ג). והנה שדה בזה משל על הנפש המתאווה ולפי שהתאווה מתולדת החומר ימשילהו לשדה. ואמרו מחברי המוסר¹) עזרו דברים הצריכים לנפשותיכם כדרך החרישה וההשקאה להצמיח הזרע והוא מונו במצוה הארץ. החבונן בזה כי הנה תולדת הארץ מצלחת בעבודת האדם וכן תולדת הנפש תצליח בגדול ולמור והנהגה. ואם לא יגדל וילמור נפשו לא תצליח לפעולותיה ולעבודתה והגידול הוא תקון המדות. ואם ייגע האדם לעזור בחיקון הארץ להצלחת תולדתה הלא ייגע בחיקון נפשו להצלחת תולדתה. והנה הכח הצומח והכח המתאווה תולדת שניהם תצליח בגדול ובהנהגה ואם לא יגדלם ויניח התאווה על דרכה ועל תאוותה ותולדתה תשתה הנפש במידותיה ויספד השכל וגם הגוף יספד ויאבד ביתרון המאכל והמשגל אף כי יאבדו הנפש והגוף בחטאים ובעונשים. והנה יש אדמה נוחה להעבד ויש אדמה אשר עבודתה קשה ולא יעבד בה ולא יזרע וזלתי בעמל כבד. ובכל זאת לא יניחנה להספד ויעמוד בעל השדה לחרוש ולהשקות עד אשר תשוב לשדה נעבדת ומוכה. וכן ימצא בענין הנפשות כי יש נפש אשר תחזק תאוותה ומדותיה קשות כפי תולדת החומר וכאשר יעמול בעליה בתקון מדותיה וימשכנה אחרי השכל יישרנה מדותיה וחמאם ברע וחבחר במצב וחמצא את לבבה נאמן וחפץ בעבודת השי"ת. והנה כאשר האדמה צריכה לחרשה ולזריעה והשקאה כן הנפש צריכה לעניינים נמשלים לאלה. והנה מצאנו דרכי²) המשלים בשלוש אלה מבוארים. והנה ענין התרישה התוכחת התמידית בעצמו לנפשו או יוכיחנה החכם ותכנע במוסר לשבור הלב הקשה מיראת השם ית' כאשר יעבד האדם באדמה הקשה ותשוב נוחה ותיחזק וכתוב מדעתי כי קשה אתה (ישעי' מ"ח ד') וגו' והסירותי את לב האבן מכשרכם (יחזק' ל"ו כ"ו). ומפני יראת השם יכנע הלב

¹) עיין תקון מדות הנפש בראשיתו: עזרו דברים המלכיים בנפשותיכם כאשר תעזור התרישה וההשקאה את הזרע בגדולו והוא מטבעו במיצוה הארץ (הוצאת ר' חיים פאלאק דף ט').

²) Ms. H. דרכי הענינים.

וירך וישכר כאשר כתיב ובחי אלהים רוח נשברה וגו' (תלים נ"א י"ט) וכתיב ומפני שמי נחת הוא (מלאכי ב' ה'). ומצאנו המשל הזה מפורש שני נירו לכם ניר (הושע י' י"ב) והוא היראה ושבירת הלב. וכאשר יצליח הורע אחרי הניר יצליח מעשה המצות אחר היראה וחקון המדות. כי אין שכר העובר במצות אנשים מלומדה כשכר העובר מיראה. על כן אל תורעו אל קוצים (שם). ונתפרש המשל בפסוק הבא אחריו המולו לך. והסירו ערלת לבבכם. ועוד כתיב על דרך המשל הזה ארכיב אפרים יתרוש יהודה (שם י' י"א). ובענין הרשעים שהם מכינים לבם למדות הרעות כתיב חרשתם רשע עולתה קצרתם (שם י' י"ג) ניר רשעים חמאת (כ"א ד'). ועוד מפורש ענין המשל הזה באר היטב שני הכל היום יחרוש החורש לזרוע (ישע' כ"ח כ"ד). וביאור הענין היעמול ויתעסק בענין החרישה לעולם הלא יחרוש ואיך יעסוק בזריעה. הלא אם שוה פניה והפיץ קצח וכמון יזרוק ואח"כ יקוה למטר להשקות השדה ויסרו למשפט אלהיו יורגו. והנה הנביאים מוכיחים אתכם יום ויום ואינם פוסקים מהוכיח ומהכניע לבבכם ואינם מתקנים מעשיכם אחרי התוכחת. ודומה הענין הזה למי שעוסק בחרישה לעולם ואין זריעה אחרי החרישה:

R. Jona Gerundi

und sein

ethischer Kommentar zu den Proverbien.

Der Streit um die Schriften des Maimonides¹⁾ ist von den bedeutendsten Nachwirkungen für die ganze Folgezeit in der Geschichte des inneren Lebens der Juden gewesen. Nachdem R. Meir b. Todros Halewi Abulafia aus Toledo (starb 1244)²⁾ auf den Plan getreten war, um die Gefahren zu kennzeichnen, welche aus der Geistesart des Maimonides, welcher Philosophie und Religion als zwei miteinander vereinbare Mächte darstellen wollte, für das Judentum erwachsen mussten, sieht man alle bedeutenden Köpfe der damaligen jüdischen Gelehrtenwelt aus ihrer Verborgenheit hervortreten, um zu dem Kampfe pro et contra Stellung zu nehmen. Man hat sich daran gewöhnt, die Gegner des Maimonides als Wissensfeinde und Finsterlinge³⁾ zu kenn-

1) Steinschneider, Cat. Bodl. s. v. Jona b. Abr., Rappoport in Kerem Chemed Bd. V S. 1—17; Brüll, Jahrb. für jüd. Gesch. und Lit. Bd. IV S. 1 ff.: Die Polemik für und gegen Maimuni im dreizehnten Jahrhundert; Steinschneider, Einleitung in die jüd. Literatur, und die von Halberstamm herausgegebene Briefe für und gegen Maimonides in Kobak's Jeschurun, Bd. VIII S. 89 u. folg.; Geiger, Ztschr. für jüd. Theol. V, 82 ff.

2) A. Geiger, Jüd. Ztschr. Bd. IX S. 282 ff. Bd. XI S. 171. Michael, Or hachajim S. 521 ff.

3) Grätz, Gesch. der Juden Bd. III S. 40 u. 45. Dass R. Meir Halevi ironisch ר' משה genannt wird, teilt Dukes, Ozar Nechmad II 85 mit. In seiner Biographie des R. David Kimchi (Oz. nechm. II, 169) sagt Geiger über die Anschauungen des R. Jona: האנשים האלה לא סרו מנתיב ההרגל ויקחו כל דבר כפי פשוטו ויחשבו לכבד את ר' ולגשאו בהאמינם לכל הנמנע ובהעלות נם על נם בתוך נם ויקר בעיניהם כל דבר אנדה וכל מדרש עד כי יחשבו כל המוציא דבר אנדה ממשומו וכל הממאן להאמין בנפלאות וזרות וגוממות למין ואפיקורוס.

zeichnen, aber es scheint uns eine Pflicht der historischen Gerechtigkeit, die Gegner Maimonides' zu Worte kommen zu lassen und zu zeigen, welche wahren Beweggründe diese Männer bei ihrem Auftreten gegen die Schriften des Maimonides geleitet haben, ihre Geistesart zu schildern, ihren Charakter zu beobachten, zu untersuchen, in welcher Art sie der jüdischen Gesamtheit genützt haben, welche Wirkungen aus ihrem Auftreten in der Folgezeit sichtbar sind. Der Streit wogte bald ungestüm, bald ruhiger. Die einzelnen Etappen dieses Kampfes sind gekennzeichnet einmal durch die Namen R. Meir Abulafia und R. Simson aus Sens (starb um 1265 in Acco), der im Anfange des 13. Jahrh. aus Nordfrankreich nach Palästina ausgewandert war, dann, nach einer Zeit eines gewissen Waffenstillstandes, durch R. Salomo aus Montpellier¹⁾ und seine Schüler David b. Saul²⁾ und Jona b. Abraham³⁾. Während die Quellen für die Darstellung der geistigen Eigenart der zuerst genannten spärlich fließen, während von ihrer geistigen Arbeit nur kärgliche Reste in der Literatur erhalten sind, lässt sich, wenn man die gedruckten und handschriftlichen Quellen über R. Jona b. Abraham in Betracht zieht, von diesem eine vollkommenere Darstellung seines geistigen Lebens und seiner Charaktereigenschaften geben, und in ihm, dem Geistesverwandten und Schüler der Vorgänger, erkennt man diejenige dem Maimonides und seinen unbedingten Anhängern entgegengesetzte Art, die sich, von dem reinsten Streben nach Wahrheit geleitet, durchsetzen musste. Eine eingehende Betrachtung seiner Werke und des Einflusses seiner Gedanken und Tendenzen wird zeigen, wie segens-

dieses Urteil auf R. Jona nicht passt, ergibt schon ein flüchtiger Blick auf die von ihm in *ס' אבות* u. *שערי תשובה* verwendeten und ausgedeuteten Stellen der Agada.

¹⁾ Siehe über ihn Michael, Or hachajim S. 582 ff.

²⁾ ib. S. 846 f.

³⁾ ib. S. 477 ff.

reich durch ihn auf die Erziehung der grossen Masse der Judenheit eingewirkt worden ist.

R. Jona ist in der alten Judenstadt Gerona ca. 1180 geboren. Sein Vater war ein frommer und gelehrter Mann, R. Abraham. In seiner Jugend zog er nach Frankreich, um die dort blühenden Talmudschulen zu besuchen. Als seine Lehrer werden genannt R. Samuel b. Senior und Rabbi Salomo b. Abraham aus Montpellier. Aber er scheint auch andere Vertreter des Talmudstudiums in Nord- und Südfrankreich aufgesucht zu haben, da er überaus häufig als Tradent der Ansichten der חכמי צרפת in der halachischen Literatur der späteren Zeit erscheint. Verwandt war R. Jona mit Nachmanides, der ebenfalls aus Gerona stammt. Die Mutter des Nachmanides war eine Schwester des R. Abraham, des Vaters unseres R. Jona. Später heiratete die Tochter des R. Jona den Sohn des Nachmanides, R. Salomo ben Moses. Beide, R. Jona und Nachmanides, scheinen in der Jugend dieselben Lehrer gehabt zu haben. Die spätere Zeit wies einem jeden einen anderen Wirkungsort an, aber der briefliche Verkehr zwischen beiden Männern ist durch mehrfache Zeugnisse belegt.¹⁾ Als R. Jona der Schüler des R. Salomo b. Abraham war, brach der zweite Akt des Streites um die Schriften des Maimonides aus. Als Samuel ibn Tibbon den More Nebuchim übersetzt hatte und die Kenntnis des More auch zu den Juden gedrungen war, welche des Arabischen nicht mächtig waren, hatten einige Leser des More geäussert, dass nicht Alles in der Darstellung der Bibel wörtlich zu nehmen sei, und gar manche sprachen sich gegen die wörtliche Auffassung der rabbinischen Hagada aus. R.

¹⁾ R. Jona schreibt an RMBN, wie aus שירת רשב"א I,20 hervorgeht: 154 טור יורה דעה vgl. תבא עליך ברכה שאתה מרבה זרעו של עמלק u. דרכי משה daselbst. RMBN schreibt an R. Jona שירת המיוחמות) No. 284, der ihn angefragt hatte, ob alle Seelen gleich am ersten Schöpfungstage erschaffen wurden.

Salomo b. Abraham sah darin eine grosse Gefahr. Er wandte sich an die nordfranzösischen Gemeinden, um eine Erklärung gegen die missverständliche Auffassung der Worte und Werke Maimonides' zu veranlassen. Es handelte sich nicht darum, dass man sich entscheiden sollte, ob die jüdische Glaubenslehre einer geistigen, vernünftigen Auffassung gemäss überhaupt zur Darstellung gelangen dürfe, sondern das Mass der rationalistischen Auslegung war der Streitpunkt. Seine beiden Schüler, David b. Saul und Jona b. Abraham, hatten die Mission übernommen, in Nordfrankreich für die beabsichtigte Erklärung gegen die missverständliche Auffassung von Maimonides' Werken Stimmung zu machen. Es konnte nicht anders sein, als dass in den Geistern der nicht philosophisch Vorgebildeten durch den More und einige Stellen des Madda Verwirrung angerichtet wurde. Denn Maimonides hatte seinen More nicht für Laien, sondern für philosophisch gebildete Leser geschrieben. Und R. Salomo b. Abraham und seine Schüler hatten mit Schrecken gesehen, welche verheerende Wirkung die Lektüre dieses Werkes in den Köpfen unreifer Schüler hervorgebracht hatte. Die nordfranzösischen Lehrer erliessen ein Verbot, diese Bücher zu lesen.

Man weiss, wie es in solchen Streitfragen, welche die Gemüter erregen, zuzugehen pflegt. Es machen sich zu Wortführern diejenigen, die wohl den Willen haben, etwas zu leisten, aber nicht die nötige Ruhe, Ueberlegung und Selbstbeherrschung besitzen, um nicht blindlings alle Mittel zu gebrauchen, welche geeignet sind, den Gegner zu schädigen. Heisssporne haben die Kirchenbehörde angerufen, um das Verbot der maimonidischen Schriften zu sanktionieren, und wahrscheinlich auf Veranlassung der obersten Kirchenbehörde, welche damals gerade einen Kampf gegen albigensische Ketzereien zu führen hatte, wurden in Paris die Bücher More und Madda öffentlich

verbrannt. Die Quellen berichten, dass später in Montpellier die Angelegenheit noch einmal untersucht wurde, und es wurden die Verleumder mit der damals üblichen Strafe der Zungenausschneidung bestraft. Die Quellen berichten nicht, wen die Strafe des Zungenausschneidens getroffen hat. Da von dieser Strafe R. Salomo und seine Schüler nicht ereilt wurden, so ergibt sich, dass die Denunziation bei der Behörde von diesen Männern nicht ausgegangen sein kann.¹⁾ Wenn die Gegner des R. Salomo in den Streitschriften berichten, dass er die Predigermönche (Dominicaner) und andere Geistliche auf die angeblichen Ketzereien, die in den Schriften des „Aegypters Moses“ gelehrt werden, aufmerksam gemacht habe, so schieben sie dem Führer der Bewegung das in die Schuhe, was seine unüberlegten Anhänger in verständnisloser Weise ausgeführt haben.

Man ist es bei den Grössen der jüdischen Literatur gewohnt, dass das Volk in der subtilsten Weise an ihren moralischen Eigenschaften Kritik übt. Wenn nur ein Schatten eines Verdachtes, dass R. Salomo und seine Schüler sich dieser fluchwürdigen Tat der Denunziation schuldig gemacht hätten, bei den urteilsfähigen Kreisen vorhanden gewesen wäre, so würde der Name und die Lehren des R. Salomo und seiner Schüler mit scharfem Radiermesser aus der Literatur ausgemerzt worden sein. Aber das Gegenteil ist der Fall. Mit bewunderungsvoller Ver-

¹⁾ Man hat fälschlich aus dem Beiwort חקרו, welches dem R. Jona beigelegt wird, schliessen wollen, dass dieses Wort auf sein Martyrium hindeute, und dass die Strafe der Zungenausschneidung ihn betroffen habe, aber חקרו heisst nichts anderes als der ethisch hochstehende Mensch, cf. Juchasin ed. Philipowsky S. 222 b: Die Söhne des R. Ascher b. Jechiel נקראו קרובים קרובים weil sie מקרשין השם בשכרות und weil sie מעשר von ihrem ganzen Gewinn gegeben haben. Dass auch R. Salomo nicht von der Strafe getroffen wurde, siehe bei Jost, Gesch. d. Judentums und s. Sekten Bd. III S. 17 Anm. 2.

ehrung wird des R. Salomo b. Abraham¹⁾ in der halachischen Literatur gedacht, und es ist nicht das erste Mal gewesen, dass unvernünftige Zeloten schlecht vollendet haben, was ruhige Meister gut begonnen hatten.²⁾

Nur ein Bericht ist vorhanden, der das Gegentheil zu besagen scheint. Das ist der Bericht des R. Hillel aus Verona³⁾ über diese Affaire. Aber der 60 Jahre nach dem Ereignis aufgeschriebene Bericht trägt so sehr die Spuren eines undichten Gedächtnisses an sich, dass man als sichere Mitteilung nur die Tatsache der stattgehabten

¹⁾ cf. Michael a. a. O. S. 588. R. Salomo stammt wahrscheinlich aus Barcellona, sein Lehrer war der Tosafist R. Isaac.

²⁾ Dass R. Jona den Schritt der Denunzianten nicht gebilligt hat, scheint aus einer Stelle seines hier abgedruckten Mischle-Commentars hervorzugehen, wo er zu Spr. 8, 26 (S. 23) sagt: ולא יוסף עוד שארית ישראל ופליטת בית יעקב לשען על מכהו ונשען על די קדוש ישראל. Darauf scheint auch hinzudeuten, dass die Maimunisten zuerst den Namen des R. David b. Saul nennen und R. Jona an letzter Stelle (ביה V S. 5 Anm. 6).

³⁾ Enthaltен in טעם וקנים v. Elieser Aschkenasi S. 70 ff. auch in חמרה גנוהה 1856. Der Einzige, der von R. Jona als dem ראשוקצין spricht, ist Hillel aus Verona, während selbst Abraham, der Sohn des Maimonides, in seinem מלחמות den Namen des R. Jona nicht einmal erwähnt. Er schreibt מלחמות S. 25: שלח ר' שלמה לומר בכתבו שאין איש מתחוק עמו על אמנתו רק שני אנשים זה ר' דוד בן שאול אחד מהם. Nach Hillel hätte die Verbrennung in Paris stattgefunden, 40 Tage vor der des Talmud. Montpellier gehörte aber damals zu Arragonien, und die französ. Regierung hatte hier nicht zu entscheiden. Siehe Jost ibid. S. 12 u. 13 und die Anmerkungen. Nach Lea, Gesch. d. Inquis. I 621 wurde das Urteil am 13. Mai 1248 über den Talmud gefällt. 14 Wagenladungen von Talmudhandschriften wurden auf einmal verbrannt, 6 bei einer andern Gelegenheit. Nicolaus von Rupella hatte 1236 die Aufmerksamkeit des Papstes Gregor IX auf die hebr. Bücher gelenkt. — Alles das widerspricht dem Berichte Hillels. Nach anderen jüd. Quellen geschah die Verbrennung des Talmud i. J. 1244 am 17. Juni (Zunz, Syn. Poesie), nach Gutmann, Scholastik S. 14, 1242. Man sieht, wie das Ereignis bald der geschäftigen Sage anheimfiel, cf. חניא רבתי ed. Horwitz S. 126.

Verbrennung der Bücher Madda und More festhalten kann. Wenn dort mitgeteilt wird, dass R. Jona am Grabe des Maimonides Busse tun wollte, so ist damit nicht eine Selbstbeschuldigung des R. Jona konstatiert, sondern der einem frommen Gemüte innewohnende Drang, falls von seiner Seite irgend etwas nicht ganz fehlerfrei geschehen sein sollte, die Manen des grossen Toten um Verzeihung zu bitten. Im Gegenteil erscheint diese Bekundung der Verehrung für Maimonides nur als eine Bestätigung der Annahme, dass durch missverständliche Auffassung von Stellen des Maimonides dessen Name unbilligerweise in den Streit hineingezogen und sein Nachruhm geschmälert worden ist.

In dem Streite zwischen den Maimunisten und Antimaimunisten hat auch ein Umstand eine Rolle gespielt, welcher mit der Abstammung des R. Jona b. Abraham in Zusammenhang steht. Seine Gegner hatten erkundet, dass angeblich an der Familie des R. Jona ein Makel hafte.¹⁾ Sein Urgrossvater nämlich, der in Spanien wohnte, hätte neben seiner rechtlich angetrauten Gattin noch eine Nebenfrau gehabt, welche die Mutter seiner Kinder war. Er hätte also in Vielweiberei gelebt, welche durch die Anordnung des R. Gerschom b. Jehuda verboten war. In dieser Angelegenheit übernahm Nachmanides, welcher, wie oben bemerkt, von derselben Familie stammt, die Rolle des Verteidigers. Er wies nach, dass eine solche Ehe in Spanien zulässig war, und dass die Kinder, die aus dieser Ehe hervorgegangen sind, als legitim und erbberechtigt zu betrachten seien. Auch in späterer Zeit war dieser Modus in Spanien noch üblich. Die Vielweiberei aber war den provenzalischen Juden etwas so Unerhörtes, dass dieses Schreiben des Nachmanides ironisiert wurde, indem Isaac

¹⁾ Siehe Brüll a. a. O. S. 23 und die Berichtigung am Anfange des Bandes S. IV und צדה לדרך S. 127.

b. Berechja die Glosse dazu macht, hinweisend auf den Namen Jona, der auch ‚Tauben‘ heisst: „Gilt auch das Blut der Taube nicht viel, man bringt es doch auf dem Altar als Opfer dar.“¹⁾

Allmählich beruhigten sich die Wogen, der Streit liess nach, es traten ruhigere Zeiten ein. In den Streitschriften, welche das Ereignis behandeln, tritt als Gegner der Maimunisten ein wissenschaftlich hochgebildeter, im talmudischen Schrifttum wohl bewandeter Arzt, Juda Alfachar aus Toledo, als Korrespondent auf. Ein überlegener Humor, der mit Ruhe über dem Gezänk sich erhob, macht ihn zu einem prächtigen Charakterkopf. Er bezeugt in seinen Briefen unbedingte Verehrung für R. Jona b. Abraham. Dieser scheint nach dem Streite in Barcelona²⁾ das Amt eines Schuloberhauptes bekleidet zu haben, und wird dort wohl seine ersten Werke verfasst haben. Als in Toledo der greise R. Meir Abulafia das Zeitliche segnete, wurde wahrscheinlich auf Betreiben des R. Jehuda Alfachar, der zu den einflussreichsten Persönlichkeiten der Toledaner Gemeinde gehörte, R. Jona nach Toledo berufen. Der Verfasser des Jesod Olam, Isaac Israeli, berichtet darüber Folgendes (ed. Cassel S. 35):

ובזמננו באו למליטולה כמה חכמים גדולים ונכונים מהם ר' יונה ז"ל
מעיר גירונא ומהם ר' מאיר הכהן ז"ל הבא מעיר נרבונה שהרבו תורה
במליטולה והעמידו בה תלמידים הרבה ונפטרו בחרש מרחשון שנת ה'
אלפים וכ"ד למנן העולם.

¹⁾ Brüll a. a. O. S. 25.

²⁾ R. Salomo b. Adereth (רשב"א) ist ein Schüler des R. Jona (Perles, R. Sal. b. Ad. S. 58); dass dieser, der in Barcellona um 1235 geboren ist, dort die Schule des R. Jona besucht hat, ist nicht wahrscheinlich, weil R. Jona in der Zeit, da רשב"א Jüngling war, schon in Toledo lehrte. Hillel b. Samuel war der Schüler des R. Jona, als dieser in Barcellona war. 1248—1254 hielt sich Hillel b. Samuel in Montpellier auf.

In Toledo¹⁾ scheint er als Grundlage für seine Lehrvorträge die Halachot des Alfasi benutzt zu haben. Eine reiche halachische Tätigkeit hat er hier entfaltet. Aus seinen Vorträgen gingen Novellen zu Talmudtraktaten hervor²⁾, welche zu einzelnen Traktaten gedruckt vorhanden sind. Seine Bemerkungen zu den Halachot des Alfasi wurden von seinen Schülern gesammelt³⁾, und sind unter dem Titel *ר' יונה תלמידיו* zu *ברכות* gedruckt. Ob auch Kommentare zu andern Halachot des Alfasi vorhanden sind, ist unbestimmt. Sein Tod scheint plötzlich eingetreten zu sein und ein an literarischen Plänen reiches Dasein beendet zu haben. Ueber seinen Tod verfasste Nachmanides eine tiefempfundene Kina⁴⁾, die seiner zum 9. Ab gedichteten Kina, beginnend *ובית מלך מקדש מלך* angefügt ist. Sie lautet:

„Stimmet an die Klage an dem Tage, der zum Weinen für alle Zeiten bestimmt ist, an dem Tage, da

¹⁾ In der Vorrede zu *צדה לדרך* S. 40 liest man: *מאיר* (ר' מאיר) ואחריו בא רבינו יונה מגורונדה וחכם גדול ובקי היה וחברו חרושין על הלכות רבינו אלפאסי וכתב בהם דעת החוספות והוציא חרושין ודקדוקין רבים מכלל הוד.

²⁾ Gedruckt zu *סנהדרין* und *מכות*, sowie in dem Sammelwerk *סם חיים*; siehe *Beujakob* S. 422 No. 425 und S. 177 No. 324 R. Jona's *עניות* zu *כתרא* in *Cat. Hirschfeld Montefiore College* No 82, 1.

³⁾ R. Salomon b. Ali aus Soria wird von Juchasin (ed Philip. S. 222a) als derjenige genannt: *ממנו* שכתב חרושין מהתלמוד כמו שקבל ממנו. Ausser den gedruckten Bemerkungen des Alfasi zu *תלמידיו* ר' יונה zu Alfasi *מור* zu *בית יוסף* (siehe Michael, *Or hachajim* S. 478), oder aber die Bemerkungen beziehen sich auf seine Novellen zum Talmud, welche von *שימח מקובצת* und *ראי'ם* häufig erwähnt werden. In „*Les Rabbins français*“ ed. Renan (Neubauer) S. 547, ist ein Ms. erwähnt, welches *תלמידיו* ר' יונה enthält. Ascher b. Jechiel, der Nachfolger des R. Jona im Amte erwähnt sehr häufig Ansichten des R. Jona, die er wohl mündlich in Toledo vernommen hat.

⁴⁾ Mitgeteilt ist diese *קינה* von Bär in seinem *לקט* S. 70 Anmerkung. Auf diese *קינה* bezieht sich die Stelle in *Gavison's קומר השכחה* S. 129a.

das Unglück sich gehäuft, an welchem das alte Lo sich erneut. Darum weine und klage ich, denn gefallen ist die feste Mauer, geraubt ist der heilige Kopfbund und das Stirnblech des Hohenpriesters, dahin ist Krone und Diadem, Rabbi Jona, der Meister der Tugend, der Unvergleichliche an Reinheit. Wo ist die Frömmigkeit, wo ist die Demut, wo ist die Enthaltbarkeit und die Achtsamkeit, wo ist Mischna und Gemara, wohin ist Bibelkenntnis und Tradition, die Kenntnis des Talmud und seiner Erklärer, das tiefe Eindringen in den Geist unserer Lehre! Klaget an dieser Bahre, sie trägt die Gesetzestafeln und Gebote. Geborsten ist der Altar, dahin ist die Versöhnlichkeit! Eines sei mein Trost: wenn ich ins Grab sinke, dann will ich getröstet Dein Antlitz schauen. Mögest Du leuchten im Glanze des himmlischen Lichtes.“

Aus diesen schwungvollen Worten erfahren wir die ganze Bedeutung des grossen Mannes. Und gleich schwungvoll ist die Grabschrift, die ihm seine Verehrer in Toledo gewidmet haben: (אבני זריון von Luzatto).

„Zijons Söhne, klaget an diesem Grabe
Da die Sonne im Erdenstaube begraben ward.
Ihr Himmel, hüllet euch in Trauer, und glanzlos
werdet ihr Sterne,
Und es erlasse der Mond
An dem Tage, da heimging die Krone der Thora und
ihr Schmuck,
Im Monat Marcheschwan bedeckte sie die Wolke.
Das Jahr 1263, es kenne kein Jauchzen.
Seine Lehrstätte klagt und trauert.
Seine Lehre klagt wie die heimatlose Taube,
Wer wird die Lücke schliessen,
Wer wird weiter mein Zelt ausbreiten, wie Jona es
getan.

In diesem Grabe ruhet der Vater der Lehre
Der Stolz Israels und Judas
Der Lehrer, der die verborgene Weisheit erkundet
und sie zu Ehren gebracht,
Der ihren Vorzug ans Licht gebracht.
Er war die Quelle der Weisheit und des Verstandes,
Der Träger des Lichts, von dem Weisheit und Ein-
sicht ausging,
Der grosse Lehrer, der Fromme, Rabbenu Jona, sein
Andenken sei gesegnet,
Der Sohn des hochgeachteten Rabbi Abraham aus
Gerona.
Seine Seele sei aufgenommen in den Bund des ewigen
Lebens
Sein Grabmal sei ein Altar der Sühne für den übrig
gebliebenen Rest.“

Sein Heimgang hat aufrichtige und tiefe Trauer hervorgerufen. Gehörte doch Rabbenu Jona zu den grossen Männern, die es verstanden haben, die Pflege der exakten Wissenschaft mit dem Berufe des Volkslehrers zu verbinden. Gerühmt als scharfsinniger Talmuderkklärer und als Interpret des Religionsgesetzes, sowie als Entscheider vorliegender Gesetzesanfragen, hat er auf die grosse Welt durch seine Morallehren und seine ethischen Werke einen bis auf die neueste Zeit reichenden Einfluss ausgeübt. In pietätvoller Verehrung haben seine Schüler in Toledo die Lehren ihres Meisters, die dieser bei seinen Vorträgen über die Halachot des R. Jizchak Alfasi vorgebracht hatte, gesammelt und der Nachwelt überliefert.

Seine Grabstätte¹⁾ galt tatsächlich, wie am Ende der Grabschrift bemerkt ist, als ein Wallfahrtsort frommer Seelen. In späteren Zeiten liess man über sein Grab den Pflug ziehen, und seine Grabstätte ist unbekannt, nur der

¹⁾ Siehe Emek Habachah v. R. Josef Hakohen, deutsch von Wiener (Lpz. 1858) Seite 65 des deutschen Teiles.

Leichenstein, oder dessen Inschrift ist der Nachwelt überliefert worden.

Ueberblickt man die gesamte literarische Tätigkeit des R. Jona, wie sie in seinen edierten Werken und in den noch handschriftlich vorhandenen sich darstellt, so hat sein Lebenswerk eine auffallende Aehnlichkeit mit dem Wirken des Maimonides. Beide verfolgen dieselben Zwecke, aber da dem R. Jona die Werke des Maimonides ohne Zweifel bekannt waren, so muss die Art, wie Maimonides diese Zwecke zu erreichen suchte, nicht der Ansicht des R. Jona entsprochen haben. Eine Aufzeichnung der Uebereinstimmung der Ziele und der Verschiedenheit in den Wegen zu diesen Zielen wird erst den rechten Gegensatz zwischen beiden Männern aufzeigen und die Tendenzen der Anti-Maimonisten in das rechte Licht setzen. Das Lebenswerk des Maimonides war:

1) die gesamte Halacha in ein System zu bringen und zu kodifizieren, wobei manche Gegenstände, welche in den Talmuden nur sporadisch erwähnt werden, durch Zusammenfassung der einzelnen Stellen eine systematische Behandlung erfuhren. So findet man im Jad Hachasaka die erste gründliche Zusammenstellung und Verarbeitung aller Aussprüche über die תשובה in systematischem Aufbau. Und gerade die Bearbeitung dieser Materie wird auch von Nachmanides in dem Briefe, den er in dem Streite um die Schriften des Maimonides verfasst hat¹⁾, als eine ganz neue und grosse Tat des Maimonides gepriesen.

2) Der philosophisch gebildete Geist des Maimonides fühlt das Bedürfnis, eine Brücke zwischen der Philosophie und der traditionellen jüdischen Weisheit herzustellen. Seine Schätzung des griechischen Gedankengutes war über-

¹⁾ In dem Briefe beg.: מרם אענה אני שונג כי לא מצינו דברי תשובה בתלמוד רק מפורשים ומפורדים בין ההלכות וההגדות בלי ברורים, ובכל חבורי גאונים הראשונים ואחרונים לא מצינו אותם ענינים דרושים לכל תפציהם ומזומנים כאשר המה מפורשים ומבוארים בספר ההוא . . .

aus gross, und er konnte sich nicht denken, dass der jüdischen Gesamtheit diese Wissensschätze vorenthalten gewesen sind. Das veranlasste ihn zur Annahme einer früheren Weisheit des jüdischen Stammes, der חכמה קדומה¹⁾, die in späterer Zeit verloren gegangen sei. Der rationell und philologisch gebildete Geist verlangte ausserdem eine tiefere Auffassung der Haggada, die er, um philosophische Gedanken in ihr wiederzufinden, allegorisch deutete.

3) Die Kenntnis der Philosophie und die Beschäftigung mit der Gesamtheit des jüdischen Gesetzes verlangte eine Klarstellung derjenigen Elemente, welche zum Wesen des jüdischen Gesetzes gehören. Aus dieser Beschäftigung heraus entstand das Buch der Gebote, ס' המצות. Gebunden an die traditionelle Zahl 613, sucht Maimonides, teilweise im Gegensatz zu den früheren Darstellungen, aufzuzeigen, was als Gebot der Thora zu betrachten ist. Neben dem rein Gesetzlichen ist aber auch das Element des Glaubens zu untersuchen, für welches Maimonides die bekannten 13 Glaubenssätze aufstellt.

Man sieht nun, dass auf allen drei Gebieten auch R. Jona tätig war; und zwar geht er andere Wege als Maimonides. Er kennt den Jad Hachasaka²⁾, kennt den Kommentar des Maimonides auf ס' אבות und führt ihn häufig, zuweilen auch zustimmend, an. Aber er hält es für nötig, eine andere Anordnung für die Behandlung des gesamten Gesetzes zu geben als Maimonides. Seine Anordnung findet man im dritten Buche des שערי השוה נämlich:

¹⁾ Siehe Bacher, Bibelexegese des Maimonides S. 36 Anm. 1.

²⁾ Rappoport schreibt in כ"ח Bd. V S. 5 Anm. 5, dass zuweilen R. Jona die Ansichten des Maimonides anführt. Nicht „zuweilen“, sondern sehr häufig im Kommentar zu ס' אבות (S. 4b, 5a, 5b, 7b, 8a, 12a, 20a, 23a, 32a und häufig) und ebenso häufig in den Novellen zum מורי הרב נרין שאפילו: פרק א' דף ו' so z. B. ברכות zu ר"ף עשרה . . . והראיה שהביא ר"ם: מ"ב דף י' ferner, לרעת הרמב"ם אין צריך עשרה . . . דל מערכה אומר מורי הרב נרין דלא דמי אהרדי . . .

(b) אזהרות התלויות בלשון

(c) אזהרות התלויות בחוש הראות

(d) אזהרות התלויות בחוש השמע

(e) אזהרות התלויות בקפיצת יד

V לאו שיש בו מעשה

VI מיתה בידי שמים

VII כרת¹)

VIII ארבע מיתות בית דין

IX חומר העבירות שיהרג ואל יעבור

X חומר העבירות אשר אין לעושיהם חלק לעולם הבא

XI דברי עונות ארבע כתות

Weiterhin genügt ihm nicht die von Nachmanides gelobte Abhandlung über השוכה. Er hält es für nötig, ein besonderes Buch darüber zu verfassen, das im שערי השוכה vorliegt und welches gleichzeitig in kurzen Zügen dasjenige enthält, was Maimonides in הלכות השוכה und הלכות דעות darbietet. Eine Anzahl von Streitpunkten in der Fehde um die Schriften des Maimonides sind ja, wie bekannt, in den Ausführungen, welche Maimonides in den oben genannten Abteilungen seines Jad Hachasaka gibt, enthalten, so dass R. Jona dem Publikum in seinem Werke einen Ersatz für diese inkriminierten Abhandlungen gibt.

Ferner weiss R. Jona nichts von dem Dogma einer „alten Weisheit“, er fühlt auch nicht das Bedürfnis, Judentum und Wissenschaft zu vereinen, weil ihm die nicht-

¹⁾ In dem Brief des Nachmanides מרם אענה אני שונג bespricht RMBN die von den Antimaimunisten inkriminierte Ansicht des Maimonides über כרת.

jüdische Weisheit¹⁾ nicht autoritativ genug ist, um sich mit ihr auseinander zu setzen. Er scheut sich zwar nicht, aus profanen Werken Belege für die traditionell-jüdischen Ansichten herbeizubringen, aber, wo nichtjüdische Ansichten seinen Traditionsquellen widersprechen, hält er es nicht für nötig, sie in die Debatte einzuführen. Er ist nicht unerfahren in den philosophischen Disziplinen, und termini technici der Philosophie sind ihm nicht fremd.²⁾ Aber er sucht das Judentum aus sich selbst heraus zu erklären, und darin scheint er rationeller zu verfahren, als die von der Blässe der „Griechenweisheit“ Angekränkelten. Der Rationalismus beherrscht auch ihn in der Erklärung agadischer Stellen, aber er hält sich von Allegorese und Hindeutungen fern, und ist der Vertreter des Peschat auf diesem Gebiete.

Den letzten Punkt anlangend, nämlich das, was als Thoragebot gerechnet wird, hält er sich frei von dem Zwange, den sich Maimonides durch die 14 Grundsätze seines המצוות³⁾ auferlegt; was ihm als wichtig er-

¹⁾ R. Jona huldigt hier der Ansicht, die R. Juda Alfachar in dem Briefe an R. David Kimchi (beg. יגער ד' בך השמן) von der Hindeutung griechischer Philosophie in die jüdische Lehre propagiert. Vgl. die Stellen: ותלה תורה על בליסח וכל מקראיה היקרים ורמזינים ככר; לבני היונים; מתי נתנו מקראי קדש להדרש במדות חכמה יונית; ferner על כן תפוג תורה ולא יצא משפטה לאורה כי ראתה גוים באו מקדשה ויונים; cf. die Ansichten Luzzattos in den gesammelten Briefen S. 247, 696 u. ö.

²⁾ Saadjas Kommentar zu Mischle ist ihm bekannt, (cf. Spr. 1, 28 bei Bondi, das Spruchbuch Saadja's, und die Erklärung des R. Jona, ebenso Bachja's חובות הלבבות (zahlreiche Stellen in Bachja's Capp. über Busse und R. Jona's ש"ת sind parallel). Den Einfluss des Kusari ersieht man aus seinen Bemerkungen über כוונתו רצויה zu 11, 5; 12, 2; 19, 3. Er kennt die philos. Definition der Seele (siehe ש"ת II, 17); auf Gabirols תקן מדות zielt hin die Bemerkung zu 12, 17; 22, 18.

³⁾ Das המצוות³⁾ ist häufig ins Hebräische übersetzt worden, siehe Steinschneiders H. Ueb. S. 926 ff.

scheint¹⁾, rechnet er als Gebot, und seine Definition dessen, was als מצוה gerechnet wird, findet man in Eleasar Askaris²⁾ ס' חרדים als autoritativ anerkannt. Auch in Bezug auf das, was ein Element des Glaubens ist, geht R. Jona zum Teil andere Wege als Maimonides. Wir finden auch bei ihm den Ausdruck אמונה, und was die אמונה verlangt, aber nicht eine systematische Aufzählung der Glaubenssätze, bekanntlich auch ein Streitpunkt in dem Kampfe um die maimonidischen Schriften.

Allmählich legte sich die Erregung auf beiden Seiten. Aus dem Streite war keiner als der Sieger und keiner als der Besiegte hervorgegangen. Die Nachwelt hallt wieder von dem Ruhme des Maimonides, und die Werke des R.

¹⁾ Bezeichnend ist, was R. Moses aus Concy zum Verbot 64 und Einleitung Ende mitteilt: „Er habe über die Worte der heil. Schrift (5 B. M. 8, 11): Hüte dich, den Ewigen, deinen Gott, zu vergessen, mehrfach gepredigt und nachgewiesen, dass dieselben sich vornehmlich gegen den Stolz und die Hoffahrt richten, doch sei es nicht seine Absicht gewesen, diese Worte unter die eigentlichen Verbote (im halachischen Sinne) aufzunehmen, wie auch Maimonides dies unterlassen habe. Da habe ihm, als er eben den Abschnitt der Verbote hat schliessen wollen, eine Stimme zugerufen: „Du hast die Hauptsache vergessen“. Bei reiflichem Nachdenken habe er dann gefunden, dass sich diese Mahnung auf die Auslassung jener Worte beziehe, und in Wahrheit enthielten sie das Hauptverbot, denn der Stolz und die Ueberhebung im Glück sei die Wurzel der Sünde, dagegen die Demut das Fundament der Gottesfurcht“. Aus Güdemann, Gesch. d. Erziehungswesens Bd. I S. 88 f. Man sieht hieraus, wie die 14 Grundsätze des Maimonides für die spätern Darsteller des Religions- und Sittengesetzes ein Zwang gewesen sind, welchen sie durchbrochen haben. Diese Gedanken des R. Moses aus Concy finden sich an vielen Stellen des Werkes des R. Jona. Auch sonst begegnet sich der ס' חרדים häufig mit R. Jona in der Zählung der מצוות. Ob Stellen, wo der Talmud sagt: wer dieses tut oder unterlässt, ist עובר בלאו oder בעשה als מצוות דרבנן oder מצוות דאורייתא gelten, siehe in יבין שמועה des R. Eleasar Schemen Rokeach ed. Krakau S. 263 unten.

²⁾ Im בנין ר' יונה werden die Gebote aufgezählt nach ס' חרדים.

Jona üben einen ganz bedeutenden Einfluss auf die Folgezeit aus. Rabbenu Jona, so heisst der Ehrentitel, mit welchem ihn die Nachwelt krönt, der Heilige¹⁾, der Fromme²⁾, so lautet die rühmende Charakteristik seines Wesens. Diese rühmenden Beiworte beziehen sich vor Allem auf die Tätigkeit als Lehrer der Moral und Ethik. Neben seinen *שערי חשוכה* (³⁾ hat sein *אגרת החשוכה*, *ס' היראה* und *יסוד החשוכה*, sowie sein Kommentar zu Aboth einen weitreichenden Einfluss ausgeübt. Dieser Einfluss wird sich dann erst eingehend darstellen lassen, wenn es gelungen sein wird, die ganze technische Terminologie seiner Ethik und Morallehre festzustellen. Und für diesen Zweck ist die Herausgabe des Mischle-Kommentars des R. Jona, welche hier dargeboten wird, von grösster Bedeutung. Einerseits beeinflussen die Sätze des salomonischen Spruchbuches sein ethisches Empfinden, anderseits legt er sein subjektives ethisches Empfinden in die exegetische Bearbeitung des Spruchbuches hinein, weil er an der traditionellen Anschauung festhält, dass alles scheinbar neu Erkannte im Bibelwort längst angedeutet und enthalten ist.

Der Mischle-Commentar des R. Jona Gerundi.

Die erste Mitteilung über die Handschrift des Mischle-Commentars des R. Jona verdanken wir Leopold Duker. Im Orient, Literaturblatt Jahrg. 11, 355 ff. berichtet er über den Commentar des Josef Kimchi zu den Sprüchen Salomo's

¹⁾ So in Cod. De Rossi 1283 und bei R. Bechai b. Ascher.

²⁾ So auf dem Grabstein, nach Sachs rel. Poesie 2. Aufl. S. 274, „der Moralist, der Ethiker“.

³⁾ Ueber seine Werke im Einzelnen berichte ich in einer besonderen, demnächst erscheinenden Abhandlung. Vgl. meinen Aufsatz: „Das Buch des ewigen Lebens in der Literatur des Mittelalters“, in Jubelschrift Dr. Feilchenfeld S. 66 ff. und Separatabdruck.

und bringt in den Noten Vergleiche aus dem Commentar des R. Jona aus der Michael'schen Handschrift No. 96. Dieses Ms. ist mit der Michael'schen Bibliothek an die Bodleianische Bibliothek verkauft worden und trägt im Neubauerschen Kataloge die No. 334 Fol. 1—89. Vor einigen Jahren zeigte der Verein *דוכבי שמי ישיב* in Husiatyn an, dass er die Herausgabe des *ביאור משלי* von R. Jona plane. Ich erhielt von dem genannten Vereine die Handschrift, welche den *ביאור משלי* enthalten sollte, zur Einsichtnahme und fand, dass der grösste Teil der Handschrift besteht aus dem Commentar des Levi ben Gerson zu Mischle, der längst gedruckt war. Häufig bringt dieses Manuscript, nachdem es wörtlich Levi ben Gerson ausgeschrieben hat, eine andere Erklärung, mit der Einführung: *או ירצה* = „oder er will sagen.“ Aus manchen dieser letzteren Erklärungen leuchtet allerdings die Art des R. Jona hervor. Ein Verzeichnis aller Stellen aus Mischle, welche in den edirten Werken des R. Jona gelegentlich erklärt werden, ergab, dass diese Stellen im Manuscript tatsächlich von R. Jona herrühren. Zuweilen hat der Verfasser dieses Ms. Husiatyn auch zuerst die Erklärung des R. Jona gegeben und führt nachher mit dem Einleitungswort *או ירצה* die Erklärung des RLBG. an. Aber bei genauer Betrachtung ergab sich, dass der Verfasser noch einen dritten Mischle-Commentar excerpiert hat, nämlich die Erklärung des Josef Kimchi, die unter dem Titel *סי חוקה* ediert ist. Die korrupte Ausgabe dieses Mischlecommentars des Josef Kimchi lässt sich durch die hier enthaltenen Excerpte häufig korrigieren.

Es lag somit auf der Hand, dass tatsächlich der Verfasser dieses in der Handschrift Husiatyn enthaltenen Mischlecommentars den *ביאור* des R. Jona zu *משלי* vor sich gehabt hat. Und ein Kenner dieses echten Mischlecommentars des R. Jona hat bei flüchtiger Einsicht in dieses Ms. Husiatyn der darin enthaltenen Sammlung

den Namen des R. Jona vorangestellt. Durch die überaus freundliche Vermittelung des Oberbibliothekars Herrn Dr. Cowley in Oxford erhielt ich eine sehr deutliche Photographie dieser Handschrift, welche den seit langem gewünschten Commentar des R. Jona enthält.

Die Handschrift besteht aus 89 Doppelseiten, sie enthält aber nicht eine Erklärung auf das ganze Buch der Sprüche Salomos, einige Capitel sind nicht kommentiert. Es fehlt der Commentar zu Cap. 5, von Cap. 6 ist nur V. 24 erklärt, ferner fehlen die Cap. 7—9 und von 25 ab alle folgenden. Bei näherer Untersuchung zeigte sich, dass das Archetyp der Handschrift auch nicht mehr besessen hat. Es ist ein offenbar unvollendetes Werk des R. Jona. Der Verfasser des Commentars in Ms. Hus. lässt uns dort im Stich, wo die Oxfordter Handschrift nichts hat, und die Citate, welche in der späteren Literatur aus dem Commentare des R. Jona angeführt werden, beziehen sich immer nur auf die in Ms. Oxford kommentierten Kapitel. Es wird sich später zeigen, dass Bechai b. Ascher reichen Gebrauch von dem Mischlekommentar des R. Jona in seinem Werke *כר הקמה* und in dem Pentateuch-Kommentar gemacht hat; aber auch aus seinen Excerpten ergibt sich, dass er zu den im Ms. Oxford nicht erklärten Kapiteln den Commentar nicht gehabt hat.

Wenn die Nachricht des Hillel von Verona richtig ist, dass R. Jona eines plötzlichen Todes gestorben sei, so muss ihm der Tod die Feder entwunden haben. Auch sonst zeigen sich in den kommentierten Stellen Spuren, dass die letzte Hand nicht an das Werk gelegt ist; es sind zuweilen nur Notizen angegeben, welche nicht verarbeitet sind.

Für die Herstellung des Textes sind demnach vorhanden ausser dem Ms. Oxford das Ms. Husiatyn, welches freilich nicht immer den Commentar vollständig excerpiert. Häufig lässt sich durch Vergleichung beider Handschriften die richtige Lesart ermitteln. Manche Stellen, die durch

Homoioteleuta in der Handschrift korrumpiert sind, lassen sich durch die andere Handschrift wiederherstellen, wenn es auch allerdings nicht immer gelungen ist, einen erklärbaren Text zu liefern.

Die Handschrift Oxford hat zuweilen Marginalnoten, welche auf ähnliche Stellen in שְׁעָרֵי חֲשׁוּבָה des R. Jona verweisen, und auch auf Stellen im Abothkommentar des Josef Jaabez, der von den Erklärungen des R. Jona zu Mischle reichen Gebrauch gemacht het. Der Abschreiber verweist stets auf die Seitenzahl einer Handschrift, die er von dem שְׁעָרֵי חֲשׁוּבָה und dem Jabez'schen Abothkommentar besessen hat.

Möglicherweise ist noch eine andere Handschrift unseres Commentars vorhanden. In dem Bibelwerk von S. Cahen bespricht L. Dukes in der französischen Einleitung die Kommentatoren des Spruchbuches und teilt p. 35 mit, dass eine Vaticanische Hs. no. 39 den Commentar des Jona b. Samuel enthalte. Nun wird R. Jona Gerundi fälschlich mit diesen Vaternamen auch genannt im שלשלת und im הקבלה und סדר הדורות (den Ursprung dieses Irrtums siehe in Michael, Or Hachajim S. 477).

Bereits in den früheren Werken, und namentlich in שְׁעָרֵי חֲשׁוּבָה, gibt R. Jona zahlreiche Erklärungen zu einzelnen Stellen des Spruchbuches. Er führt häufig einen ethischen Satz an, und gibt als Beweis für seine Ansicht einen oder mehrere Sätze aus Mischle, wobei er ausführlich erklärt, was nach seiner Meinung in dem angeführten Satze des Spruchbuches enthalten ist. So spricht R. Jona im שְׁעָרֵי חֲשׁוּבָה, II, 11 den Satz aus, dass der בעל חֲשׁוּבָה die Pflicht hat, seine ganze Aufmerksamkeit der Morallehre eines Weisen zuzuwenden, und führt als Beweis die Stelle aus Mischle 15, 10 an: wer die Zurechtweisung hasst, ist des Todes würdig. Dann fährt er fort:

„Ferner sagt Salomo (Spr. 15, 30): Das Licht der Augen erfreut das Herz, eine gute Nachricht nährt das

Gebein. Ein Ohr, welches auf den Tadel der Weisen hört, wird inmitten der Weisen weilen. Jeder Vernünftige wird einsehen, dass es nicht anzunehmen ist, dass Salomo so platte Dinge ohne tiefer liegende Absicht ausgesprochen hat¹), da die heilige Schrift von ihm sagt, er sei weiser gewesen als alle Menschen. Vielmehr muss die Erklärung folgende sein: „Das Licht der Augen erfreut das Herz.“ Das Auge ist ein sehr wichtiges Glied, denn mit seiner Hilfe erschaut man das Licht, das das Herz erfreut; aber wichtiger als das Auge ist das Ohr, mit welchem man gute Nachrichten vernimmt. Diese nähren das Gebein, welches an sich kein Gefühl hat. Diese Wirkung übt das Auge nicht aus, wenn das Gebein das Licht wahrnimmt, sondern höchstens eine Lust, welche höher ist. Unsere Weisen sagen, dass das Ohr wichtiger als das Auge ist. Nämlich, wenn jemand seinem Nächsten ein Auge ausgeschlagen hat, ist er zum Ersatz des Wertes des Auges verpflichtet, hat er ihn aber taub gemacht, so muss er den Wert des ganzen Menschen ersetzen. Es ist doch selbstverständlich, dass der Mensch verpflichtet ist, mit seinen Gliedern Gott zu dienen, denn Gott hat diese zu seinem Dienste geschaffen, wie es in Spr. 16, 4 heisst: alles hat Gott seinetwegen geschaffen; folglich ist der Mensch vor allem verpflichtet mit seinen wichtigen Gliedern Gott zu dienen. Und die Strafe ist umso grösser, wenn er diese Glieder durch Untätigkeit verkommen lässt und er Gott nicht vergilt, was er ihm getan, indem er ihm diese Glieder verliehen hat. Deswegen ermahnt dieser Vers, dass der Gottesdienst des Ohres darin besteht, dass man auf die Zurechtweisung hört. . . .“

Dieses Erklärungsbeispiel gibt die Art an, wie R. Jona arbeitet. Der Parallelismus der Versglieder muss

¹ Ein anderer Ausspruch über die Bedeutung von כְּשֵׁלִי siehe שׁו"ת III, 8, über קהלת ib. II, 20,

etwas Neues besagen, es kann keine einfache Tautologie sein, und die Aufeinanderfolge der Verse muss einen inneren Grund haben.

Ein zweites Beispiel: In שְׁעָרֵי חַשְׁמֹנָה III, 217 spricht R. Jona von dem Verbrechen der Bösrrede und fährt fort: „Es heisst in Spr. Sal. 14, 9: die Thoren reden von der Schuld des Menschen, aber zwischen den Redlichen herrscht Wohlwollen. Das Herz kennt die Trauer der eigenen Seele, und auch seine Freude vermag nicht ein anderer ganz mitzuempfinden.“ Das heisst: der Thor = der Frevler verurteilt die Menschen. Er sucht ihre Fehler auf, und findet Schwächen an ihnen. Er spricht nie von den guten Seiten, die ihnen anhaften. Die Frevler gleichen hierin den Fliegen, die sich immer schmutzige Stellen aussuchen, um sich auf ihnen niederzulassen. Der Plural אִילִים wird gebraucht mit dem Singular des Prädicats, um auf einen jeden einzelnen der אִילִים hinzudeuten, und wie man auch sonst den Singular des Prädicats bei dem Plural des Subjects findet, wie in Genes. 49,22 בְּנוֹתַי צִירָה עָלַי שָׂרָה. Unsere Weisen sagen: Nur der Unwürdige erzählt Unwürdiges, und was an ihm ist, das sagt er von Anderen aus. Dagegen ist zwischen den Redlichen Wohlwollen. Denn ihre Art ist es, die Fehler zu verdecken und die Menschen wegen ihrer guten Seiten zu loben. In der Moralliteratur liest man: Ein Weiser zog mit seinem Freunde bei einem Aase vorüber; der Freund sprach: wie übel riecht dieses Aas, der Weise sprach: wie weiss sind seine Zähne. Hierauf heisst es nun in Spr. „das Herz kennt die Trauer der eigenen Seele.“ Nun weiss doch ein jeder Kundige, dass Salomo in seiner Morallehre nichts Ueberflüssiges anführt. Aber es besteht ein Zusammenhang zwischen diesem Verse und dem vorhergehenden: nämlich die Schlechtigkeit des Verbreiters der Bösrrede besteht darin, dass er nicht daran denkt, dass der Sünder inzwischen seine Tat bereut hat, und kein Fremder kennt den Kummer und auch die Freude

des Anderen. Deswegen hat der Bösredner eine schwere Schuld auf sich geladen.

An diesem Beispiele lernt man die ganze Eigenart des R. Jona kennen. Für jeden Satz, den er aus sich anführt, sieht er sich nach Beweisen um. Diese holt er aus der Literatur, die er kennt, auch wenn sie nicht biblisch-talmudisch ist. Für die Berechtigung seiner Exegese bringt er sofort an Ort und Stelle sprachliche und grammatische Beweise, und findet die Bestätigung eines von ihm ausgesprochenen Satzes in der Verbindung zweier Verse des Spruchbuches.

In derselben Art, wie diese Verse in שְׁעָרֵי תְשׁוּבָה erklärt werden, verfährt R. Jona in der Commentierung des Spruchbuches. Er geht dabei von etlichen Voraussetzungen aus, die hier zum Teil mitgeteilt sein mögen:

1) Wo in dem Spruchbuche ein Satz vorkommt, welcher selbstverständlich ist, der also scheinbar nichts Neues enthält, muss man diese selbstverständliche Bemerkung als die Trägerin einer besonderen Idee auffassen (zu 24, 30). Steht in dem Verse nach der landläufigen und üblichen Erklärung nichts Neues, so ist die übliche Erklärung falsch, und es muss eine andere gefunden werden (zu 20, 16).

2) Wo Salomo in den Sprüchen einen Satz anführt, welcher schon in der Thora vorkommt, so hat der Satz in den Sprüchen etwas Besonderes zu besagen, was der Exeget eruieren muss (zu 11, 1; 20, 10; 22, 27).

3) Zuweilen findet man einen Satz in Mischle, der nichts Neues enthält. Das Neue wird aber gefunden, wenn man sich den Zusammenhang dieses Satzes mit dem nächsten vergegenwärtigt. Das מִכְלֵל ist es, welches das Neue enthält z. B. zu 16, 8 u. 9. Das Neue hierin ist, dass Salomo den Inhalt der Sätze auf den כֵּל תְּשׁוּבָה bezieht.

4) Jeder Satz, der sich in Mischle findet und auf den ersten Blick keine Beziehung zur Gottesfurcht hat, sondern

eine allgemeine Weisheitsregel enthält, ist als מִשַׁל zu verstehen, und muss demnach so gedeutet werden, dass sich eine Belehrung über Gottesfurcht ergibt (zu 16, 10 – 15; 24, 28).

5) Häufig findet sich im ersten Satzteil eine Beleuchtung der Eigenschaften des צַדִּיק, der zweite Satz enthält nun nicht die entsprechende Beleuchtung der Eigenschaften des רָשָׁע, sondern eine Verwünschung dieser Eigenschaften (zu 10, 28).

6) Wo Salomo für eine Eigenschaft einen verurteilenden Ausdruck braucht, muss die Art der Verurteilung genau betrachtet werden. Nicht selten werden zwei schlechte Eigenschaften neben einander gestellt und eine jede mit einem verurteilenden Ausdruck belegt. Drum ergibt sich aus der Beobachtung des Sinnes dieser Ausdrücke die geringere oder die höhere Verwerflichkeit der Eigenschaft. So wird als höchster Ausdruck der Verwerflichkeit das Wort תועבה gebraucht (12, 22; 16, 5; 17, 15; 19, 16; 20, 10).

Das Spruchbuch ist ihm eine Quelle der Belehrung für alle ethischen Eigenschaften רוב הספר על חקן מרות הגפש. Der Exeget hat die Aufgabe, die Bewertung der Eigenschaften genau zu erfassen. Ist dieses dem R. Jona gelungen, so bringt er für den gefundenen Gedanken Parallelen aus der talmudisch-midrassischen Literatur und auch aus der vulgären Musarliteratur. Diese Art zu arbeiten hat er bereits in שְׁעָרֵי תשובה sich vorgenommen. Dort heisst es in III, 173: „Ich habe vor, als glaubwürdigen Zeugen den Verstand und die Schriftverse anzuführen, die Worte der Weisen und ihre tiefgründige Rätselreden.“ Letzteres bezieht sich offenbar auf die Beweisstellen aus der nicht-jüdischen moralphilosophischen Literatur. Er findet es nicht für nötig, sich dieserhalb zu entschuldigen, wie in etwas späterer Zeit Schemtob Palquera in אגרת דרכו die Heranziehung vulgärer Schriften zu verteidigen sucht¹⁾. Wieder ein Be-

²⁾ Ebenso sagt Bachja b. Pakuda in der Einleitung חובת הלבבות

weis, dass R. Jona nicht zu den wissensfeindlichen Talmudisten gehört.

Neben der ethischen Verwertung ist der Zweck seines Commentars die sprachliche Erklärung. Häufig gibt ihm die Vergleichung mit dem Idiom des Targum ¹⁾ das Mittel zur sprachlichen Erläuterung, zuweilen bringt er Ausdrücke aus dem talmudischen Sprachgut zur Erklärung des hebräischen Wortstammes. Die Werke des R. Jona ibn Ganach ²⁾ sind ihm nicht fremd, und er beherrscht vollständig souverän die grammatischen und syntaktischen Regeln der hebr. Sprache. In keinem anderen seiner Werke hat man ihn bisher von dieser Seite kennen gelernt. Was seine exegetische Kunst anlangt, so hatte schon der Herausgeber der Ed. Offenbach des שערי חסוכה das richtige Gefühl, wenn er sagt (S. כ): „Aus den lichtvollen Erklärungen des R. Jona, die in seinem שערי חסוכה enthalten sind, lässt sich ein פירוש נפלא על רוב תנך או על כולו zusammenstellen“.

Die Spuren des Commentars sind in der exegetischen und Moralliteratur des Mittelalters nicht verwischt. Hier folgen diejenigen Autoren, welche unter Nennung des Commentars des R. Jona diesen benutzt haben. Es ist aber kein Zweifel, dass wenn erst der Commentar vorliegt, gedankliche Benutzungen dieses Werkes sich zahlreich werden aufzeigen lassen, wie es in einigen Punkten sich aus dem Nachfolgenden bereits ergibt.

Der Commentar des R. Jona zu Mischle wird von folgenden Autoren citiert:

1) Bechai b. Josef aus Saragossa (1291), der Verfasser des bekannten Pentateuch-Commentars und des בר הקטן, führt an vielen Stellen Stücke aus unserem Commentar an. In der Einleitung zu seinem Pentateuch-

הלכות (ed. Stern S. 24), dass er Aussprüche von den Weisen anderer Nationen anzuführen beabsichtigt.

¹⁾ z. B. zu 10, 1. 12, 1. 12, 2. 22, 29.

Siehe 4, 9 zu 11, 22 u. öfters.

Commentare ¹⁾ spricht er als seine Vornahme aus, an der Spitze eines jeden Wochenabschnitts einen Satz aus Mischle hinzustellen, welcher gleichsam die Quintessenz des Inhalts der Sidra enthält. So heisst es dort:

וכדי שיהיה ספרי זה כולל תורה ומדות אפתח בכל פרשה ופרשה
בסמוך מספר חמדות הוא ספר אדיר חכמה ודעת ומוסר מלא הוא ספר
משלי בן דוד. סדר שם כל המדות להבחין חין ערכין שבח את החמדות
גנה את הפסן ומפירוש אחד קדוש מדבר נכבדות ונכוחות אזכור
במקומות בראשי הפתיחות הוא איש אלקים בתורה עמוד ופנה הוא הרב
הגדול רבינו יונה ז"ל אשר לספר ההוא חבר פירוש ועשה אזנים וקבע
בדבריו טורי ספיריו להאיר עינים. דבריו אשית עטרת פז לראשי להחיות
את נפשי. מה יקר חבורו מזהב וכל פנינים מאן יהיב לן מעפריה
דמר ומליינן עינין ורוב עקרו של ספר אכלול בתורה בראשי פרשיות
בבאור כל חכמות גופניות ושכליות. יען כי התורה כולה במדות האדם
נקשרת כי הם חמר למצות לשמור משמרת. והחכם בגדל חכמתו וגובה
מעלתו רוח הקודש עליו לפי מדותיו ולפי מדרגתו ורום מעלתו במדות
ומהרת לבו תתעלה נפשו שתחול רוח נבואה בקרבו.

Zu den Stellen im Pentateuch-Kommentare, wo R. Bechai den פירוש משלי des R. Jona benutzt, kommen zahlreiche Stellen im הקמה. So heisst es s. v. במחון.

ענין הבמחון בשם יתברך פירוש הרב הקדוש ר' יונה זצ"ל כי הוא
שידע האדם עם לבבו כי הכל בידו שמים.

Diese Stelle findet sich in R. Jona's Commentar zu 3, 26.

Aber, wie es die Art des R. Bechai ist, auch ohne Quellenangabe Stellen aus anderen Schriften in sein Werk aufzunehmen, so sieht man die Benutzung anderer Stellen aus R. Jona's Commentar im הקמה. Die Erklärung zu Spr. 13, 9 findet sich s. v. שמחה. In dem Artikel ממר (Kad II S. 5) ist die Stelle על מעשה בני המושט הגטוי (Kad II S. 5) ist die Stelle aus dem Commentar des R. Jona zu Spr. 1, 17. Diese

¹⁾ Vgl. Bernstein, Bela: die Schrifterklärung des Bachja ben Ascher im Magazin ed. Berliner u. Hoffmann XVIII. 1891. S. 98 und 114ff.

Stellen lassen sich vielfach vermehren (כר הקמה ed. Breit II 23 b. u. 68 b). Der Herausgeber des כר הקמה ed. Lemberg 1888 mit dem Commentar צפנת שמן, Chajim Breit, hat die Geistesverwandschaft mit R. Jona erkannt und erforscht. In überaus sorgfältiger Weise weist er in seinen Anmerkungen auf die Entlehnungen aus dem שערי תשובה des R. Jona hin. Aber weit häufiger ist die Benutzung des Mischle-Commentars, so dass man fast bei jeder Stelle, wo im כר הקמה eine Stelle aus Mischle angeführt ist, wenigstens aus den von R. Jona erklärten Kapiteln, eine Benutzung dieses Autors finden wird.

Diese Tatsache, dass R. Bechai mit R. Jona innig verwandt ist, hat einen Autor aus Jerusalem, Sebulon ben Isaak Charlap, zu der kuriosen Arbeit veranlasst, alle Stellen, die R. Bechai aus Mischle anführt, zu einem Mischle - Commentar zusammenzustellen. Das Buch ist erschienen in Jerusalem 1891 in 4° unter dem Titel מאורי חיים mit dem Commentar ס' משלי.

R. Bechai, der oben mit beredten Worten die Bedeutung des Mischle-Commentars preist, ist der Schüler des R. Salomo b. Aderets, und dieser wiederum der Schüler des R. Jona. Und es ist wahrscheinlich, dass in diesen Kreisen derjenigen Gegner der Philosophie, die sich gegen die allzu griechisch gefärbte Philosophie des Maimonides wandten, die Art und Weise des R. Jona, der aus dem jüdischen Geiste heraus, ohne Hinblick auf die aristotelische Ethik, die jüdisch ethischen Gedanken darstellt, sehr beliebt war.¹⁾

2) Eine weitere Spur der Kenntnis unseres Commentares findet man bei Simon ben Zemach Duran (st. 1444). Dieser Autor entstammt der Familie des R. Jona und bringt in seinem Commentar zu אבות ס' an zahl-

¹⁾ Auch mündliche Traditionen über Lehren, Ansichten und Bemerkungen des R. Jona waren in diesem Kreise bekannt, cf. כר הקמה I S. 18 b וצ"ל רבי יונה וצ"ל I S. 18 b.

reichen Stellen die Erklärungen seines grossen Ahnen. An einer Stelle des Aboth-Commentares führt er den **מְשַׁלֵּי** von R. Jona an (S. 63 a).

וכן כתב רבינו יונה ז"ל בפירוש משלי בפסוק טוב נקלה ועבד לו
זה מפני כבוד התורה לא לכבוד עצמו אלא לכבוד שמים.

Diese Erklärung hat Duran schon Seite 15 a gegeben, ohne den Autor zu nennen. Es ist dies inhaltlich die Stelle im Commentar zu 12, 9.

3) Josef Jabez, der zu den Exulanten aus Spanien gehört (geb. um 1450), verrät in seiner Erklärung zu אבות eine vollständige Kenntnis unseres Mischle-Commentares, neben zahlreichen Erwähnungen der anderen Werke des R. Jona. Zu der Stelle (Aboth II, 14) לשם שמים יהיו מעשיך יהיו לשם שמים (Aboth II, 14) erwähnt R. Josef Jabez:

וכתב הרב ר' יונה ז"ל בפירוש משלי בפסוק (י' ט"ו) הון עשיר קריה
עונו מחתת דלים רישם. פעולת צדיק לחיים תבואת רשע לחמאת העשיר
הבושה בעשירו והדל הנדכה בדלותו שניהם שונים וכו'.

Ferner zu der Stelle חלף בתנא חלף.

וכתב ר"י ז"ל בפסוק אורח חיים למעלה למשכיל וכו'.

4) Salomo Alkabez in Safet hat zum Buch Esther einen Commentar מנחם הלוי verfasst (Venedig 1745 4 °) Auf S. 132 a heisst es zu Spr. 24, 13:

כתב החסיד הר"ר יונה זצ"ל בביאור ספר משלי ז"ל אל חשמה דבן
למה שהזכיר ורשעים יכשלו ברעה והנה יזהיר כי בנפול הרשע אויבך אל
חשמה ויזהיר בזאת את חבירו הרשע שאינו שמח במפלתו לשם שמים
ולא ישנאוהו מפני רשעו רק מפני שהיה אויבו, ובהכשלו אל יגל לבך לפי
שענין השמחה גדול מענין הגילה והזכיר השמחה על הגפילה והגילה על
הכשלותן סן יראה ה' ורע בעיניו והשב מעליו מצד איבותו עכ"ל.

5) R. Josef Nachmias aus Toledo, ein Schüler des R. Ascher b. Jechiel, hat ausser dem Aboth-Kommentar, den M. L. Bamberger 1907 edirt hat, und worin R. Josef häufig R. Jona citirt (Siehe daselbst Einleitung s. v. יונה ר'), einen Commentar auf Mischle (Ms. Oxford No. 335) ver-

fasst, aus welchem Herr Rabb. Dr. Bamberger-Schönlanke mir folgende dankenswerte Mitteilungen macht:

II, 3 כי אם לבניה תקרא לתבונה תתן קולה פירש רבינו יונה ז"ל שיתפלל על התבונה מפני אלהיו שיצליח בה ושישיג אליה וזה טעם תקרא כמד"א וכימי אקרא ורז"ל דרשו כי אם לבניה כמו אם בצר.

II, 6 כי ה' יתן חכמה נגד אם לבניה תקרא וכמו שפי" ר"י ז"ל שיבקש רחמים על כך.

III, 7 ור"י ז"ל פי' תושיה מגזרת נפלו אשיותיה שהתורה יסוד העולם.

III, 26 ור"י ז"ל פי' שלא תלכד בעון העיר מלשון עונותיו ילכדונו את הרשע.

III, 30 ור"י ז"ל פי' אל תריב עם אדם חנם אם תריב בדבר שפתים את אדם שלא הציק לך אפילו בדיבור זה נקרא חנם.

X, 23 והר"י ז"ל פירש זמה מענין המחשבה מגז' ולא עשית את הזמה ופי' טעם הפסוק כשחוק שהיא נקל לבוא בן נקל לבסיל עשות זמה.

XI, 21 ורבינו יונה ז"ל פי' יד ליד מגז' עשר ידות שהוא מענין חלק לחלק לא ינקה רע כי חלק כחלק יאכלו ובמדה שמדר הרשע כך מורדים לו וזרע צדיקים נמלט.

XI, 30 פרי צדיק פי' ר"י ז"ל פסוק זה על דרך הזאת כי פרי צדיק הם בניו והם עץ חיים כי ידריכם הצדיק אביהם מנעוריהם בדרך ישרה.

XIII, 1 ד"א בן חכם מוסר אב כשתראה בן חכם בידוע שיסרו אביו וכשתראה לץ בידוע שלא שמע נערה בבית אביו שלא עצבו אביו מימיו לומר מדוע ככה עשית כך פי' ר"י ז"ל.

XVII, 17 ור"י ז"ל פי' פסוק זה בפ"א ומה שפירשתי נראה לי עיקר.

XX, 16 ור"י ז"ל פי' חבלהו מגזרת טמון בארץ חבלו כלומר כשערב איש לקח בגדו אבל אם ערב אשה ערכה לקח אפי' מתרי אהל כי ברוך ימצא האמונה והמוסר באנשים מבגדים.

XXII, 16 ור"י ז"ל פי' מי שהוא עשק דל חוטא הוא אבל חוטא להנאתו להרבות לו אבל מי שהוא נותן מתנה לעשיר אך למחסור כמ"ש חז"ל למען ספות הרוה את הצמאה וכו'.

XXX, 28 ולדעת ר"י ז"ל טעם בידים תתפש . . . כלומר הנה השממית אין לה כח שהרי אדם יכול לתופשם בידים ואפי' הכי היא בהיכלי מלך כך אם תהיה במדרגה התחתונה מהדלות והשפלות הזורו וחלוץ רעיוןך.

6) R. Nissim b. Ruben, der berühmte Commentator des „Rif“, besitzt eine eingehende Kenntnis der Werke des R. Jona (starb 1366). In seinem חרושים erwähnt er nicht nur die bekannte Werke des R. Jona, sondern ihm ist auch ein sonst kaum erwähntes Werk unseres Autors, מגלה סתרים, bekannt. In zahlreichen Citaten seiner דרשות wird R. Jona erwähnt. Wenn auch ausdrücklich unser Mischle-Commentar nicht angeführt wird, so ersieht man doch aus einzelnen exeget. Bemerkungen, die er zu Mischle-Versen macht, dass ihm die entsprechenden Erklärungen aus R. Jonas Mischle-Commentar bekannt waren. In der siebenten Derascha findet sich eine merkwürdige Erklärung zu Spr. 14, 34, worin der Vers so erklärt wird, dass der folgende die Ergänzung zu ihm bildet: „Wenn die Wohltätigkeit der Völker auch als Sündopfer angenommen wird, so ist das Wohlwollen des Königs nur bei dem, der ihm mit Vernunft dient“, d. h., der sich in die Bedeutung der Gebote, wie sie nur die Ueberlieferung geben kann, vertieft.“ Diese Erklärung stammt von R. Jona, bei welchen wir auch sonst häufig eine Verbindung von mehreren Mischle-verseen zu einem Gedanken wahrnehmen, wo andere diese Verbindung nicht suchen (cf. Commentar zu 12, 10 Ende).

In der 11. Derascha ist eine Erklärung zu Spr. 21, 12 gleich der des R. Jona zur Stelle. Beide erklären den Vers so, dass die Uebersetzung lauten müsste: „Der Gerechte kennt gut das Haus des Frevlers, er beurteilt die Frevler nach der schlechten Seite“ (auch wenn sie scheinbar Gutes tun).

7) Aus der Geburtsstadt des R. Jona, aus Gerona, stammt Scheschet ben Isaac Gerundi, ein Schüler des Nachmanides (lebte vor 1325). Aus dem Ms. 47 der Münchener Hof- und Staats-Bibliothek hat Karl Koch 1893 Auszüge aus dessen Mischle-Commentar mitgeteilt. Aus dem Kommentar zum ersten Capitel von Mischle ist deutlich zu ersehen, dass Scheschet den Kommentar

des R. Jona zu Mischle gekannt und benutzt hat. Hier einige Analogien in beiden Kommentaren:

Zu 1, 3 צדק ומשפט ומישרים erklärt R. Jona צדק als das Verfahren הדין משורת הדין (B. mez. 30 b.) משפט als להתנהג על פי היושר als מישרים, שורת הדין ganz fehlerfreien Stelle in Scheschet's Commentar ergibt sich, dass ihm diese Erklärung des R. Jona vorgelegen hat.

Zu 1, 11. Nach der Erklärung des R. Jona bezieht sich der Vers nicht auf die Sünde des Blutvergiessens, sondern auf die Beraubung des Armen mit dem Hinweis auf הנוטל מנכסו כאלו נטל נשמתו. Dasselbe bei Scheschet. In Jalkut Mischle No. 930, wo eine ähnliche Stelle steht, ist die Lesart: כל מי שדוא נזול את חבריו שוה. פרושה מעלה עליו הכתוב כאלו הורגו. Dagegen hat Scheschet dieselbe Lesart wie R. Jona.

Zu 1, 15 macht R. Jona darauf aufmerksam, dass es heisst: Mein Sohn, gehe nicht auf einem Wege mit ihnen; es fehlt der bestimmte Artikel, um anzudeuten, dass man sich von jeder Gesellschaft des Bösen fernzuhalten hat. Dasselbe liest man bei Scheschet z. St.

Zu 1, 17. R. Jona bemerkt, in den Augen der Vögel scheint das Netz nur zufällig ausgespannt zu sein; dasselbe bei Scheschet.

Zu 1, 20 leitet R. Jona תרונה von רגן ab, als die emphatische Form des Sing. fem. Dasselbe bei Scheschet.

Zu 1, 23 übersetzt R. Jona: kehret zurück, tuet Busse infolge meiner Zurechtweisung, wie er häufig das ל erklärt mit בשביל, so auch Scheschet.

Es ist ein grosser Gewinn für die Kenntnis der jüdischen Literatur, dass dieses Werk des R. Jona nunmehr der Forschung erschlossen ist. Seine Werke sind mit die ältesten Quellen für die, für die Kultur der Juden so bedeutungs-

volle Musar-Literatur. Mit bedeutendem Scharfsinn, den wir bei seinen halachischen Erörterungen bewundern, steigt er in den Schacht ethischen Empfindens, und was er ethisch fühlt, sucht und findet er, häufig mit grossem Geschick, in den Sprüchen Salomos angedeutet. Er führt fast keinen anderen Kommentar an, geht seinen eigenen Weg, und jetzt, wo sein Kommentar vorliegt, wird die Forschung unzweifelhaft ergeben, welch grossen Einfluss er auf die späteren Erklärungen des Spruchbuches ausgeübt hat. Er hält sich fern von dem kabbalistischen Hineingeheimnissen in das Bibelwort, er hat nicht umsonst bei den Nordfranzosen die einfache, natürliche Erklärung des Bibelwortes lieb gewonnen; seine grammatischen Kenntnisse, die eine besondere Untersuchung verdienen, halten ihn von irrationellen Erklärungen zurück. Die Hauptsache ist ihm die ethische Verwertung des Schriftwortes. Bei seiner umfassenden Kenntnis des Talmud bringt er nicht selten talmudische Ausdrücke für die Erklärung des biblischen Wortes herbei, die ein beachtenswertes exegetisches Talent verraten. So erklärt er Spr. 15, 25 ויצב גבול אלמנה mit dem Hinweis auf רלה אלמנה in Erubin 101 a.

Eine grosse Zahl von Citaten aus dem Talmud, die er herbeibringt, unterscheiden sich im Texte von unseren Lesarten und dürften für die Textkritik des Talmud von grossem Werte sein. Wo R. Jona für seine Erklärungen Stellen der Agada des Talmud und Midrasch zu Grunde legt, erklärt er diese völlig selbständig in rationeller Weise, und diese Erklärungen dürften wichtige Beiträge zu einer erst noch zu schreibenden Geschichte der Agadaerklärung bilden.

Ich habe es als meine Aufgabe betrachtet, neben der Herstellung eines lesbaren Textes, die Citate aus der Bibel, der talmudischen Literatur und der Musarliteratur nachzuweisen. Namentlich der Nachweis aus der talmudi-

schen Literatur ist oft sehr mühsam gewesen, einmal wegen der schon oben bemerkten Tatsache, dass die Citate zuweilen in unseren talmudischen Werken in anderer Form ¹⁾ mitgeteilt sind, dann aber auch, weil R. Jona häufig nur den talmudischen oder midraschischen Gedanken angibt, ohne auf den Wortlaut zu achten. Ein bemerkenswertes Beispiel in dieser Hinsicht bietet die Stelle zu Spr. 18, 18 (S. 115). Dort heisst es: „Man soll um Rat fragen, aber wertvoller muss das eigene Nachdenken sein, als der Rat, den Freunde erteilen“, und weiter *אשר אמרו רי"ל שיתן מלכין*, und weiter *יהיו לך ומלכא דנפשך לא תשכח*. Nach langem Suchen fand ich die Stelle in dem Alphabetum Siracidis. R. Jona, der es als Ausspruch der Rabbinen citiert, kannte vielleicht diesen Ausspruch als eine Midrasch-Erklärung zu Hohel. 6, 8 *ששים המה מלכות . . . אחת היא יונת*; ein Midrasch, der sich in der uns zugänglichen Midrasch-Literatur nicht findet. Nicht alle rabbinischen Citate liessen sich nachweisen (S. 87, 94, 101). Wir erhalten durch diese Citate eine Bereicherung des Inventars verschollener Midraschim (Siehe Brüll, Jahrb. II, 124 ff. und Bamberger Edition der *פ"י אבות* von R. Josef Nachmias in den Noten.)

Sehr wertvoll sind die Citate aus der Musarliteratur; meistens lassen sie sich im Mibchar Hapeninim und in den Musre Haphilosophim nachweisen. Mir unbekannte Citate, die weiterer Forschung bedürfen sind: zu 1,8; 16,33; 17,27; 19,2.

Meine weitere Aufgabe war, Parallelen zu den in dem Kommentare geäusserten Ansichten in den anderen Schriften des R. Jona nachzuweisen, sowie die Stellen anzuführen, welche R. Bechai b. Ascher und R. Josef Jabez und sonstige Kenner der Werke des R. Jona anführen.

¹⁾ Vgl. Chajes, Salomo ben Hajathoms Kommentar zu *מדרש קטן* S. XXVII ff.

Das Werk ist unvollständig, und man sieht an manchen Stellen, die gewissermassen nur eine Materialsammlung¹⁾ darstellen, dass die letzte Hand nicht daran gelegt ist. Wir wissen aus Jacob Gavisons Einleitung zum Omer Haschikcha und aus dem Berichte bei Bamberger a. a. O., (Anmerkungen zu פירק קנין תורה) dass es in Spanien Sitte war, in den Sefirahtagen das Spruchbuch zu erklären. Vielleicht ist das Werk des R. Jona aus solchen Vorträgen entstanden, und er hat aus bestimmten Gründen die Kapitel 5—9 ausgelassen. An der Erklärung der Kapitel von 24 ab ist er vielleicht durch den Tod verhindert worden.

Zum Schlusse mögen neben den Urteilen über R. Jona, die in der Grabschrift und in der קנה des Nachmanides oben mitgeteilt sind, noch einige andern folgen:²⁾ Im Bet Josef zur Tur Orach Chajim § 59 heisst es: וה"ר יונה שאני דרב גובריה ולא היה חושש שיפנה לבו לדברים בטלים. Der berühmte Talmudist, Israel Cohen, der Verfasser des Werkes חפץ חיים über „die Sünden des Mundes“ hat die Auseinandersetzungen des R. Jona über diesen Gegenstand im שערי תשובה III § 172 bis 231 eingehend benutzt und schreibt über ihn (S. 10):

באמת נראה לעינים להמתכונן היטב במאמריו הקדושים בכמה מקומות ששמר ודקדק את דבריו שלא יצא מגדר הדין ובפרט בדיוני לשה"ר שלו בכל ענין וענין שכתב יש על זה מקור מן הש"ס . . . אך הוא קצר מאוד ולא הביא את המקורות כדרכן של הראשונים.

¹⁾ z. B. die Stelle zu Spr. 4, 8.

²⁾ Siehe auch das Urteil des Salomo Zarfati aus Mallorca in Cat. Bodl. s. v. R. Jona b. Abraham. S. 1420 u. 2523.